

ЖОЗЕ РОДРИГЕШ
ДУШ САНТУШ

МИЛИОНЕРЪТ В ЛИСАБОН

Р о м а н

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ХЕРМЕС“

**ЖОЗЕ РОДРИГЕШ ДУШ
САНТУШ
МИЛИОНЕРЪТ В ЛИСАБОН**

Превод: Дарина Миланова

chitanka.info

Дългоочакваното продължение на бестселъра „Мъжът от Константинопол“

Благодарение на своята далновидност и предприемачески гений Калуст Саркисян става най-богатият човек в началото на XX век. Привърженик на уединението и дискретността, той се отдава необезпокоявано на най-голямата си страст — колекциониране на произведения на изкуството.

Докато обаче Калуст набира ценни артефакти, съдбата му подготвя неочакван удар. Синът му — Крикор, заминава за Османската империя, за да търси своята любима. Там турците са започнали масово избиване и изселване на арменците и Крикор попада в редиците на един от походите на смъртта. Шансовете му да оцелее са нищожни.

Избухването на Втората световна война по-късно поставя още предизвикателства пред семейство Саркисян. Те са принудени да изоставят бляскавия живот в Лондон и Париж и да потърсят нов дом. Неочаквано за тях, една красива малка страна в покрайнините на Европа им предлага тих пристан от ужасите на войната. Португалия ще се превърне в последния дом на великия предприемач и ценител на изкуството Калуст Саркисян.

„Милионерът в Лисабон“ завършва започналата в „Мъжът от Константинопол“ удивителна история на арменския петролен магнат, положил основите на съвременното общество.

На Калуст Гулбенкян за това, че избра Португалия

*Копнеем за съвършенство, защото то за нас
е недостижимо; ако го имахме, бихме го
отхвърлили. Съвършенството не е присъщо на
човека, защото сам човекът не е съвършен.*

Фернандо Песоа

ПРОЛОГ

Пронизителен писък раздра нощта.

Тъкмо бях обърнал първата страница от втория ръкопис на баща ми, когато се стреснах от ужасяващ вик, продължителен като вълчи вой. Идваше от коридора и след първоначалното слисване разпознах гласа на мадам Дюпре. Разтревожен, скочих от леглото и хвърлих листовите, те се разпиляха по пода, а аз изхвърчах от стаята по пижама. Забелязах открехнатата врата на апартамент „Дона Филипа Ланкастър“, където бе настанен баща ми. Светлината вътре очертаваше жълт четириъгълник по пода. Затичах се натам. Влязох и заварих възрастната жена на колене на пода, превита и цялата треперееща до леглото на баща ми.

— Какво става? — попитах аз. — Какво се е случило?

Тя само изхлипа.

Вдигнах поглед към леглото и предчувствайки най-лошото, се взрях в неподвижното тяло в чаршафите. Наведох се над баща си; отначало ми се стори, че просто си почива спокойно, чужд на истеричния хаос, който цареше наоколо. За момент почувствах облекчение, но то бързо отмина, когато забелязах странно притворените му очи, чиито зеници се взираха безизразно в тавана; сякаш гледаха, без да виждат. Точно в този миг шокът ме разтърси.

— Татко!

Спомням си смътно урагана от емоции и събития, които ме връхлетяха изведнъж като от дълбок сън, завихряйки неясни образи, впечатления, чувства и гласове. Спомням си, че го прегърнах силно и го пуснах едва когато сестрите ме издърпаха на дивана до прозореца, за да се погрижат за него. Отчаян и безсилен, аз просто седях там и наблюдавах хората, които се суетяха около мен, влизаха и излизаха от апартамента. Отначало бяха само медицинските сестри, които се въртяха около леглото като мухи, после се появиха служители на хотела, други гости надникваха от коридора, видях дори самия

управител, дойде докторът, наминаха и двама полицаи, а по-късно се появи адвокатът и един католически свещеник.

След като стана ясно, че вече нищо не може да се направи, всички притихнаха и суматохата отстъпи място на някакво спокойствие, изтъкано от скръбен шепот. Хората изказаха съболезнованията си; „изгубихме един велик човек“, каза някой; докторът ме увери, че „медицината не може да направи нищо повече за него“; свещеникът отбеляза, че „такава е била Божията воля“, и на всичко отгоре адвокатът заговори за завещанието, подчертавайки изрично, че „би било добре да се запознаете със съдържанието му възможно най-скоро“. Намерих забележката му за неуместна, в дадената ситуация дори обидна, но не казах нищо; обърнах се и се отдалечих.

Тази сутрин тялото остана в апартамента на хотела за традиционния арменски *dan gark*^[1]. През това време всички ме обсипваха с толкова много молби и заръки, че бях принуден да изляза от вцепенението си, за да им отговоря и да се заема с подготовката на погребението. Това ми подежда добре, защото имаше с какво да се заема. По някое време дори започнах да се държа като генерал, раздавайки заповеди наляво и надясно. Разпоредих се да повикат от Лондон епископа на Арменската църква, за да ръководи погребалната литургия, тъй като не исках католическа церемония, и отидох до една погребална агенция. Най-неочакваният проблем възникна, когато агентът ме попита за гробището, където да бъде погребано тялото. Мъжът ми предложи избор между „Семитерио душ Празереш“ — непонятно за мен име на подобно място^[2], и „Алту ду Сао Жуао“.

— Няма да има погребение — обясних аз. — Тялото ще бъде кремирано.

Човекът се оцъкли от изненада.

— Кремирано ли? Къде?

— В крематориум, къде другаде — отвърнах аз и свих рамене, тъй като вече губех търпение. — Сега да не би да ме накарате да избира мястото, където баща ми да бъде...

— Вие не разбирате — прекъсна ме агентът, чието палто смърдеше отвратително на формалин. — В Португалия няма крематориуми.

Думите му прозвучаха толкова невероятно, че за момент реших, че мъжът си измисля извинения, за да организира нормално погребение, което навярно би му донесло по-голяма печалба.

— Що за глупости!

— Португалия е католическа страна, господин Саркисян — заоправдава се толкова смутено той, че веднага му повярвах. — Ние не кремираме мъртвите, затова в нашата страна няма крематориуми. Опасявам се, че ще се наложи да погребем баща ви в земята.

Обсъдих въпроса с мадам Дюпре и след кратък разговор и няколко телефонни обаждания решихме след литургията, която междувременно бях насрочил за следващия ден, тялото да бъде транспортирано в Швейцария, където имаше подходящи крематориуми.

След като взехме това решение и започнахме приготовленията, собственикът на хотела ме дръпна настрана и с подозрителен поглед и потаен глас ме уведоми, че има обаждане за мен с думите „от всеобщ интерес е да го приемете“. Когато го попитах кой ме търси, той просто прошепна в ухото ми, придавайки си все така конфиденциален вид, че разговорът изисква абсолютна дискретност и е по-добре да говоря от спалнята. Не разбрах нищо, но го послушах. Когато вдигнах телефонната слушалка от нощното шкафче, един глас ме помоли да изчакам.

По линията се чу прашене и гласът замлъкна. Вероятно прехвърляха обаждането.

— Allo? — обади се втори глас на френски, нарушавайки тишината по линията. — Мосю Крикор Саркисян?

Отворих широко очи в мига, в който разпознах човека отсреща; в Португалия имаше само един човек с такъв писклив глас.

— Господин премиер! — възкликнах аз. — Да, аз съм. Как сте, Ваше Превъзходителство?

— Не толкова добре след скръбната вест, която научих тази сутрин. Сметнах, че трябва да ви се обадя и от името на португалската нация да изкажа искрените си съболезнования за смъртта на баща ви. Това е огромна загуба за Португалия, повярвайте.

— Благодаря, господин министър-председател.

— Извинете ме за невежеството, но на колко години беше той?

— Бързо пресметнах наум. Ако баща ми е роден през 1869, а сега сме 1955, това означава, че той беше на... на...

— На осемдесет и шест, господин премиер.

— Добре си е поживял — заключи протичко той в опит да ме утеши. — Знаете ли, имах изключителната привилегия да разговарям с него няколко пъти и трябва да ви кажа, че беше наистина забележителен човек. Дотолкова, че настоявам да му отдам последна почит на едно-единствено по рода си място. Затова разпоредих да запазят най-свещеното късче земя в Португалия, където да изложим за поклонение тленните останки на баща ви. Надявам се да не намирате тази моя инициатива за неуместна.

— Съвсем не, господин премиер. — Поколебах се. — Простете любопитството ми, но за кое място говорите по-точно?

С твърд и изпълнен с гордост глас португалският диктатор назова „свещената земя“, която бе запазил за церемонията.

— Манастирът „Жеронимуш“.

Пътуването от хотел „Авиш“ до „Жеронимуш“ се случи същия следобед, но имаше сума ти бумажина и формалности за уреждане и толкова телеграми за изпращане в Лондон, Париж и други столици, че успях да тръгна за църквата чак на следващата сутрин, час преди началото на погребалната литургия. Там ме очакваше изненада.

Още отначало си представях скромна церемония, само семейството, приятели и неколцина изтъкнати държавници и гости от дипломатическата мисия в Лисабон. Но когато пристигнах в параклиса на манастира, се натъкнах на опашка от хора на входа.

— Какво става? — попитах, докато си проправях път през тълпата. — Случило ли се е нещо?

— *Zut alors!*^[3] — възкликна мадам Дюпре, която бе пътувала с мен и изглеждаше също толкова учудена. — Нямам и най-малка представа.

За моя огромна изненада, църквата беше отворена за посетители и хиляди португалци бяха дошли, за да отдадат почит на баща ми. Признавам, че всичко това ме трогна, в крайна сметка те почитаха баща ми и аз не можех да остана безразличен, но въпреки това предпочитах церемонията да се проведе при затворени врати, дори и

само защото приживе той винаги бе ценял дискретността. Струваше ми се, че същата тази сдържаност няма да го напусне и в смъртта. Обясних това на игумена на манастира, настоявайки церемонията да се проведе при затворени врати.

— Опасявам се, че няма да е възможно, господин Саркисян — отвърна свещеникът с дразнещо блажено изражение. — Такава е традицията. Освен това, както виждате, църквата вече е пълна. Не можем тепърва да гоним гостите, нали така?

Храмът действително бе претъпкан и службата скоро щеше да започне, затова реших, че не е разумно да настоявам. Накрая отстъпих, макар да не бях сигурен дали постъпвам правилно. Според арменската традиция ковчегът трябваше да бъде затворен, но баща ми лежеше в него, там пред олтара, облечен в костюм, с бяла кърпичка в джоба на самото и с бледо лице, изложен пред всички. И още по-лошо, когато службата свърши и се приближих до ковчег за последно сбогом, не го направих насаме, както бе нормално между скърбящ син и покойния му баща, а пред погледа на тълпа непознати и светкавици на фотоапарати, пред огромна публика, което ми се струваше направо скандално.

След церемонията ковчегът бе транспортиран до летището, където ни очакваше друга тълпа и нов щурм на фотографи. Присъствието им не ме изненада, все пак бе починал най-богатият човек в света, а това неизбежно привлича вниманието на пресата, но фактът, че толкова португалци се бяха стекли тук, отново ме изуми; няхах представа, че в тази малка страна баща ми се ползваше с такава слава. Честно казано, смятам, че и самият той би останал учуден.

Веднага щом самолетът на Португалските въздушни линии отлетя за Цюрих, аз излязох от летището с идеята да се върна в „Авиш“. Дватама с мадам Дюпре се качихме в колата. Шофьорът точно се канеше да потегли, когато вратата се отвори и адвокатът на баща ми неочаквано нахълта вътре.

— Дано нямате нищо против да ме закарате — каза извинително Азеведо Пасарао, докато се настаняваше до мен. — Трябва да обсъдим някои интересни въпроси.

— Така ли? Какви?

Португалският адвокат на баща ми изтри запотеното си чело с опакото на ръката и посочи куфарчето, което лежеше в скута му.

— Завещанието.

Поех си дълбоко дъх в опит да сдържа гнева си.

— За бога! — извиках аз, вече на ръба на търпението си. Последните двацет и четири часа бяха много тежки за мен, а този мъж ми лазеше по нервите с незначителните си тревоги. — Честно казано, струва ми се, че моментът не е подходящ.

— Простете, господин Саркисян, но трябва да свършим това възможно най-скоро.

— Защо? Какво е толкова спешно?

— Тълпа репортери вече бе наобиколила колата, а обективите им бяха залепени за прозорците в старанието им да отмъкнат кадри от купето, сякаш вътре се случваше нещо изключително важно.

— Последната воля на баща ви е свързана с организация на негово име — обясни господин Пасарао. — Фондация за изкуство, която той искаше да създаде. — Посочи с палец към фотографите, които ни бяха наобиколили. — Трябва да се възползваме от присъствието на международните медии, за да обявим пред света последната му воля. Ако губим време, журналистите ще напуснат Лисабон и...

Тук чашата преля. С рязко движение, почти импулсивно, отворих задната врата на колата и посочих към улицата.

— Вън! — наредих аз. — Махайте се оттук!

— Но... господин Саркисян...

— Вън!

Слисан от неочакваната ми реакция и може би защото се опитвах да го избутам, адвокатът се олюля и се озова на улицата. Затворих вратата с трясък и направих знак на шофьора да тръгва. Автомобилът потегли, пробивайки си път през кордона от репортери, и се отправи към хотела по слънчевите лисабонски улици.

Събудих се в четири часа сутринта.

Предишната вечер се чувствах толкова изморен, че си легнах в осем, веднага след вечеря. Събуждането в тъмни зори бе цената, която платих за нарушения си режим. Опитах се да заспя отново, но не успях. След двацет минути се отказах, станах и се затътрих до прозореца. Навън бе тъмно; само бледата луна и жълтеникавата

светлина на уличните лампи осветяваха фасадите на сградите, дърветата и улицата, придавайки им леко меланхолично сияние.

Върнах се в леглото, размишлявайки за събитията от последните дни. Спомних си за уговорената среща за понеделник в „Пера Палас“ в Истанбул и си помислих, че след като баща ми вече го няма, нищо не ме задържа в Лисабон. Разбира се, трябваше да разреши въпроса със завещанието. Може би господин Пасарао все пак имаше право. Наистина трябваше да побързаме.

Включих нощната лампа, оправих възглавницата и се настаних удобно. Баща ми беше мъртъв и аз трябваше да се запозная с последната му воля. Адвокатът беше споменал за фондация за изкуство и честно казано, това никак не ме изненадваше. В крайна сметка за баща ми не беше ли именно този *raison d'être*^[4]? Калуст Саркисян, бизнес магнат, *господин пет процента*, бе също и ценител и колекционер на произведения на изкуството, истински естет. Спомних си минутите, през които бях разговарял с него, когато само преди няколко дни бе излязъл от комата за последен път. Припомних си последните му думи и сега, когато мисля за това, ми се струва, че те представляват смисъла на целия му живот.

— Какво е красотата?

Прошепнах думите със същия тон, когато за последен път бе изрекъл въпроса, преследващ го през целия му живот. Да, какво всъщност е красотата? Това сякаш бе основната тема в първия том на неговата автобиография. Погледът ми попадна върху купа листове със заглавие *Мъжът от Константинопол*, който преди две нощи бях прочел на един дъх. Краят на историята бе моментът на раздялата ми с Мариян в Германия. По дяволите, колко време беше минало от онзи далечен ден на 1914-а! Сякаш всичко това се бе случило в друго време, с други хора, в друг живот...

Вниманието ми бе привлечено от листовете, които бях разпилял по пода, събрани от камериерката и натрупани на един стол. Вторият том от автобиографията на баща ми. Тъкмо се бях накарал да го прочета, когато преди два дни бях прекъснат от писъка на мадам Дюпре и смъртта на баща ми. Разбира се, оттогава няхах време, нито възможност да се върна отново към текста. Все пак погребението вече бе минало и стоях напълно разбуден и без желание за сън в четири сутринта. Нямах какво да правя, а ръкописът бе на мое

разположение. Освен това умирах от любопитство да разбера какво пише в него. Пресегнах се към стола, взех листовите и ги подредих. Сетне седнах в леглото и се възрях в заглавието. По тялото ми отново полазиха тръпки на нетърпение; копнеех да прочета книгата. Нали именно в тези страници баща ми разказваше какво се е случило след раздялата ми с Мариян? И отново тук бе описал трагичните събития от Първата световна война и как бе надхитрил големите петролни компании, за да се превърне в най-богатия човек в света. Освен това ръкописът пазеше тайната на решението му да се премести в Лисабон и да остане тук до деня на смъртта си. Горях от любопитство да разбера как бе описал всички тези съдбовни събития.

Въздъхнах доволно, облекнах се удобно на възглавниците, като човек, на когото му предстои пътуване, изпълнено с приключения, и най-сетне започнах да чета *Милионерът в Лисабон*.

[1] Бдение (арм.). — Б.пр. ↑

[2] Cemiterio dos Prazeres — в превод от португалски означава „Гробище на удоволствията“. — Б.пр. ↑

[3] Я виж! (фр.). — Б.пр. ↑

[4] Смисълът на живота (фр.). — Б.пр. ↑

ПЪРВА ЧАСТ

УЖАСИ

*Де ти е, смърте, жилото? Де ти е, аде,
победата?*

св. Павел

I.

Пресичането на „Унтер ден Линден“ в този час беше невъзможно начинание. Застанал на тротоара, Крикор притеснено огледа множеството, което се тълпеше по големия берлински булевард, обточен от двете страни с дървета. Хората стискаха развети от вятъра знамена на Райха, докато пееха в хор *Die Wacht am Rhein*^[1], истинска ода за оръжията, толкова пламенно и въздействащо, че дори чужденецът настръхна.

*Es braust ein Ruf wie Donnerhall,
wie Schwertgeklirr und Wogenprall:
Zum Rhein, zum Rhein, zum deutschen Rhein,
wer will des Stromes Huter sein?*^[2]

Привлечен от еуфорията на национализма, младият арменец се сля с тълпата и тръгна по булеварда, докато манифестацията стигна до полицейския кордон близо до хотел „Бристъл“, сформирани, за да пази руското посолство. Германците изсипаха дъжд от ругатни към царското знаме; нима бе възможно Русия да се притече на помощ на сръбските убийци? И защо виновниците за жестокото престъпление в Сараево все още не бяха наказани? Все пак не се стигна до сериозен инцидент и възбуденото множество продължи шествието си по „Унтер ден Линден“ до императорския дворец.

Прозорците на *Berliner Stadtschloss* бяха тъмни, знак, че кайзерът отсъстваше, но това не обезсърчи демонстрантите. Гръмкият хор смени *Die Wacht am Rhein* с *Heil dir im Siegerkranz*^[3] — химна на империята — в безусловна подкрепа на Вилхелм II в този толкова труден момент. След последните стихове тълпата започна да ръкопляска в унисон с хвалебствията на германските императори и владетелите на Австро-Унгарската империя — съюзници във войната, която щеше да избухне всеки момент.

— Der Deutsche Kaiser lebe hoch!^[4] — извика прегракнал глас, приветствайки германския кайзер.

— Hoch! Hoch! Hoch!^[5] — повтори тълпата в хор.

— Der osterreichische Kaiser lebe hoch!^[6]

Възгласите вече възхваляваха австрийския император.

— Hoch! Hoch! Hoch!

Застанал до улична лампа на тротоара, Крикор с ужас наблюдаваше ентусиазма, с който тези хора възприемаха неизбежните враждебни настроения, сякаш не бяха нищо повече от оживени всенародни тържества. Бе дошъл в Берлин, за да хване влака за Париж преди началото на конфликта, и в същия миг осъзна, че нямаше да успее навреме. Положението в германската столица беше напрегнато, а според настойчивите телеграми, които бе получил от баща си през последните седмици с нареждане веднага да се върне в Обединеното кралство, същата треска бе обзела и улиците на Париж и Лондон.

— Така да бъде — каза си той. — Това ще продължи само няколко седмици.

Младият арменец се обърна и се отправи към *Хауптбанхоф* — централната гара, откъдето щеше да се качи на влака за Париж. За да избегне неприятни изненади, баща му бе задействал връзките си в османското посолство в Лондон, за което продължаваше да работи като финансов съветник, и бе уредил османски паспорт; все пак пътуването из Германия с паспорт от неутрална страна бе по-сигурно, дори и да не бе необходимо да го ползва, тъй като планираше да се върне преди официалното начало на конфликта.

Крикор се качи на влака и потегли за Франция. Докато композицията пресичаше града, студентът наблюдаваше безупречните къщи и подредените улици на Берлин с мисълта, че скоро ще се върне, за да завърши учението си.

Да, войната нямаше да трае дълго.

Избухването на войната няколко седмици по-късно завари Крикор вече на сигурно място в Лондон. Макар в действителност едно събитие да е винаги по-шокиращо от представата за него, той, както и предполагаше, завари Англия в същата кипяща от емоции обстановка, каквато бе видял в Германия. Страната бе обзета от трескаво вълнение,

сякаш британците наблюдаваха спортен мач, а не вражески настроения. Всички искаха да вземат участие, преди зрелището да приключи, защото никой не се съмняваше, че до Коледа оръдията ще са замлъкнали.

Подразнен от заразителния ентусиазъм и притеснен от факта, че приятелите и познатите му се втурват да се записват за войната, за да сритат здраво задника на „добрия стар Джери“^[7], наследникът на семейство Саркисян обмисляше възможността да се присъедини към тях и също да участва в грандиозното събитие. Защо пък той да се дели?

— И дума да не става! — извика баща му, когато Крикор засегна въпроса. — Толкова ли си глупав?

— Но, господине — започна да обяснява младежът, — всичките ми приятели се записват. Дори Роджър!

— Да се записват и да се оставят да ги убият, щом така им харесва — отвърна саркастично Калуст. — Само че не виждам с какво твоята смърт или осакатяване биха били полезни на Англия. — Вдигна пръст. — Преди твоите детински капризи стоят задълженията ти, младежо. Първи в списъка е дългът към семейството!

— И към страната...

— Това са глупости! Най-важно е семейството! Вложих много в теб, направих всичко по силите си, за да ти помогна, дадох ти най-доброто образование, а ти какво искаш? Да се погубиш във война! Какъв смисъл има? — Калуст категорично поклати глава. — Не! Няма да ти позволя да пожертваш живота си така нехайно! Само това остава!

Докато се чудеше как да постъпи, дали да изтърпи гнева на баща си, или да се примири с укорителните погледи на приятелите си, Крикор си разменяше писма с Мариян. Любимата му арменка се бе установила в Константинопол заедно с родителите си, където Агоп бе решил да остане известно време, за да опита ориенталско лечение, препоръчано му от уважаван персийски лекар. Това се оказа благоприятно за поддържане на кореспонденцията им. Въпреки че си пишеха често, писмата им всъщност бяха невинни. Младежът добре знаеше, че пликовете минаваха през зоркия и критичен поглед на Аршалуис, преди да бъдат изпратени или получени от любимата му. Ето защо много внимаваше какво пише и знаеше, че и тя прави

същото. Двамата влюбени знаеха, че могат да кажат онова, което искат, и да разчетат думите на другия само между редовете.

Погледът на Калуст се местеше между рецептата, която му бе изписал почитаемият доктор Расин, и предписанията на доктор Кемхаджян. Искаше тайно да сравни мненията на двамата лекари, защото никога не би приел каквото и да е лекарство или съвет, без да е убеден в него. Някои го мислеха за мнителен; арменецът просто беше предпазлив. Като сравни рецептата на единия лекар с предписанията на другия, установи, че...

— А, Калуст! — поздрави го мъжки глас. — Радвам се да ви видя!

Арменецът вдигна поглед и съзря турчин с черен фрак с връзка, блестящ висок цилиндър и грижливо оформена брада. Изправи се тържествено и се поклони на новодошлия.

— Ваше Превъзходителство! — възкликна Калуст. — За мен е чест да ви посрещна.

След като отвърна на поклона, гостът дръпна един стол и седна.

— Удоволствието е мое — усмихна се той. — Благодаря ви, че ме приехте, особено след като едва вчера ви уведомих за пристигането си в Лондон.

— Това е мой дълг, ефенди — отвърна Калуст, докато се настаняваше срещу госта си. — Трябва да призная, че малко се изненадах от новината за посещението ви, организирали сте всичко толкова бързо.

Османският министър присви очи и устните му се извиха в заговорническа усмивка.

— Имам важни новини. Трябваше да побързам.

— Какви новини, ако не е тайна?

— Тайна е! — разсмя се Салим бей. — Мога само да ви кажа, че се наложи да пътувам спешно за Лондон, за да договоря един заем. След няколко дни това вече няма да е възможно.

— Защо?

Новодошлият разгърна една салфетка в скута си.

— А, ето че пак сте недискретен...

Арменецът повдигна вежди, учуден от тази потайност. Не бе нужно да си гений, за да разбереш, че това имаше нещо общо с войната. Освен това всичко, случващо се през последните дни, бе свързано с нея. Все пак знаеше, че любопитството си има граници. Щом събеседникът му не искаше да сподели, по-добре да не настоява.

Взе менюто и го разтвори на масата.

— Да поръчаме?

— Какво ще ми препоръчате?

— Главният готвач преди малко ме увери, че стридите са божествени, ефенди. Също и лангустата.

— Това да бъде тогава.

Калуст повика келнера и поръча храната, като напомни да им я сервират с бутилка шампанско. Когато келнерът се отдалечи, арменецът забеляза, че старият му приятел от Константинопол го наблюдава с усмивка.

— Не съм си представял, че предвкушването на стриди и лангуста може да ви донесе такава радост.

Салим бей се разсмя.

— Други неща предвкушвам аз, драги — обясни той със загадъчно изражение. — Вкусът на победата.

Греещата усмивка на лицето на османския министър още повече заинтригува арменеца.

— Победа ли? Та войната едва започна...

Турчинът се наведе над масата, сякаш искаше да сподели някаква тайна.

— Но пък нашата война постигна нечувана победа.

— Нашата ли, ефенди? Аз не воювам с никого.

— Салим бей се огледа наоколо, за да се увери, че никой не ги слуша.

— Кажете ми, приятелю, кой е договорът, който цял живот се борите да сключите?

Въпросът не беше труден.

— За концесията на минералните залежи в Османската империя, разбира се. Дори преди няколко месеца ви дадох хиляди лири стерлинги, които да предадете в нечий ръце в Константинопол. Но след като похарчих толкова пари, след толкова машинации и неизпълнени обещания, признавам, че започвам да...

Лицето на османския министър сияеше от щастие, че арменецът се разсея и се принуди да замлъкне наред изречението. Турчинът пхна ръка във вътрешния джоб на фрака си, извади плик и го подаде на събеседника си.

— Вижте това.

Калуст го взе и го отвори с нож. Извади листа отвътре и го разгърна. Беше документ, подписан от великия везир Саид паша. Без да губи време, се взря в текста, а ръцете му трепереха от нетърпение, докато четеше арабските знаци. Накрая, със зачервено лице и оросено с пот чело, Калуст вдигна изненадан поглед към събеседника си, едва дишайки от вълнение и страх дали написаното бе онова, което си мислеше, или се е излъгал.

— Нима... нима е възможно? — заекна той. — Нима това наистина е договор за концесия за петролните богатства на вилаетите в Багдад и Мосул в Османската империя, сключен с... Турската петролна компания?

Усмивката на Салим бей прерасна в дълъг и гръмък смях.

— Успяхте, Калуст! — възкликна турчинът, докато все още се смееше. — Сдобихте се с изключителните права над петрола в Османската империя!

— Наистина ли?

— Ако е писано да се открие петрол в Османската империя. Който и да го постигне, ще трябва да говори с вас. Ако това се случи, ще станете богат!

Арменецът стана прав; останал без дъх, разхлаби вратовръзката си, разкопча яката на ризата си и се взря в госта си. Можеше да се каже, че изпадна в шок. Най-сетне бе постигнал онова, за което се бе борил цял живот. Концесията бе негова! Погледна нагоре, затвори очи и сви юмрук. Да, това наистина беше победа; най-голямата от всички. Държеше света в ръцете си.

Два дни по-късно Калуст отпразнува концесията на петролните залежи в Османската империя — негова стара мечта от времето, когато беше подготвил доклад за султана, с покупката на „Госпожица Констабъл“ на Ромни — картина, която му бе струвала малко

състояние. Препоръча му я сър Кенет Барк и арменецът тайно бе консултирал съвета му с други експерти по изобразително изкуство.

Когато излезе навън и се качи във файтона си с големия пакет под мишница, лицето му излъчваше удовлетворение. Имаше защо. Сега към изготвената и подписана от великия везир декларация бе добавил и уникално произведение на изкуството. Да, нещата вървяха добре. Какво повече би могъл да иска? Докато мечтаеше за възможностите, които се разкриваха пред него, погледът му случайно попадна върху вестника, който един минувач четеше, докато вървеше по пътя си. В заглавието на първата страница се споменаваха Османската империя, но Калуст не успя да прочете останалото, тъй като англичанинът бързо отмина.

— Какво се е случило? — попита той, внезапно разтревожен, кочияша. — Има ли нещо ново около Османската империя?

— Обявиха ни война, сър — заяви кочияшът, докато хващаше юздите. — Проклетите турци са атакували руските пристанища на Черно море и са взели страната на германците. *Bastards!*

Значи, това бе тайната, за която Салим бей не можеше да му каже на онази вечеря в „Риц“ на „Пикадили“. Ето защо бързаше да изтегли заема от английската банка. Само няколко дни по-късно и присъединяването на Османската империя към конфликта срещу Англия би направило невъзможна подобна финансова операция.

— Турците няма да се променят! — изръмжа Калуст, докато пътуваше към къщи. — Видяха, че германците печелят първите си битки, и хоп! Веднага се съюзяват с победителите!

Тази новина бе истинска трагедия за сина на Саркисян. Намесването на Османската империя във войната и краят на лечението на Агоп в Константинопол, което наложи завръщането на семейство Киносян в спокойното родно градче Кайсери, сложиха край на редовната романтична кореспонденция с красивата Мариян. Заради новите обстоятелства раздялата им беше окончателна — нещо, което младежът не бе готов да приеме така лесно.

— Трябва да се запиша — заяви Крикор на вечеря същата вечер, след като цял следобед бе обмислял въпроса. — Страната ни има нужда от мен!

Калуст поклати глава.

— Страната ни има нужда да се вразумиш!

Разбира се, Крикор предпочиташе да не се допитва до баща си; от малък образът на главата на семейството с неговия хипнотичен поглед и гъстата му брада го ужасяваше; нещо повече — присъствието на Саркиян, изглежда, смущаваше всички около него. Но въпреки това почти инстинктивно страхопочитание прекъсването на връзката му с Мариян бе тежък удар за младежа, който той не можеше да понесе.

Напълно изгубил разсъдъка си и подчинявайки се на моментен импулс, Крикор се качи на влака за Кеймбридж и се записа в *Officer's Training Corps*. Какъв по-добър лек за любовната мъка от безумието на войната? Когато военното обучение започна, младият наемник все още не знаеше от кого се страхува повече — от баща си, който, щом разбереше за неподчинението на сина си, вероятно щеше да го лиши от наследство, или от сержанта, който по цяла сутрин крещеше, докато подготвяше него и другите курсанти за реалността на войната. Само че недоспиването, нередовното хранене, на всичко отгоре и физическите упражнения накараха младежа да си даде сметка, че може би не е създаден да язди.

За щастие обучението не продължи дълго. Когато настъпи часът да се срещне с наборния офицер и да попълни формуляра за постъпване на служба във въоръжените сили, Крикор се сблъска с един колкото неудобен, толкова и неизбежен въпрос.

— Произходът ви изцяло европейски ли е? — попита офицерът, повдигайки русите си вежди, докато го оглеждаше с лека ирония. — От страна на майка ви и на баща ви?

Кандидатът прокара ръка през черната си коса и сведе поглед към въпросника.

— Този въпрос записан ли е тук?

— Под номер 27.

— Младежът потърка брадичката си, докато обмисляше възможните си отговори в тази неочаквана ситуация.

— А ако отговорът е отрицателен?

— Страхувам се, че в такъв случай ще трябва да ви изпратя вкъщи.

Тук въпросите приключиха и Крикор се върна в Лондон, като трудно прикриваше чувството на известно облекчение. Бе поискал да стане доброволец, за да защити страната си; каква вина имаше той,

задето не отговаряше на всички изисквания за произход, предвидени в британското военно законодателство? Но това не успокои особено баща му, който бе видимо ядосан от възможния развой на събитията и най-вече от неподчинението му.

— Ами ако те бяха одобрили? — възмути се главата на семейството. — Нима щеше да хукнеш към онази касапница във Франция? Просто така? Само за да докажеш на приятелите си, че не се страхуваш? Да не си глупак?

Синът му се поколеба.

— Направих... направих го за родината — заекна той. — Това е мой дълг.

Ядосан, Калуст изсумтя и му обърна гръб.

— Не ми се подигравай!

Присъединяването на Османската империя към войната и оттеглянето на делегациите ѝ от Лондон и Париж принудиха Калуст да прекъсне контактите си с Константинопол във връзка с Турската петролна компания, въпреки че не преустанови честите си пътувания между Обединеното кралство и Франция. Войната го дразнеше, защото пречеше на бизнеса му, а и поради факта че едва не му отне сина. Недоволен от непокорството на младежа, Калуст го отбягваше в продължение на седмици. Когато се срещнеха, не говореше с него и се държеше хладно, почти жестоко. Смяташе поведението си за крайно необходимо, за да покаже на сина си, че неподчинението на бащината дума си има своите последствия.

През тези трудни дни Крикор се уповаваше на хубавите си спомени от Бон, особено за времето, прекарано със семейство Киносян. По-изкусителни от баклавичките на Аршалуис бяха само кафявите очи на Мариян, толкова мили и тъжни, че само споменът за тях го докарваше до състояние на нестихващ копнеж, изразяващ се в безброй въздишки през дългите дни на заточение на „Хайд Парк Гардънс“ 38. По цели следобеди линееше в стаята си или в салона с отнесен поглед и пречупена воля със смътната надежда, че нещата ще се променят и ще може да продължи живота си. Наказан с мълчание от баща си, неодобрен от армията и неспособен да се свърже с любимата

си, в тази самота за младия мъж копнежът по Мариян стана наистина непоносим.

Така прекара Коледа и посрещна новата 1915 година. Въпреки първоначалните очаквания, войната не само че не свърши, но имаше и смущаващи признаци, че ще продължи много повече от предвиденото, особено след като двете страни бяха създали укрепени бойни линии от Фландрия до Швейцария, водейки дълга война на изтощение. Тъй като не му хрумваше решение, а не можеше да чака повече, в средата на февруари Крикор осъзна, че е дошло време да предприеме нещо; бездействието го задушаваше и просто не можеше да издържа повече.

Накрая страстта му разкъса упойващия воал на меланхолията. Една сутрин, без да казва на никого, Крикор взе двата си паспорта — британския и османския, които баща му предвидливо му бе изпратил в Бон, в случай че бъде заловен в Германия след избухването на войната, събра солидна сума пари и хвана влака за Париж. После продължи към Женева, откъдето изпрати писмо на родителите си, за да обясни причините за пътуването си до Османската империя, като обещаваще, че ще се върне възможно най-скоро.

След като изпълни синовния си дълг, Крикор се възползва от факта, че Швейцария бе запазила неутралитет, и пресече границата с Австро-Унгарската империя. Пътува до Виена, за да се прехвърли на влака, който минаваше през Балканите и най-сетне го отведе до целта.

Турските митнически служители на гара „Сиркеси“ — крайната спирка на „Ориент Експрес“ в Константинопол, свъсиха вежди, докато проверяваха османския паспорт. За тях важното в името Саркисян бе окончанието „ян“ — ясен знак за етническата принадлежност на новодошлия.

— Арменец ли сте?

— Всъщност да — отвърна той, притеснен от факта, че пропуска да спомене британското си гражданство, страна, която в момента бе враг на османците. — Роден съм тук, в Константинопол, ефенди.

Двамата служители разлистиха паспорта от началото до края очевидно в търсене на причина да се заядат с него.

— Откъде идвате?

Тонът, с който бе зададен въпросът, издаваше прикрита враждебност. Крикор знаеше, че при тези обстоятелства бе изключено да признае, че се е качил на влака от Лондон. Трябваше да бъде внимателен и да каже само онова, което искаха да чуят.

— От Бон — каза той, заобикаляйки въпроса. — През последните години учих инженерство в Германия.

При споменаването на техния съюзник турците сякаш малко се оживиха.

— О, Германия! Велика страна, нали?

Въпросът представляваше проверка и пътникът веднага го разбра.

— Невероятна! — възкликна той с престорен ентусиазъм. — Няма съмнение, че ще спечелят войната. Германците са умни, силни и организирани. Османската империя избра най-правилния съюзник. Щом германците са на наша страна, нищо не може да ни събори. Нека дойдат англичани и руснаци, който и да дойде, накрая германците ще спечелят! Дори един ден в Берлин ги видях как подкрепят кайзера. Боже, каква воля! Сърцето ми се изпълни с радост, докато ги наблюдавах колко са решителни и силни! Те ще победят, ефенди! Само някой да посмее да се усъмни в това!

Служителите се спогледаха, първо изненадани, след това — доволни, а накрая по лицата им разцъфнаха усмивки.

— Радвам се, че мислите така, драги — изтърси единият от тях, внезапно развеселен. — Дори смятам, че трябва да споделите тази своя гледна точка със сънародниците си арменци. Знаете ли, те са на съвсем различно мнение. Когато руснаците спечелят битка, добре виждам как се подсмиват. А когато губят, изглежда, се натъжават. Срамота! Трябва да им влеете малко разум в главите. Ако продължават така, ще свършат зле.

Крикор напусна гарата и излезе на улицата с известни опасения. От разговора му стана ясно, че отношенията между турци и арменци ставаха все по-обтегнати и неговите сънародници трябваше да изразяват емоциите си много внимателно. Дори му хрумна да се обърне и да се върне у дома; знаеше, че планът му е чиста лудост. Безумен, непредпазлив и импулсивен. Но копнежът по Мариян надви колебанието му и в нов пристъп на решителност продължи напред със

съзнанието, че вече бе преминал определена граница. Нямаше връщане назад.

[1] „Стражът на Рейн“ (нем.) — немска патриотична песен, написана през 1840 г., приемана като неофициален химн в първите години на Германската империя, от 1871 до 1878 г. — Б.пр. ↑

[2] Звучи зов като гръмовен тътен

като звън на мечове и трясък на вълни:

Към Рейн, към Рейн, към немски Рейн!

Кой ще бъде пазител на реката? (нем.). — Б.пр. ↑

[3] „Слава на теб с победоносен венец“ (нем.) — патриотична песен, неофициален химн на Германската империя между 1878 и 1918 г. — Б.пр. ↑

[4] Три пъти „ура“ за германския император! (нем.). — Б.пр. ↑

[5] Ура! Ура! Ура! (нем.). — Б.пр. ↑

[6] Три пъти „ура“ за австрийския император! (нем.). — Б.пр. ↑

[7] Прякор, с който британците наричали германците по време на Първата световна война. — Б.пр. ↑

II.

Икономът се приближи до господаря на дома със сребърния поднос, върху който имаше писмо. Удари един о друг токовете на обувките си по военному и леко се поклони, поднасяйки таблата на господаря си.

— Току-що пристигна, сър — обяви той. — Пощальонът го донесе.

Всъщност Калуст бе чул звънеца на вратата още преди минута; със сигурност бяха донесли пощата. Беше ранна утрин и той тъкмо бе взел сутрешната си студена вана — температура на водата точно 1 градус по Целзий. Уви се в турска хавлия, взе плика и седна на стол до вратата на банята.

— Най-послед! — възкликна победоносно той, когато разпозна почерка и името на подателя. — Най-послед.

Това вълнение привлече вниманието на Нунуфар, която бързо изхвърча от спалнята и дотича при съпруга си.

— Какво? — попита нетърпеливо тя. — Какво става? Защо си такъв? Има ли нещо ново?

Калуст вдигна писмото високо, сякаш държеше ловен трофей.

— Нашето момче! — отвърна той. — Най-сетне благоволи да ни изпрати вести, глупакът.

Жената постави ръка на сърцето си в жест на облекчение.

— О, слава богу! Слава богу! — възкликна тя, отправила поглед нагоре, благодарна на небесата. — Не издържах повече! Благодаря на Бога, че ни е писал!

Преди да отвори писмото, Калуст отново разгледа плика и пак прочете името на подателя и адреса.

— Ти да видиш! — възкликна той. — Знаеш ли къде се подвизава това момче?

Нунуфар отвори широко очи, ужасена от вероятността синът ѝ да се скита сам из военните зони. Дано Бог го закриля! А за нея военната зона започваше при Ламанш.

— Къде? Къде... в Париж ли?

Съпругът ѝ замислено поклати глава.

— Женева.

— Моля?

Калуст скъса единия край на плика и извади сгънатия на две лист.

Докато жена му надничаше над рамото му, той разгърна писмото и неволно въздъхна разочаровано, когато забеляза, че Крикор им е написал само няколко реда.

— Скъпи родители — зачете той на глас, — съжалявам, че заминах толкова бързо и ви разтревожих. Но трябва да разберете, че сърцето има своите причини и те са по-силни от мен. Пътувам към Константинопол, родната земя, и после ще продължа към провинцията, за да намеря жената, която обичам. Ще остана известно време, но вие не се страхувайте, аз съм добре. Планирам да се върна през есента и може би ще ви зарадвам с красива дъщеря. Почитания и целувки, Ваш Крикор.

Калуст вдигна поглед от писмото и се обърна към жена си.

— Той е луд!

Очарована, Нунуфар се усмихна мило.

— Не е луд, глупавият ми — нежно го смъмри тя. — Синът ти е влюбен и е отишъл да види избраницата си. — Тя въздъхна. — Ах, колко е романтичен нашият Крикор...

Съпругът ѝ я изгледа така, сякаш за пръв път я вижда.

— Побърка ли се, жено?

— Хайде сега! — възмути се тя. — Нима един младеж не може да се влюби и да хукне след любимата си? Какво лошо има в това?

Калуст решително тръсна глава и с грубо движение сгъна писмото.

— Не знаеш какво говориш! — процеди той. — Нима не осъзнаваш, че Османската империя е във война с нас? Забравяш ли, че турците мразят арменците? Твоят син, скъпа, се е пхнал право в устата на вълка! — Размаха писмото, сякаш за да подчертае думите си. — В устата на вълка!

III.

Нощта вече се бе спуснала над Кайсери и хората се отправяха към домовете си, за да се съберат около *тонира*^[1], чиито пламъци танцуваха в нестроен ритъм като трепкащи огнени езици в средата на стаята.

Крикор, който в момента представляваше най-голямата атракция в дома на Киносян, оглеждаше стаята в търсене на Мариян, но тя все още не се бе появила.

— Вечеря! — обяви Аршалуис, когато влезе в салона с голям поднос храна. — Всички по местата. Храната е готова.

Новодошлият веднага насочи вниманието си към вратата към кухнята. Знаеше, че Мариян всеки момент ще влезе оттам. Опита се да бъде дискретен, но двете по-малки сестри на момичето, с подлостта на своите десет и девет години, не сваляха погледи от него и весело се кикотеха.

— Мариян! — извика Кенариг, по-смелата от двете. — Идвай бързо! Крикор те чака!

— Момичета! — смъмри ги майка им. — Що за маниери? Тихо! Не се закачайте със сестра си.

Двете отново се разсмяха, като прикриваха лицата си с ръце, а дяволитите им очички не изпускаха госта от поглед.

Крикор се изчерви, чувствайки, че го наблюдават, и се взря в пукация в тонира огън. Така пропусна влизането на Мариян в салона. Момичето, което познаваше сестрите и семейството си по-добре от самата себе си, бе напълно наясно с тайните им шушукания за любимия й. Затова тя не погледна към Крикор; последното, което искаше, е да дава още поводи на злите езици.

— Дайте покривката — каза Агоп, като се закашля. — Умирам от глад!

Жените постлаха голяма покривка върху тонира. Сетне всички се настаниха на възглавниците, разхвърляни по килима, и се завиха, като топлеха краката си на огъня. Откакто Крикор бе пристигнал, този ритуал се повтаряше всяка вечер, но за него винаги беше нещо ново.

Младежът приемаше тези обичаи много лично, което го изненадваше; бе неспособен да прикрие огромното си вълнение, сякаш някакъв глас от миналото, идващ от арменската му душа, го призоваваше към това място и време.

Тонирът, мислеше си той, докато се завиваше с покривката, бе необикновено изобретение. В тази цилиндрична пещ, която потъва няколко дециметра в земята, бие сърцето на дома. Намира се в средата на салона и огънят ѝ се поддържа постоянно, за да е сигурно, че няма да угасне. През деня в нея се приготвят хляб и други храни, но именно вечер тя внезапно придобива особена социална функция.

— Да хапнем!

Жените пръснаха стафиди и други сушени плодове върху покривката и подредиха хляба и месото, които цял следобед се бяха пекли в тонаира. Насядали в кръг, членовете на семейството започнаха да се хранят и разговарят. Вместо чинии използваха големия кръгъл хляб.

Поговориха за бременността на Аршалуис, чийто корем вече личеше, но тъй като това не бе никаква новост, темата бързо се изчерпа и преминаха към по-актуални въпроси, като предстоящата женитба на сина на Багдасар — семеен приятел. Всички изказаха своите предположения за булката.

— Надявам се да е красива — каза Агоп. — Момчето нямаше кой знае какъв късмет в живота. Дано този път му провърви.

— Обзалагам се, че е кривогледа — предположи Кенариг, като весело се разсмя. — Когато види лицето ѝ след сватбата, направо ще се самоубие!

— Замълчи! — сгълча я майка ѝ. — Не говори глупости! — Поклати глава и въздъхна. — Ах, на тази възраст ги плещят едни...

Въпреки мъмренето, думите на Кенариг предизвикаха бурен смях около тонаира. Всеки имаше своя представа за външния вид на булката и Агоп предложи да залагат. Крикор следеше разговора без особен интерес, все пак не познаваше сина на въпросния приятел и намираше за странен обичая мъжът да види годеницата си чак в деня на сватбата.

Затова насочи внимание към обстановката в салона. Обзавеждането бе оскъдно. Нямаше столове, само един тъкачен стан, няколко лавици и кани с вода. Къщата имаше малко прозорци и само

четири помещения на първия етаж, а в сутерена отглеждаха домашните животни, в това число прасета, две мулета и няколко кокошки. Покривът бе долепен до този на съседната къща.

Всъщност му бе трудно да си представи по-различен живот от лондонския от онова, което завари в дома на Киносян в Кайсери. Вместо големия лукс, с който бе свикнал на „Хайд Парк Гардънс“ 38, Крикор се намираше в сравнително малка къща, в която живееше толкова много народ, че понякога имаше чувството, че се намира на площад, ограден от стени. Свободата в британската столица контрастираше на тесните граници на това парче земя, забутано някъде из Османската империя, където арменците бяха малцинство и трябваше да живеят според турските закони. Беше им забранено дори да говорят на собствения си език, а жените можеха да излизат на улицата с покрито лице и винаги придружени от мъж, за да не обиждат мюсюлманите. Що за разбирания, помисли си Крикор. Не се учудваше, че Османската империя е просякинята на Европа.

Импровизираният план, който го бе довел в Кайсери, заради последните събития, обстоятелства и настроения вече му се струваше доста смътен. В Лондон се разкъсваше от копнеж по Мариян и прекъсването на кореспонденцията им бе толкова тежък удар за него, че го накара да действа спонтанно. Но сега, когато вече беше тук, какво щеше да прави по-нататък? Напълно осъзнаваше, че бе заминал без знанието и дори против волята на баща си, с когото не можеше да се свърже заради участието на Османската империя във войната. Не че това го притесняваше особено, след като очевидно нямаше да остане дълго в Кайсери.

Това не бе неговият живот.

— Агоп!

Един братовчед бе нахълтал в къщата, търсейки главата на семейството. Агоп стана и отиде при него. Мъжът изглеждаше развълнуван и дръпна домакина в коридора, за да разговарят насаме, въпреки че приказките около тонаира продължаваха, като вече не се обсъждаше сватбата на сина на Багдасар, а отново се въртяха около бременността на Аршалуис. Въпросът, изглежда, интересуваше всички с изключение на Крикор, чиито мисли блуждаеха около неясните му планове за бъдещето.

Киносян го бяха приели в дома си като син, но това не го бе изненадало. Освен че бе създал добри отношения с тях в Бон, който арменец би пренебрегнал интереса на един Саркисян към дъщеря му? А и се чувстваше добре тук; струваше му се, че е част от истинско семейство, много различно от неговото. Затова реши да остане в Кайсери до лятото, достатъчно време, за да прецени докъде ще стигнат отношенията му с Мариян. Засега нещата вървяха добре. Възползвайки се от факта, че двете сестри не го наблюдаваха, тъй като за момент се бяха разсеяли с клюки, той хвърли тъжен поглед към любимата си. Девойката, която и за миг не забравяше за присъствието му, го забеляза и се усмихна, преди свенливо да сведе поглед, както бе присъщо на момичетата от добри семейства. Да, ако всичко е наред, Крикор щеше да се върне в Лондон през Швейцария и да я вземе със себе си, за да се оженият.

— Да си лягаме! — нареди изведнъж Агоп, като се върна в салона, след като бе изпратил госта си. — Късно е вече. Хайде да спим!

Семейството отвърна на неочакваната заповед с недоволно мърморене. Дядо Сисаг, бащата на Аршалуис, дори протестира, но накрая всички се подчиниха. След като прибраха останалата храна и изтупаха одеялото, те се пхнаха под него близо до тонира и изгасиха светлините. Въпреки че бяха сравнително заможни, Киносян нямаха легла в дома си, тъй като спазваха арменските обичаи. Свикнал с дюшек и копринени чаршафи, отначало на Крикор му бе малко трудно да се нагоди към този начин на живот. Но за по-малко от седмица тези неща вече не му бяха чужди и той спеше около тонира, сякаш винаги го бе правил.

Възбуден шепот изтръгна Крикор от дебрите на съня. Огледа се и осъзна, че още е нощ, но видя силует на мъж да разговаря тихо с някого, който лежеше на земята. Опита се да се съсредоточи и разпозна Агоп, който шептеше на жена с леко издут корем. Това можеше да бъде само Аршалуис. Притеснен, че се намесва в личния живот на съпрузите, гостът се обърна на другата страна и отново потъна в сън.

— Смяташ ли, че сме в безопасност?

Гласът на Аршалуис, може би малко по-силен, отколкото й се искаше, неволно прекъсна съня на Крикор и той отново се събуди. Опита се да се ориентира в тъмното, за момент сънен и объркан. Дали

си бе въобразил онези думи, или ги бе чул наистина? След няколко секунди успя да се концентрира и се заслуша в гласовете на съпрузите, които продължаваха да разговарят. Тогава разбра, че въпросът в съня му наистина бе зададен от неговата домакиня. Този път обаче се заслуша; без никакъв срам се постара да чуе какви тайни си споделят съпрузите.

Разговорът представляваше нервен шепот и той улавяше само по някоя и друга дума — като изреченото от Аршалуис „смяташ ли, че ще ги убият“ и отговора „всичко е възможно“, който го смути. Разбирайки, че става нещо, Крикор се надигна и се обърна към съпрузите, които бяха млъкнали, щом усетиха, че някой е буден.

— Случило ли се е нещо?

В отговор двамата предпазливо замълчаха.

— Шшт! — прошепна накрая Агоп. — Заспивай, всичко е наред.

Крикор почти му повярва и тъкмо щеше да последва съвета му, но си спомни чутото и си даде сметка, че се опитват да скрият нещо от него и останалите от семейството. Осъзнавайки, че дискретността бе важна за домакините, най-вече заради дъщерите им, арменецът отметна одеялото и припълзля до тях.

— Не, тук става нещо — отвърна той много тихо. — Кой кого ще убива?

Съпрузите се спогледаха в тъмното, питайки се как да постъпят. Дали да говорят, или да мълчат? Разбрал, че гостът им е чул достатъчно, Агоп въздъхна и се предаде.

— Слушай, нито дума на дъщерите ни, ясно? — помоли той. — Това си остава между нас.

— Не се безпокойте.

— Дори на Мариян, чу ли?

При тези думи Крикор се поколеба; не обичаше да има тайни от любимата си. Все пак любопитството му надделя и накрая отстъпи.

— Добре — съгласи се той. — Какво става?

Домакините се спогледаха, сякаш се съветваха без думи дали е разумно да се доверят на госта си.

На този етап прецениха, че би било по-добре да разкажат за онова, което ги тревожи.

— Преди малко имяхме гости... — заговори Агоп. — Не знам дали забеляза...

— Разбира се, братовчед ви.

— Да. Той има връзки в арменската църква. Оказва се, че този следобед в Кайсери е пристигнал някакъв духовник от Константинопол и е донесъл смущаващи новини. Изглежда, турците преследват арменци в столицата.

Настъпи тишина и Крикор се опита да осмисли информацията.

— Ами... сигурно си имат причини... — предположи предпазливо той. — Навярно са престъпници.

Домакинът решително поклати глава.

— Не, изключено! — възкликна убедително той. — Говорим за лекари, банкери, писатели, журналисти, депутати, адвокати, свещеници, учители, архитекти, музиканти, поети... каймака на арменското общество. Изглежда, че са задържали повече от двеста души от най-изтъкнатите ни личности.

— Какво?!

Агоп бавно кимна, сякаш самият той едва сега осъзнаваше смисъла на думите си.

— Осакатиха арменската общност, като затриха цвета ѝ — заключи той. Преглътна сухо, червеникавите отблясъци от тона на огряваха половината от лицето му. — Само се питам защо.

— Защо, наистина?

Въпросът отекваше в мислите на арменските първенци на Кайсери през следващите дни, особено когато пристигаха нови вести за тревожните събития в Константинопол. В дома на Киносян цареше истински смут — възрастните си шептяха заговорнически настрана, за да не чуят децата.

— Какво става? — попита Мариян, заинтригувана от тези потайни разговори. — Защо всички се наговарят скришом? Преди малко влязох в кухнята и заварих родителите си да си шушукат нещо. Щом ме видяха, веднага заговориха за времето. Според теб нормално ли е?

Крикор се поколеба, чудейки се какво може да сподели. Смяташе, че момичето трябва да знае за случващото се, но от друга страна, бе длъжен да мълчи, за да спази обещанието си към семейството.

— Нищо — каза накрая той. — Говорят си техни неща, не се тревожи.

С течение на времето получаваха все повече новини от Константинопол. Ставаше все по-очевидно, че се случва нещо наистина страшно. Някой каза, че турците са арестували банкера Михран Агаджанян, според друг ставало въпрос за Дикран Алахверди — член на различни патриаршески съвети, а трети източник се кълнеше в живота на дъщерите си, че в ареста е именно Крикор Зохраб — знаменитият писател и депутат в османския парламент. Той беше много важна личност и новината възмути всички.

— Ако се осмелят да докоснат Зохраб — прошепна дядо Сисаг със смаяно изражение, — никой няма да се спаси!

Сведенията за местонахождението на затворниците бяха противоречиви. Едни уверяваха, че са в централния затвор на Константинопол, но сетне друг заявяваше, че всички са били депортирани с влакове към различни краища на империята. Най-често се споменаваха Анкара. Колкото до това, което им бе спестено, версиите бяха най-различни. Някои твърдяха, че са задържани заради участие в заговор и ще бъдат съдени, докато според най-крайните мнения всички щели да бъдат екзекутирани по бързата процедура. Все пак тези слухове се сметнаха за преувеличени и повечето се обединиха около теорията, че арестите са превантивни, както подобава на военно време, затова не трябва да се тревожат прекалено.

— В крайна сметка — заключи Агоп, — когато войната в Европа свърши и Антантата, Господ да я закриля, победи, арменците ще бъдат свободни от турския ботуш. — Той вдигна чашата си с коняк. — И тогава, драги мои, ще живеем в свободна страна!

[1] Тонир (арм.) — глинена пещ, вдълбана в земята, в която се пекат хляб, месо, риба и зеленчуци. — Б.пр. ↑

IV.

От известно време Калуст усещаше леко стягане в гърдите. Не знаеше как да го назове, изпитваше само гняв, разочарование, безсилие и тревога — разяждаща смес, която кипеше във вените му и го изгаряше отвътре.

Тези му настроения го правеха по-раздразнителен и капризен от обикновено и всяваха смут сред всички наоколо — от домашните прислужници до най-уважаваните му съдружници. Както по време на онзи обяд в „Карлтън“, когато си изпусна нервите само защото сервитьорът се бе забавил минута.

— Трябва да се успокоиш, старче — посъветва го тогава Хендрик, почувствал се неудобно от скандала, на който бе станал свидетел. — Нервите ти са опънати и трябва да се погрижиш за това. — Свъси вежди, сякаш внезапно му бе хрумнало нещо. — Слушай, защо не си вземеш отпуск? Може да ти се отрази добре...

Само че Калуст нямаше нужда от почивка. Вместо да се прибере в апартамента си в „Риц“ на „Пикадили“, както обикновено, този следобед реши да си отиде вкъщи. Знаеше, че Нунуфар е проникателна жена и отдавна е забелязала тревожността му. Затова Калуст реши, че тя би могла да му помогне да се справи по най-добрия начин с онова, което го измъчваше.

Когато пристигна на „Хайд Парк Гардънс“ 38 обаче, жена му не беше у дома.

— Милейди отиде до „Херъдс“, сър — съобщи му икономът с присъщите маниери на един английски *butler*^[1]. — Но сигурно няма да се бави, защото ми заръча чаят със сметана и кифличките да са готови точно в пет.

Превзетото поведение на Хъмфри обикновено забавляваше Калуст, може би точно затова плащаше добре за услугите му, но в този момент то истински го подразни.

Отпрати го с нетърпелив жест, роптаейки, и цял час не можеше да си намери място; обикаляше салона, за да минава времето и да размишлява върху проблема.

Когато съпругата му най-сетне се прибра, той я посрещна с обвинителна тирада.

— Къде беше? — попита Калуст, въпреки че прекрасно знаеше отговора. — Бива ли да се разхождаш по улиците в този час?

Нунуфар остави торбите във фоайето.

— Но... аз излизам на разходка всеки следобед — отвърна тя. — Какво става? Случило ли се е нещо?

Мъжът ѝ си пое дълбоко дъх, като усещаше как гневът се надига в гърдите му, неспособен да го успокои.

— Просто нищо не върви, ето това става! — извика ядосано той. — Тази проклета война ще ни довърши! Бизнесът е замразен и вече не е безопасно човек да отиде дори до Париж! И по-лошо — османците вече официално са наши врагове и германците се готвят да сложат ръка на петрола в Месопотамия! Британското правителство конфискува германските акции в Турската петролна компания и сега тази фирма, която създадох с толкова усилия, е изоставена и от „Англо-Персиян“, които отказват да покриват разходите. — Посочи към портрета на сина си на бюфета в салона. — Ами... ами... Крикор! Синът ми е луд! Луд! Как е възможно арменец с британско гражданство да реши да отиде в Османската империя в такъв момент? Да няма елементарно чувство за мярка? Да не би да му е омръзнал животът? Що за глупост е това? Как изобщо му е хрумнало?

Виждайки как съпругът ѝ губи контрол, Нунуфар се приближи и докосна бузата му, което веднага го успокои.

— Това е проблемът, нали? — прошепна тя. — Сърдит си на Крикор.

Само тя го разбираше, помисли си за сетен път той. Нежното ѝ докосване и милите думи за миг укротиха звяра, който се бе вселил в него. Отправи се към дивана до камината и за пръв път този следобед успя да поседне и да остане спокоен поне за малко.

— Да, тревожа се за Крикор — призна той. — Момчето ни няма и най-малка представа какво прави, разбираш ли? Той не познава турците като нас и вероятно си мисли, че британското възпитание му осигурява имунитет. Но миналото винаги ни настига, особено в тези смутни времена.

Заинтригувана от думите на мъжа си, Нунуфар остана права, докато се взираше в него, внезапно разбрала, че не ѝ бе казал всичко.

— Но какъв точно е проблемът? — попита тя. — Защо си толкова сърдит на Крикор? Какво не ми казваш?

Калуст въздъхна дълбоко и в жест на безсилие примирено вдигна ръце.

— Знам само онова, което Салим бей ми разказа през 1913 година, точно след като Османската империя загуби Балканската война — започна той. — Посъветва ме да избягвам пътуванията до Константинопол за известно време, тъй като сред хората му витаело чувство на — цитирам точните му думи — отмъщение.

— Отмъщение ли? Но за какво?

— Турците побеснях, когато изгубиха цялата Румелия в полза на българи, сърби, черногорци и гърци. За тях това е унижително, разбираш ли? Затова искат да си отмъстят. След като загубиха Балканската война, те забравиха за понятието „османци“ и започнаха да се наричат „турци“. Салим бей ми разказа, че вътрешният министър Талат паша разправял на всички как трябва да изтребят християните от земите си и ги нарекъл „вътрешни тумори“, които щели да бъдат „изрязани“.

— Те така си говорят...

— Не са празни приказки! — възкликна Калуст. — Във вестника пише, че турците са арестували стотици арменски интелектуалци и са ги депортирали в провинцията. Само Господ знае какво може да ги сполети...

Притеснена, Нунуфар смръщи чело и с лека стъпка се отправи към креслото до съпруга си, събу обувките си и приседна със сгънати крака.

— Мили боже! — възкликна тя, най-накрая проумяла напълно тревогата на мъжа си. — Щом е така, значи, си прав. Положението там е като бомба със закъснител. — Прехапа устни. — Ами сега? Какво ще правим?

— Не знам. Ти как мислиш?

— Трябва да говорим с Крикор, това е ясно.

— Лесно е да се каже — възрази Калуст. — Но къде е той? Единственото му писмо до нас е от Женева, в което казва, че ще пътува за Константинопол и после за провинцията, хукнал след някаква фуста. — Взря се в жена си. — Да не ти е споделил нещо?

Нунуфар поклати глава.

— Разбира се, че не — увери го тя. — Обаче има начин да разберем...

— Как?

Жената зарови ръка в косата си и започна да навива един кичур на пръста си, както правеше винаги, когато обмисляше някакъв проблем.

— Не забравяй, че имаш отлични контакти в Константинопол — напомни му тя — Защо не попиташ Салим бей?

При тези думи Калуст се стегна и скочи на крака. Беше му писнало да се тревожи, искаше да действа.

— Чудесна идея! Ще му пиша.

[1] Иконом (англ.). — Б.пр. ↑

V.

Град Кайсери се простираше в долина, където растяха върби, къщите се подпираха едни други по непавираните улички, повечето бяха от кирпич — бедни постройки с порутени стени и олющени фасади. Все пак имаше нещо в него, което привличаше Крикор. Може би се дължеше на факта, че семейството му беше от тук, или вероятно заради двата заснежени върха на планината Ерджиес дагъ, които блестяха на хоризонта. Или пък причината бе просто вълшебното присъствие на Мариян с нейната арменска омая, която го пленяваше и го караше да вижда красотата на място, където всъщност тя не съществуваше.

Тази сутрин Кайсери за първи път разкри онази своя същност, за която посетителят не подозираше. Крикор бе излязъл на разходка до къщата на Берберян. Беше заключена, като тази на семейство Саркисян, тъй като всички бяха решили да напуснат града след избухването на войната и да се установят в Константинопол или Египет. Двете заможни семейства проявили разум и благодарение на благосъстоянието си успели да заминат, щом усетили, че положението се влошава.

На връщане, докато вървеше с букет разцъфнали карамфили, купени от една гъркиня, се натъкна на група турски войници, които маршируваха по улицата, следвани от тълпа зяпачи. Хвърли им един поглед и видя, че ескортираха мъж с червен фес — арменец, който вървеше със завързани на гърба ръце. Тълпата изглеждаше развълнувана и гостът на града, може би подхождайки непредпазливо, но воден от любопитството на млад човек, който иска да вземе всичко от живота, я последва. Неколцина войници побутваха затворника с дулата на пушките си. Мъжът вървеше с наведена глава и Крикор не можа да види лицето му, но все пак забеляза, че си шепне нещо. Приблужи се до него и разбра, че изрича думите от „Отче наш“ на арменски — език, забранен по тези места. Изведнъж затворникът вдигна глава и срещна погледа на Крикор. Очите му бяха мътни, като на човек, който бълнува, влачеше крака подобно на сомнамбул.

Пъпчивото му лице издаваше, че е много млад, вероятно нямаше и осемнайсет години.

— Какво е направил? — попита Крикор един от зяпачите.

— Той е арменец — отвърна турчинът. — Обиди войник.

След като чу тези думи, на Крикор му се искаше да изостави шествието. Какво го интересуваше някакъв младеж, когото водеха към затвора? Но оживлението на улицата беше заразително и тъй като нямаше какво да прави цяла сутрин, новодошлият осъзна, че продължава да следва тълпата. Завиха зад ъгъла и излязоха на площада. Крикор реши, че няма работа там, и се опита да си проправи път и да се върне в къщата, но тогава забеляза голяма дървена конструкция, издигната в центъра на площада, и се остави множеството да го води още малко. Имаше три високи стълба с триъгълни върхове, от които се спускаха примки от дебели въжета.

— Мили боже! — прошепна той ужасен и спря няколко метра преди площада. — Тези хора са луди!

Тълпата притихна, когато затворникът бе избутан към стълбовете. Хората зашепнаха. Младежът, чиито ръце бяха завързани на гърба, се опита да спре, но войниците отново го бутнаха и той се просна на земята. Двама униформени го хванаха за лактите и го завлякоха по стъпалата до средния стълб. Един от войниците хвана примката, надяна я на шията на затворника и затегна възела. Униформените отстъпиха крачка назад.

Площадът потъна в тишина.

— *Asvadzeem!* — извика осъденият, мъртвешки бледен в мига, в който срещаше смъртта, сякаш с този зов към Създателя щеше да се освободи от парализиращия го страх. — Господи!

В следващия миг шахтата на пода се отвори, тялото пропадна и увисна, размахвайки крака в празното. Крикор наблюдаваше сцената като хипнотизиран; искаше да избяга, но не можеше да откъсне поглед от бесилото, сякаш тази зловеща дървена платформа бе огряна от цялата светлина на света. Тъй като въжето го задушаваше, очите на младежа се изцъклиха, лицето му стана червено, а после лилаво. Ритна още няколко пъти във въздуха, без да издаде и звук, докато накрая тялото му се отпусна неподвижно, с празни очи и лилав език, който се подаваше в ъгъла на устата му. Един турски войник се приближи до трупа, извади нож и разпра корема му от край до край. Вътрешностите

му се изсипаха навън и с кух звук се разпиляха по земята в безформена кървавобяла маса.

Едва сега Крикор успя да отмести ужасения си поглед от бесилото. Изпусна карамфилите, коленете му се подкосиха, наведе се напред и неспособен да се сдържи, повърна.

Когато малко преди пладне се върна в дома на Киносян, Крикор завари тягостна обстановка. Домакините тихо разговаряха в салона с роднини, които бяха дошли да ги навестят, а Мариян плачеше. Изглежда, вече бе научила какво става. Карамфилите с кални от пръстта цветове, които любимият ѝ поднесе, едва я накараха леко да се усмихне.

— Трябва да напуснем Кайсери възможно най-бързо — каза Агоп, когато гостът влезе в салона. — Ще става все по-зле...

— Да си тръгнем? — запротестира дядо Сисаг с трепереща върху бастуна ръка. — И къде ще отидем? Казаха ми, че в Сивас и Йозгат вече от седмица бесят хора и изглежда, че в Анадола нещата са дори още по-страшни!

— Проклетата земя! — заговори един от братовчедите, който бе дошъл да ги посети. — Турците ни обвиняват, че се записваме в редиците на руската армия, за да се бием срещу османците, и искат да си отмъстят! Носят се слухове, че арменците от Ван вече са хванали оръжията, за да се защитават.

— Може би точно това трябва да направим — предложи домакинят. — Щом не можем да избягаме, поне да се защитаваме като арменците от Ван.

— Що за глупости, Агоп! — сръза го дядо Сисаг. — И как ще се защитаваме? Това само ще даде още една причина на турците да избесят всички ни.

— Арменците от Ван го правят...

— Ван е близо до руската граница — обясни старецът. — Ако нещо се обърка, което със сигурност ще се случи, те винаги могат да я преминат. Освен това руската войска също не е далеч. Но тук не е така. Ако турците ни погнат, няма къде да бягаме. Ето защо не трябва да им даваме и най-малък повод.

— А какво казват нашите водачи? Какво казват от Константинопол? Какви са нарежданията?

— Какви водачи? Какви заповеди? Всички са арестувани! Няма кой да ни поведе!

Замълчаха, докато осъзнаваха истинското значение на арестите на арменския елит в Константинопол. Кой щеше да ги защити сега? Кой щеше да ги представлява и да ги води?

— Чух — промърмори Агоп, — че някои сънародници крият оръжия и експлозиви.

— Къде? Тук, в Кайсери?

Домакинът посочи прозореца.

— По селата, източно от града.

— Точно това искат турците! — възкликна дядо Сисаг, когото всички слушаха внимателно, тъй като бе оцелявал в редица турски погроми срещу християните, и по-точно срещу арменците. — Ако научат, ще използват онези села като претекст, за да избият всички ни. — Вдигна предупредително пръст. — Трябва много да внимаваме, чувате ли? Не трябва да им даваме и най-малък повод.

Затоплената от тона на покривка успокои Крикор и той се сгуши в нея, но сънят му внезапно бе прекъснат от ужасен шум, който идваше от портата. Не бе нормално почукване, а силни удари с юмрук по дървото.

— Какво става? — попита ядосано Агоп и стана да отвори. — Няма ли възпитание тия хора? — процеди той, докато вървеше към вратата по пижама. — Къде се е чуло и видяло такова блъскане по никое време? Всички са се побъркали!

Тъй като домакинът бе станал, за да сложи край на ужасния шум, Крикор се обърна на другата страна и отново потъна в сън. Още бе тъмно и клепачите му натежаваха.

Някой нахлу с викове в салона, без да го е грижа дали хората спят, и Крикор отново се събуди. Заедно с останалите от семейството той се надигна стреснато, опитвайки се да разбере какво става.

Тогава видя войниците. Салонът бе пълен с мъже в униформа и с пушки в ръка, които крещяха заповеди на турски. Всички станаха, включително и Крикор, без да разбират какво се случва.

— Стойте на място! — нареди им мъж със сабя на кръста, вероятно главнокомандващият. — Ще проверим къщата! Ако намерим оръжия тук, всички незабавно ще бъдете екзекутирани!

Агоп, по пижама и с разрошена коса, го гледаше смаяно.

— Но, ефенди, това е мирен дом — каза той с подобаващо покорен глас. — Тук няма оръжия. Ние сме добри османски граждани и спазваме закона.

— Ще видим — отвърна офицерът презрително. — Искам всички да се съберат в тази стая и да пазят тишина, докато претърсваме жилището.

— Както желаете, ефенди — отстъпи домакинът. — Макар че бих искал да ви помоля...

— Тишина, казах!

Думите му бяха толкова категорични, че Агоп не каза нищо повече и с наведена глава се дотътри до Аршалуис. Жените трепереха от страх, най-вече Мариян и по-малките ѝ сестри, затова Крикор се приближи до тях и им се усмихна в опит да ги успокои. Всъщност младежът не се впечатли особено от случващото се, може би защото беше чужденец и не вярваше, че някой действително ще се осмели да го докосне. Увереността му успя да ги утеши.

В къщата настъпи суматоха. Войниците обикаляха стаите, чуваше се блъскане на врати и ровене в чекмеджета. Крикор хвърли поглед към прозореца и забеляза още военни отряди по улицата; претърсваха почти всички къщи наоколо. Това го успокои още повече, защото се увери, че турците не преследваха конкретно семейство Киносян. Седна до тонаира и се отпусна.

— Какво е това?

Всички се обърнаха в посока на гласа. Войниците претърсваха жилището вече цял час и тогава видяха командира на отряда да влиза в салона с два големи ножа в ръка.

— Кухненски ножове — обясни Агоп. — Жена ми реже месото с тях.

Офицерът вдигна ножовете и огледа остриетата им отблизо.

— Това са оръжия.

— Не, ефенди, просто кухненски прибори — настоя домакинът, разтревожен от опасното заключение, за което намекваше турчинът. — Без такива големи ножове би било трудно да се реже...

— Подобен нож може да служи само за оръжие — грубо отсече командирът. — Ще ги конфискуваме.

По-малкото зло, помислиха си всички членове на семейство Киносян и шумно въздъхнаха от облекчение. Конфискацията беше подобрият вариант от задържане за притежание на оръжие, предвид, че това престъпление се наказваше с осъждане на смърт по бързата процедура.

— Да, ефенди.

Офицерът подаде ножовете на един от подчинените си и се приближи до Агоп, който бе прегърнал бременната си съпруга.

— Къде са огнестрелните оръжия?

Домакинът отвори широко очи и поклати глава, без да разбира въпроса.

— Какви огнестрелни оръжия, ефенди?

— Много добре знаеш — отвърна ледено турчинът. — Пушките, мунициите. Къде си ги скрил?

— Но, ефенди... Нямам такива неща. Аз съм миролюбив османец и спазвам законите. Не притежавам оръжия, нито...

Офицерът изненадващо заби юмрука си в корема на Агоп, което го накара да млъкне и да се превие от болка. След това, както бе приведен напред, го изрита силно с коляно в лицето и домакинът се просна на пода. Ужасени, жените изпищяха, Аршалуис се опита да помогне на съпруга си, но един войник я задържа и я блъсна в другия край на стаята. Дъщерите се разпищяха, в очите им се четеше страх, а Крикор, безсилен да помогне на Агоп, ги прегърна, за да ги утеши.

Проснат на земята, главата на семейството покри с ръка лицето си и пръстите му се изцапаха с кръвта. Офицерът пристъпи две крачки и клекна до него.

— Кажи ми къде криеш огнестрелните оръжия — нареди турчинът спокойно, почти дружески. — В противен случай ще се наложи да те арестувам и да използвам други методи, за да те накарам да говориш.

— Ефенди, кълна се в семейството си, че в дома ми няма скрити оръжия — отвърна домакинът, който все още лежеше на пода. — Не мога да ви предам нещо, което нямам.

— Така ме принуждаваш да те арестувам.

Агоп се опита да стане и седна на земята, докато бършеше с ръце кръвта, която се стичаше от носа му в резултат на ритника, който бе отнесъл.

— Но защо, ефенди? Ако имах оръжие, да ме задържите. Аз нямам, а вие пак ме арестувате. Какво мога да сторя?

Офицерът се изправи и направи знак на войниците, които хванаха Агоп и го изведоха навън.

Облени в сълзи, Аршалуис и дъщерите му хукнаха към него с истерични крясъци, но турците препречиха пътя им. Турчинът разбра, че те не са в състояние да чуят и една негова дума, затова се обърна към дядо Сисаг, който бе наблюдавал всичко с примирено мълчание.

— Имаме бройка за огнестрелни оръжия, която трябва да попълним — заговори той. — Надявам се да ни ги предоставите за доброто на вашия роднина.

Обърна се рязко и напусна къщата заедно с хората си.

VI.

Над Хайд Парк ръмеше ситен дъжд и образуваше над улиците сребърен воал в мъгливата утрин; сякаш паркът бе покрит от тънка мокра завеса, а оловносивите облаци пръскаха металическа светлина над града, която се отразяваше в мокрите листенца на цветята. С цилиндър и бастун, чийто връх тракаше по алеята, Калуст правеше своята редовна сутрешна разходка. Меланхоличното време и росата, която мокреше земята, не му бяха неприятни, напротив — утринният хлад му действаше ободряващо.

— Сър! — извика го някой. — Почакайте минута, сър!

Спря на алеята, която се виеше в тревата, и се обърна да види кой е. Беше икономът.

— Случило ли се е нещо, Хъмфри?

Мъжът изглеждаше безупречно в светлия си шлифер и черно бомбе, елегантен като истински джентълмен. Ходеше величествено до момента, в който стъпи в локва и се опръска с кал до коляното.

— Обадиха се от службата ви, сър — обяви той невъзмутимо въпреки мръсния си панталон. — Има телеграма за вас.

— Телеграма ли? От кого?

— От Женева, сър. Сметнах, че е важно, затова дойдох да ви съобщя лично.

Калуст знаеше, че щом е от Женева, подателят може да е само Салим бей. В началото на войната телеграфните връзки между Лондон и Константинопол бяха прекъснати и винаги когато искаше да пише на турския си приятел, арменецът прибъгваше до помощта на стар познат османец в швейцарския град. Точно така постъпи и когато му бе писал преди няколко седмици. Но защо османският министър на финансите му бе отговорил с телеграма, вместо с писмо? Дали имаше някакви новини? И какви бяха те?

Без да губи повече време, Калуст прекъсна разходката си и веднага се върна вкъщи. Повика шофьора и след няколко минути вече се возеше на своя *делоне белвил ландолет* на път към кабинета си на „Сейнт Хелънс Плейс“.

— Телеграмата? — бе първото, което изрече, когато влетя в службата, докато оглеждаше помещението, нетърпелив да научи новини за сина си. — Къде е?

— В кабинета, сър — отговори асистентът му Робърт Кук. — Оставих я на бюрото ви.

Влезе в кабинета си и веднага забеляза плика от Кралската поща точно там, където Кук му бе казал. Хвърли цилиндъра на закачалката, хукна към бюрото, грабна плика с леко треперещи от вълнение ръце и го скъса в единия край.

ПОЛУЧИХ ПИСМО СТОП ТРЯБВА ДА
ПОГОВОРИМ СТОП СРЕЩА В ГРАНД ХОТЕЛА В
ИНТЕРЛАКЕН СТОП СЛЕДВАЩИЯ 12-И, 14:00 Ч. СТОП
САЛИМ БЕЙ

Интерлакен? И защо да се срещат в Интерлакен? Защо приятелят му не бе отговорил с обикновено писмо? Защо си бе направил този труд? Какво става?

Усети нечие присъствие на вратата на кабинета.

— Нещо важно ли е, сър?

Беше Робърт Кук, младият адвокат, когото бе наел с отварянето на кантората и който все още работеше за него. Началникът му се обърна към прозореца и погледът му се изгуби сред безбройните чадъри, които се движеха по мокрите тротоари.

— Синът ми... — промърмори Калуст. — Салим бей иска да се срещнем спешно в Интерлакен. Сигурно има новини.

— Ако ми позволите да попитам, сър... Добри или лоши?

Уместен въпрос, помисли си Калуст. Салим бей искаше да му каже нещо, но не се осмеляваше да го напише в писмо; навярно се страхуваше шпионите в Османските пощи да не прихванат кореспонденцията. Завъртя се на стола и устреми тъмния си взор в сините очи на асистента.

— Вероятно лоши.

Умълчан и сломен, той отново се обърна към прозореца.

VII.

Задържането на Агоп внесе истински смут в семейството. След час обаче Аршалуис се съвзе, метна шал на раменете си и с решителна крачка се отправи към къщата на заможен съсед арменец, който членуваше в търговската асоциация и често общуваше с турските власти. Искаше да го помоли за помощ и чрез намесата му да освободят съпруга й час по-скоро, но се върна бързо още по-объркана.

— И той е арестуван — прошепна тя, опитвайки се да проумее значението на случващото се. — Мили боже! Та той има приятели в правителството и въпреки това са го задържали! Щом и на него са му причинили това, кой ще помогне на Агоп? Кой ще помогне на нас?

Постоянно научаваха за хора от квартала, които също са били отведени от войниците. Всички бяха мъже и глави на семейства. Малко преди пладне съседите започнаха да се събират на улицата, за да потърсят начин да разрешат проблема, но всички бяха отчаяни и единственото, което успяха да сторят, бе да се утешават едни други.

Крикор не можеше да се справи със ситуацията, макар да бе убеден, че за подобен проблем решението бе очевидно.

— Защо не обжалвате в съда? — попита той, предлагайки най-разумната според него постъпка. — Не може някой просто да нахлува в домовете ви без съдебна заповед, да пребива и да арестува хората без най-малкото доказателство, че са извършили престъпление! Това е безчинство!

Жените бяха съсипани и не можеха да отговорят на въпроса му, не можеха дори да разсъждават; бяха свикнали мъжете им да се занимават с подобен род проблеми, затова дядо Сисаг взе думата.

— Тук не ти е Англия, младежо — каза той с все така трепереща ръка на бастуна. — Знаеш ли що за закон властва тук? *Kurd der vourar*.

Крикор смръщи вежди.

— Кюрд... какво?

Дядо Сисаг го хвана за лакътя и го дръпна настрана от жените, за да говорят спокойно.

— Когато не-мюсюлманин в Турция е обвинен в престъпление, младежо, той се счита за виновен до доказване на противното — обясни старият арменец. — Ако избяга и не го намерят, заптиетата отвеждат някой мъж от семейството — баща, брат, син или дори братовчед. Ако в семейството няма мъже, хващат водача на общността и го измъчват, докато заподозреният се предаде сам.

— Не могат да постъпват така!

— Но го правят! В тази страна, ако мюсюлманин убие християнин, той смята, че е служил на своя бог и си е осигурил място в рая на Аллах. Но ако християнин убие мюсюлманин, дори и при самозащита, за него настъпва краят на света. Страдат той и цялото му семейство.

— Ами съдилищата? За какво служат тогава?

Дядо Сисаг подсмръкна силно и се изхрачи на земята.

— Ето тук идва *Kurd der vourar* — каза той, размазвайки хракката с крак в пръста. — Разказват как веднъж един високопоставен кюрдски мюсюлманин си купил красива сабя. Докато си вървял по пътя с приятели, кюрдът се натъкнал на арменец, който се подпирал на тоягата си. Като го видял, кюрдът си помислил, че му се отдава сгоден случай да изпита сабята си, и ей така замахнал с острието към главата на християнина. За да се защити, арменецът инстинктивно вдигнал тоягата и понеже ударът бил силен, сабята се счупила в нея. Побеснял, кюрдът хванал нещастника и го завлякъл при съдията с претенцията арменецът да го обезщети, че му е счупил острието. Арменецът обяснил, че само се е защитавал, но съдията сякаш не го чул. Попитал го дали е знаел, че го напада мюсюлманин, и му обяснил, че няма право да руши материална собственост на мюсюлманин. Решение? Арменецът трябвало да плати счупената сабя. Така възникнал изразът *Kurd der vourar*. Напада само кюрдът.

Крикор погледна заинтригувано Сисаг.

— Истина ли е тази история?

— Така разправят. Сигурно се е случила някъде в Аганц. — Старецът сви рамене. — Има ли значение? Важното е, че *Kurd der vourar* много точно описва правата ни в Османската империя.

— Но тогава... какво можем да сторим?

В жест на безсилие дядо Сисаг вдигна бастуна с треперещата си ръка и посочи към края на улицата, където войниците бяха изчезнали

заедно с Агоп и останалите задържани, и примирено въздъхна.

— Да се молим.

Въпреки че беше само една беззащитна девойка, Мариян се отърси от вцепенението, което я бе обзело цяла сутрин, и веднага след като обядваха, с непоколебима крачка се приближи до майка си.

— Отивам до ареста да видя татко.

Аршалуис се ококори ужасена.

— Да не си полудяла? Ти? Да ходиш там при онези... онези хора? Не си го и помисляй!

— Трябва да видя татко! — настоя Мариян, решена да изпълни намерението си. — Не може да стоим тук и да не правим нищо!

— Но... нима не разбираш, че така ще стане по-лошо? — опита се да я вразуми майка ѝ. — Онези мъже, онези животни... Щом те видят, дъще... ще те довършат.

Момичето се поколеба, осъзна, че аргументите на майка ѝ са основателни. Тя най-добре знаеше как биха реагирали мъжете на появата ѝ. Но пък ако никой не отиде до ареста и не опита да направи нещо, как щяха да помогнат на баща ѝ? Нима щяха да го изоставят при турците? Не, това нямаше да стане. Мариян рязко ѝ обърна гръб и тръгна.

— Връщам се след малко.

Момичето излезе на улицата. Слисана, Аршалуис изтича до вратата и я видя да се отдалечава към края на улицата.

— Мариян! — извика тя. — Върни се! Върни се, за бога! Не прави глупости!

Но тя вече бе взела решение и продължи пътя си, без дори да се обръща назад. Въпреки неразумната постъпка, трябваше да ѝ се признае смелостта. Като я видя да върви с твърда крачка и въпреки че все повече се страхуваше от ситуацията, чийто контрол му се изплъзваше и която не разбираше, Крикор се засрами от собственото си малодушие и хукна след нея.

— Идвам с теб — каза, когато я настигна. — Някой трябва да те пази.

Мариян леко се усмихна, но не каза нито дума. Вървяха мълчаливо, смазани от хаоса, който бе преобърнал живота им. Страхът им казваше да се върнат, любовта настояваше да продължат напред — тя заради баща си, а той — заради нея.

Някакво странно спокойствие бе обзело арменския квартал „Дишарешар“. Магазините бяха затворени, прозорците — също; малки групички хора с тревожни лица си говореха тихо до вратите на къщите, хвърляйки ужасени погледи на всеки турчин, който случайно минаваше наблизо. Новината, че войниците бяха арестували почти всички глави на семейства на цяла една улица, се разнасяше из квартала.

Когато двамата младежи излязоха от арменския квартал, всичко наоколо се промени, сякаш се бяха озовали в друг свят. В останалата част от Кайсери животът, изглежда, течеше както обикновено, като че ли случилото се в „Дишарешар“ бе обичайна мярка в справедливата борба на властите срещу злосторниците. Уличните търговци печеха месо на въглища, забулени жени продаваха платове на тротоара, по улиците дрънчаха карети, препускаха магарета и коне, а от джамиите напевни гласове възхваляваха величието на Аллах и призоваваха вярващите за молитва.

Докато пресичаха една улица, покрай двамата мина кола, обградена от турски войници и цивилни. Надникнаха вътре и съзряха безразборно натъпкани тела — ръце висяха на една страна, обърнати нагоре крака — на друга, подути и насинени лица, с празни погледи и изплезени лилави езици; приличаха на захвърлени кукли, но всъщност бяха обесените сутринта. Потресени, Мариян и Крикор отвърнаха глави, макар че все още виждаха и тълпата турци около колата, които вече бяха забелязали, че двамата също са арменци.

— Скоро ще дойде и вашият ред, *Inch' Allah*^[1] — ухили се един беззъб мъж, прокарвайки пръст през гърлото си в недвусмислен жест. — Турция е за турците!

Най-после стигнаха до затвора, пред който се бе събрала малка тълпа, като повечето от хората бяха мъже с червени фесове. Следвана от Крикор, Мариян си проби път сред неспокойното множество от отчаяни хора и се опита да влезе, но двама войници грубо ѝ препречиха пътя.

— Къде си мислиш, че отиваш? — попита единият, като я огледа от глава до пети. — Може да предлагаш услугите си само след работно

време. — Той се изсмя похотливо. — Сигурно обичаш да си играеш, обичаш...

— Искам да видя баща си.

Войникът я блъсна.

— Махай се от тук, курво!

Девојката хвърли безнадежден поглед към Крикор, сякаш го молеше за помощ.

Безмълвната ѝ молба накара нейния закрилник да пъхне ръка в джоба си и да извади една банкнота.

— Пуснете ни да влезем — помоли той, като подаде парите на пазачите. — Искаме само да изясним едно недоразумение.

Войниците взеха парите, обърнаха се с гръб, правейки се, че не ги виждат, и им кимнаха да минат. Двамата се промъкнаха през портала и озовали се в двора на общинския затвор, се насочиха право към главната сграда.

Влязоха и отидоха до приемната. Мариян започна да обяснява, но отегченият служител дори не я остави да довърши.

— Случаят е на Специалната организация — заяви той. — Не мога да се меся.

— Каква е тази Специална организация, ефенди?

Турчинът поклати нетърпеливо глава.

— Нарездане от Константинопол. Не мога да ви помогна.

Двамата младежи се спогледаха и Крикор разбра, че трябва пак да се намеси.

Беше в Кайсери вече почти цял месец и беше започнал да разбира как се случват нещата по тези места, затова извади друга банкнота от джоба си.

— Вижте, ако пуснете господин Киносян, ще ви направя една доста... щедра оферта.

Мъжът на рецепцията се взря в парите, които видимо събудиха интереса му към случая, и черните му очи блеснаха алчно.

— Страхувам се, че нямам такива правомощия — каза той, — но в замяна на тази сума мога да ви кажа какво да направите, за да постигнете целта си.

Крикор се поколеба. Не вярваше особено на събеседника си.

— Ще ви дам парите — увери го той, размахвайки банкнотата, — ако съветът ви е полезен и доведе до желания резултат.

Служителят се огледа наоколо, очевидно притеснен някой да не го види, и се наведе към посетителя.

— Трябва да попълним бройка за конфискувани огнестрелни оръжия — прошепна той. — Намерете няколко пушки и ги донесете. С малко рушвет ще стигнат да свършим работата.

[1] Ако е рекъл Бог (араб.). — Б.пр. ↑

VIII.

Разреденият планински въздух правеше утрото кристално ясно. Цветовете бяха по-ярки, очертанията изпъкваха, а слънчевите лъчи блестяха особено силно. Гледката от грандхотела на Интерлакен очарова Калуст със своята феерия от цветове и разнообразие от форми. Зелените долини преливаха в синьото на езерата, млечнобелите върхове блестяха на слънцето в сложна визуална симфония, възхваляваща изкуството на природата.

Или поне това си помисли гостът, когато се настани в хотелския апартамент и излезе на терасата — сетивата му направо поглъщаха разкошната панорама наоколо. Планината Юнгфрау се издигаше в небето с подредените си в редица върхове като зъбите на огромен трион. Докато се любуваше на това кътче от Швейцарските Алпи, новодошлият с възхита си каза, че никой художник не би бил способен да създаде или дори да прерисува подобно съвършенство.

— Великолепно! — прошепна той. — Просто великолепно!

Споменът за онова, което го бе довело тук, бързо помрачи настроението му. Нима бе възможно Бог, създал подобно бляскаво чудо, да е същият, който бе виновен за войната, която разсипваше Европа и превръщаше турците в палачи на арменците, и дори бе въвлякъл и собствения му син в този ад?

Около един часа на обяд Калуст бе седнал в ресторанта на грандхотела, зареял поглед във възхитителния побелял силует на Юнгфрау сред туфи облаци. Планинските склонове сякаш бяха покрити с памук и върховете величествено се издигаха над алпийските ледници и зеленото подножие.

— Мосю? — заговори го сервитьорът с тефтер и молив в ръка. — Какво желаете за обяд?

Калуст се сепна и насочи вниманието си към менюто. Реши, че трябва да опита някакъв местен специалитет.

— Защо не фондю?

Щом сервитьорът се отдалечи, погледът на арменеца попадна върху нисък рус мъж с вратовръзка на рогчета, който седеше на

съседната маса. Познаваше го отнякъде, но не можеше да се сети откъде. Погледите им се срещнаха и Калуст разбра, че мъжът също го е разпознал. Запита се дали не е човек на Салим бей, но срещата им бе чак на следващия ден, а не му се струваше вероятно да е пратил разузнавачи. Освен това мъжът със сигурност бе европейец, което изключваше познатите му от Константинопол. След като се нахрани, той отиде на разходка за по-добро храносмилане. Слезе до езерото Тун и се възхити на пейзажа — красив кратер, заобиколен от планини. Вечерта се върна в ресторанта и тогава мъжът с вратовръзката на рогчета преодоля стеснението си и се приближи до масата му.

— Може ли? — попита любезно той на френски. — Извинете, че се натрапвам, но вие сте мосю Калуст Саркисян, прав ли съм?

— Да, аз съм.

Непознатият се усмихна.

— Името ми е Жан-Марк Ерто — представи се той. — Сенатор съм в Националната асамблея и оглавявам Комисията по външните работи към Сената. Може ли да седна при вас?

Калуст си спомни лицето му от вестниците, а французинът познаваше арменеца от работата му в парламента във връзка с енергетиката. По време на вечерята сенатор Ерто се оказа много разговорлив и изложи грандиозните си възгледи относно Франция, но Калуст бързо го прекъсна с жест, който ясно показваше, че не е съгласен с доводите му.

— Една страна не може да се нарече велика, ако не доминира в петролния бизнес — обясни той. — Доколкото знам, Франция е извън него, прав ли съм? В такъв случай не може да има такива претенции.

— Какво искате да кажете? Извън бизнеса ли? Та ние имаме *Industrie Nationale de Raffinage*^[1]...

— Монополна асоциация на дребни търговци! — възкликна презрително Калуст. — Трупа огромни приходи от манипулиране на цените, без никаква стратегия, която да работи в полза на националния интерес! Знаете ли какво правят те? Купуват рафиниран петрол от американците и от „Роял Дъч Шел“, към който са добавени химически боклуци, за да си спестят митническите такси! След като пристигне във Франция, дребните търговци от *Industrie Rationale de Raffinage* отстраняват този боклук в своите рафинерии. На това ли му викате рафиниране? — Направи гримаса. — Аз го наричам измама.

Сенаторът се изчерви.

— Ами... в крайна сметка...

— И сега, с избухването на войната — продължи все така нападателно арменецът, — как Франция си набавя нефт?

— Ами... трудно.

— Знаете ли защо? Защото няма никакво участие в експлоатацията на петролни кладенци. — Калуст вдигна пръст, за да подчертае думите си. — Никакво. Разбира се, във времена на криза, през каквито минаваме, страната става зависима от добрата воля на онези, които притежават петрола, като Съединените щати и Великобритания. Така ли Франция мисли да запази величието си? Като проси петрол от другите?

Жан-Марк Ерто не можеше да изглежда по-засрамен.

— Значи, казвате... — смути се той. — Какво предлагате всъщност?

Въпросът хвана Калуст неподготвен. Какво предлага да направят французите? Арменецът помисли малко и разбра, че пред него се разкрива неочаквана и интересна възможност. Ами ако... Не беше планирал тази среща, но реши да извлече от нея възможно най-голяма полза. Изправи се на стола си и докато подреждаше мислите си, за момент погледна към Юнгфрау и отново се възхити на върховете, които се врязваха в гъстите облаци.

— Предлагам Франция да влезе в световния петролен бизнес — заяви той. — Нито повече, нито по-малко.

Френският сенатор изглеждаше изумен от идеята, която му разкриваха по такъв неочакван начин.

— Световният бизнес, значи... Но... как?

Арменецът забарабани с пръсти по масата като същински композитор на пиано, докато обмисляше отговора си.

— Има един начин — отвърна той. — Но ако успея да разреша този ваш проблем, искам Франция да бъде мой дългосрочен партньор в бизнеса. Как ви се струва?

Сенатор Ерто премигна.

— Не знам дали... дали съм в състояние да ви дам подобни гаранции.

— Ще ви кажа какво имам предвид — каза Калуст. — Ако одобрите плана ми, ще уредите всичко необходимо с правителството и

колегите си от Националната асамблея, включително и с опозицията. Съгласен ли сте?

Събеседникът му обмисли въпроса за момент.

— Защо не!

Това бе зелената светлина, от която Калуст се нуждаеше. Съзнавайки, че пред него се разкрива голяма възможност, потри ръце и се взря в събеседника си.

— Притежавам пет процента от акциите на Турската петролна компания, която държи изключителните права за експлоатация на целия петрол, намиращ се на територията на Османската империя — разкри той. — Останалите акционери са „Дойче банк“, „Роял Дъч Шел“ и „Англо-Персиян“. Обаче след началото на войната британското правителство конфискува акциите на „Дойче банк“, а „Англо-Персиян“ спря да плаща разходите на Турската петролна компания, която се държи, защото аз и „Роял Дъч Шел“ покриваме текущите разноси.

— Странно — отбеляза французинът. — Защо „Англо-Персиян“ ще бойкотира собствената си компания?

Арменецът придоби потайно изражение и заговори тихо.

— Зад всичко стои Първият лорд на Адмиралтейството Уинстън Чърчил — прошепна той. — Мисля, че британците правят всичко по силите си, за да връчат изключителните права за петрола в Османската империя на „Англо-Персиян“ след войната. — Възвърна нормалния тон на гласа си и заяви твърдо: — Обаче се лъжат! Нашите права са законни и когато му дойде времето, ще им дадем да разберат.

Сенаторът поклати глава, без да разбира нищо.

— Много интересно — отбеляза той, като очевидно си мислеше точно обратното. — И какво общо има Франция с това?

— Немското участие — отвърна Калуст с хитър блясък в очите. — Британците конфискуваха акциите на „Дойче банк“, нали? Какво ще стане с тях, ако и когато Антантата спечели войната? Не би ли било логично да попаднат в ръцете на друга страна победителка?

Когато схвана накъде бие събеседникът му, френският сенатор зяпна от изненада.

— Нима намекувате, че... акциите ще дойдат при французите?

Въпросът предизвика лукава усмивка у арменеца.

— *Voila!*

[1] Национална рафинерийна промишленост (фр.). — Б.пр. ↑

IX.

Заръката на служителя в затвора бе същата като последните думи на офицера, задържал Агоп, затова на следващия ден дядо Сисаг отиде при кюрдските ловци на пазара в Кайсери и купи от тях една стара пушка за десет златни монети.

В ранния следобед, придружен от Крикор и Мариян, старецът се отправи към затвора, подготвил солиден рушвет. Тримата предадоха пушката на един офицер, който турският служител от приемната им бе посочил.

— Почакайте тук.

Останаха във фоайето, близо до изхода. Час по-късно един опърпан силует закуцука към тях, леко поклащайки се в сумрака.

— Татко! — извика Мариян, която първа го разпозна. — Татенце!

Агоп стъпваше тежко, всяка крачка му причиняваше болка; явно не си бе прекарал никак добре в ареста. Изглеждаше изнемощял, лицето и тялото му бяха целите в синини, а краката му бяха увити в мръсни парцали. Като го видя в това състояние, Крикор, след като се разплати с мъжа в приемната, излезе навън и нае карета, която откара главата на семейство Киносян право в дома му. Агоп бе посрещнат със сълзи, усмивки, тревога и безкрайните грижи на Аршалуис, която веднага сложи вода на огъня; когато завря, тя добави студена вода и напълни желязната вана, в която се пъхна съпругът ѝ. Най-деликатният момент от възстановяването бе, когато трябваше да свали мръсните парцали, увити около стъпалата му. Агоп виеше от болка, отдолу краката му бяха целите в кръв и рани до живо месо.

— Какъв ужас! — извика жена му, разтърсена от гледката. — Какво са ти сторили, за бога!

— Забиха пирони в ноктите ми — отвърна съпругът с трепереща брадичка и сълзи в очите, на път да изпадне в емоционален шок. — Това причиниха и на другите. Искаха да знаят къде крием оръжията.

Извикаха дядо Сисаг да прегледа раните. Без да каже и думичка, той излезе от къщи и се отправи към пазара. След час се върна с една

коза, която заколи на двора. Одра я и нарязва още мократа от кръвта кожа на ивици. Занесе ги в стаята, където лежеше зет му, и ги наложи върху раните една по една, като марли.

— Готово — каза той. — Това ще помогне на раните да зараснат.

През следващата седмица още няколко съседни се върнаха при семействата си в замяна на оръжия и рушвети. Всички те бяха по-леко или по-тежко ранени, като Арис, на когото бяха отрязали три пръста, или бакалина Боджалян с разкъравена кожа на гърба от ударите с пръчка. Ноктите на мнозина бяха изтръгнати.

Арменците от Кайсери, заедно с всички останали арменци от Османската империя, подновиха стария навик да държат под око джамииите след края на петъчната молитва. Поставиха хора на пост до мюсюлманските храмове, които трябваше да наблюдават излизащите вярващи. Ако бяха в добро настроение, значи, имамът бе говорил спокойно; ако пък изглеждаха настървени за лов на арменци, бе сигурно, че на днешната служба са хулили гяурите неверници. Това бе знак, че се задават нови неприятности за общността.

Тогаваша постовите носеха тревожни новини: след петъчната молитва турците ставаха агресивни към арменците. Скоро тази свирепост прерасна в нови арести, само че този път властите не се задоволиха само с бащите; задържаха и други мъже и младежи. В някои случаи ги отвеждаха от домовете им, като Боджалян, друг път ги призоваваха да се явят в участъка, както се случи с няколко съседски момчета.

Когато свещеникът на арменската църква в Кайсери поиска обяснение, началникът на полицията заяви, че мерките са необходими, тъй като открили, че арменците в града съзаклятничат в заговор за измяна. След като му поискаха доказателства, турският чиновник показва няколко оръжия, открити в арменски къщи през последните седмици.

— Онези оръжия са същите, които се наложи да им предадем — смаяно каза дядо Сисаг. — Що за хора! — Поклати глава и си пое дълбоко дъх. — Ах, турците са царе на лъжата! Карат ни да купуваме пушки, за да им ги дадем, защото трябвало да попълнят бройка, а после ги представят за доказателство, че заговорничим срещу тях...

Пред зандана отново се събираха роднини, за да бутнат рушвет за освобождаването на затворниците, но този път се случи друго. След като подкупиха пазачите, завариха празни килии и разбраха, че задържаните са депортирани.

Два дни местонахождението на затворниците остана неизвестно. След това жената на Боджалян се появи в дома на Киносян с обляно от сълзи лице.

— Чухте ли? — попита тя, а в очите ѝ се четеше страх. — Казват, че са ги закарали извън града и... и са ги убили!

Аршалуис я прегърна.

— Кой го казва?

— Племенникът ми, Бохос.

— Видял ли ги е?

Жената на Боджалян поклати глава.

— Някой му е казал.

Аршалуис я притисна към себе си в опит да я успокои.

— Само слухове — каза тя. — Турците не ни казват нищо, за да си представяме най-лошото. Не се тревожете. Мъжът ви е добре.

— Но защо го правят? — запита се съседката. — Какво зло сме им сторили?

— Е, нали ги знаем какви са турците. Освен това са напрегнати заради войната. Но когато Антантата спечели, ще се отървем от тях, ще видите. И съпругът ви ще се върне вкъщи, не се притеснявайте.

Но слуховете не секваха. Всеки арменец в Кайсери познаваше човек, който пътувал някъде и там видял трупове на мъже, захвърлени в края на пътя, накълвани от хищните птици. Някои поискаха да се уверят в тези твърдения и се опитаха да стигнат до посочените места, но пътят им бе препречен от контролни пунктове на жандармерията на изходите на града.

— Разрешително за пътуване? — постоянно повтаряха постовете. — Нали знаете, че от началото на войната е нужно писмено разрешение от военните власти за напускане на града. Къде е вашето?

В онези времена арменците не получаваха подобни документи, поради което усилията да проверят слуховете останаха напразни. Въпреки това мълвата не секваше с неизменното „някой каза, че друг

видял“ и положението ставаше толкова страшно и непоносимо, че на Агоп накрая му писна и макар че беше още на легло, забрани в дома му да се говори за неизвестното местонахождение на съседите.

— Нито дума повече! — заяви категорично той. — Ще донесе лош късмет...

Войниците се появиха отново без предупреждение в полунощ. Този път обаче не претърсиха къщата. С решителния поглед на хора, които знаят защо са дошли, те се отправиха към салона, а после към спалнята на Агоп, където го измъкнаха от леглото и го изведоха навън. Аршалуис се опита да им попречи, но я изблъскаха грубо. Същото се случи и с трите дъщери, които се вкопчиха в баща си, докато турците го извеждаха.

— Татко!

Силуетът на Агоп потъна в нощта, сякаш погълнат от мрака, и те успяха само да чуят последните му думи, преди да изчезне заедно с войниците.

— Стойте там, момичета! Грижете се за майка си!

На следващата сутрин Крикор бутна рушвет на един от пазачите на затвора, за да разбере къде се намира господин Киносян и как да го освободи. Турчинът взе парите и каза, че може да му помогне само със сведения. Отведените през нощта затворници щели да бъдат депортирани по пладне.

— Къде?

Мъжът сви рамене.

— Само Аллах знае това — отвърна зловещо той. — Аллах и Специалната организация, разбира се.

Когато съобщи новината, в дома на Киносян настъпи суматоха. Първата реакция на Мариян и Аршалуис бе отново да се разплачат, но младежът ги убеди да се съвземат, за да отидат на изхода на града, да пресрещнат конвоя и да дадат кураж на Агоп; може би щяха да успеят да му помогнат, като му дадат храна и дрехи.

Думите му ги успокоиха и поне им създадоха някаква работа. Аршалуис отиде в кухнята да готви, докато Мариян опече хляб в тонира, а Крикор и дядо Сисаг се заеха с дрехите, като сгънаха панталони и чисти ризи, които увиха във вързоп. Малко преди пладне

семейството бързо излезе от къщи и застана на улицата, която водеше извън града.

Конвойт се появи около един следобед и гледката на затворниците ги ужаси. Вървяха по двама с оковани във вериги крака, като роби от отдавна отминали времена. Имаше възрастни мъже и юноши, богати и бедни, образовани и невежи; на всички тях бе отнето и най-малкото достойнство — бяха просто роби, които турците ескортираха с камшици по улиците на Кайсери.

Плачещи жени и старци арменци се бяха събрали по тротоарите, всеки от тях се надигаше на пръсти, за да зърне баща, съпруг, брат, син, дори внук. Жените изпищяваха от ужас, когато разпознаваха някого; във въздуха летяха имена, сбогувания, целувки, много сълзи. Когато някой се затичваше към кордона, биваше грубо отблъснат от приклада на турска пушка. Следваше последно кимване, изгубено в суматохата, и въздишка, която се превръщаше в сбогом навеки.

В средата на тази тъжна и окаяна колона от оковани мъже Мариян зърна онзи, когото търсеше.

— Татко? — извика тя, подскочи на тротоара и настойчиво замахна с ръце. — Татко!

Майка ѝ и по-малките ѝ сестри отчаяно се възряха в указаната посока.

— Агоп!

— Татко!

Аршалуис грабна кошницата с провизии и вързопа с дрехи и понечи да ги хвърли на съпруга си, но един камшик изплющя по гърба ѝ и я спря. Турските войници категорично не разрешаваха контакт на роднините със затворниците и Киносян можеше само да наблюдават отдалеч накуцващия Агоп, чиито тъжни очи се взираха в любимите му хора, които се сбогуваха с него завинаги.

Върволицата изчезна зад градските порти и остави зад себе си хор от ридания. След това мъчително преживяване Аршалуис и дъщерите ѝ не бяха на себе си, затова Крикор, с помощта на немощния дядо Сисаг, ги крепеше по мъчителния път към дома.

През следващите дни слухове за убийството на изведените от Кайсери мъже се засилиха, но Аршалуис и Мариян отказваха да ги приемат; струваха им се прекалено нереални, за да повярват. Освен това за какво беше този театър? Ако турците искаха да ги убият, защо

не го бяха направили още в затвора? Все пак мълвата жестоко ги измъчваше. Ами ако се окажеше истина?

Първите новини дойдоха от братовчедката Мергони. Три дни след тръгването на злочестия конвой тя се появи в дома на Киносян със сериозно изражение и чак след като поседна до тонира, обясни причината за посещението си.

— Никиас, гъркът от Алепо, който зарежда магазина ми — започна тя, — пристигна вчера и ми каза, че е видял множество трупове на мъже по бреговете на реката. — Замълча и преглътна сухо, събирайки смелост да продължи. — Сред телата имало и много арменски кръстове.

— Той... той видял ли е тялото на съпруга ми?

Братовчедката Мергони сведе поглед и едва-едва поклати глава.

— Не е разпознал Агоп... — каза тя, — но не се е и опитвал. Просто забелязал труповете по брега. — Вдигна поглед и се взря в домакинята. — Очевидно е какво става. Извеждат мъжете ни извън града, за да ги убият.

Аршалуис се разгневи.

— Как може да говориш така, братовчедке?

— Никиас е разговарял с някакъв кюрд, който живее в покрайнините и който е видял какво се е случило — разкри Мергони. — Разказал, че е видял как турците водели мъжете и ги карали да седнат на брега. Нареждали им да се помолят, след което ги нападали с коси, брадви и чукове. — Тя въздъхна и по бледото ѝ лице се стекоха сълзи. — Трябва да приемем фактите, братовчедке. Ще избият всички ни.

Х.

Красивият турскосин *hispano-suiza alfonso XIII*^[1] в целия си блясък мина през портала на грандхотела на Интерлакен. Портiererът — внушителен мъж, който гордо носеше елегантен бял костюм със златни нишки, беше накичен с толкова медали, че приличаше на адмирал. Той почтително отвори вратата и от колата слезе слаб, елегантен мъж с добре оформена брада и османски дрехи.

— Салим бей! — поздрави Калуст, който се отправи към новодошлия с отворени обятия. — Много време мина!

Посрещането се състоя на стълбището пред входа на хотела. Придружен от хората си, за да го обслужват или просто да носят куфарите му, османският министър на финансите прегърна арменското си протеже. По пътя за фойето двамата размениха поздрави и обичайните любезности, след което новодошлият отиде на рецепцията. Взе ключа за апартамента си и отиде да се настани.

— Веднага се връщам — обеща той и махна с ръка от стълбището. — Нека ни приготвят кафе.

Турският управник се върна половин час по-късно в ежедневно облекло. Даде инструкции на асистентите си и след като разреши някои служебни въпроси се отправи към Калуст. Двамата излязоха на терасата, където ги чакаше кафето. Арменецът използва случая да благодари на приятеля си, че е организиран срещата далеч от Константинопол.

— О, не е проблем — отвърна османският министър. — Знаете ли, трябваше да пътувам до Берлин, за да договоря финансиране за войната. На връщане се отбих в Швейцария, за да уредя плащания на лихвите от заеми, които ни бяха отпуснати от швейцарските банки. — Въздъхна шумно, сякаш току-що бе пробягал щафета. — Е, беше изморително. Реших да си почина няколко дни тук, в Интерлакен, и разбира се, да си поговоря с вас.

— Много любезно от ваша страна.

Калуст изглеждаше спокоен, но Салим бей го познаваше добре и знаеше, че вътрешно изгаря от нетърпение. Кой баща би останал

безразличен към опасностите, които дебнеха сина му в такива несигурни времена?

— Слушайте, що за идея да пратите момчето си в Османската империя? — попита изведнъж той, минавайки направо на въпроса. — Когато прочетох писмото ви, едва повярвах на очите си! Имате ли представа какво прави там?

Арменецът разпери ръце в жест на безсилие.

— Вярвате ли, че аз дори не знаех! — отвърна той. — Момчето се сближило с някаква девойка и без да каже и думичка, заминало за Константинопол. Уведоми ни чак когато вече беше на път.

— Къде е сега?

— Не знам — призна Калуст и в очите му за първи път пролича болката, която го измъчваше. — Мислите ли, че... че е в опасност?

Много уместен въпрос, помисли си Салим бей. Османският министър си пое дълбоко дъх, сякаш за да събере кураж да заговори, и се наведе напред, опирайки лакти на масата.

— Още от поражението в Балканските войни от 1913 хора от правителството са обсебени от идеята да сложат край на османизма и да наложат турска хегемония, премахвайки християнските етноси в империята.

— Да, споменахте го преди време — спомни си Калуст. — Турците си отмъщават за изгубените европейски територии.

— Точно така — потвърди Салим бей. — Проблемът е, че Великите сили винаги са се противопоставяли на откритите гонения на османски християни. Затова правителството създаде структура, наречена Специална организация, чиято мисия е да унищожи немюсюлманските общности. Формирани са чети от престъпници, бивши затворници, към които са се присъединили турски бегълци от Румелия и кюрдски селяни. Използват ги, за да се внуши, че властта няма нищо общо с гоненията. Истината е, че командирите на четите са офицери от Специалната организация.

Арменецът се взря в събеседника си. Страхуваше се да зададе въпроса, който го задущаваше, но знаеше, че трябва да го направи.

— Вие работите за това правителство — каза той. — И вие ли сте замесен?

Салим бей поклати глава.

— Всичко това е решено на тайни събрания от твърдото ядро — обясни той. — Останалите членове на правителството, включително и аз, не бяхме уведомени. Много от нещата, които ще ви кажа, идват от други източници.

— О, разбирам.

— Четите сложили началото на действия срещу християнското население, предимно гръцко и арменско, но го правели тайно, за да не разберат европейците. С присъединяването на Османската империя към войната обаче нещата се променили. Мнението на западните страни вече нямало никакво значение, тъй като те се превърнали в наши врагове. А Германия и Австро-Унгария запазили неутрална позиция, за да поддържат съюза. Така моето правителство или неговите най-влиятелни членове се чувстват свободни да правят каквото си искат. Какво са намислили според вас?

За Калуст отговорът беше очевиден.

— Да подновят гоненията на арменците.

— По-лошо.

— Нима?

Салим бей поклати глава, сякаш сам не вярваше на собствените си думи.

— Започнали са процес на турцизация в Анадола — заяви той. — Проблемът е, че там е Армения. Как да го решат? Като изтрият Армения от картата.

Думите му се сториха на Калуст толкова крайни, че той го изгледа неразбиращо.

— Но как се постига подобно нещо? Нима ще обявят, че чисто административно Армения не съществува?

С преднамерено бавно движение Салим бей постави голям плик на масата и извади от него някакъв документ, който приличаше на страница от доклад.

— Меморандум, подписан от Талат паша — министъра на вътрешните работи, който е адресиран до германските ни съюзници с молба да накарат посланика си да мълчи по въпроса за гоненията на арменците — обясни той, докато се подготвяше да прочете текста. — Талат паша пише: „Трябва да го направим сега. След войната ще бъде твърде късно“.

— И аз казвам същото — обоснова се Калуст. — Искат да преследват арменците.

— Нещо повече, вече ви обясних — настоя османският министър. — Колегите ми говорят открито за налагане на „ислямско и турско единство“ в империята. С дебаркирането на съюзниците в Галиполи и поражението в Сарикамис този процес беше ускорен. Правителството издаде закон за депортиране и стотици арменски интелектуалци бяха задържани. Гоненията вече са факт и дори имаше бунт на арменците от Ван.

— Да, тукашните вестници писаха.

— Онова, което не знаете и вестниците ви не са отразили, е какво всъщност означават тези депортирания.

Калуст поглади брадата си.

— Ами, предполагам, че искат да изселят арменското население от едни територии и да го пратят в други. Нали това е депортиране?

Османският министър отново поклати глава. Отново насочи вниманието си към плика и извади друг документ.

— Писмо от великия везир до министъра на вътрешните работи на Османската империя — обяви той и се съсредоточи върху текста с арабски символи. — Датата е 26 май, 1915 г., както виждате. Само преди няколко дни. — Посочи един ред от текста на арабски. — Пише, че депортирането на арменците е необходимо поради това, че арменският въпрос трябва — цитирам — *esasli bir suretde hal ve fash ile kulliyen izalesi*. — Вдигна поглед. — Не знам как е турският ви, но значението е...

— ... да бъде разрешен веднъж завинаги — преведе Калуст. Изглеждаше потресен. — Какво означава това, по дяволите?!

— Не е ли очевидно? Преди няколко дни разговарях със заместник-директора на Съвета за разселване на племена и бегълци, Нури бей, който ми каза, и то със същите думи, че целта на депортирането е чисто и просто изстребване. И...

— Мили боже!

— ... командирът на Трета армия Камил паша ме увери, че след войната вече няма да има Арменски въпрос. Същото потвърди и директорът на полицията в Константинопол Исмаил Канполат, който изясни, че тук е заложено унищожаването на арменците. Всичко това съвпада с изявлението на самия министър на войната Енвер паша,

който наскоро обяви публично, че при първа възможност ще изтреби целия етнос. — Отпусна рамене. — Явно възможността вече е налице.

Отначало на Калуст му беше трудно да разбере всичко.

— Изстребване ли? Но... но... това е невъзможно! Сигурно е станала грешка. Празни приказки са това.

— Само че законът за депортирането беше приет и във всеки град се окачват афиши със заповед за изселване на арменското население. Четите необезпокоявано бродят по пътищата. Какво мислите, че ще се случи?

В този момент събеседникът му мислеше само за едно: за сина си.

— Крикор! — възкликна той, като закри устата си с ръка, а по лицето му се четеше ужас. — Господи, какво ще правя?

Салим бей се взря в приятеля си за миг и осъзна, че той най-сетне е проумял сериозността на положението.

— Нямаме много време — каза меко турчинът в опит да вдъхне спокойствие на приятеля си. — Кажете ми къде е отишъл и аз ще намеря начин да го върна.

Но Калуст вече бе изпаднал в паника. Беше преbledнял и ръцете му трепереха.

— Не знам! Той не ми каза!

— Не знаете дори в кой град?

Разтърсен и отчаян, арменецът сведе поглед.

— Нищо не знам.

В същия миг от Юнгфрау ги връхлетя внезапен леден вятър. Двамата обаче усещаха само собствената си болка; мъката на бащата, който скоро щеше да загуби сина си и не можеше да стори нищо, за да го предотврати; и болката на мъжа, който наблюдава страданието на приятеля си и няма думи, за да го утеши, освен да прошепне, че съдбата на сина му зависи от милостта на Аллах.

[1] Спортен автомобил, конструиран от Емилио де ла Куадра и Марк Биркит между 1904 и 1912 г. Кръстен е на тогавашния крал на Испания Алфонсо XIII, голям почитател на автомобилите. — Б.пр. ↑

XI.

След изчезването на Агоп обстановката в дома на Киносян бе станала непоносимо потискаща. Крикор направи всичко по силите си да утеши Мариян, майка ѝ и сестрите ѝ, като им поднасяше сладкиши и пълнеше къщата с цветя, които купуваше от пазара, но бе неспособен да отговори на въпроса, който тормозеше всички. Какво можеше да им каже за Агоп? Че е добре? Че ще се върне? Имаше момент, в който бе сигурен в това, но думите му прозвучаха толкова неубедително, че той набързо млъкна и повече не повдигна темата.

Слуховете в Дишарешар не секваха и се смесваха с клюки от други арменски квартали на Кайсери — *Бахчебашъ*, *Кечи капу* и *Иавикьойю маласъ*. Последните вести дойдоха от жената на бакалина Боджалян, който бе бит с камшик в затвора.

— Чухте ли какво говорят? — попита тя една сутрин, когато бе дошла на гости на Киносян. — Изглежда, турците имат някакъв таен план.

— Какъв план?

— Искат да ни депортират в Сирия.

Съпругата и дъщерите на Агоп изненадано се спогледаха.

— В Сирия ли? — попита Мариян и в очите ѝ проблесна лъч надежда. — Искате да кажете, че татко... татко е жив?

Съседката нетърпеливо цъкна с език.

— Не можете — отвърна тя. — Те вече не са тук, горкичките. — Погледът ѝ попадна върху Крикор и дядо Сисаг. — Останалите мъже да не се обиждат. — Обърна се към Аршалуис: — Искат да депортират нас.

— Кои нас? Жените ли?

— Жени, деца, старци... Всички арменци, останали тук. Марш всички в пустинята! Разправят, че такъв план се подготвя.

Настъпи тишина, която след минута бе нарушена от дълбоката въздишка на Аршалуис.

— Не мога да кажа, че съм изненадана — призна тя. — Ситуацията, в която се намираме, ме кара да се опасявам от най-

лошото. Говорят, че в някои части на Анадола турците устройват засади на арменци в църквите, залостват вратите и подпалват сградата.

— О, и аз чух тези истории! — възкликна съседката. — Какъв ужас! Дали е вярно? Звучи направо невероятно!

— Така разправят.

— Но турците, с които разговарях, ме уверяват, че само си въобразяваме.

— И вие им вярвате? Нима не виждате как арестуват мъжете ни и ги отвеждат бог знае къде? Не виждате ли бесилките на площада всеки божий ден? Или мислите, че само си въобразяваме? Нима очите ни лъжат, нима разумът ни изневерява?

— Ами да, права сте — отстъпи тя. — Но какво можем да сторим?

Обсъдиха как е редно да се постъпи предвид тежката ситуация. Някои смятаха, че трябва да се борят, както бяха сторили във Ван, други — че трябва да си мълчат, за да не дразнят още повече турците, и типично по арменски накрая не решиха нищо, оставяйки всичко на произвола на съдбата; такава бе участието на един народ, който от векове не бе имал свои водачи и примирено понасяше чуждото потисничество.

След дълъг, но недовършен спор жената на Боджалян най-после се надигна и се сбогува, защото трябваше да се погрижи за обяда. Вече до вратата, тя се обърна и като триеше ръце в престилката си, се обърна към Крикор:

— Досега се отървахте само защото идвате от чужбина и не присъствате в списъците на турските власти — каза тя. — Ако бях на ваше място, щях да внимавам. Излизайте на улицата забулен и се преструвайте на жена, чухте ли? Когато вече тук няма мъже, а забележете, че такива останаха малко, те ще ви видят. И тогава ще ви сполети тяхната съдба.

Небето блестеше в яркосиньо и изпълваше утрото с красиви багри, когато новината подпали квартал „Дишарешар“ като пламък суха слама.

— Турците са закачили обявление! — извика съседка, като тичаше по улицата, сякаш бягаше от пожар. — Елате да видите,

турците са сложили обявление!

През прозорците, вратите и терасите надникнаха хора и проследиха жената с поглед.

— Къде?

— На площада! На площада!

Страхувайки се да вървят сами из града, жените от махалата се събраха на групички пред домовете си и така се отправиха към центъра на Кайсери. Крикор вече бе свикнал да се забулва, когато излиза навън и дори вътре в къщата, опасявайки се войниците да не се появяват внезапно за още изненадващи арести. Така и той придружи жените до площада.

Когато стигнаха до стената за обяви, наистина забелязаха нови афиши, заковани за дървото. Бяха написани на турски с арабски символи, но грамотните жени като Аршалуис и Мариян лесно разчетоха съобщението.

СЪОБЩЕНИЕ

По нареждане на властите всички арменци от Кайсери трябва да се приготвят за напускане на града.

Заклучете къщите, магазините и дюкяните си.

Вратите им ще бъдат запечатани със специални печати на общината.

Направете списък на всичките си вещи и го предайте на общинския служител, отговарящ за вашия квартал.

Имате три дни да изпълните заповедите.

Неподчинението ще се наказва със смърт.

— Три дни?

По лицата на арменците се четеше объркване, докато се взираха в съобщението, слисани от бързия развой на събитията. От арменската общност в Кайсери бяха останали само жените, децата и старците, а те бяха неспособни да се справят с подобно положение.

— Как така само три дни? — възмути се една жена. — Как ще успеем, щом дори мъжете ни ги няма? Турците да не са полудели?

Гласовете в тълпата се усиливаха, докато новината се разнасяше. Нима бе възможна подобна заповед? Какво зло бяха сторили жените, децата и старците? С какво право ги изселваха от града им?

Напрежението нарасна и множеството се отправи към общината. Бяха ядосани и възмутени, но когато пристигнаха пред сградата и видяха тежковъоръжените заптиета, гневът им се превърна в страх.

— Искаме да говорим с отговорника за наредбата, ефенди — каза най-смелата сред жените с почтителен тон. — Ще бъдете ли така добър да го повикате?

Пушейки, командирът им хвърли презрителен поглед.

— По какъв въпрос?

Жената посочи с палец към стената за съобщения на другия край на площада.

— Във връзка със заповедта за депортиране, ефенди. Бихме искали да получим някои разяснения, ако е удобно.

Турчинът кимна към един от хората си, който напусна поста си и изчезна в сградата. Хората останаха отвън, като не смееха да поглеждат към въоръжените мъже и пушките, които държаха.

След няколко минути войникът се върна, придружен от един общински служител — плешив мъж с огромно шкембе.

— Какво има? — попита той. — Какво е това? Кой ви позволи да се събирате тук?

Жените и старците се спогледаха — страхуваха се да срещнат надмения поглед на чиновника.

— Наредбата за депортиране, ефенди — промърмори жената, която бе влязла в ролята на водач на групата. Бе свела поглед, сякаш вече се разкайваше, че притеснява такава височайша особа. — Искаме да знаем защо е издадена, ефенди. — Докато говореше, събираше кураж и накрая успя да вдигне глава и да го погледне в очите. — Какво зло сме сторили, за да бъдем принудени да напуснем домовете си и да се махнем от града?

— Заради войната — заяви турчинът, махвайки с ръка, сякаш нищо не зависи от него. — Врагът е близо и ние трябва да вземем мерки. Правим го за вашата безопасност.

Арменците — старци и жени, отново се спогледаха, този път със смесица от изненада и тревога.

— Врагът ли, ефенди? — попита мъжки глас, идващ някъде отзад. — Какъв враг?

— Е, врагът де — отвърна чиновникът, все едно съобщаваше нещо абсолютно очевидно, което не се нуждаеше от обяснение.

— Не знаете ли, че сме във война?

— Но ние живеем в Кайсери, ефенди — продължи същият глас, който явно принадлежеше на някой старец. — Руската граница е далеч. Дарданелите, където са разположени френски и английски части, също не са близо. Къде е този враг, който заплашва града ни?

Турчинът нетърпеливо махна с ръка.

— Нищо не разбирате от тази война — ядоса се той. — Властите са издали наредба за собственото ви добро. Бъдете така добри да я изпълните. Вървете си вкъщи и си стягайте багажа. След три дни войниците ще дойдат в кварталите ви и ще ви придружат дотам, където ще отидете.

— И къде по-точно отиваме? — попита една жена.

— Ще разберете, като му дойде времето.

— Ами мъжете ни? — поинтересува се друга малко по-назад.

— Къде ги отведоха?

— Където ще отидете и вие. Когато пристигнете, ще се срещнете с тях, не се тревожете. — Чиновникът плесна с ръце като овчар, който разпръсва стадото си. — Сега си вървете вкъщи и изпълнете заповедта! Никакви сбирки повече! Хайде! *Ya'Allah!* Омитайте се оттук!

Когато затвори портата, дядо Сисаг прати двете по-малки момичета да играят на двора и повика Аршалуис, Мариян и Крикор в стаята. Четиримата се настаниха около тонира, за да обсъдят какво ще правят.

— Не е нужно да ви обяснявам, че положението е тежко — каза старецът, чийто тремор на ръката се бе засилил през последните дни. — Изглежда, турците искат да ни пратят в сирийската пустош. Пътуването е дълго и много опасно. Не знам дали ще оцелеем. Затова трябва да преценим възможностите си.

— Какви възможности? — учуди се Аршалуис. — Нима не прочетохте съобщението? Ако не напуснем града, ще ни екзекутират за

неподчинение. Нямаме избор.

Старецът поклати глава.

— Напротив, има — отбеляза бавно той. — Говорих с едни турци, които ме увериха, че проблемът ще се реши, ако приемем исляма.

— Какво? — възмути се дъщеря му. — Какво говорите, татко? Искате да станем мюсюлмани?

— Не става дума за това дали искам, или не — отвърна дядо Сисаг. — Просто казвам какви са възможностите ни. Турците гарантират, че ако приемем исляма, ще може да останем. — Той сложи ръка на гърдите си. — Лично аз не искам да се отричам от вярата си. Предпочитам да умра християнин, отколкото да живея с друга вяра. Живях дълго и съм готов да посрещна онова, което Бог ми е отредил. — Въздъхна и погледът му зашари между дъщеря му и внучката му. — Но вие сте млади, а това пътуване ми се струва пълно безумие. Излезем ли на пътя, няма да мога да ви защитя. Нямам достатъчно сили, а душата ми гасне с всеки изминал ден. Може би е добре да го обмислите.

Старецът замълча и се взря в двете жени, кръв от кръвта му, разкъсван между надеждата и страха от избора им. Искаше да се обърнат в другата вяра, за да оцелеят, но от друга страна, се опасяваше, че ще го направят и така ще се отрекат от корените си и идентичността си.

Първа, което впрочем бе и нейно право, заговори стопанката на дома.

— Бог знае колко ме отвращава тази мисъл — каза Аршалуис, обръщайки се към дъщеря си. — Но навярно това е единственият изход...

Мариян остана мълчалива известно време, докато всички се взираха в нея, сякаш тя трябваше да вземе окончателното решение. Сърцето и разумът ѝ воюваха и тя бе разкъсвана от тази дилема. Дали да се отрече от идентичността си, за да живее, или да остане арменка и може би да загине?

— Няма спор, че така би било най-лесно — отбеляза колебливо тя. — Но... Ами татко? Какво би казал той?

— Баща ти не е тук, дъще. Дори не знаем дали е жив...

Мариян си пое дълбоко дъх, съкрушена и неспособна да реши.

— Не знам... — прошепна тя. — Приемането на чужда вяра за мен е унижение и поражение. Мюсюлманите арестуваха и измъчваха баща ми. Измъчват и нас, унижават ни, гонят ни от домовете ни, а ние... нима ще им угодим, като приемем тяхната вяра? — Смръщи вежди и поклати глава. — Не знам дали ще мога...

— Само ще се преструваме — обясни Аршалуис, опитвайки се да свикне с мисълта. — Ще кажем на турците, че ставаме мюсюлмани. — Постави ръка на гърдите си. — Но в сърцето си ще бъдем християни.

Дъщеря ѝ отново поклати глава.

— Не знам дали ще мога.

Аршалуис погали едрия си корем.

— Става въпрос и за детето, което нося — каза тя. — Дали ще мога да пътувам в това състояние?

В стаята настъпи колеблива тишина, докато всички се чудеха кой път да изберат. Пръв заговори дядо Сисаг.

— Може би е по-добре да решим по-късно — предложи той. — Нека да се приготвим за път. Имаме три дни, за да решим. — Обърна се към Крикор. — Ами ти, младежо? Какво ще правиш?

Гостът сви рамене и разпери ръце в жест на обърканост и неразбиране.

— Честно казано, не знам — призна той. — Не мога да напусна страната с британския си паспорт, защото сега Великобритания воюва с Османската империя. Освен това, когато пристигнах в Кайсери, разбрах, че всичките ми далечни роднини, Берберян и Саркисян, са напуснали града в началото на войната и не мога да разчитам на тяхната помощ. Най-лошото е, че пощата е блокирана и не мога дори да се свържа с баща си в Лондон. При тези обстоятелства какво мога да сторя?

— Да не забравяме, че турците не те познават — напомни му дядо Сисаг. — Тъй като идваш от чужбина, името ти не фигурира в техните списъци. Затова трябва много да внимаваш. Няма съмнение, че ако те открият, ще те убият. В града не остана нито един арменец между четиринайсет- и седемдесетгодишна възраст освен теб. Трябва да продължиш да се обличаш като жена и да се криеш заради нас. — Посочи към дъщеря си и внучката си. — Ако те решат да не се отричат от вярата си, ще трябва да дойдеш с нас. Ако се отрекат, ще се криеш

тук, докато тази проклета война свърши или баща ти намери начин да те изведе оттук. — Седнал до тонира, старецът замълча за момент и сложи ръце върху коленете си. — Какво мислиш?

Крикор се взря в Мариян, сякаш момичето бе пътеводната му светлина.

— Ще отида там, където е тя.

XII.

Атмосферата в дома на Саркисян бе станала непоносимо тягостна. Нунуфар прекарваше по цели дни затворена в стаята, от която понякога се чуваше неконтролируем плач. Новините, които Калуст й бе донесъл от Интерлакен, бяха възможно най-лошите, а самият той бе станал още по-мрачен. На този етап животът му се свеждаше до сутрешни разходки, малко време в кабинета, а оттам отиваше в хотел „Риц“ на „Пикадили“.

Няколко дни по-късно, през които непрекъснато бе мислил по въпроса, книга за Шерлок Холмс, съзряна случайно на витрината на старата книжарница *Hatchards* на площад „Пикадили“, му подсказа идеята да наеме детектив. Обсъди я с Филип Блейк, който го посъветва да се обърне към авторитетната агенция „Бърнс“ в Чикаго, която преди две години бе отворила офиси в Лондон.

— Доста необикновен случай — отбеляза мистър Милс, детективът от „Бърнс“. — Наистина не знам как да ви помогна. Опасявам се, че не разполагаме с хора в Османската империя, тъй като е невъзможно да провеждаме разследвания там.

— Но... Няма ли друг начин?

С крака, небрежно опънати върху бюрото, детектив Милс свали очилата си, дъхна върху стъклата и започна да ги търка с кърпичка.

— Може би най-добре ще е да последваме нагона.

— Моля?

— Само една силно разгонена женска е способна да накара един мъж да обезумее толкова — обясни той. — Трябва да разберем коя е фустата, която е омаяла момчето ви. Плячката ще ни отведе при звяра, разбирате ли?

Такъв език не се нравеше много на Калуст, особено когато ставаше въпрос за собствения му син, но в дадената ситуация не можеше да си позволи да обръща внимание на подобни дреболии. Имаше други приоритети.

— Проблемът е, че той не ми е споменавал за никаква жена. Нямам представа коя може да е.

След като се увери, че стъклата са чисти, детективът от агенция „Бърнс“ отново си сложи очилата.

— Къде държи писмата си?

— Ами... в стаята си, предполагам.

Детективът енергично скочи на крака и отиде до закачалката за цилиндъра си.

— Тогава ще започнем търсенето оттам!

Пътуваха до „Хайд Парк Гардънс“ 38 с автомобила *Делоне Белвил Ландолет* на клиента. Когато пристигнаха, Калуст заведе мистър Милс директно в стаята на Крикор. Детективът порови в бюрото на момчето, разлисти книги, тетрадки и писма. Започна от тези на английски, но тъй като не намери нищо по случая, помоли домакиня си за помощ със странния език, на който бе останалата кореспонденция.

— Арменски — обясни Калуст. — Азбуката е създадена през V век от духовника Месроб Машдоц, за да...

— Не съм тук на урок по история — прекъсна го детектив Милс и нервно цъкна с език. — Прочетете името на подателя на тези писма, моля.

Калуст прочете името в горния ляв ъгъл на четирите плика, надписани на арменски.

— Всички са от едно и също лице — отбеляза той. — Някоя си Мариян Киносян.

— Има ли адрес?

Калуст отново сведе поглед към писмата.

— Кайсери.

Детектив Милс се усмихна за първи път през този ден и разкри редица пожълтели и развалени зъби.

— Бърлогата с разгонени женски, където момчето ви се е скрило.

ХІІІ.

Най-важно в подготовката за пътуването бе намирането на животни, на които да натоварят багажа на семейство Киносян. Тридневният срок бе твърде недостатъчен и увеличи неимоверно търсенето на товарни коне. В резултат на това те свършиха бързо, а цените на останалите товарни животни скочиха до небето. Думата *akso*, или депортиране, обикаляше от уста на уста сред арменците и обсеби ежедневието им, доведе до търсене на всякакви вещи, необходими за пътуването, което също допринесе за увеличаване на цените.

Дядо Сисаг отново трябваше да прибегне до своите умения, за да се сдобие с две мулета — нещо много важно, за да могат да пренесат багажа си. След като решиха въпроса, се сблъскаха с друг проблем — къде да държат парите. Киносян бяха сравнително заможни, иначе никога не биха могли да отидат в Германия, за да се консултират с тамошните лекари. Крикор също разполагаше със завидни спестявания. Кое място би било достатъчно сигурно, за да съхраняват такава голяма сума?

След като сериозно обмисли въпроса и го обсъди с Мариян, Аршалуис избра двете най-вехти и прокъсани одеяла, които намери в дома си, и напъха банкнотите в дупките. Само най-отчаяният крадец би задигнал одеяла в такова състояние. Щяха да ги използват за седла на мулетата и дюшек за през нощта, макар истинското им предназначение да бе да служат за сейф. Сетне Аршалуис и голямата ѝ дъщеря взеха две калъфки за възглавници и ги натъпкаха с най-хубавите дрехи, малко пари и бижута, които преди това увиха в памук, за да не убиват.

Вечерта преди заминаването турските власти поставиха табели по улиците, които указваха часа, в който всички жители на квартала трябваше да имат готовност да тръгнат на път. За улицата на семейство Киносян това бе десет сутринта.

— Реших да приема исляма — призна жената на Боджалян, която вървеше към дома си заедно с Крикор и Мариян, след като бяха

прочели табелата. — И вие трябваше да сторите същото.

— Но, съседке, турците биха мъжа ти с камшик и после го отведоха — каза девойката. — Нима това не те притеснява?

— Ама разбира се! — призна жената. — Но какво мога да направя? Имам малки деца и те не биха оцелели по време на такова пътуване. По-добре живи мюсюлмани, отколкото мъртви християни. — Замълча за миг, после добави: — Освен това вътрешно ще си остана християнка. Турците може да вземат тялото ми, но душата — никога!

Тази вечер арменските църкви се изпълниха с всички жени, деца и старци, останали след отвеждането на мъжете. Сега свещениците бяха единствените мъже, останали в арменската общност на Кайсери, но на тях също им бе наредено да напуснат града на следващия ден.

Службата се проведе на свещи, а няколко жени наблюдаваха вратите, в случай че се появят турски войници. Говореше се, че в някои градчета турците били залостили вратите на арменските църкви и били подпалили сградите с вярващите вътре. Всичко това им се струваше невероятно. Нима някой бе способен на подобна жестокост? Все пак, имайки предвид случилото се, не искаха да рискуват. Затова службата протече много предпазливо, с всички мерки за сигурност.

От време на време литургията бе съпроводена от ридания, особено по време на песнопенията и проповедите. Текстове, подбрани за случая, бяха от *Изход* и свещеникът наблегна на стиха, в който Мойсей се обръща към Бог и му задава въпрос, който бе пряко свързан с времената, в които живееха.

— Господи! Защо подложи тоя народ на такава неволя?

С натежал глас свещеникът прочете тези думи два пъти, въпреки че в Писанието се споменаваха само веднъж. В тези мигове от вярващите се надигна тъжен и пронизващ стон. Риданията се превърнаха в плач. Нямаше значение, че въпросът на Мойсей се отнасяше за евреите. За всички хора в църквата, дошли на последната служба в Кайсери, пророкът се молеше за арменците.

Семейство Киносян, както и повечето от вярващите, напуснаха църквата мълчаливо и се прибраха направо у дома, където довършиха подготовката за пътуването.

Когато всичко беше готово и семейството се събра около тонира за последната нощ в дома си, Аршалуис наруши дългото мълчание след края на службата, обръщайки се към Мариян.

— Е, дъще? — започна тя. — Ще приемеш ли исляма? Някои от съседите ни ще се обърнат...

— Така е. Но не и повечето от тях.

Майка ѝ поклати глава.

— Това пътуване е истинска лудост. — Погали наедрия си корем. — Не забравяй, че съм бременна. — Пое си дълбоко дъх в опит да разсее отчаянието, което я бе обзело. — Ах, ако баща ти беше тук... да, но... Него сега го няма.

Мариян махна с ръка към дядо Сисаг.

— И какво предлагаш, майко? Да оставим дядо сам?

Възрастният човек вдигна треперещата си ръка.

— Решавайте без мен — заяви той. — Аз вече съм в края на дните си. И тъй като винаги съм бил арменец, а не си и представям друго, ще умра като такъв. — Посочи към роднините, които го заобикаляха. — Но животът е пред вас. Не обричайте собствената си съдба на моята.

Всички се спогледаха тъжно. Бе време да вземат решение и дори двете малки дъщери, Кенариг и Карун, въпреки своите невръстни дванайсет и единайсет години, усещаха колко важен бе този момент. Пламъците в тонара трептяха тревожно, сякаш следваха ритъма на човешките сърца и осветяваха лицата, в които като че ли се отразяваше огънят на самия ад.

Мариян хвърли поглед към Крикор, изглежда, искаше той да се включи във взимането на решението, но накрая отново се взря в дядо си, сетне в сестрите си и накрая в майка си. Изборът бе направен.

— Турците ни отнеха татко — каза тя. — Да приема исляма, би означавало да ги възнаградя за това престъпление. Убийте ме, ако щете, но душата ми ще си остане арменска.

Майка ѝ въздъхна примирено.

— Да бъде волята божия — заяви тя. — Семейството ни няма да се разделя. Утре тръгваме всички.

Всички се прегърнаха и целунаха, задъхвайки се от облекчение и ужас. Сетне легнаха на възглавниците, придърпаха покривката, потърсиха закрила в топлината на тонара и затвориха очи в опит да прогонят тревогите си и да спят спокойно през тази последна нощ в Кайсери.

Вратата се разтресе от настойчивите удари. Мариян отиде да отвори и се натъкна на трима въоръжени войници, които очевидно бързаха.

— Хайде, всички вън! — извика единият от тях. *Ya'Allah!* Излизайте! Време е!

— Така ли? — учуди се момичето. — На табелата в края на улицата пишеше, че тръгването е в десет сутринта, а сега е едва осем. Защо да бързаме?

— Всички вън! — настоя турчинът, младеж на възрастта на Мариян, по голобрадото му лице тепърва набождаше мека брада. Беше много млад, но опиянен от властта, която дългата пушка му даваше. — В десет трябва да тръгнете. Искаме всички веднага да излезете, за да се подредите в колона и да организираме всичко.

— Невъзможно — отвърна ядосано Мариян. — Още не сме готови. Имайте търпение, ще ни трябва поне още час.

Войникът се разсмя пресилено.

— Един час ли? Само това оставаше! — Той насочи цевта на пушката си надолу и изгледа момичето заплашително, а другарите му веднага последваха примера му. — Трябва да излезете, и то веднага! *Ya'Allah!* Който остане тук, ще бъде застрелян. Всички вън!

Семейството бързо излезе на улицата, припирано от войниците, които не спираха да им отправят смъртни заплахи, с насочени пушки. Добре че почти всичко беше готово. Въпреки присъствието на натрапниците, им трябваша само десет минути.

Двете по-малки сестри, Кенариг и Карун, бяха много разстроени. За да ги успокоят, Мариян и Крикор им бяха казали, че им предстои голямо приключение и незабравимо пътуване. Това, разбира се, не беше лъжа. Двамата бяха описали изселването по възможно най-интересния начин, който успяха да измислят, и сестрите приемаха всичко с непринуден ентузиазъм.

Възрастните обаче знаеха къде отиват, или поне така си мислеха, но прикриваха безпокойството, което тежеше в гърдите им. Защо да драматизират, щом онова, което имаше да става, щеше така или иначе да се случи? Такава бе съдбата им и те щяха да я приемат с всички последствия. Те бяха християни и вярваха, че кръстът е нещо много повече от товар.

— Не знам какво ни чака — каза дядо Сисаг точно преди да напуснат къщата. — Ние сме семейство. — Кимна към Крикор. — И ти също, момчето ми. Ти също си част от това семейство. — Обърна се към останалите. — Ако някой от нас загине, част от нас също ще умре. Ако само един от нас оцелее, другите ще живеят в него. Оставяме съдбата си в Божиите ръце, но ще направим всичко по силите си да преодолеем това изпитание и да оцелеем. Бог да ни закриля.

Излязоха угрижени, но когато видяха всички онези хора, които войниците извеждаха от домовете им насила и които се събираха в един повече или по-малко организиран хаос от каруци, коне, мулета, дисаги и всичко останало, което можеха да носят, ги обзе странно чувство на спокойствие. Каквото и да се случи оттук нататък, то щеше да сполети всички; не бяха сами в това ужасяващо изпитание.

С тях тръгваше цяла Армения.

Дългата и тъжна колона се виеше по цялата улица, която излизаше на пътя, водещ на юг; бяха се събрали хиляди арменци с кошници, торби и деца; каруци, наобиколени от хора, и много товарни животни. Турските войници бяха обградили тълпата, като посочваха пътя и пазеха от страни, опитвайки се да предотвратят разговори и контакт с останалите жители на града.

По тротоарите се бяха струпали много турци, които наблюдаваха заминаването на останалите членове на арменската общност. Една част просто ги гледаше мълчаливо, но повечето кимаха одобрително и се усмихваха, подхвърляйки подигравки:

— Вървете и не се връщайте!

— Нека Аллах ви води до ада, гяурски кучета!

Жените и възрастните арменци не им обръщаха внимание. Отношенията им с повечето мюсюлмани не бяха никак лесни. Наистина, всеки имаше приятели и познати турци, но по-голямата част от обкръжението им се ограничаваше до арменците. Макар да живееха в един град или село, между християни и мюсюлмани съществуваше разделение — едните бяха господари, другите — роби. Всеки от тях обаче се мислеше за нещо повече от другия и те прекарваха дни, дори месеци, без да разменят и думичка помежду си. Разминаваха се като призраци, там са, но сякаш ги няма, живеят в един квартал, но не се

виждат един друг, просто сенки, които само се мяркаха за миг и изчезваха, превръщайки се във видения.

— Покрий лицето си, Крикор — посъветва го Мариян, щом го погледна. — Наблюдават ни и ако разберат, че си мъж, ще си имаме неприятности.

Крикор я послуша и нагласи кърпата си по начин, който най-добре да скрие лицето му. Последното, от което се нуждаеше сега, бе да го разкрият. Семейство Киносян вървяха на края на конвоя. Най-отпред крачеше дядо Сисаг, като се подпираше на тоягата си и държеше поводите на едно муле. Следваха го Мариян и Крикор, който водеше друго муле, а Аршалуис вървеше отзад с натежалия си от бременността корем, хванала за ръце най-малките си дъщери — палавата Кенариг и кротката Карун.

Колоната най-сетне премина през южната порта на Кайсери, напусна града и бавно закрачи по пътя като дълга връв, която се виеше по долината. Заснежените върхове на планината Ерджиес заобикаляха тълпата от хора като неми свидетели на драмата, която се разиграваше в подножието им.

На края на града се виждаше кирпичена къща, собственост на скромни земеделци, част от които стояха отстрани на пътя и наблюдаваха кервана. Крехкият силует на турска старица с кърпа на главата се отдели от селяните и със свит юмрук се приближи до един турски конник.

— Проклети да сте, задето причинявате това на горките хора! — провикна се мюсюлманката. — Дано Аллах ви накаже за тези зулуми! Светът е на нагаждачите и безскрупулните мошеници! Но не забравяйте, че каквото сторите на тези хора, ще ви се върне от ръката на врага, когато пристигне тук. — Старицата се обърна към арменците, които я зяпаха, докато минаваха покрай нея. — Аллах да е с вас, деца! Аллах да ви закриля!

Тя бе единствената туркиня, възпротивила се на изселването, която Крикор бе виждал. Войникът погледна към жената, разсмя се и пришпори коня си.

— Изкуфяла дъртачка!

И потегли в галоп.

XIV.

Пианистът в „Карлтън“ свиреше „Лунна светлина“, третата част от „Бергамска сюита“ на Дебюси, но Калуст и Хендрик бяха толкова увлечени в разговор, че не обръщаха внимание на музиката, нито дори на ястията, които сервитьорите им бяха донесли преди минута. Изглежда, ги интересуваше само бизнесът.

— Саркисян, моля ви! — възкликна шумно шефът на „Роял Дъч Шел“ с лек упрек в гласа. — Не смятате ли, че вече има достатъчно хора в Турската петролна компания?

— И да, и не.

Хендрик се намръщи, недоволен от чутото.

— Що за отговор е това?

— Единственият, който имам.

— Слушайте — настоя холандецът, — за какво са ни французите? Пълни глупости!

Калуст реши да избегне спора и предпочете да се съсредоточи върху чинията пред себе си. В нея имаше сочен татарски бифтек с гъби, който той бавно започна да яде. Вярно, че още се тревожеше за сина си, но след като откри, че момчето му е в Кайсери, и бе уведомил Салим бей, се чувстваше по-спокоен. Бе сигурен, че приятелят му може бързо да разреши въпроса. След като вече имаше светлина в тунела, Калуст спокойно можеше да се върне към работата си и да подготви петролния си бизнес за времената след края на войната. Знаеше, че добрият инвеститор винаги трябва да мисли напред във времето и да изпреварва тенденциите.

— Трябва да разберете, че се нуждаем от французите като наши партньори — каза той, без да сваля поглед от бифтека, който режеше. — Турската петролна компания държи изключителните права на петрола в Османската империя, но германците вече са извън играта, а „Англо-Персиян“, с подкрепата на мистър Чърчил, се опитват да ни забият нож в гърба и след войната да експлоатират всички османски петролни кладенци. За да пресечем тези враждебни намерения, се нуждаем от силен съюзник. Франция е идеална за тази роля. Вече

предложих на Филип Блейк да използва връзките си в британското правителство, за да подкрепят френско влизане в капитала на Турската петролна компания на мястото на германците. Ако успеем да го направим без знанието на мистър Чърчил и „Англо-Персиян“, ще имаме съюзник, който ще ни помогне да засилим значително позициите си. — Най-сетне погледна събеседника си. — Схващате ли какъв е планът?

Хендрик го гледаше колебливо, сякаш преценяваше предимствата и недостатъците на тази идея.

— Откъде знаете, че французите ще останат на наша страна? Можем ли да им се доверим?

— Да, по няколко причини — отвърна Калуст и сложи в устата си първото парче месо. — Първо, Франция няма позиция в петролния бизнес и ще има нужда от помощ. Предлагам „Роял Дъч Шел“ да ме назначи за неин представител, за да помогна на французите да реорганизируют индустрията си. Това би засилило връзките ми с тях и ще повиши доверието между двете страни.

— Много добре, назначен сте. Какво друго?

— Второ, сенатор Жан-Марк Ерто, председателят на Комисията по външните работи към Сената, ме увери, че неговото правителство, президентът и колегите му сенатори и депутати са съгласни да ни подкрепят в решенията ни за Турската петролна компания в замяна на помощта ни да се присъединят към компанията.

— Обикновено обещанията на политиците не струват — отбеляза ядно Хендрик. — При първото препятствие този сенатор, като всеки политик, ще забрави всичко, което ни е обещал, и ще прави каквото си знае.

Все още дъвчейки, арменецът поклати глава.

— Не вярвам — отвърна убедено той. — Сдобих се с прекрасно шато в родната земя на сенатора — Бретан, и му го отдадох под наем срещу смешна сума. — На лицето му грейна усмивка. — Както знаете, човек бързо свиква с хубавите неща, нали? Не мисля, че нашият приятел би рискувал да загуби този дар.

Президентът на „Роял Дъч Шел“ се разсмя.

— Добре, Калуст! — разсмя се холандецът. — Щом е така, французите да заповядат! Нямам нищо против. Освен това...

Някакъв силует изникна до масата им толкова внезапно, че двамата приятели се стреснаха и се обърнаха към него.

— Робърт! — позна го Калуст. — Изплаши ни, човече! — Веднага се окопоти и учудено се взря в новодошлия. — Какво има? Случило ли се е нещо?

Беше Робърт Кук, адвокатът, който бе управител на кантората на арменец на „Сейнт Хелънс Плейс“. В ръката си държеше плик с печат на Кралската поща.

— Телеграма за вас, мистър Саркисян — каза той, подавайки писмото на шефа си. — Току-що пристигна. Изпратена е от Женева.

Новини от Салим бей, помисли си Калуст. Бе заръчал на асистента си да го уведомява веднага, щом се получи известие по въпроса, дори и да се налага да прекъсва срещите му, което той току-що бе направил.

Арменецът отвори плика с треперещи пръсти. Извади телеграмата и я разгърна.

ПОЛУЧИХ ИНФОРМАЦИЯ ЗА ВАС СТОП МОЙ
ЧОВЕК С ПРОПУСК ЗАМИНА ДНЕС ЗА КАЙСЕРИ
СТОП ЩЕ ВИ ПИША, ЩОМ ИМАМ НОВИНИ СТОП
САЛИМ БЕЙ

Калуст се развълнува и на лицето му грейна щастлива усмивка.

— Новини от Константинопол! — възкликна радостно той. — Скоро ще върнат сина ми!

Поръча бутилка шампанско, за да го отпразнува.

XV.

Три часа след като бяха напуснали Кайсери, от склоновете на планината Ерджиес, където се виеше пътят, долетяха ужасяващи викове. Крикор и семейство Киносян почти механично погледнаха в посока на шума и забелязаха група страховити на вид мъже, въоръжени с ножове, брадви, сърпове и тояги, да се спускат към пътя, някои пеша, други — яхнали коне, крещейки заплашително *Allahu akbar*^[1].

Кюрди.

Хората от кервана се спогледаха смутено. Отстъпиха назад, подготвяйки се за сблъсък, докато първите кюрди — ездачите, се врязаха в тълпата, размахвайки ножовете си със заплашителни викове.

— Бягайте! — нададе обезумял вик някой. — Исусе, те ще ни избият! Бягайте!

Тези думи накараха Киносян да се раздвижат. Мариян понечи да побегне, но се подхлъзна и падна. Крикор я вдигна и се опита да я избута встрани от пътя сред суматохата от бягащи хора, но един кон мина пред тях, блъсна жена и я събори на земята. Двамата чуха как костите ѝ изхрущяха подобно на счупен орех, но с по-силен и смразяващ звук. Знаейки, че е изложен на опасност от всички страни, тъй като бяха препречили пътя му, Крикор се обърна надясно и без да му мисли много, се пхна под една каруца, все така притискайки Мариян. След като се почувства по-защитен, той се огледа и видя старец, скрит зад едно от колелата, който държеше ръката на жена, просната на земята. Главата ѝ липсваше.

— Мама? — заекна Мариян с празен поглед, замаяна от неочакваната атака. — Дядо? Сестрите ми? Къде са всички?

— Успокой се — прошепна Крикор с най-утешителния тон, на който беше способен. — После ще ги потърсим. Сега просто трябва да останем живи, разбираш ли?

Навсякъде се търкаляха безжизнени тела на жени и старци. Някои от кюрдите вече се отказаха от убийствата и се съсредоточиха

върху провизиите в каруците и кесиите с пари на изселниците. Чуваха се викове и бясно цвилене на коне.

— Ами войниците? — попита Мариян. — Къде са? Не трябва ли да ни пазят?

Крикор ѝ посочи надясно.

— Погледни!

Девојката се загледа в указаната посока и забеляза двама турски войници да разговарят с неколцина кюрди с окървавени брадви в ръце, а други ровеха в дисагите на депортираните и тъпчеха по джобовете си всичко ценно, което намереха. Гледката беше красноречива и Мариян не каза нищо. Беше очевидно, че защитниците им всъщност бяха зверове.

— Бог да ни е на помощ! — само прошепна тя. — Попаднахме в лапите на вълците.

От другата страна се чува силни викове и двамата завъртяха глави натам. Двама войници бяха хванали две млади арменки за косите и ги дърпаха; и въпреки виковете и съпротивата им, ги принудиха да се качат на конете. Тогава мъжете пришпориха животните и изчезнаха с двете жени, натоварени на седлата като чували с картофи.

— Мариян!

Като чу името си, девојката се обърна назад и видя майка си да наднича под каруцата. Водеше Кенариг за ръка, но най-малката сестра не беше с тях.

— Мамо! — възкликна Мариян. — Къде е Карун? А дядо?

— Не знам. Щях да те попитам същото. Видя ли ги?

— Не. Криехме се тук...

Отново чува викове и се загледаха в посоката, от която идваха. Заптие и кюрд влачеха други две девојки към конете си. Уплашена от поредното отвлечение, Аршалуис пропълзя до дъщеря си под каруцата, а Кенариг я последва.

— Твоята красота е проклетие — каза тя. — Трябва да направим така, че никой да не те пожелае. В противен случай тези животни ще отведат и теб.

Аршалуис хвана косата на дъщеря си и я дръпна назад, за да открие лицето ѝ. Взе от земята камък с остри ръбове и с бързи движения надра лицето ѝ. Момичето извика от болка и опита да се

отскубне, но майка ѝ, която очакваше тази реакция, я държеше здраво и успя да я издере още два пъти.

Отдръпна се, за да я огледа и остана доволна от резултата; раните не бяха дълбоки, само одрасквания. Бръкна в джоба си и извади скилидка чесън, с която натърка окървавените драскотини. Сетне потопи ръцете си в калта под каруцата и намаза лицето на дъщеря си.

След тази кратка процедура Мариян стана неузнаваема. Правилните и нежни черти на лицето ѝ бяха изчезнали под ужасяващата маска. Кожата ѝ бързо се поду от раните и чесъна, а калта ѝ придаваше вид на окаяна просякиня. Такава едва ли някой би я пожелал и дори Крикор трябваше да положи усилие, за да не се отврати и да не забрави, че това безформено лице всъщност принадлежи на неговата Мариян.

След като кюрдите си заминаха, на пътя се възцари зловеща тишина. Чуваха се само откъслечни ридания, плачеха жени и деца, но някакъв неестествен покой бе обгърнал този своеобразен поход на смъртта. След около пет минути, когато се увериха, че нападението наистина е отминало, хората излязоха от скривалищата си и започнаха да се събират на групички, за да търсят близките си.

— Шаке! — викаше някой.

— Агавни!

Крикор и тримата членове на семейство Киносян също се измъкнаха изпод каруцата и тръгнаха да търсят другата сестра и дядото.

— Карун!

— Дядо Сисаг!

Тук-там се чуваха отчаяни и неутешими стонове, късащи сърцето; това бяха хората, намерили разчленените тела на роднините си, загинали от ръката на кюрдите. За тях търсенето бе свършило.

Дядо Сисаг се появи десет минути по-късно. Накуцваше, подпирайки се на тоягата, с кървяща дясна вежда.

— Един кон ме блъсна и паднах в храсталака — обясни той, докато почистваше раната си с кърпичка. — Всички ли сте добре?

— Да, слава богу — отвърна Аршалуис, докато се оглеждаше наоколо. — Карун? Знаете ли къде е?

Баща ѝ поклати глава.

— Видях само как кюрдите ни нападат — каза той. — Побягнах нататък и... паднах в храстите. Тя не е ли с вас?

Страх започваше да обзема Аршалуис.

— Не... не знам къде е — заекна отчаяно тя, докато се оглеждаше във всички посоки. — Когато ни нападнаха, хванах Карун и Кенариг за ръце, но в цялата онази суматоха малката се паникьоса и побягна. Опитах се да я догоня, но Кенариг ме спря. А сега... сега не знам къде е Карун. — Тя се разплака. — Искам си дъщеричката! Къде е? Къде е моята Карун? Моля ви, доведете ми я!

Подновиха търсенето на най-малката дъщеря, като се пръснаха по пътя и из околността. Петнайсет минути по-късно Крикор се натъкна на безжизненото тяло на момиче в жълта рокля като тази на Карун, проснато зад една скала. Наведе се над него и погледна лицето му. Наистина беше сестрата на Мариян.

Очите ѝ бяха безизразни, а от едното ѝ ухо се спускаше ивица засъхнала кръв. Хвана китката ѝ, за да провери пулса, но не усети нищо. Дали притискаше пръста си на грешното място, или тя беше... Не посмя дори да си го помисли. Отчаян, той доближи ухо до лявата част на гърдите ѝ и се заслуша в сърцето. Нищо. Най-лошият кошмар се сбъдваше, като мрака, който бавно и безмилостно поглъща всичко, щом слънцето се скрие зад хоризонта. Сломен, без да знае какво друго да направи, Крикор доближи дланта си до полуотворената уста на Карун и се опита да разбере дали диша. След няколко дълги секунди, които му се сториха вечност, трябваше да се примири със страшната действителност. Изправи се бавно и огледа пътя със замъглен поглед.

— Мариян! — повика я той първо тихо, а после по-силно. — Мариян!

Девојката бе навлязла в крайпътния храсталак и надникна през клоните.

— Какво има?

Крикор си пое дълбоко дъх, за да събере кураж. Ненавиждаше мисълта, че точно той трябваше да съобщи трагичната новина. Махна с ръка към тялото зад скалата.

— Тук — промълви тъжно той с треперещ глас и съкрушено отпусна рамене. — Тя е тук.

Вечерта лагеруваха до река Ахи. Изселниците се разположиха в страни от пътя, капнали от умора и емоционалния шок. Откакто Крикор бе открил тялото на Карун и бе успял да изкопае дупка, за да го зарови въпреки виковете на войниците, Киносян приличаха на сомнамбули, замаяни от удара, който им нанесе тази неочаквана смърт. Неутешима, със зачервени от плач очи, Аршалуис вървеше прегърбена и изплакваше все същия въпрос.

— Защо, Господи? Защо? — хълцаше тя, опустошена от загубата на дъщеря си. — Какво ти стори моята Карун, за да ми я вземеш? Защо, мили Боже, защо?

Дядо Сисаг бе потънал в мълчание и вървеше най-отпред с вперен пред себе си поглед, потънал в мисли за загиналата си внучка. Единствено Мариян се опитваше да успокои Аршалуис, макар да не намираще думи, за да отвърне на въпроса ѝ, за който всъщност нямаше отговор. Наистина, защо точно Карун? Какво зло бе сторила на кюрдите, за да я убият? И защо турците се държаха така с тях? Нима не им стигаше, че отнеха баща ѝ? Защо трябваше да убиват малката, нежна Карун, толкова мила приживе, толкова спокойна в смъртта? Какъв бе смисълът на нейната смърт?

Крикор не намираще отговор за такава огромна болка. Как би могъл да утеши една майка, дядо и две сестри, които току-що бяха загубили най-малката? Какво трябваше да каже в този тъй тежък момент? Хрумваха му някои неща, които обикновено се говореха в подобни случаи — като „така е рекъл Господ“ или „по-добре да не се мъчи“ и други, но ги сметна за толкова глупави и безсмислени, че предпочете да си замълчи.

Накрая понесе малката Кенариг на гърба си, докато шепнеше в ухото ѝ, че сега сестра ѝ е на по-добро място. През сълзи Кенариг го попита дали според него Карун ги вижда сега, а той отвърна, че е точно така и сам Исус държи ръката ѝ и също ги наблюдава. Това успокои момичето и то спря да плаче. С глава, опряна на рамото на Крикор, детето ту задремваше, ту рязко отваряше очи, но тези моменти станаха все по-редки, докато накрая заспа.

Когато спряха край пътя, за да пренощуват, разговаряха за пръв път от смъртта на Карун, въпреки че бяха незначителни неща от типа „къде е водата“ и „подай хляба“. Не се поглеждаха в очите. Всички

сякаш се бяха затворили в себе си, където имаше място само за момичето, убито същия следобед.

Вечеряха почти без да продумат, загледани някъде в нощта, а после се приготвиха за сън. Движенията им бяха механични, а погледите — празни, докато сваляха двете одеяла, привързани към мулетата, и ги постилаха на земята едно до друго като голям дюшек.

Легнаха си и затвориха очи. Аршалуис бе предвидила, че ще им е тясно, все пак бяха шестима, а одеялата — само две. Е, всъщност бяха петима, след като Карун вече не бе сред тях. Само мисълта за това накара Аршалуис и Мариян отново да избухнат в плач. Риданията им ставаха все по-силни, но накрая утихнаха. Из целия лагер се чуваха стонове. Много от семействата бяха загубили близък при нападението, но с напредването на нощта гласовете заглъхнаха, победени от умората.

Някакво шумолене събуди Крикор.

Всички наоколо спяха с изключение на Аршалуис, която не бе мигнала заради скръбта по най-малката си дъщеря и се бе загледала някъде из лагера. Крикор се надигна и погледна в същата посока. Забеляза неколцина мъже, които бродеха между спящите хора и се навеждаха над тях, сякаш търсеха нещо. Затаил дъх, той ги проследи с поглед. Кои бяха те и какво искаха? Чу ги да разговарят и разбра, че говореха на турски.

Един от тях се наведе над групичка арменки, които спяха под едно дърво, и разгледа лицата им. След като откри каквото търсеше, той махна на другарите си. Събраха се, вдигнаха една от спящите и я отведоха настрана. Жертвата започна да крещи, по гласа ѝ личеше, че е млада девойка, навярно красива. Останалите жени от семейството се събудиха и скочиха да я защитят, но турците препречиха пътя им с пушките си и не им позволиха да помогнат на момичето.

— Какво е това? — попита Мариян, която се бе събудила от виковете. — Какво става?

— Шшт! — Крикор сложи пръст върху устните си. — Тихо! Да не те видят!

Чуха се нови виковете някъде наблизо и други от по-далечната част на лагера. Групички турци и кюрди като нощни разбойници тайно претърсваха лагера за девойки, отвеждаха ги насила и възпираха роднините, които им се притичваха на помощ. Вече всички от

семејство Киносян бяха будни, сърцата им биеха лудо, примираха от страх. Ами ако непознатите дойдеха при тях?

Опасенията им се оправдаха само след няколко минути.

Двама турци, които претърсваха тяхната част на лагера, единият с газена лампа в ръка, се приближиха до мястото, където бяха Крикор и семејство Киносян. Всички бяха затворили очи и се преструваха на заспали. Мъжете се наведоха над тях и разгледаха лицата им. Намръщиха се на лицето на Крикор, навярно им се бе сторило прекалено грубовато, поклатиха глави, когато видяха Аршалуис — твърде стара; а пък Кенариг бе прекалено млада. Мариян веднага ги заинтригува. Светлината от лампата остана върху лицето ѝ по-дълго, но то изглеждаше безформено от подутините и след като се поколебаха за миг, мъжете сметнаха, че не си струва да си правят труда, и се отдалечиха.

Когато усети, че си тръгват, Крикор отвори едно око и се увери, че са в безопасност. Видя как двамата турци се бяха спрели до друго семејство и изучаваха лицата им, докато синкавата светлина от лампата трепкаше в ръцете им, и въздъхна от облекчение.

— Отидоха си — прошепна той. — Всичко е наред.

Онова, което не изрече на глас, бе, че вероятно някой от турците, който види Мариян, ще си даде сметка, че тя е истинска красавица, и един ден ще отведат и нея. Какво щеше да прави тогава?

[1] Аллах е велик (араб.). — Б.пр. ↑

XVI.

Динг-донг.

Звънецът извести, че пред портата има посетител. Приключил със сутрешната студена вана и традиционната разходка, Калуст, изтегнат на дивана, четеше днешния „Таймс“. Знаеше, че Нунуфар не е у дома, тъй като бе отишла да се разходи в „Ковънт Гардън“, но както винаги, прислугата щеше да се погрижи.

Чу потракването на токове по мраморните плочи, сетне отварянето на врата, тих разговор и накрая стъпки, които се приближаваха към стаята.

— Позволете, сър.

Беше икономът.

— Какво има, Хъмфри? — попита господарят, без да вдига поглед от вестника. — Ако търсят мен, кажи, че ме няма.

Икономът се прокашля тихо, по-скоро от учтивост, с което искаше да намекне, че при тези обстоятелства подобен отговор не би бил много удачен.

— Извинете, сър, но мисля, че бихте могли да направите изключение за случая.

Ядосан, Калуст надзърна над вестника с нетърпеливо изражение.

— Какво става?

— Пристигнал е пратеник на мистър Салим бей, сър.

Тогава господарят скочи от дивана и пхна вестника на поставката под холната масичка.

— Ами какво чакаш, Хъмфри? — попита той, докато оправяше яката на ризата си. — Покани го да влезе, за бога. Нека влезе.

Икономът се втурна към коридора и след минута се върна, придружен от слаб мъж с изпито лице и нервен поглед. Домакинът отново бе седнал на дивана, преструвайки се, че си почива, и се изправи, за да посрещне госта.

— Мистър Ихсен бей — обяви важно Хъмфри.

— Приятно ми е — поздрави Калуст и подаде ръка на новодошлия. — Добре дошли в скромния ми дом!

— Удоволствието е мое.

— Сядайте, сядайте.

Двамата мъже си размениха поредица от вежливи поклони и жестове. Последва своеобразен дуел на любезности за това кой ще седне пръв. Чуха се изрази като „моля“, „не, след вас“, „но как, вие сте домакинът“, „но пък вие сте гост“, „че кой съм аз пред такава светла личност като вас“, „за бога, чувствайте се като у дома си“. Това, изглежда, никога нямаше да приключи, докато накрая гостът отстъпи и се настани пръв. Следваха напитки — „един чай?“, „не, благодаря“, „кафе тогава?“, „много сте мил, но не искам да ви притеснявам“, „о, няма такова нещо, за мен е удоволствие!“, „добре тогава, едно кафе“, „турско?“, „ако имате, би било чудесно от ваша страна“... След като гостът прие предложението за почерпка, на Хъмфри бе наредено да донесе турско кафе за „нашия виден гост“.

Въпреки безкрайните любезности, типични за османския етикет, Калуст внимателно изучаваше изражението на пратеника на Салим бей, опитвайки се да отгатне новините по лицето му. Дали изглеждаше доволен, или притеснен? Обикновено лицето би издало дали новините са добри, или лоши, но като добър османец, на какъвто приличаше, Ихсен бей изглеждаше непроницаем.

— Нося писмо за вас — каза гостът и подаде плик на Калуст. — От Салим бей.

Напоследък той и турският му приятел си бяха разменили множество писма и телеграми, мислеше си домакинът, докато разкъсваше плика. Но може би никое от тях не бе по-важно от това. Сърцето му лудо заби, както се случваше винаги, когато получаваше вести за сина си. Извади малката бележка и нетърпеливо зачете.

Драги приятелю,

Боя се, че новините не са добри. Изпратих Ихсен бей в Кайсери да намери сина ви. За нещастие, помощникът ми е пристигнал там прекалено късно и арменската общност в града вече е била изселена. Макар и турчин, майката на Ихсен бей е гъркиня и той има гръцки паспорт, затова го помолих да отпътува за Лондон и лично да ви разкаже за усилията, които положихме.

Не искам да ви давам напразни надежди относно вероятността отново да видите сина си, както сам ще узнаете от разказа на моя пратеник, но ви моля да не губите кураж.

Аллах е милостив, затова нека ни закриля в тези толкова трудни времена.

Ваш приятел,

Салим бей

С усещането за оловна тежест в гърдите Калуст прочете текста три пъти, като от време на време поглеждаше към госта си, все едно търсеше потвърждение за написаното. Сетне сгъна листа и се взря в Ихсен бей.

— Били сте в Кайсери?

Събеседникът му кимна.

— Салим бей ме изпрати там веднага след като получи телеграмата ви с местонахождението на сина ви. Уредихме пропуск на името на момчето и без да губя повече време, хванах влака за Кайсери. Но закъснях. Заповедта за депортацията вече бе изпълнена.

— Но... но защо не последвахте арменците? Със сигурност щяхте да ги откриете по пътя извън града.

— Не и арменците — уточни той тихо. — Арменките.

— Арменките ли? Как така?

— Момчетата и мъжете между дванайсет и седемдесет години са били арестувани в седмиците преди депортацията. Доколкото ми е известно, са ги извели извън града и...

Замълча с надеждата, че отказът му да довърши изречението ще е достатъчен, за да покаже какво всъщност се бе случило.

— Но щом са на пътя — настоя Калуст, без да разбере мълчанието или просто отказвайки да проумее колебанието на турчина, — защо не ги последвахте?

Ихсен бей преглътна сухо. Наистина се налагаше да обясни всичко.

— Били са... екзекутирани на края на града. — Прошепна думата *екзекутирани*, надявайки се събеседникът му да не я чуе. — Депортирали са само жените, старците и децата.

В стаята надвисна тежка тишина. Калуст се взираше в госта си и не искаше да повярва.

— Екзекутирали са мъжете? Наистина са ги убили? Застреляли са ги?

Ихсен бей наведе глава, неспособен да гледа в очите този отчаян баща.

— Опасявам се, че са използвали брадви и кирки...

Тези думи накараха домакина да потрепери, сякаш самият той бе пострадал от тези жестоки хора.

— А... моят Крикор? — попита той, страхувайки се от отговора, както никога през живота си. — И той... и той ли е бил там?

Пратеникът на Салим бей изви устни в знак, че няма отговор на въпроса.

— Не знам — отвърна той. — Питам за него, както сигурно предполагате. Дори поисках сведения лично от кмета на Кайсери, но не откриха нищо. Името на сина ви не присъства в нито един списък.

Предвид обстоятелствата, тези думи донесоха облекчение за Калуст.

— Това не е непременно лош знак...

— Вижте, не искам да ви давам напразни надежди — заяви гостът с внезапно категоричен тон. — Истината е, че арменските мъже са били екзекутирани седмици преди изселването. Няма причина да мислим, че на сина ви му се е разминало. При това положение може да се надяваме на най-добрата развръзка, но... трябва да се подготвим за най-лошото.

В стаята отново настъпи тишина, изпълнена с лоши предчувствия. В главата на Калуст препускаха мисли и предположения, умът му търсеше изход, подобаващо обяснение, което да поддържа все още неугасналата надежда. Щом никой не е видял тялото на сина му, как би могъл да го смята за мъртъв?

— Трудно ми е да повярвам... — проговори той. — Как може да сме сигурни, че наистина... екзекутират депортираните?

— Аз знам, повярвайте ми.

— Но откъде знаете?

Пратеникът на Салим бей отпи глътка от кафето, което Хъмфри им бе сервираше преди минути, печелейки време, през което да реши дали да отнеме и последната надежда на събеседника си. Кой беше

той, че да убеждава един баща в смъртта на сина му, щом сам не бе видял тялото? От друга страна, не беше ли негов дълг, предвид обстоятелствата, да му обясни какво всъщност се бе случило там? Как би могъл да му отнеме правото поне да скърби за сина си?

— В този момент, за жалост, избиването на арменци в Османската империя е масово — каза той, взел решение да разкрие цялата истина. В крайна сметка затова бе прекосил половин Европа. — Имам приятели, които работят в Отдела за обществена сигурност, и те ми разказаха как протича всичко. Министерството на вътрешните работи разпраща заповеди за депортация на арменците по различните провинции, които гласят те да получат хуманно отношение. Но това е само формалност, нещо като алиби, ако по-късно някой им поиска обяснение. Истината е, че междувременно структура, наречена Специална организация, праща свои хора да разговарят с управителите и началниците на местната полиция, нареждайки им устно да избиват всички изселени арменци или да оставят четите да свършат тази работа. Доколкото ми е известно, дори има специални участъци от пътя, където извършват екзекуциите.

— И тези заповеди са устни? — учуди се Калуст. — Но те нямат никаква стойност!

— Зависи кой ги издава — поясни Ихсен бей. — Често самият директор на Специалната организация Бахетин Сакир пътува из провинциите, за да даде нарежданията. Друг път това са упълномощени пратеници, обикновено секретари на партията. Който и да е, никой от управителите не поставя под съмнение факта, че заповедите идват от правителството.

— И те ги изпълняват?

— Повечето да, някои — не. Валията на Анкара не прие нарежданията, нито пък тези на Кастамону, Йозгат, Измир, Малатия, Ерзурум и Алепо. Всички те бяха уволнени и заменени от по-съдействащи лица. Кметът на Лидже, който отказа да изпълнява устни заповеди и ги поиска в писмена форма, бе уволнен и изпратен в Диарбекир. Убиха го по време на пътуването.

— Ами турското население? Нищо ли не правят? Нима приемат случващото се?

Ихсен бей отново наведе глава.

— Опасявам се, че е така — прошепна той. — В някои райони турците защитиха арменците, както в Трабзон и Йозгат, но не и на повечето места. Сънародниците ми по-скоро подкрепят изселването и много хора се присъединяват към грабежите и убийствата. — Поклати глава. — Истинска трагедия! Най-лошото е, че в началото окуражаваха арменците да приемат исляма, за да се спасят, а сега не приемат дори това! Искат да ги изтребят до крак! А онези, които им помагат, рискуват живота си. Командирът на Трета армия генерал Камил издаде заповед, според която „мюсюлманин, който подкрепя арменец, ще бъде убит пред собствения си дом, а къщата му ще бъде изгорена“. Ясно е, че това разубеждава повечето хора, които искат да помогнат.

Калуст мълча цяла дълга минута. Мъчеше се да не се разплаче и търсеше сили да запази хладнокръвното си изражение, за да не показва слабост пред никого. Но вече не хранеше големи надежди относно съдбата на сина си. Дали Крикор бе депортиран, или екзекутиран, всичко, което бе чул, му подсказваше, че е твърде вероятно да не го види жив. Трябваше да приеме реалността, колкото и жестока да бе тя.

— Господин Ихсен бей — каза той, като внезапно се изправи и протегна ръка на госта си. — Благодарен съм за всичките ви усилия и че бяхте така любезен да прекосите цяла Европа, за да ми разкажете лично тези тъжни събития.

Пратеникът на Салим бей разбра, че домакинът му не желае нищо друго, освен да остане сам, и стисна подадената му ръка.

— Това бе най-малкото, което можех да направя — отвърна гостът. — Съжалявам, че не донесох добри вести.

Калуст го изпрати до вратата, която вечно бдителният Хъмфри вече бе отворил.

— По-добре лоши вести, отколкото никакви — каза домакинът. — Предпочитам най-суровата истина пред илюзията. Неведението е непоносимо. Така поне знам на какво мога да разчитам.

— Разбира се.

Когато стигнаха до портата, Калуст за последен път стисна ръката на госта си.

— Моля, предайте моите благодарности и сърдечни поздрави на Салим бей.

Хъмфри затвори портата, а домакинът се качи на първия етаж и се затвори в стаята си. Започна да скърби за сина си.

XVII.

Керванът на изселниците от Кайсери заприличваше все повече на тълпа парцаливи просяци, толкова измъчен вид имаха всички. Арменците вървяха вече месец; спираха само да пренощуват, щом войниците им даваха знак. Почти всяка нощ кюрдски и турски отряди ги причакваха по пътя и нападаха конвоя пред тихото бездействие и дори със сътрудничеството и активното участие на войниците, които уж бяха там, за да пазят арменците.

— Това са четниците! — каза някой и новината се разпространи сред целия керван. — Крият се навсякъде.

Никой не знаеше кои точно са четниците, ако не се смятат слуховете, че това са престъпници, пуснати от турските зандани. Тези нощни нападения, които понякога се случваха и посред бял ден, засягаха предимно предните и задните части на кервана, затова Крикор и семейство Киносян се стараеха да се движат в средата на дългата колона, тъй като нападателите рядко щурмуваха там от страх да не бъдат изненадани в гръб от отчаяните арменки. Защо да рискуват, след като тези две части на конвоя бяха най-уязвими?

Изминаха четирийсет и осем часа, откакто хранителните запаси на Киносян бяха свършили. Изядоха пресните продукти само за два дни, а осоленото месо и сухата храна се стопиха малко по малко през следващата седмица. След това заклаха едното муле, но не можаха да сторят същото с другото животно, тъй като бе откраднато от кюрдите. Изгубиха второто муле, а заедно с него дисагите, в които бяха скрили парите. Остана им още един чувал, но бе прекалено тежък, за да го носи сам човек, затова, след като извадиха бижутата и парите, се разделиха и с него.

Последните бисквити, пазени за малката Кенариг, бяха свършили преди два дни и оттогава се хранеха с хляб и кисело мляко, което купуваха от турските селяни, срещнати по пътя. Впрочем рядко виждаха други хора, тъй като войниците сякаш нарочно избираха маршрут, далеч от населени места и особено от големи градове.

— Дядо? — повика го Мариян, като се обърна назад. — Добре ли сте? Можете ли да ходите?

Дядо Сисаг най-трудно понасяше това изпитание. Седемдесетте години му тежаха при всяка крачка на безспирното вървене по четирийсет километра на ден през планини и долини, което му причиняваше огромно страдание, особено откакто бе спрял да се храни редовно.

— Правя каквото мога, дъще — прошепна той, след като се подпря на тоягата и два пъти си пое дълбоко дъх. — Но годините не прощават, миличка. — Поклати глава. — Не знам дали ще издържа още дълго...

— Ще издържите, дядо, ще издържите — отвърна внучката му, опитвайки се да му вдъхне кураж. — Няма друг начин!

След два дни без храна вече никой не усещаше глад. Странно, но желанието за ядене, това обсебващо чувство, което ги измъчваше, откакто храната стана на привършване, бе изчезнало напълно само четирийсет и осем часа след изчерпването на провизиите. Сякаш тялото се отказваше от онова, което не можеше да получи.

Прекараха половината от следобеда сред изоставените останки от лагер, пълен с трупове на жени и деца, покосени от болести и множеството среднощни нападения на керваните. Хората от Кайсери извадиха кръстчетата, които носеха на верижка на шиите си, обърнаха се към телата и се прекръстиха.

— Какъв ужас! — възкликна Мариян, като закри устата си с ръка. — Мили боже, ето това ни чака!

— Не говори така — смъмри я Крикор. — Нищо подобно няма да ни сполети, чуваш ли? Няма да го позволя!

Зърнаха подутото тяло на един кон, край което бяха минали мнозина изселници и бяха хапвали от неговото почти развалено месо, като мухи, въртящи се в най-гнусната мръсотия, но семейството само се огледа и продължи по пътя си. Никой не изпитваше глад.

Но всички ги мъчеше жажда.

За последно бяха пили вода предишната вечер, и то благодарение на случаен дъжд. Подложиха чаши и една тенджера под дъжда и след като изпиха насъбралата се вода, изстискаха дрехите си и всички мокри платове. Тази вода беше мръсна, тъй като дрехите им бяха

ужасно мърляви, но те я погълнаха така, сякаш бе дошла от най-чистия планински извор.

Това се бе случило преди двацет и четири часа. В този момент никой нямаше вода, а ясното небе не предвещаваше нищо освен светлина и топлина. Затова устните им бяха сухи, а мисълта, че трябва да намерят вода, не ги напускаше нито миг. Може би затова бяха подминали мъртвия кон край пътя; вероятно подсъзнателно са се страхували, че храната ще засили жаждата им.

— Кладенец! — чу се глас на турски, очевидно някой от войниците. — Там има кладенец!

Сред изселниците се разнесоха радостни викове и всички се втурнаха натам; всеки искаше по-скоро да утоли жаждата си. Множеството тичаше без ред сред облак прах, вдигнат от хиляди крака, дори силите на дядо Сисаг, който вървеше все по-трудно, се бяха завърнали и подпирайки се на тоягата, той почти тичаше заедно със своите другари по съдба.

Отекна изстрел, а след него се чуха още два.

— Стой! — изкрещя същият глас на турски. — Нито крачка повече, ясно ли е? Всички на място!

Хората спряха и наоколо внезапно се възцари тишина. Крикор се надигна на пръсти и съзря телата на две жени, прострени на земята, а локвата кръв около пръснатите им глави растеше. Очевидно не бяха стреляли във въздуха, а по жените, които бяха начело на тази отчаяна надпревара.

Няколко метра по-нататък се виждаха двама въоръжени войници и едно съоръжение с кофа, охранявано от трети турчин. Там навярно бе кладенецът.

— Който иска да пие — заговори един от войниците, — ще трябва да си плати.

Сред жадната тълпа се надигнаха викове на негодувание, какофония от гласове, които оспорваха решението.

Войниците почакаха търпеливо и сетне онзи, който стоеше най-близо до кладенеца, извади пълна кофа с вода и предизвикателно я плисна върху главата си като човек, на когото въобще не му се пиеше вода. Депортираните зяпнаха от изумление, като наблюдаваха как войникът прахосва нещо толкова ценно при дадените обстоятелства.

Като разбра, че са му в кърпа вързани, същият турчин вдигна два пръста.

— Струва два гроша — обяви той, докато показваше пръстите си на всички страни, за да могат всички да го видят. — Който иска да пие, ще трябва да плати два гроша за чаша. Ако искате две чаши, цената е четири гроша, и така нататък. Разбрахте ли?

Примирил се с неизбежното, Крикор бръкна в джоба си и започна да брой монетите. Ако всеки от семейството изпие пет чаши вода, ще трябва да плати петдесет гроша. Но ги мъчеше такава жажда, че се нуждаеха от поне десет чаши.

Или повече.

Тази нощ нападението се случи малко по-рано от обикновено. Червеникавото слънце все още галеше хълмовете на хоризонта, разсипваше мека светлина в короните на дърветата и къпеше небето в аленовиолетови тонове, когато се чуха първите изстрели и банда кюрди нападناха кервана. Вече нямаше каруци, под които семейство Киносян да се скрие, тъй като животните, които ги теглеха, отдавна бяха откраднати или заклани и изядени от собствените им изгладнели стопани. Крикор бе подготвил план за подобна ситуация и преведе своята групичка до склона на долината.

— Насам! Скрийте се тук!

Спотаиха се между храстите край пътя, откъдето наблюдаваха кланетата и последвалото разграбване на малкото останало имущество.

Дългият керван, който бе потеглил от Кайсери с повече от две хиляди души, се бе превърнал в жалка тълпа, наброяваща едва седемстотин бегълци. Останалите бяха загинали по пътя като жертви на постоянните кюрдски засади или на глада. Киносян можеха да се смятат за късметлии, тъй като бяха изгубили само един човек — малката Карун, още на първия ден, защото се движеха винаги в средата на кервана, откъдето, водени от ловкия Крикор, успяваха навреме да се скрият от нападателите.

— Шшт! — прошепна Мариян, докато запушваше устата на малката Кенариг, която тъкмо щеше да се заплаче. — Нито гък!

Думите ѝ бяха излишни, защото вече всички знаеха, че трябва да мълчат по време на нападенията. Всички бяха залегнали сред прикритието на листата и не смееха да помръднат. Бяха разбрали, че да останат неподвижни, е най-сигурната защита; ако някой от нападателите ги забележеше, най-вероятно щеше да си помисли, че са мъртви, и нямаше да ги закача.

След последното нападение, когато кюрдите се върнаха в селата си, войниците дадоха знак за почивка. Семейство Киносян бавно се изправиха и се настаниха до един храст, както правеха винаги, когато лагеруваха. Дядо Сисаг използва случая, за да претърси няколко трупа, проснати наред шосето, в случай че кюрдите бяха пропуснали нещо.

— Кенариг! — извика той, след като бе преровил палтото на една старица с окървавени гърди. — Виж какво намерих. — Той протегна ръка към внучката си. — Искаш ли?

Момичето съзря няколко бадема в ръката на дядо си, взе ги и нетърпеливо ги излапа. Това бе първата нормална храна, която опитваше от два дни насам, но не я засити. Затова се присъедини към семейството си и изрови няколко корена, които Мариян бе намерила край пътя.

Нощта се спусна над кервана и както винаги в този час, семейството се настани върху покривалата и се приготви за сън. Кюрдите не се върнаха повече, бяха дошли по-рано, за да могат да се приберат за вечеря. Въпреки това сънят на Киносян бе прекъснат от две ръце, които изникнаха от тъмнината и сграбчиха Мариян.

— Какво става? — изпищя тя, събудила се внезапно и опитвайки се да се освободи. — Пуснете ме!

Съзря стар, мърляв и смърдящ турчин с дълга брада, който я дърпаше.

— Идваш с мен, глупачке! — рече старецът, без да я изпуска. — Ако откажеш, ще умреш. Хайде!

— Пуснете ме!

Крикор, който се бе събудил от цялата тази врява, имаше нужда от известно време, за да осъзнае какво става. Когато най-накрая се окопити, скочи вбесен и заби юмрук в стомаха на непознатия.

— Махай се! — изръмжа той. — Изчезвай оттук!

Старият турчин се олюля, притискайки корема си, и хвърли слисан поглед на арменката, която го бе нападнала. Никога не бе

срещал жена, която да удря така, нито пък с такъв дебел глас, но разбра, че не е препоръчително да ѝ противоречи, и се заклатушка назад, докато изчезна в гъстия мрак.

Затрудненото ходене на дядо Сисаг се влоши още на следващата сутрин. Както обикновено, керванът потегли малко преди изгрев-слънце, но куцането на най-възрастния член на Киносян забави и останалите от семейството. В късната утрин те вече вървяха в задната част на кервана, като така рискуваха да станат жертви на постоянните кюрдски набези.

— Татко! — настоя Аршалуис, която напълно съзнаваше, че така се излагаха на огромна опасност. — Трябва да побързате, не може да изоставаме в края на колоната!

Цялото тяло на стареца трепереше от физическото усилие и крачката му стана още по-несигурна.

— Правя каквото мога — отвърна той, дишайки тежко. — Правя каквото мога.

Като видя, че положението се влошава, Крикор, който, както обикновено, носеше Кенариг на гръб, я свали на земята и двамата с Мариян отидоха да помогнат на дядо Сисаг. Подхванаха го под мишниците и го носиха така известно време. След час обаче се изтощиха и трябваше да го пуснат.

— Дядо! — примоли се Мариян, задъхана от усилието. — Хайде само още малко!

Старецът тръгна отново, но по-скоро залиташе, отколкото вървеше. Бременната Аршалуис му се притече на помощ, но трябваше да се откаже само след петнайсет минути, тъй като бързо се измори.

Войниците обхождаха кервана на коне, за да се уверят, че никой не бяга и не изостава прекалено. Като видяха семейство Киносян да се бавят, един от тях се приближи до опашката на кервана и започна да маха настойчиво с ръце към началото на колоната.

— По-бързо! — нареди той. — *Ya'Allah!* По-бързо!

— Заради баща ми е, ефенди — заговори почтително Аршалуис в опит да събуди у турчина малко съчувствие. — Вече едва ходи, горкичкият. — Пое си дълбоко дъх, събирайки кураж да изрече

молбата си. — Дали може Ваше Превъзходителство да го вземе на коня си?

— Полудя ли, жено? — възмути се войникът. — Да не съм ти дилижанс? — Замахна с пушката си към предната част на кервана. — Побързайте малко, чу ли? Не искам никой да изостава. *Ya'Allah!*

Семейството ускори крачка, побутвани от турския конник. Дядо Сисаг измина още няколко метра, но накрая краката му отказаха и той се свлече на земята.

— Не мога повече — заяви и изтощено въздъхна. — Уф! — Като видя, че всички го гледат, той махна с ръка и каза: — Вървете, аз оставам тук.

— Но, татко... — каза Аршалуис. — Хайде, още малко.

Старецът поклати глава.

— Не мога — призна примирено той. — Не мога, дъще. Тялото ми не издържа. Това е краят на пътуването.

— Татко!

— Дядо!

Киносян и Крикор се опитаха да се приближат до дядо Сисаг, но турският конник препречи пътя им и заплашително насочи пушката си към тях.

— Марш! Вървете! — заповяда той, като махна с ръка към кервана, който вече се отдалечаваше по пътя. — *Ya'Allah!*

— Моля ви, ефенди! Той е...

— Млъкни и тръгвай, жено! — извика войникът. Насочи дулото на пушката си към Аршалуис. — Ако още веднъж оспориш заповедите ми, ще отнесеш куршум между очите, ясно ли е? — Насочи пушката към останалите. — Вие също, нещастници такива! Хайде, вървете всички! *Ya'Allah!* Който не тръгне до пет секунди, ще бъде застрелян.

Те отчаяно се спогледаха. Какво можеха да направят? Войникът ги държеше на прицел. За да покаже, че не се шегува, той сложи пръст на спусъка и се приготви да стреля.

— Но, ефенди...

— Едно — започна да брой турчинът. — Две... Три...

Киносян разбраха, че нямат друг избор. Трябваше да се подчинят. Тръгнаха неохотно, с обърнати назад глави, като не откъсваха поглед от дядото, който продължаваше да седи по средата на пътя.

— Дядо! — примоли се Мариян със сълзи на очи и треперещ глас. — Станете и вървете! Само още едно малко усилие... Моля ви!

Неспособен да помръдне краката си повече, дядо Сисаг вдигна ръка и прекръсти семейството, което се отдалечаваше.

— Бог да е с вас, дъщери мои! Господ да ви закриля в своята безкрайна милост.

Турският конник се приближи до стареца. Без да обръща внимание на семейството, което наблюдаваше всичко, той вдигна оръжието толкова високо, колкото можеше, замахна бързо и силно стовари приклада върху главата на стареца. Чу се тъп звук като от изпусната на земята диня. Сетне бликна кръв като от фонтан и дядо Сисаг падна по гръб. Тялото му приличаше на изоставен чувал, левият му крак потръпна за последен път, а прахта от пътя го покри като тънък саван.

— Дядо!

XVIII.

Войниците, които надзираваха предната част на кервана, вдигнаха ръце, за да заповядат на хората да спрат, и няколкостотин оцелели арменци се подчиниха и насядаха по земята. Отстрани на шосето имаше тесен завой на река, чието течение на това място беше по-силно и буйната вода минаваше през камъните със свежо и приятно клокочене.

Но вниманието на новодошлите бе привлечено от гледката наоколо. Бяха попаднали на останките от лагер. Имаше десетки трупове и хора, превърнали се в живи скелети — бяха само кожа и кости, с преbledнели лица с изпъкнали скули и хлътнали в ужасни сенки очи.

Вече три месеца бродеха из пътищата, изкачваха хълмове и се спускаха в долини, понасяха кюрдските набези и нападенията на четите и турските войници. Керванът периодично бе покосяван от нападенията или от болестите, причинени от недохранването. След смъртта на дядо Сисаг Крикор и трите жени Киносян се хранеха само с корени и понякога с хляб и кисело мляко, които купуваха при редките си срещи с турските селяни.

При вида на труповете на пътя, останали от предишен керван, новодошлите се запитаха дали не ги очаква същата съдба. Крикор знаеше, че също като трите Киносян е отслабнал драстично, беше станал само кожа и кости, но се държеше. Нима щеше и той да стигне дотам?

Малката Кенариг посочи към реката.

— Погледнете!

Всички се взряха в бистрия поток и съзряха бледите фигури, носени от водата; на едно място се подаваше ръка, на друго — крак, зърнаха дори глава. Бяха трупове на арменци, отнесени от течението — гледка, на която често бяха ставали свидетели през последните месеци, но тя винаги ги поразяваше. Знаеха, че повечето от тези хора са убити от турците, но и много от тях — предимно млади момичета, се бяха самоубили. Преди седмици някой им беше разказал, че е видял

групичка отчаяни девойки да се хващат за ръце и да скачат заедно в реката, предпочитайки бързата смърт пред бавната екзекуция, на която бяха подложени.

— Виждали ли сте онези момичета? — попита Мариян, сочейки в другата посока. — Горкичките!

Крикор се загледа натам. Само на метри от тях съзря възрастна арменка, която се грижеше за две млади жени със сковани тела, с празен поглед и отнесено изражение. Бяха на не повече от петнайсет години, част от лагера, на който керванът от Кайсери се бе натъкнал. Лицата им бяха безизразни, сякаш нищо наоколо не ги интересуваше.

Заинтригуван, младежът се приближи до тях.

— Какво става? — обърна се той към старицата, която се грижеше за тях. — Имате ли нужда от помощ?

Възрастната арменка му хвърли уморен поглед. Без да прекъсва работата си, тя поклати глава.

— Разбира се — отвърна с равен тон. — Та кой не се нуждае от помощ в днешно време? — Хвърли му кос поглед и се намръщи. — Но вие не можете да ни помогнете.

— И все пак... — настоя Крикор, сочейки към двете момичета. — Какво им е?

Старицата махна с ръка към войниците малко по-нататък.

— Всяка нощ турците взимат момичетата ми — каза тя и се залови отново да реше косите им. — Правят с тях каквото си поискат и нищо не може да им попречи. — Заговори тихо, гневът направо я задушаваше. — Те са животни! Истински животни!

При тези думи Крикор се поколеба. Взря се в момичетата, които изглеждаха все така отнесени, и отстъпи назад. Наистина не можеше да направи нищо за тях. Дори можеше да се смята за късметлия, тъй като тяхното нещастие все още не бе сполетяло Мариян. Дали бе способен да го понесе? Ами ако любимата му бъде подложена на подобен ужас? Щеше ли да издържи?

Когато се върна при Киносян, ги завари да разговарят с други депортирани жени. Мариян му обясни, че са от град Сивас и са част от група, претърпяла жестоко нападение от кюрдите. Едва двадесетина души се бяха спасили от убийствата.

— По-нататък по пътя положението е истински ужас — заекна една от тях, като уплашено поглеждаше към войниците, сякаш те бяха

техните палачи. — Говорихме с хора, избягали от Алепо и...

— Валията на Алепо отказал да изпълни заповедта за депортация и бил прогонен — обясни друга жена, притеснена, че споменава арменците от Алепо. — Докато беше все още на длъжност, предупреди арменците от града и мнозина успяха да се измъкнат навреме. Заловиха ги, разбира се, но бяха видели неща, за които турците не искаха да знаем.

— Ами това е — каза първата жена, отново включвайки се в разговора. — Арменците от Алепо ни разказаха, че пътят към Сирия е истински ад. Навсякъде е пълно с жени, деца и старци, които умират от глад и жажда. Никой не им дава подслон, нито вода и храна. Сякаш турците го правят нарочно!

Мариян и Крикор се спогледаха.

— Към пустинята ли? — попита девойката. — Там ли ни водят?

Жените кимнаха.

— Малцината, оцелели от това пътуване, са превеждани към Сирийската пустиня — потвърди по-уплашената жена. — Хората, с които говорихме, казаха, че са видели кертани от жени да прекосяват пустинята. Нападат ги пустинни бандити, наречени *yeneze*, които ги убиват, насилват, отвлечат и ограбват. Оцелелите ходят полуголи. Изглежда, *yeneze* крадат дори бельото им! Районът прилича на същинско море от костеливи трупове — пир за лешоядите, които кръстосват небесата.

— Но защо пустинята? Защо искат да ни заведат там?

Жената от Сивас поклати глава.

— Водят ни към две селища, където се случват ужасни неща.

— Кои?

Групичката, която бе разговаряла с арменците от Алепо, се умълча, сякаш се страхуваха дори да произнесат имената. Накрая се намесиха други жени, които боязливо им разкриха двата града, където, без да знаят, отиваха всички изселени арменци от Османската империя.

— Дейр ез Зор и Рас ал Айн^[1].

Крикор свъси вежди.

— Дейр ез Зор и Рас ал Айн? — повтори намръщено той, тъй като никога не беше чувал за тези места. — Какво е това?

Жените от Сивас уплашено се огледаха наоколо, сякаш само споменаването на тези градове можеше да призове самия дявол.

— Касапници за арменци.

Нощта се спусна над кервана и войниците започнаха да патрулират из лагера, отправяйки се към групичките арменки, които се бяха пръснали по шосето. Един от тях пристъпи до Аршалуис и протегна ръка.

— Дай ми една златна монета — нареди ѝ той. — За патроните е. Жената го погледна въпросително.

— Патрони ли? Какви патрони?

— Онези, които изхабихме, за да ви защитаваме. — Той нетърпеливо разтърси ръка, за да подсили молбата си. — Искam една златна монета.

— Но вие... вие не сторихте нищо! — възпротиви се Аршалуис. — Дори по-лошо, присъединихте се към бандитите и дори се съюзихте с тях! Освен това убихте баща ми и позволихте да убият и дъщеричката ми, моята малка Карун, която...

Не можа да довърши, погледът ѝ угасна, а гласът ѝ замря при спомена за случилото се.

— Платете за патроните! — Гласът на турчина бе станал заплашителен. — Една златна монета!

Като видя, че няма друг избор, Крикор извади от джоба си поисканата сума. Войникът стисна монетата в юмрука си, изглежда бавно четиримата и се отдалечи, за да измъкне още пари от следващата групичка арменци.

— Престъпници! — процеди Мариян през зъби. — Убийци! Крадци! Схванахте ли новата схема, която тези животни са измислили, за да вземат парите ни? Защо просто не вземат всичко, вместо да ни правят на глупаци?

— За да се преструват, че всичко това е законно — обясни Аршалуис. — Те не крадат. Ние си плащаме за услугите им. Що за противни хора!

Крикор неспокойно се огледа наоколо, за да се увери, че наблизко няма други войници. Забеляза неколцина на известно разстояние, които се въртяха около други арменци, разправяйки им за патроните, но за щастие не можеха да ги чуят.

— Идеята за патроните сигурно им е подсказана от други войници, които са срещнали тук — каза той, докато оправяше кърпата, скриваща лицето му. — Онова, което истински ме притеснява обаче, не е изнудването.

— Тогава какво?

Младежът отново погледна към двете насилени момичета и майка им. Приличаха на призраци, тела без души, които студената лунна светлина отразяваше в мъглата.

— Погледът на онзи тип.

Войниците се върнаха посред нощ, обградиха семейство Киносян, сграбчиха Мариян и я хвърлиха в ръцете на висок едър турчин, който я вдигна като чувал с картофи.

— *Ya'Allah, giavour* — извика якият турчин, като опипа задните й части, метнати на рамото му. — Днес е твой ред, миличка. Ще ти хареса, ще видиш!

Вече напълно будна, Мариян напълно осъзнаваше какво предстои и започна да вика и да рита във въздуха, обзета от безумно отчаяние, но един от войниците я зашлеви и тя млъкна, замаяна от удара. Безсилни да се борят, Кенариг и Аршалуис се разплакаха и с вдигнати ръце започнаха да умоляват турците да оставят Мариян на мира, но мъжете ги отблъснаха с ритник и спокойно се отдалечиха към палатката си.

Идвайки на себе си, жертвата отново замахна с ръце и крака, молейки за помощ и крещейки на войниците да я пуснат. Съпротивата на момичето ги разсея за момент.

— Накарайте уличницата да млъкне!

В същия миг Крикор, който досега кротуваше, преструвайки се на заспал, изведнъж скочи и с неимоверна сила, на каквато сам не знаеше, че е способен, се хвърли върху едрия турчин, който носеше Мариян. Въпреки че беше здравеняк, мъжът се олюля и едва не падна, но все пак успя да се задържи на крака, без да изпусне жертвата си.

— Какво става? — учуди се турчинът. — Тази за рицар ли се взема, или какво?

Трима други войници светкавично сграбчиха Крикор и го обсипаха с юмруци в корема и по лицето. Младежът падна на земята и

турците продължиха да го ритат. Свил се във фетална поза, той предпазваше главата си с ръце, но мъжете го мачкаха с ботушите си и спряха чак когато забелязаха, че Крикор не се движи.

— Тези арменки са невероятни — отбеляза един от тях, докато се отдалечаваха. — Даваме им привилегията да бъдат оправени от истински мъже, а те протестират! Къде сте виждали подобно нещо?

Турците се разсмяха и продължиха пътя си, но един от тях погледна назад и се взря в неподвижното тяло на Крикор.

— Ако онази преживее побоя, който отнесе — каза той, докато похотливо облизваше устни, — ще се върна да оправя и нея.

[1] Крайната цел на т.нар. маршове на смъртта по време на депортацията на арменци от Османската империя през 1915 г. След пристигането си в концентрационните лагери в Сирия хиляди арменски жени, деца и старци са били избити на брега на река Ефрат, а други умират от болести, глад и жажда. Смята се, че жертвите на арменския геноцид между 1890 и 1922 г. наброяват над 1,5 милиона души. Мемориалът, построен в памет на загиналите в Дейр ез Зор, беше разрушен през 2014 г. от бойци на Ислямска държава. В България убийствата са признати за „масово изстребление“. — Б.пр. ↑

XIX.

Слабото тяло на Крикор бе покрито със синини, но побоят, нанесен му от турците, не бе причинил тежки травми и той беше в пълно съзнание, когато Мариян се върна от изтезанието на войниците. Младата жена се олюляваше, косите ѝ бяха разрошени, а лицето ѝ бе безизразно като в състояние на шок. По ръцете ѝ се виждаше кръв.

— Ах, дъще, дъще... — простена Аршалуис, като я прегърна. — Какво са направили с теб, момичето ми? Какво са ти сторили, боже господи!

Погледът ѝ беше отнесен, но пазеше тихия ужас, сякаш душата ѝ се бе прикрила от тялото, приютявайки се в собствената си черупка, скрита някъде дълбоко в нея. Но майчината нежност и целувки и прегръдките на сестра ѝ разрушиха защитната стена, която Мариян бе издигнала около себе си, и скоро сълзите напиреха в черните ѝ очи, отначало съвсем малко, но сетне от устата ѝ се изтръгна тих стон. Тогаваш сълзите бликнаха безспирно, а риданията се превърнаха в безутешен, мъчителен и отчаян вопъл.

Мариян страдаше.

Виждайки я в това безпомощно състояние, Крикор отиде настрана и мълчаливо заплака. Срамуваше се от себе си, че не бе успял да я защити и бе позволил да ѝ причинят всичко това, именно на нея — радостта за очите му, жената, за която бе готов на всичко, дори на това смъртоносно пътуване, което щеше да погуби всички им. Как само се мразеше заради нещастията на Мариян!

Трите жени Киносян останаха прегърнати дълго време и плакаха неутешимо. Риданията постепенно отстъпиха място на тихо хлипане, прекъсвано от отчаяни стонове и Мариян, която накрая задъхано промълви:

— Беше... ужасно... ужасно! — заекваше тя през сълзи. От устата ѝ капеше слюнка, а очите ѝ бяха подути от плач. — Те... бяха много и го направиха... един след друг. Завързаха ръцете и краката ми и... се редуваха. — Тя се разрида по-силно. — Първо дойде един, после втори, трети...

Говореше така, сякаш с мъка изкарваше всяка дума и така пречистваше тялото си. Самото говорене ѝ помагаше да подреди в съзнанието си ужасните неща, които ѝ бяха сторили, да намери някакъв смисъл, да осъзнае случилото се и поне да се опита да се пребори с обзелото я безумие.

— Няма нищо, дъще, няма нищо... — прошепна майка ѝ в опит да я успокои. — Шшт... Всичко свърши... Свърши.

Но Мариян продължаваше да говори. Имаше нужда да изрази с думи онова, което ѝ се бе случило. Това бе единственият начин, който познаваше, да обясни преживяното, да открие неговото значение, някаква причина, която да го оправдае.

— Бяха десет мъже... или може би петнайсет — каза тя, когато се съвзе от поредния пристъп на плач. — Бяха толкова много, господи. Толкова много... Не спираха. Първо един, после втори, сетне още един, и още един... — Тя замълча, за да си поеме дъх. — Всичко ме болеше... Кресях, плаках, аз... вече не знам... А те... те не спираха. Смееха се и не спираха...

— Стига, стига...

Прекъсван от кратки ридания, разказът на Мариян няколко пъти описва какво е преживяла, повтори подробностите, наблегна на факта, че мъжете са били много, редували са се, без да спират, причинявайки ѝ безкрайно страдание, докато са се заливали от смях, а тя е викала, издрала е гърлото си, докато е останала без глас, и накрая се е предала, превръщайки се в неподвижна кукла в ръцете на своите мъчителы.

Легнал наблизко, потресен и засрамен, Крикор имаше чувството, че нямаше да издържи още дълго, обърна се с гръб към другите и запуши ушите си, затвори очи и отново се сви. Думите на Мариян бяха като ножове, които тя забиваше в сърцето му, а от това нямаше по-жестоко наказание; предпочиташе ритниците на турците пред безкрайния ѝ разказ за това какво са ѝ причинили.

Останаха така още час; жените стояха прегърнати, а Крикор се бе свил на земята със запушени уши. Мариян говореше, докато Аршалуис ѝ шепнеше успокоително „няма нищо, всичко свърши, дъще“. Кенариг държеше ръката на сестра си, без да продумва, но сякаш усещаше всичко. Постепенно думите се чуваха все по-рядко, докато накрая всички потънаха в неспокойно мълчание и победени от умората, накрая и четиримата неусетно заспаха.

Вървенето на следващия ден беше особено мъчително и за четиримата. През последните два месеца се бяха хранили само с кисело мляко, хляб и корени от полето, а от четирийсет и осем часа не бяха слагали нищо в уста. Състоянието им се влошаваше, както се бе случило и с други изселници от кервана.

Коремът на Аршалуис вече бе много голям на фона на крехкото ѝ тяло и затрудняваше ходенето ѝ. А Кенариг беше толкова слабичка, че крачетата ѝ приличаха на две клечки, които всеки момент ще се счупят; влачеше се по шосето с надеждата някой да я поноси на гърба си — нещо, което никой вече не можеше да ѝ предложи.

Най-зле бяха Мариян и Крикор. Момичето изпитваше остра болка между краката, която ѝ пречеше да върви, а тялото на нейния възлюбен бе толкова смазано от побоя, че едва стъпваше. Движеха се на разстояние един от друг, сякаш след случилото се предишната нощ помежду им се бе издигнала невидима стена. Момичето вървеше напред. Крикор се влачеше подире ѝ и копнееше да я настигне, да говори с нея, да ѝ шепне утешителни думи, но не можеше да се отърси от срама. Какво би могъл да ѝ каже? Да се преструва, че нищо не е станало? Или да я засипе с въпроси за случилото се? От какво се нуждаеше тя, което той можеше да ѝ даде? Какво би могъл да направи? Можеше ли да я погледне в очите?

Изселниците изпитваха постоянна жажда и слабост. Войниците ги караха да плащат за водата, колкото и мръсна да беше, и Крикор вече бе виждал изнемощели арменки със съсухрени тела да умират от жажда по пътя само защото вече нямаха пари дори за една чаша.

При все това през този ден съзнанието на Крикор не мислеше за вода, както обикновено се случваше. Не и през този ден. В ума му се въртяха картините и емоциите около събитията през изминалата нощ. Колкото и да се опитваше да мисли за друго, в съзнанието му все изникваше образът на Мариян, как войниците се възползват от нея, как чакат на опашка за тялото ѝ, сякаш не бе нищо повече от средство за забавление. Тази мисъл го бе обсебила до такава степен, че той се съмняваше дали някога ще може да погледне Мариян без спомена за оскверненото ѝ тяло и онова, което бе оставил на въображението си.

В ранния следобед Мариян започна да изостава, докато накрая се изравни с Крикор. Сетне поднови нормалната си крачка, поддържайки неговото темпо, с което даде да се разбере, че иска да върви с него.

— Не ме ли обичаш вече?

Мариян изрече тези думи, докато гледаше право напред някъде далеч по пътя; изстреля въпроса набързо, сякаш бе заседнал в гърлото ѝ отдавна и едва сега бе успяла да го изрече.

Тогава Крикор за първи път се взря в нея и усети непреодолимо желание да я прегърне, да я целуне и да ѝ каже, че я обича. Само че моментът не беше подходящ. Не и сега, не и на това място, пред всички онези хора. Възпитанието му не го позволяваше.

— Как можа да го кажеш?

Тя сведе поглед.

— Защото... защото вече не съм... девствена — прошепна тя, като преглъщаше сълзите си. — Мъжете искат жените им да са чисти до деня на сватбата, а аз вече съм... покварена.

Разговорът ставаше много личен и Крикор отмести поглед към пътя, прекалено притеснен, за да я гледа в очите. За първи път разговаряха открито за връзката си и за брак. До този момент всичко се изчерпваше с погледи, усмивки и неизказани думи.

— Не и за мен — каза младежът. — Душата ти не е съгрешила. Нито пък... тялото ти. За мен ти си оставаш чиста.

— Много мъже вече не биха ме искали.

Това бе истина и Крикор го знаеше. Хората от провинцията бяха консервативни и почтен мъж не би се оженил за обезчестена жена, от която се е възползвала цяла войнишка рота. Но той не беше провинциалист. Бе роден в Константинопол и израснал в Лондон, бе прекарвал ваканциите си в Париж и бе учил в Бон. Това го правеше гражданин на света. Как би могъл да споделя остарели провинциални схващания?

Той се усмихна тъжно, приближи се до нея и леко я побутна с рамо в неочаквано шеговит жест.

— Аз съм различен.

Същата нощ войниците се върнаха и отново отведоха Мариян. Този път нямаше борба, нито писъци. Чувахе се само веселият смях на турците и отчаяните вопли на Аршалуйс и Кенариг, които молеха за милост, мълчанието на засрадения Крикор и безмълвното примирение на жертвата, която се отправи към своята голгота, без да се обръща назад. Вървеше с пречупена воля, сякаш предадена на неизбежното, и желаше само всичко да приключи по-бързо.

Следващите два часа бяха ужасни. Тримата седяха смълчани в своето кътче от лагера, вгълбени в собственото си нещастие, докато слушаха далечния смях на войниците, които се забавляваха с Мариян. Нощта, спуснала се над полето, бе безлунна, тъмна като в рог, виждаха се само трепкащите отблясъци на огъня до палатката на турските пазачи, откъдето долиташе шумът от оргията. Избягваха да поглеждат натам, сякаш светлината щеше да ги изгори.

По едно време, когато шумът малко поутихна, Крикор все пак не се сдържа и предпазливо хвърли поглед към палатката, надявайки се, че всичко вече е свършило. Съзря високите танцуващи пламъци, осветяващи стените на палатката, и различни силуетите на мъжете, събрани около една маса, върху която лежеше жена. Приличаха на плъхове, надушили храна. Зърна всичко това само за миг и веднага извърна глава, но тази секунда бе достатъчна, за да запечата завинаги в съзнанието му, като с нагорещено желязо, вечната дамба на тази сцена, на която му се щеше никога да не бе ставал свидетел.

— Пресвета Дево! — прошепна той, усещайки как се задушава от гняв, безсилие и срам, като не спираше да се кръсти. — Бог да ни е на помощ!

Крясъците от оргията се засилиха, чуваха се викове, въздишки, смях и стонове, докато накрая утихнаха и най-сетне задоволени, мъжете един по един напускаха палатката, а смехът им заглъхваше в нощта.

По някое време от мрака внезапно изплува Мариян. Момичето се върна при семейството си с несигурни крачки, бледо лице и разрошена коса, обезумяла, с треперещи ръце и отсъстващ поглед. Хвърли шепа бадеми и две ябълки към сестра си, подаръци от насилниците, и безпомощно се свлече на земята като захвърлена кукла на конци.

— Мариян!

Майка ѝ пропълзя до нея, за да я прегърне, но момичето я отблъсна и се сви безмълвно, обръщайки гръб на Крикор и семейството си, с вперени в непрогледния мрак очи и тяло, което се тресеше в конвулсии.

Чуваше се единствено тихото хлипане на майка ѝ от дълбоката болка, за която нямаше лек.

— Ах, дъще... Мила моя дъще... — проплака Аршалуис. — Какво са ти сторили, господи! Какво са ти сторили? Как е възможно...

За всички бе ясно, че случилото се предишната вечер не беше еднократен акт, както наивно си бяха помислили и надявали, а само началото на едно мъчително ежедневие, чийто край щеше да настъпи със смъртта на Мариян, причинена по възможно най-гнусливия начин.

XX.

На следващия ден изминаха прехода в пълно мълчание. Пейзажът наоколо беше великолепен. Пътят пресичаше тучна долина, преливаща от цветове — алени рози, бели камбанки, яркожълти лалета и още сини, виолетови и лилави цветя се поклащаха край пътя, сякаш за да отдадат почит на преминаващите. Портокаловите горички се простираха, докъдето стигаше погледът, и природата кипеше от живот. Но по пътя никой не продумваше.

Мариян вървеше мълчаливо. Приличаше на призрак с хлътналите си празни очи и отнесено изражение на мършавото и изпито от глада лице. Страните на Аршалуис се сгърчваха от болка на всяка крачка, докато галеше натежалия си корем, увиснал на изпосталялото й тяло, а Кенариг крачеше несигурно в края на пътя, слаба като скелет, прекалено изтощена, за да помоли за помощ. Въпреки че също бе много отслабнал, на Крикор все пак му бяха останали малко сили, но той ги използваше само за да подостря клонката, която бе отчупил от едно дърво. Можеше да се каже, че я дялкаше с някаква нездрава настойчивост.

Керванът се бе превърнал в чудата колона от ходещи дрипави скелети, боси, с потъмняла от слънцето кожа и сплъстени на мръсни клечки коси. Всички те вече не приличаха на себе си, прекалено изгладнели и изтощени, за да издадат някакъв звук, ако не броим немошните въздишки. Вървяха вече четири месеца, ден и нощ, сякаш светът нямаше край и след като свършеше един път, след него винаги се появяваше друг, сетне трети и още, и още. Често някой падаше — жена, старец или дете, войниците се спускаха към него като хищни птици, избутваха близките, без да им позволят да помогнат на изоставащия, и просто го довършваха с прикладите, както бяха постъпили с дядо Сисаг. Щяха да продължат да го правят до самия горчив край.

Беше горещо и по пладне войниците вдигнаха ръце, нареждайки на конвоя да спре за обяд. Това, разбира се, важеше за турците, тъй като по това време арменците вече нямаха нищо за ядене. Изселниците

насядаха отстрани на пътеката, за да дадат почивка на уморените си нозе, и точно тогава, когато се отпусна зад един храст, Аршалуис започна да стене и да се превива. Много скоро стоновете се превърнаха във викове, които ставаха все по-силни.

— Шшт! — нареди една жена наблизко, разтревожена от нестихващия шум. — Накарайте я да млъкне или войниците ще довтасат!

— Но как? — попита Крикор, безсилен да се справи със ситуацията. — Има болки в корема!

Жената се приближи и огледа разбиращо Аршалуис.

— Нищо чудно, всеки момент ще роди — отбеляза тя, след като преброи напъните, докосна корема ѝ и провери разкритието ѝ. — Моля, повикайте жените от семейството да помогнат.

Крикор кимна по посока на Кенариг и Мариян.

— Ето ги.

Жената се взря в тях. Момичето гледаше отнесено нанякъде и очевидно нямаше представа какво се случва с майка ѝ. Измършавялата ѝ сестричка лежеше на земята полузадрямала от изтощение.

Положението бе ясно.

— Добре — въздъхна примирено жената. — Ще го направим ние. — Тя започна да навива ръкавите си, когато Аршалуис получи нов напън, последван от още викове. — Накарайте я да млъкне! — нареди притеснена жената. — Не можем да привличаме внимание!

Без да губи време, Крикор запуши устата на Аршалуис с ръка, заглушавайки виковете ѝ.

— Готово.

Жената, която се бе притекла на помощ на Аршалуис, намести тялото, разтвори краката ѝ и започна да масажира корема. Напъните ставаха все по-чести, докато интервалът между тях достигна едва трийсетина секунди. Настъпваха и отминаваха, без да спират.

— Напъвайте! — подкани я жената и опипа разширената вагина. — Напъвайте силно! Точно така! Напънете, сякаш искате да се изходите, разбирате ли? Силно! Не се отказвайте! Хайде! А така! Браво! — Надникна между краката на Аршалуис. — Излиза! Още малко... Хайде, последно усилие! Силно! Точно така, силно!

По челото на Аршалуис бяха избили капчици пот, а вените по врата и слепоочията ѝ пулсираха от усилието; бе стиснала зъби и

напъваше с всичка сила; със сила, която тялото ѝ отдавна не притежаваше, но тя се напъваше още и още, докато внезапно почувства огромно облекчение, сякаш болката бе излязла навън и бе отстъпила място на тихо спокойствие.

— Роди се! — каза Крикор и махна ръката си от устата на родилката. — Роди се!

Изтощена, Аршалуис най-сетне облекчено отвори очи. Задъхваше се и краката ѝ трепереха, когато за пръв път зърна малкото топло и изцапано с кръв същество, което жената бе сложила върху гърдите ѝ.

Беше момченце.

Половин час по-късно войниците наредиха на изселниците да тръгват и керванът се подреди по пътя. Това бе моментът, от който Крикор най-много се страхуваше — когато трите жени Киносян ще се предадат и той няма да е способен да помогне на всички. Макар в състояние на унес, Мариян се изправи и сляпо се подчини на Крикор, когато ѝ каза да върви. После отиде при Кенариг. Не бе лесно да я събуди, предвид пълното ѝ изтощение, и успя да я изправи на крака чак след като ѝ зашлеви две плесници.

Оставаха Аршалуис и новороденото. Майката на Мариян все още лежеше край пътя и бе твърде слаба, за да се изправи. Нищо чудно след огромното усилие, което бе положила само преди трийсет минути; тя бе прекалено слаба и изморена, за да върви, но и дума не можеше да става да я остави.

— Ставайте — примоли се Крикор, дърпайки я за рамото. — Хайде, ставайте!

— Оставете ме — прошепна Аршалуис с треперещ глас, като едва държеше очите си отворени. Тя леко махна с ръка. — Оставете ме тук с бебето ми и вървете.

— Няма да стане — възпротиви се той, а в гласа му се надигаше паника. — Ако изостанете, войниците ще ви убият с приклади. Вас и бебето! — Той отново я задърпа за ръката. — Хайде, станете.

Майката на Мариян вече многократно бе виждала какво правят турците с онези, които изостават от кервана. Собственият ѝ баща бе убит при същите обстоятелства. Знаеше, че Крикор има право. Протегна слабата си ръка към младежа.

— Помогнете ми.

Крикор хвана ръката ѝ и я дръпна.

— Опа!

Аршалуис най-после се изправи, все така притискайки бебето до гърдите си. Олюля се и едва не падна; краката ѝ се огъваха, а тялото ѝ отчаяно се нуждаеше от почивка. Крикор се втурна към нея и я хвана. След няколко минути тя събра последните си сили и успя да се задържи изправена.

Тръгнаха отново. Ситуацията с Киносян все повече се влошаваше. Трите жени стъпваха несигурно, изглеждаха замаяни, останали без сили, а и самият Крикор чувстваше, че гладът, жаждата и изтощението скоро ще го надвият. Бебето плачеше непрекъснато, въпреки че гласчето му звучеше по-скоро като тихо мяукане, отколкото като бебешки рев, и майката му поднасяше сухата си гърда към устичката му.

— Нямам кърма — съкрушено отбеляза тя. — Мили боже, как ще го храня?

Три часа по-късно Аршалуис се свлече на земята.

— Не мога повече.

Въпреки че бебето беше мъничко и тежеше само два килограма, в състоянието, в което беше, тя просто не издържаше. Колкото и малко да тежеше синът ѝ, два килограма представляваха непосилна тежест за оскъдните сили, които ѝ бяха останали. Преди час бе дала бебето на Крикор, но бързо откри, че проблемът всъщност не беше в тежестта, а в плача на детето. То не спираше да плаче от глад и майка му бе сломена от неспособността си да го нахрани. Затова го взе отново с надеждата да изцеди поне няколко капки кърма от пресъхналите си гърди и да успокои бебето, но не успя.

Накрая се отказа.

— Ставайте! — подкани я Крикор, подавайки ѝ ръка. — Хайде, ставайте.

Аршалуис поклати глава.

— Не мога... не мога.

Бебето скимтеше с немощното си гласче и майка му отчаяно го гледаше, подлудена от непрестанния плач, тъй като знаеше как да го утеши, а не можеше.

Жената, която беше акуширала при раждането, навярно чувстваше известна отговорност към него, затова се върна назад и отиде при семейството.

— Какво става?

— Тя е изтощена, няма кърма. Бебето още не е яло и тя не може да понесе плача му.

Жената сложи ръце на кръста си, докато обмисляше ситуацията, и шумно въздъхна, когато намери решение.

— Слушайте — обърна се тя към Аршалуис. — Има само един начин да се справим с това. Няма да е лесно и от вас ще се иска много смелост, но не виждам друг изход.

Свлечената на земята майка, с бебе на ръце, вдигна изпълнен с надежда поглед към непознатата, сякаш очакваше тя да стори чудо.

— Какво? Какво да направя?

Жената посочи към бебето.

— Не можете да го храните — отбеляза тя. — Съжалявам, но смъртта му е неизбежна. Никое бебе не оцелява в такива условия, разбирате ли?

Аршалуис погали сина си.

— Гърдите ми са пресъхнали — прошепна тя. — Момченцето ми е гладно, а аз нямам кърма.

Акушерката приклекна до нея и с пълното съзнание колко тежък съвет щеше да даде настойчиво я погледна в очите.

— Трябва да оставите бебето.

Аршалуис зяпна от изумление. Очакваше от тази жена спасение, а не това. *Това*.

— Полудяхте ли? — Поклати глава, отказвайки да приеме подобно решение. — Не мога да изоставя момченцето си!

— Трябва да разберете, че то ще загине — настоя жената. — Знам, че е тежко за вас, много тежко, но нямате друг избор. Ако искате да живеете, трябва да оставите бебето край пътя. Няма друго решение.

Аршалуис безспирно клатеше глава.

— Не мога, не мога, не мога...

— Много депортирани жени в същото положение вече го сториха — каза тя. — Не видяхте ли изоставените край пътя бебета? Кой, мислите, ги е оставил там? Техните майки! Положението е толкова отчайващо, че те се принудиха да изоставят децата си!

— Не мога да нарежа детенцето си!

— И какво ще правите? Ще останете тук и...

Един ботуш се вряза между Крикор и непознатата жена от едната страна и Аршалуис и бебето от другата и прекъсна разговора. Беше турски войник с пушка „Маузер“.

— Какво става тук? — попита подозрително той. — Защо сте спрели?

Двете жени наведоха глави, Крикор отстъпи назад, опасявайки се войникът да не разбере, че е мъж.

— Бебето ми, ефенди — обясни Аршалуис. — Много съм слаба и не мога да го храня.

Войникът махна с ръка към конвоя.

— Ставайте и тръгвайте — нареди той. — Не ми се слушат оправдания! *Ya'Allah!* Хайде!

Аршалуис успя да се изправи с помощта на непознатата и отново тръгна, все така движейки се в последните редици. Свикнал с подобни ситуации, войникът забеляза, че проблемът не е решен, и с хитростта и търпението на лешояд държеше жената и детето под око.

След час, тъй като бебето не спираше да плаче, Аршалуис отново се свлече на земята.

Този път войникът, който ги наблюдаваше, не позволи на никого да се приближи. След като отпрати Крикор и акушерката, той отиде до Аршалуис и леко я срита по крака.

— Ставай!

Аршалуис беше на ръба на пълно изтощение. Беше родила в ранния следобед и половин час по-късно трябваше да стане и да ходи. Бе вървяла няколко часа под слънцето с новороденото на ръце, което плачеше от глад, а тя не бе в състояние да го нахрани. Нима имаше човек, който би могъл да издържи всичко това?

— Не мога, ефенди...

Турчинът хвана пушката си, готов да замахне с приклада.

— Ставай, казах!

Крикор и Мариян наблюдаваха сцената от разстояние. Момичето бе излязло от вцепенението си и започваше да осъзнава сериозността на ситуацията.

— Майко! — извика тя. — Стани!

— Остави бебето и се спаси! — подвижна акушерката, която още беше там. — Хайде!

— Не се отказвайте — каза Крикор с фалцет, за да прикрие мъжкия си глас. — Не изоставяйте двете си дъщери, те се нуждаят от вас!

Тези думи и само тези думи накрая убедиха Аршалуис. Съзря малката Кенариг, която се поклащаше по-нататък, гладна и жадна, видя отчаяния поглед на Мариян, своята Мариян, която турците насилваха и измъчваха всяка нощ, и разбра, че няма право да се отказва и да ги оставя сами. Беше положила неимоверни усилия, като премина границите на възможностите си, но това явно не беше достатъчно. Бе настъпил моментът на невъзможния избор.

Тя взе малкото същество, което лежеше на гърдите ѝ, и го остави на земята. Целуна го първо по челото, после по устенцата. Изправи се и тръгна с насълзени очи, задушавайки се, а от устата ѝ се стичаше слюнка. Вървеше, влачейки крака, без нито веднъж да се обърне назад към сина си, когото оставяше насред пътя; не погледна към онази част от себе си, която щеше да загине заедно с него.

След по-малко от час дойде ред на Кенариг да се свлече на земята. Не можеше да се каже, че беше изненада, предвид изтощението ѝ през последните дни и особено през последните двацет и четири часа, но все пак това бе още един проблем за разрешаване.

— Хайде, Кенариг — нареди майка ѝ. — Ставай, дъще.

Момиченцето, което лежеше на земята, не отвърна. Крикор коленичи до нея и ѝ удари плесница, после още една, но Кенариг остана неподвижна, с полуотворени очи и апатично изражение, като едва дишаше.

— Не реагира.

Като видя дъщеря си в това състояние, Аршалуис зарови ръце в косите си и започна да ги скубе като обезумяла от безсилието си. Единствено усещането, че всичко това бе просто един ужасен кошмар, я възпря да не полудее.

— Господи, какво ще правим? — попита отчаяно тя. — Не можем да я оставим тук!

Съзнавайки, че въпреки слабостта си, е единственият, на когото му бяха останали някакви сили, Крикор пхна ръце под тялото на Кенариг и с титанично усилие я вдигна. Гладът беше превърнал

момичето в ходещ скелет, но защото и самият той бе станал кожа и кости, теглото ѝ му се струваше непоносимо. Измина сто метра с огромно усилие, но накрая самият той се свлече изтощен на земята.

— Не мога повече — призна той, проснат по гръб. Едва дишаше, а мускулите му горяха. — Не мога...

Аршалуис и Мариян се довлякоха до тях.

— Какво има?

— Не мога — отвърна на пресекулки и поклати глава. — Нямам сили и не мога...

Майката тъжно погледна към върволицата от хора, която се отдалечаваше.

— Мили боже, войниците ще ни видят! — извика изплашено тя. — Какво ще правим? Как ще носим Кенариг?

Младежът продължаваше да лежи на пътя и дишаше накъсано.

— Не мога.

Аршалуис отново погледна към войниците. Все още не бяха ги забелязали, може би защото и други изоставаха, но скоро щяха да се появят и тъй като никой не бе в състояние да носи Кенариг, те щяха да я убият, някой щеше да я цапардоса с пушката си и да я довърши. Какво да сторят?

Майката отчаяно се огледа наоколо и съзря селска къща под сянката на едно дърво. Някаква жена простираше прането си наблизо и Аршалуис осъзна, че тя е последната им възможност. Увери се, че войниците не гледат към тях, и се затътри нататък.

— Имате ли хляб? — попита тя селянката, когато се приближи. — Имате ли нещо за ядене?

Туркинята я погледна недоверчиво, вдигна ръка и потърка палеца и показалеца си.

— Как ще платите?

Аршалуис поклати глава.

— Четите ограбиха всичко — каза тя. Обърна се и посочи към пътя. — Но дъщеря ми е много красива, може да я задържите.

Селянката хвърли поглед към проснатата на земята Кенариг, до която бяха коленичили Крикор и Мариян.

— Тя е мъртва.

— Не е, но ще умре, ако някой не се погрижи за нея. — Махна с ръка, за да подкани селянката да се увери със собствените си очи. —

Елате да видите.

Със завидна пъргавина, която нямаше нищо общо със скованите движения на изселниците, туркинята изприпка до Кенариг. Наведе се над нея и разгледа лицето ѝ. Вече взела решение, тя вдигна детето на ръце и го занесе до къщата си. Даде хляб и кисело мляко на Аршалуис и махна с ръка към пътя.

— Твоето момиче вече е моя дъщеря — каза тя. — Върви си.

Арменката не тръгна веднага. Приближи се до Кенариг, падна на колене като за молитва, прекръсти я и нежно я целуна по челото.

— *Asvafz, atchigees azadey* — прошепна майката в ухото на дъщеря си. — Бог да бди над детето ми.

Изправи се вдървено и бавно тръгна към пътя с храната в ръце. Искаше ѝ се да заплаче, но очите ѝ вече бяха пресъхнали.

XXI.

Тази вечер войниците дойдоха, както обикновено, след вечеря. Появиха се трима от тях, смееха се, разменяха си шеги, въодушевени от очакването на още няколко часа веселба, а желанието им ги караше да се държат просташки. В ръцете им се поклащаше газена лампа, която осветяваше пътя сред налягалите по земята арменки. Когато стигнаха до Мариян, приближиха синкавата светлина до лицето ѝ, за да се уверят, че именно тя е момичето, което търсят.

— Днес ще отнесеш повече — каза единият, когато я разпозна и шумно се разсмя. — Вече се отпусна, нали? — Намигна съучастнически на другарите си. — Дори мисля, че си готова за някои нови услуги.

— Ще направиш сефтето с уста — допълни другият, подскачайки от нетърпение. — Едва чакам! Ще ти го набутам в гърлото.

— Внимавай да не я задушиш, Емре — предупреди го първият. — Остави малко и за другите, ясно?

Последва нова вълна презрителен смях, след което, без да обръщат внимание на Аршалуис и Крикор, турците сграбчиха Мариян за раменете и я повлякоха към палатката. Смятаха хората от кервана за своя собственост и правеха с тях каквото си искат. Нима някой можеше да ги спре?

Ето защо направо се слисаха, когато внезапно някакъв силует изплува от нощта зад един от тях и се хвърли отгоре му. Войникът изрева от болка и започна да се мята насам-натам, опитвайки с всички сили да се освободи от хватката, но не успя.

— Махнете това нещо от мен! — извика той на другарите си. — Боли ме!

След като се съвзеха от изненадата, другите двама пуснаха Мариян, оставиха лампата на земята и се втурнаха да помогнат на приятеля си, като се нахвърлиха върху мистериозния силует. В полумрака се виждаше как непознатият нанася последователни удари по гърба на войника, сякаш забива нож. За няколко секунди

четиримата се сбиха ожесточено, раздаваха си ритници и юмруци; някой изквича от болка, а един турчин извика: „Не мен!“.

Очевидно някой бе цапардосал грешния човек, но бързо намери мишената си и накрая турците успяха да изтръгнат нападателя от гърба на другаря си и да го повалят на земята.

Един от войниците взе газената лампа и я приближи до непознатия. Светлината освети лицето на Крикор.

— Приятелката на нашето момиче — обяви турчинът и се разсмя. — Сигурно е ядосана, задето не избрахме нея.

— И таз добра! — отбеляза друг войник. — Та тя е грозна като смъртта! Погледни я, дори има черни косми по лицето! Кой иска да оправя такава жена? Би било ужасно. Освен да покрием лицето ѝ.

Нападнатият войник простена от болка.

— Тая щеше да ме убие! — възпротиви се той. Приблѝжи се до Крикор и изтръгна от ръката му пръчка със заострен край, изцапан с кръв. — Виждате ли това? Наръга ме с тази проклетия, козата му с коза! — Показа им пръчката. — Виждате ли?

Другите двама се взряха в орѝжието.

— Еха! Ама тя наистина е бясна, задето не сме я избрали, а? Един от тях се наведе над Крикор и приблѝжи устни до ухото му.

— Е, ако те е яд, само кажи — довери му той. — Имаме много младежи, които биха те оправили въпреки грозния ти сурат. Ето, виж! — И той неочаквано пѝхна ръка между краката на Крикор и стисна гениталиите му. За момент се стѝписа, но бързо се съвзе и отскочи назад. — Това е мъж!

Другите се разсмяха.

— Да, с това грозно лице...

— Не разбирате — настоя първият войник, докато настойчиво сочеше Крикор. — Това е мъж! Мъж, който се е маскирал на жена, схващате ли? Мъж е!

Този път разбраха. След като се съвзеха от изненадата, тримата турци сграбчиха Крикор за косата и го изправиха на крака. Сетне свалиха парцаливите му панталони и го оставиха гол, за да потвърдят подозренията си.

— Ами сега?

Един от войниците веднага зареди пушката си и я опря в челото на младия арменец.

— Хайде, да свършваме!

Раненият в гърба турчин сложи ръка на дулото на оръжието и го отместил, преди да е гръмнало.

— Спокойно, така е прекалено лесно — каза той. — Не забравяй, че този подлец ме наръга с пръчка! Такова нагло арменско куче не може да се размине с лека смърт!

— И какво искаш да му сториш?

Раненият се взря злобно в Крикор, но той издържа погледа му.

— Знам ли... Например да го нарежем на парчета, докато той е в съзнание и гледа. Ето това е подходящо наказание...

— Полудя ли, Ресип? Ако започнем, няма да си тръгнем скоро оттук. — Войникът се огледа наоколо, като търсеше Мариян. — Искам да оправя хубавицата! Трябва да го довършим бързо, за да си я вземем и да я накажем.

— Но да го застреляме, е прекалено лесна смърт за него — възрази раненият Ресип. — Това куче ме наръга! Трябва да страда!

Другарят му отново се огледа. Настъпи пълна тишина, нарушавана само от тихия плач на дете и клокоченето на реката, чието течение бе по-силно до мястото, на което се намираха.

— Хрумна ми нещо! — каза той. — Да го удушим!

— Отлична идея! — съгласи се Ресип. — Но как? С ръце?

— Не ставай глупав. Това ще ни отвори много работа и момчето ще се насере от страх. Нима искаш да се върнеш в палатката с оскан униформа? Не, има по-чист и по-лесен начин.

— Какъв? — попита недоверчиво раненият турчин. — Внимавай, защото държа копелето да страда.

Аверът му махна с ръка към мястото, откъдето се чуваше водата.

— Ще го хвърлим в реката. Нима има по-добър начин да довършиш някого от удавянето? Казват, че усещането как дробовете ти се пълнят с вода е отвратително...

Раненият турчин приветства идеята. Разбира се, той предпочиташе нещо по-бавно и мъчително, но предвид обстоятелствата и факта, че приятелите му бързаха, решението му се струваше удачно.

Без да губят време, тъй като меракът им ги правеше нетърпеливи, а тепърва трябваше да търсят отново Мариян из лагера в мрака, турците завързаха ръцете на Крикор на гърба и го забутаха към

реката. Въпреки болките в гърба, Ресип събра големи камъни, сложи ги в кошница и я завърза за крака на жертвата.

Реката изглеждаше като черно петно с пробягващи отражения на студената лунна светлина, които бързо се разсейваха. Разумът на Крикор бе замъглен, сякаш случващото се бе просто сън и съзнанието му постепенно угасваше в момента преди смъртта. Усети как някой го бутна силно по гърба, олюля се напред и падна в реката.

— Сбогом, гяур!

Първото, което арменецът усети, бе ледената хватка на водата, която жестоко приклепти тялото му. Сетне почувства как кошницата го задърпа към дъното. Смъртта, очакваща Крикор, бе преди всичко тиха. Там, под водата, с вцепенено от студа тяло, със завързани ръце и тежест на краката му, която го дърпаше надолу, младежът си даде сметка колко ненадеен и абсурден ще бъде краят му, колко безсмислено бе всичко и как жизненият му път приключваше по толкова безславен и глупав начин. Затова ли се бе родил и живял? За *това* ли?

Задържа дъха си и усети как го обзема странно спокойствие, но знаеше, че то няма да трае дълго. Скоро щеше да се нуждае от въздух и просто нямаше как да остане в черупката си, изолиран от света. Когато въздухът в дробовете му свършеше, той трябваше да отвори уста, но вместо кислород щеше да нагълта вода. И тогава всичко щеше да се промени. След краткия миг на покой следващият щеше да го разтърси целия; той, разбира се, също нямаше да трае дълго, но щеше да бъде хиляди пъти по-мъчителен.

Чу плискане на вода и изненадан, се разтресе целият. Осъзна, че главата му е на повърхността. Не знаеше как, но около него имаше въздух! Пое си дълбоко дъх, жаден за кислород, и постепенно възстанови дишането си. Отвори очи, но не видя нищо освен мрак. Чуваше само плискането на водата и усещаше как тялото му се носи по течението, въпреки че тежестта, за която беше завързан като невидима котва, го теглеше към дъното.

Тогава разбра какво се бе случило. Кошницата с камъни го бе дръпнала надолу, но тук реката бе плитка, а течението го бе тласнало нагоре — в противоположна на тежестта посока, и това му бе позволило да подаде главата си на повърхността и да диша.

Естествено, знаеше, че трябва да се бори — ръцете му все още бяха завързани на гърба, но все пак можеше да диша. Докато течението го тласкаше и докато той имаше сили да държи главата си над водата, нямаше да се удави.

Полагаше огромно усилие, а силите започваха да го напускат. Трябваше да действа бързо, в противен случай изтощението щеше да го погуби. Опита да освободи ръцете си, но не успя.

— Мисли, Крикор — каза си той, докато ледените вълни го блъскаха в лицето. — Как ще се измъкнеш?

Тялото му се разтърси и сякаш по чудо, въпреки че вероятно това се дължеше на подводните течения, ръцете му се освободиха от въжето и той успя да се задържи на повърхността. Този неочакван развой го окуражи. Водните течения бяха разхлабили възлите на въжето и той изхлузи отслабналите си от гладуването китки. Оставаха краката.

Пое си дълбоко дъх и се гмурна, превивайки тялото си така, че да достигне въжето, с което краката му бяха завързани към кошницата с камъни. Първия път не се справи, но при втория опит успя да развърже възела и усети как внезапно тялото му се освободи и се понесе по течението. Бурната вода го блъскаше силно, запращайки тялото му в различни посоки като парцалена кукла, подхвърляна от вълните.

Опита се да се ориентира накъде тече реката, но наоколо бе непрогледен мрак. Водата го подхвърляше насам-натам и Крикор не знаеше дали се е блъснал в подводен камък, или е изхвърлен на скалист бряг, дали е засмукан от водовъртеж, или запрятен в ръба на речното корито. Ах, колко бе безумно да загинеш така! Беше се освободил от въжетата, но сега реката го стискаше в смъртоносна прегръдка, играейки си с живота му. В един момент го пускаше, а в следващия го приклещваше отново, сякаш течението бе Бог и Крикор бе просто едно листо, обречено на неговата милост.

Усети, че гърбът му се удря в нещо твърдо. Завъртя се, претърколи се и когато се опомни, половината от тялото му лежеше на тревата, докато водата продължаваше да подхвърля краката му. Чу квакане и стреснато подскочи. Изпълнен едновременно със страх и облекчение, Крикор изчака очите му да свикнат с непрогледния нощен мрак и забеляза една втренчена в него жаба само на няколко педи от носа си.

Реката го беше изхвърлила на брега.

XXII.

Когато слънцето изгря, Крикор доби представа къде го бе изхвърлила реката. Дрехите му бяха мокри, трепереше от студ, не можеше да спре да киха, носът му беше запушен, а очите — подуты. Цялото тяло го болеше и краката му се огъваха като гумени, но пък беше жив.

Жив.

Огледа се, попивайки с поглед цялата околност. Реката течеше спокойно, а отстрани се простираше пътят, по който вчера бе минал заедно с Мариян, Аршалуис и Кенариг. В далечината зърна трупа на мършащо дете, с полуотворена уста и с изражение, което сякаш говореше, че мъките му най-сетне са се свършили. По пътеката се виждаха и захвърлени дрипи — единствени следи от кервана на смъртта.

Какво да прави? Първата му реакция беше да тръгне по пътя, да настигне конвоя от Кайсери и да намери Мариян. Някой трябваше да закриля нея и майка ѝ. Сигурно не бяха далеч, течението едва ли го бе изхвърлило на повече от километър. Но когато се изправи, се спря. И какво всъщност щеше да се случи, когато ги настигне? Какво щяха да сторят войниците — неговите убийци, когато го видеха отново? Тази мисъл потисна първоначалния му импулс. Да се присъедини отново към кервана, беше равнозначно на самоубийство. Единствената му възможност бе да бяга. Прозрението, че е немислимо да последва кервана, го ужаси. Кой щеше да пази Мариян и Аршалуис? Въпросът се стовари отгоре му като чук, но трябваше да се примири. Той бе неспособен да ги защити, бе неспособен да се грижи за любимата си. Каква закрила ѝ бе дал през последните дни, когато турците я отвеждаха? Никаква. Господ му бе свидетел, че бе опитал, но постигна ли нещо? Не. Жестоката и неопровержима истина бе, че той бе безсилен да защити Мариян. Затова нямаше особено значение дали ще бъде до тях в кервана, или не.

Трябваше да се съсредоточи върху по-важни неща. Кой бяха те при дадените обстоятелства? Да оцелее. Това бе очевидно. За да го

постигне, първото, което трябваше да направи, бе да отбягва пътищата. По време на дългото пътуване от Кайсери често се бяха натъквали на турски контролни постове, които сега непременно трябваше да избягва. Трябваше да разреши и един по-спешен проблем. Храната. Къде да намери храна?

Отново огледа околността, но този път с погледа на човек, който трябва да я опознае. Къде се криеха опасностите? Къде бяха възможностите? От едната страна се простираше пасище, от другата имаше борова горичка, която разливаше зелени багри по планинския склон. Като помисли малко, на Крикор му се стори разумно, че ако иска да избегне пътя, да остане скрит и същевременно да намери нещо за ядене, бе най-добре да върви през гората. Наведе се над реката и понечи да пие вода, но се спря, щом забеляза, че по течението се носеха няколко трупа. Видя ръцете, краката и косите им и разбра, че са тела на млади жени. Знаеше, че войниците са хвърлили в реката половината от загиналите момичета, но много от тях бяха скочили по собствена воля, за да се отърват от мъчителите си. Крикор се запита дали Мариян не би трябвало да стори същото, помисли си, че може би вече го е направила и някое от онези тела би могло да бъде нейно, но знаеше, че не трябва да се тормози повече, и изхвърли мисълта от главата си. Първата и най-важна задача сега беше да оцелее.

Без да обръща внимание на плаващите трупове наоколо, той се наведе и пи дълго, докато напълно утоли жаждата си. Сетне събра от брега няколко заоблени от водата камъка, които можеха да му послужат, и се отправи към гората. Чуваше се веселото чуруликане на лястовичките, които кацах по високите клони. Трелите им го изпълниха със спокойна решителност. Щом на фона на всичко случило се птичките продължаваха да пеят, значи, имаше нещо в света, било то само природата, което бе останало добро и неопетнено.

Когато навлезе толкова навътре, че вече не виждаше пътя, и достатъчно, за да не бъде забелязан от някой минувач, започна да събира шишарките, нападали по земята. После седна на голяма скала и ги счука с речните камъни. Това му отне два часа, но работата си струваше, защото се сдоби с две шепи ядливи семки от шишарки. Задъвка ги една по една, надявайки се, че ще възстановят силите му за възможно най-дълго.

При нормални обстоятелства в не толкова далечното минало подобно угощение изобщо не би го заситило. Но сега метаболизмът му бе станал по-бавен заради изпитанията, на които бе подложен през последните месеци, така че вече се задоволяваше със скромните дажби, които му се предлагаха. Достатъчно бе да изяде няколко дребни семки, за да почувства, че се е заситил, затова прибра останалото в джоба на прокъсаната си риза и стана.

Продължи да върви през гората към планините, провирайки се през храсти и трънаци. Къде ли се намираше? Предположи, че склоновете, които вижда пред себе си, са на планината Аманос, тъй като не би трябвало да се намира много далеч от Алепо. Или пък това бе планинската верига Тавър, която се намираше малко по на северозапад. Така или иначе трябваше да ги премине, за да достигне целта си — града, чието име не спираше да си повтаря, за да си внуши, че действително ще успее.

— Константинопол...

Железопътна линия.

Крикор вървеше вече петнайсет часа, когато в полите на една планина пътят му бе пресечен от две успоредни стоманени линии. Спря под едно дърво и почесвайки рядката си брада, която растеше на масури, се взря в релсите и се замисли. Дали да използва някак си линията, или да я подмине и да продължи пътя си? Колебанието му трая само няколко секунди. Крикор се чувстваше много самотен в гората и вече жадуваше за човешки контакт. Освен това рано или късно трябваше да излезе от пущинака и да се изправи срещу света на хората. Защо да не рискува сега? Тръгна по линията в северозападна посока, тъй като пътят там беше равен и напредваше по-бързо. Вървя около два часа и спря, когато нощта се спусна над гората и поради короните на дърветата, които не пропускаха лунната светлина, мракът напълно заличи пътеката.

След като вечеря със семена, заспа до релсите, свит на топка и треперещ от студ. Арменецът тръгна отново на път още с първите лъчи на зората. Вървя така през следващите три часа, като спря само два пъти. Веднъж, за да събере шишарки и да извади от тях още една шепа

семена, и втори път, за да утоли жаждата си, когато съзря извор, чиято вода се спускаше от планината с весел, бодър ромон.

Тихото потракване на релсите го вцепени.

— Какво е това?

Взря се в стоманените линии и скоро разбра, че приближава влак.

Внезапно изпълнен със смесица от вълнение, надежда и страх, с препускащо сърце в очакване на неизвестното, Крикор се огледа в двете посоки на линията и забеляза гъст облак дим, който се виеше над дърветата. Композицията, която идваше към него от югоизток, продължаваше в същата посока, в която вървеше той — на северозапад. Бе настъпил моментът да действа. Отстъпи три крачки назад и предвидливо се скри зад един бор.

От далечината се дочу ритмичен шум, който все повече се усилваше, докато се превърна в адски грохот. Тогава се зададе черната желязна композиция с бълващ черни кълба дим комин, а релсите тракаха в такт тутуф-тутуф — огромна побесняла машина, чието ръмжене плашеше лястовичките из гората.

Беглецът знаеше, че разполага с много малко време, за да вземе решение, и впери поглед във влака, минаващ пред очите му, в търсене на някакъв знак, който да му помогне. Локомотивът теглеше композиция от отворени вагони, натоварени с щайги. Очевидно влакът караше търговски стоки.

Чудесно.

Без да губи време, тъй като вагоните бяха само четири и шансът се стопяваше със скоростта на влака, Крикор се затича, смело се хвърли напред, сграбчи металната решетка и увисна на последния вагон.

Когато бе съзрял влака в далечината, скоростта не му се стори много висока, но сега, увиснал във въздуха, идеята вече не му се струваше толкова разумна. Имаше чувството, че композицията се движи ужасно бързо, но вече бе късно да се отказва. Надигна се, успя да запази равновесие и със сетни сили успя да се прехвърли във вагона.

— Уф!

Беше вътре.

Усети, че не се движи.

Час по-късно влакът беше спрял до някаква дървена двуетажна постройка. Гласовете, които се чуваха отвън, принудиха Крикор да действа крайно предпазливо и той се скри между щайгите. Не се осмели дори да погледне навън. Вместо това наостри слух, за да се опита да разбере какво говорят. Турският му не беше особено добър, но откакто бе пристигнал в Кайсери, бе понаучил доста. Затова се напегна да различи някоя дума.

— *Togher eger em* — избъбри безгрижно най-близкият до него човек. — *Miulkerus oo aikis*.

Крикор отвори широко очи, когато разбра значението — „оставих полетата и овощните градини и тръгнах на път“, това бе казал мъжът. Нима бе възможно? Но това беше...

— Арменски?

Преодолявайки страха си, младежът бавно надигна глава, като внимаваше да не го забележат, и надникна над ръба на вагона. Видя мъже с червени фесове, които разтоварваха щайгите от съседния вагон. Един от тях говореше на майчиния му език.

Все още изненадан, но и изпълнен с кураж, Крикор се огледа наоколо и разбра, че са спрели на малка гара. В далечината забеляза турски войник, а до вратата на постройката стоеше европеец с руса брада и светъл костюм, който наблюдаваше работата на арменците. Отново насочи вниманието си към разтоварените дървени щайги, подредени на перона, и забеляза, че върху тях бяха изписани думите *Holzmann — Frankfurt*.

Нямаше да му се удаде по-добра възможност. Подпря се на отсрещната стена на вагона, така че да не може да бъде видян от гарата, и крадешком се измъкна навън. Това бе малка, обикновена гара и наоколо имаше гора, затова само с три скока Крикор лесно намери скривалище зад дърветата и остана там.

След като приключиха с разтоварването, влакът потегли и суматохата на гарата отстъпи място на пасторална тишина. Птичките чуруликаха безгрижно, а короните на дърветата се поклащаха от повея на вятъра. Крикор надничаше иззад дърветата, наблюдаваше обстановката и хората на утихналата гара.

Видя само две турски заптиета, които стояха на пост далеч от постройката. Изненадващо, останалите мъже наоколо приличаха на арменци или европейци и това до известна степен успокояваше Крикор.

Той обмисли възможностите си. Надали щеше да му се удаде подобър случай да говори с хората и да намери изход от положението, в което се намираше. Европейците навярно бяха германци, съдейки по буквите върху щайгите, изписващи Франкфурт, освен това бе останал с впечатление, че те по някакъв начин закрилят арменците, които работеха там.

До главната постройка имаше дълга барака. След като наблюдава мястото известно време, младежът забеляза, че в тази посока ходят само мъжете с червени фесове, затова реши да започне оттам. Заобиколи гарата през гората и се опита да се доближи до бараката. Когато пристигна, седна под едно дърво и зачака.

Докато се появи силует.

XXIII.

— Псст!

Мъжът с червен фес спря колебливо и се огледа, за да разбере откъде идва гласът, който го бе повикал.

— Псст! — прошепна отново Крикор и предпазливо се показва иззад дървото, зад което се бе скрил. — Насам!

Непознатият забеляза движението и видя младия арменец. Изглежда го с любопитство и дори с известен страх, тъй като помисли, че щом младежът бе толкова предпазлив, вероятно имаше причина за това.

— Кой сте вие? — попита мъжът на турски, докато отстъпваше назад. — Какво искате?

Поведението на мъжа смути Крикор. Нима беше сгрешил? Дали не трябваше да остане скрит по-дълго и само да наблюдава мъжете от гарата? Ами ако тези арменци са предатели и го издадат на турците? Е, вече бе късно да се разкайва. Беше излязъл от скривалището си и присъствието му бе забелязано. Нямаше как да промени това. При тези обстоятелства трябваше да рискува и да се остави в ръцете на съдбата си.

— Арменец ли сте?

Мъжът с червения фес, който междувременно беше отстъпил още крачка назад, се спря, наклони глава на една страна и заговори с по-благ тон:

— Вие беглец ли сте?

Толкова въпроси и нито един отговор, помисли си Крикор. Никой от двамата не искаше да сваля картите, толкова големи бяха страховете им в тези размирни времена. Но все един трябваше да отстъпи, невъзможно бе да се води разговор само с въпроси. Щом той бе рискувал пръв, значи трябваше да доведе нещата докрай.

— Да, избягах от керван изселници — призна младежът, молейки се всичко да мине добре. — Турците ме хвърлиха в реката, но аз се спасих.

Сърцето му биеше до пръсване от страх от огромната опасност, на която се излагаше, като разказваше всичко това на един непознат.

— Вие арменец ли сте?

След като първоначалната изненада премина, изражението на непознатия се смекчи, стана дори приятелско и той пристъпи напред с разтворени обятия.

— О, горкият! — възкликна мъжът. — Сигурно умираш от глад! — Хвърли поглед назад, за да се увери, че никой не ги беше видял. — Ела тук. Ще ти дам храна.

При тези думи Крикор облекчено въздъхна. Беглецът се приближи до мъжа с червения фес и сърдечно стисна ръката му.

— Благодаря! Благодаря ви! — каза той, като се кланяше на всяка дума. — Не знам как да ви се отблагодаря!

В бараката нямаше никого. Мъжът с червения фес настани младия арменец на един стол и отиде да донесе хляб, сирене и бутилка червено вино. Нареди всичко в поднос и го занесе на масата.

— Казвам се Нишан — представи се домакинът и седна на един стол срещу госта си. — Работя като сондър в „Холцман“, немската компания, наета да построи участъка от Анадолската железопътна линия през планините Аманос.

— Значи, сме в планините Аманос?

— Да, не знаехте ли? Тук е гара „Бахче“, където се работи по дванайсетия участък от строителния проект в Айран, в района на Адана.

Административното деление на проекта за строеж на железопътна линия до Багдад не говореше нищо на Крикор. Интересуваше го друго.

— Имате ли представа какво причиняват на арменците в тази страна? — попита той с реторичен тон. — Как изобщо турците са ви позволили да работите тук?

Нишан повдигна вежди.

— Военни разпоредби — отвърна той. — Германците и турците се нуждаят от бързо транспортиране на войски между западната и източната част на Османската империя. Проблемът е, че когато избухна конфликтът в Европа, Анадолската железопътна линия стигаше едва до Бозанти. Планинските вериги Тавър и Аманос възпрепятстват връзката между Адана и Алепо, а трябва бързо да

изпращат оръжия, муниции и войници, за да подпомагат предните части в Палестина и Месопотамия, които са заплашени от англичаните, и да провокират бунтове сред мюсюлманите в Индия. Но тези планини препречват пътя им. За да преминат, германците проектираха тунели и се нуждаят от работна ръка, част от която трябва да е квалифицирана. Турците, кюрдите и арабите нямат необходимата квалификация, както добре знаете. Така генерал Фон Сандерс получи разрешение от Константинопол да наеме всеки, който му се яви.

Когато разбра смисъла на всички тези обяснения, Крикор се усмихна за пръв път от много време насам.

— Тоест арменци.

Събеседникът му също се засмя.

— Точно така! — възкликна той. — Немските инженери започнаха да събират депортирани арменци и да ги наемат на работа по строителството на тунелите. Търсят предимно занаятчии, от които имаме много, но всякаква работна ръка е добре дошла. Включително деца. Само пет процента от работниците са европейци, почти всички от тях са инженери. Повечето от останалите са арменци — дърводелци, железари, шивачи и други занаятчии.

— И на тази гара ли?

— Разбира се — отвърна Нишан. — Бахче е административният център на работата в този сектор. Тук сме общо седем арменци, а бригадирът ни е българин. Шефът, хер Цайц, е инженер, който ръководи строителните работи. Добър човек е...

— Само седем сте, не сте много...

— Говорим само за гарата. По обектите в планините Аманос имаме десет хиляди арменски работници. Всички те, без изключение, са хора, успели да се измъкнат от походите на смъртта...

— Като мен.

— И като мен! Депортираха ме от Аяш и след дълго пътуване, по време на което турците и кюрдите убиха две трети от хората в кервана, в Кония, където мюсюлманите суфисти са по-миролюбиви и ми помогнаха, успях да се измъкна. Опитах се да избягам в Алепо, защото чух, че валията на града е против изселването, но намерих убежище тук. В очите на Крикор проблесна надежда.

— Мислите ли, че... че аз също бих могъл да остана?

С преднамерено забавени движения Нишан кръстоса ръце на гърдите си и се взря в младежа със сериозно изражение.

— Ще трябва да говоря с хер Цайц — каза бавно той. — Той решава.

Беглецът обхвана бузите си с ръце, почти задушавайки се от вълнение.

— Дали ще се съгласи?

Като забеляза изписаното безпокойство по лицето на събеседника си, накрая Нишан изви устни в усмивка и придоби по-благоклонно изражение.

— Не виждам защо не.

Мъжът със светъл костюм и руса брада бе седнал с кръстосани крака на терасата на гарата, погълнат от някаква книга. На масичката до него имаше димящ чайник и чаша с горещ чай. Следвайки Нишан, Крикор се качи на терасата и застана до новия си приятел, като се загледа в заглавието на книгата — „Малкият господин Фридеман“ от Томас Ман.

Местният ръководител на „Холцман“ усети присъствието на новодошлите и вдигна поглед към Нишан и неугледния непознат с него.

— Хер Цайц, водя ви един арменец, който наскоро е успял да избяга от керван с изселници — заяви Нишан на френски толкова директно, че уплаши другаря си. — Мислите ли, че ще се намери някаква работа за него?

Сините на очи на инженер Цайц се взряха въпросително в Крикор.

— *C'est qui?* — попита инженерът. — Кой е той?

Преди Нишан да отговори, новодошлият пристъпи напред и удари токовете си един о друг, както бе виждал да правят военните в Германия.

— Guten Tag, Herr Zeitz — поздрави го младият арменец на немски и леко кимна с глава. — Ich heisse Krikor. Wie geht es Ihnen?^[1]

Като чу този окаян арменец да говори езика му със сносно произношение, инженер Цайц смаяно отвори и затвори уста като риба. Нима бе възможно този опърпан младеж да говори така възпитано?

— *Ach, so!* — възкликна той, щом се съвзе от изненадата. — *Sprechen Sie Deutsch*^[2]?

— *Jawohl, Herr Zeitz*,^[3] — отвърна Крикор. — Научих го в университета в Бон, където до миналата година учех инженерство.

Събеседникът му се изправи и въодушевено стисна ръката му.

— Значи, сте учили в Германия? И то инженерство? — Размаха ентусиазирано ръце. — *Ausgezeichnet!*^[4]

— Не ми казвайте, че и вие сте завършили в Бон...

Хер Цайц се изчерви.

— О, не — каза той. — Аз учих в Линц. — Прочисти гърлото си, сякаш се канеше да признае нещо. — Знаете ли, всъщност дори не съм германец. — Повдигна вежди. — Роден съм в Австрия.

При тези думи Крикор неспокойно потърси погледа на Нишан. Дали фактът, че инженерът е австриец, ще провали плана им? Безгрижното изражение на арменския сондър го успокои, въпреки че Нишан едва ли бе разбрал нещо от разговора им на немски.

— Преди няколко месеца минах през Виена — каза новодошлият, опитвайки се да звучи така, сякаш добре познава Австрия. — Великолепен град! Отидох, за да се кача на влака за Константинопол, но признавам, че ми се искаше да остана...

— Виена е красива — съгласи се хер Цайц с леко намръщено изражение, сякаш мислеше точно обратното. — Но трябва да видите Линц! Обожавам родния си град!

— Убеден съм.

Поговориха още малко на немски, предимно за Австрия, обсъдиха красотата на Тирол. След това австрийският инженер му зададе няколко въпроса относно следването в Бон и придобитите технически умения и се поинтересува от обстоятелствата, които го бяха довели при него. Крикор отговори на всички въпроси, въпреки че избягваше да споменава фамилията си Саркисян и британското си гражданство. Знаеше, че баща му е противник на „Дойче банк“ в борбата за петролната концесия на Месопотамия, независимо че двете страни сега си партнираха в Турската петролна компания. Затова му се стори разумно да премълчи тези подробности. Освен това Великобритания бе враг на Австро-Унгарската империя, което го превръщаше във формален противник на хер Цайц. Нямаше смисъл да поема излишни рискове.

— Какво приключение само! — възкликна домакинът, след като изслуша разказа на арменеца, в който нарочно бяха спестени някои

неудобни подробности. — За жалост, ми се струва, че напоследък подобни истории се случват често, прав ли съм? Нашите съюзници, турците, постъпват наистина нечовешки с вашия народ...

— Радвам се, че го споменахте. Понякога се страхуваме, че светът не обръща внимание на случващото се...

— Не е така. Изглежда, че пресата в Америка и Западна Европа го отразява. Но може би ние, австрийците и германците, се преструваме, че нищо не се случва. Знаете как е. Османската империя е наш съюзник и това прави нещата по-деликатни. — Австриецът си пое дълбоко дъх, давайки да се разбере, че вече е изчерпал темата и няма какво друго да добави. — В крайна сметка става дума за проклета политика! Но кажете ми, драги хер Крикор, как мога да ви бъда полезен?

Гостът се загледа в пустите релси пред гарата, мислейки си за местата, които те пресичат.

— Вижте, хер Цайц... Чудя се дали можете да ми помогнете да стигна до Константинопол...

При тези думи австриецът отвори широко очи.

— Константинопол ли? — Той се разсмя. — Да не ме взимате за самия кайзер? — Поклати глава. — Опасявам се, че правомощията ми се ограничават до това забравено от бога място в планините Аманос. — Той махна с ръка към пространството около железопътната линия. — В Бахче и близката околност.

— По-добре е от нищо — усмихна се Крикор, без да губи кураж. — В такъв случай мислите ли, че може да ме вземете на работа?

— Питате ме дали има работа за арменец, който говори немски и е завършил инженерство в Германия? — попита иронично австриецът. — Даже ще ви давам и заплата!

— Наистина ли?

— Двайсет пиастъра на ден, без да включваме разходите за храна. Как ви се струва?

От страх да не би хер Цайц да оттегли предложението си младият арменец тутакси протегна ръка и силно стисна тази на новия си шеф.

— Разбрахме се.

[1] Добър ден, господин Цайц. Името ми е Крикор. Как сте? (нем.) — Б.пр. ↑

[2] Ах, наистина ли! Говорите ли немски? (нем.). — Б.пр. ↑

[3] Да, господин Цайц (нем.). — Б.пр. ↑

[4] Отлично! (нем.). — Б.пр. ↑

XXIV.

Гарата „Бахче“ бе сгушена в една зелена долина на Аманос, заобиколена от планини и изолирана от селището със същото име. Дотам имаше половин час път ходене пеша, което я превръщаше в подходящо скривалище за арменците, които работеха в административния център на „Холцман“.

— Колкото по-далеч от очите на турците — отбеляза Нишан, — толкова по-добре.

Заради немския си и познанията си по инженерство Крикор бе назначен за технически сътрудник, който да осъществява комуникацията между европейските инженери и арменските работници. Настаниха го в една стаичка на втория етаж на главната постройка, статут, с който можеше да се похвали само още един арменец — Нишан.

Не че новодошлият планираше да остане там дълго. През първите седмици негова основна задача беше да открие начин да се свърже с баща си, за да му съобщи къде се намира. Знаеше, че той е влиятелен човек в Константинопол главно поради поста си в Турската петролна компания и приятелството с министър Салим бей, затова Крикор не се съмняваше, че Калуст Саркисян ще успее да го измъкне.

Но да се отърве от този ад, беше само началото. По-важното, и безспорно много по-трудно, беше да намери Мариян.

Най-добре бе да си тръгне колкото се може по-скоро, защото не знаеше колко време тя и майка ѝ ще издържат преходите и своеволията на войниците. Освен това трябваше и да спаси Кенариг, която бе продадена на турската селянка. Времето го притискаше.

След като добре обмисли възможностите, Крикор стигна до извода, че ще е най-удачно да се свърже с баща си по пощата.

В един късен следобед, когато слънцето вече бе обагрило в червено небето по необратимия си път към хоризонта, той взе хартия за писма и излезе на терасата, за да пише. Точно тогава оттам мина Нишан и като го завари така енергично да драска по листа, веднага отгатна намерението му.

— Слушай, какво правиш?

— Не виждаш ли? — отвърна Крикор, без да вдига глава от листа. — Пиша писмо.

Очите на колегата му се разшириха от тревога.

— И как смяташ да го изпратиш?

— По пощата, разбира се. Защо?

— Да не си откачил? — Нишан размаха предупредително пръст. — Да не си си и помислил да го пращаш по пощата, ясно?

При тези думи ръката на Крикор с потопеното в мастило перо застина във въздуха и той вдигна глава.

— Проблем ли има?

— Така турците най-лесно ще те заловят. — Нишан направи жест с ръка наоколо. — А заедно със себе си ще повлечеш и всички нас! И дума да не става!

— Какво искаш да кажеш?

— Те следят цялата кореспонденция, Крикор! Ако изпратиш писмо до когото и да е, можеш да си сигурен, че ще бъде прихванато и прочетено. Когато видят, че е писано от арменец, а на всичко отгоре намерят и адреса ти, с теб е свършено. С теб и с всички нас!

— Значи, не мога да използвам пощата?

— Не, не можеш. Нито пощата, нито вестоносци, нито нищо! Трябва да пазиш абсолютна тайна! Турците в никакъв случай не трябва да разбират за нас, за предпочитане е дори да ни забравят! Ако изпратиш писмо оттук, дори да е по доверен човек, има опасност то да попадне в ръцете им. Ако това се случи, рискуваш не само своя живот, а на още двайсет хиляди арменци, които живеят и работят тук, разбираш ли? Нямах право да ни излагаш на по-голяма опасност от тази, която вече ни грози. Затова искам да си траеш.

Посланието бе пределно ясно. Щом най-сетне проумя риска, който сам поема и на който излага сънародниците си, Крикор откъсна листа от бележника и със свито сърце и разбита на пух и прах надежда го смачка на малка топка.

Тогава осъзна, че престоят му на малката гара ще се окаже дълъг. А по-лошото, най-лошото от всичко бе, че Мариян вървеше към последната спирка по пътя на живота си.

Прекара следващите месеци в работа по строежа на Анадолската железопътна линия. Опитваше се да не мисли за Мариян и да забрави

за позорната си неспособност да я защити. Крикор посвети на работата цялото си време. Разбра, че докато е погълнат от задачите си, болката отстъпваше на втори план.

Най-зле се чувстваше сутрин, като се събуждаше, и вечер, преди да заспи, когато тя изпълваше първата и последната му мисъл и тогава в сърцето му нахлуваше дълбока и сломяваща тъга. Присънваше му се как изнасилват Мариян, а той, безсилен, наблюдава от страни; тя крещи, а той е онемял; тя страда, а той е целият вцепенен. Когато тези кошмари ставаха непоносими, Крикор се събуждаше внезапно, потен и задъхан. След миг го заливаше вълна на облекчение, осъзнавайки, че всичко е било само сън, докато не го обземаше прозрението, че преживяното насън всъщност не беше плод на фантазията му.

Трудът му действаше успокоително, притъпяваше чувствата и заглушаваше емоциите, затова посвещаваше цялата си енергия на работата. Стараеше се да държи ума си зает, често излизаше, за да огледа тунелите, които се строяха в планината. Всеки път се възползваше от случая, за да се отбие в палатките, обитавани от арменските работници. Те бяха бедни и потискащи, с нахвърляни по земята одеяла и хилави ревящи бебета, оставени с часове вътре, изоставени от майките си, които бяха принудени да работят на строителните обекти.

В тунелите гъмжеше от арменци. Децата до дванайсет години получаваха по пет пиастъра на ден, жените — десет, мъжете — петнайсет, а надницата на занаятчиите можеше да достигне и трийсет пиастъра. Заплащането беше мизерно, но това не тревожеше никого. Важното бе, че имаха закрила от турците.

Освен това европейските инженери ревностно ги защитаваха. Германци, австро-унгарци и швейцарци правеха всичко възможно да държат турците далеч от арменците. За да ги ядосват, кръщаваха кучетата си с мюсюлмански имена, като Мехмед, Абдула и Ахмет, а някои дори стигаха дотам да използват името на пророка в обидни шеги.

— Онези направо побесняват, като ни чуят да викаме кучетата — засмя се един германски инженер, когато Крикор повдигна въпроса. — Ние обичаме кучетата си, а турците ни мразят. Дори дойдоха да ни помолят да не кръщаваме никое с името Мохамед. И знаете ли какво

направихме? Вижте това! — Сложи шепи около устата си като високоговорител и се провикна. — Мохамед! Мохамед! Ела тук!

Чу се лай и една немска овчарка се затича към него, весело размахвайки опашка. Застана до господаря си задъхана и с изплезен език.

Едно от задълженията на Крикор бе комуникацията с инженерите, които поддържаха теснолинейката между гарите Мамуре и Ислахия, използвана за транспортиране на войски и муниции през планините Аманос. Повечето от тези военни части бяха германски и австро-унгарски, изпратени, за да подпомогнат фронтовете в Палестина и Месопотамия. Ето защо Крикор често разговаряше с техните офицери. Намираше австро-унгарците за учтиви и състрадателни, винаги носеха сладкиши на арменските деца или поне им казваха по някоя добра дума, но германците, за разлика от колегите си инженери, му направиха изключително лошо впечатление.

— На арменците им трябва твърда ръка — често коментираха помежду си германските офицери. — Те са държавни изменници и искат да изненадат турците в гръб. Добре правят турците, че премазват тези червеи!

Всичко това се говореше пред Крикор, тъй като никой не знаеше, че той е арменец. Хер Цайц бе решил да запази това в тайна и сега младежът разбираше защо. Като верни съюзници, германските военни виждаха добродетелите на турците и откриваха недостатъци във всеки техен враг, като се започне от арменците. Коментарите им бяха толкова груби, че веднъж след шегата на един офицер, когато случайно минаха покрай път, осеян с трупове на арменци, Крикор не можа да се въздържа.

— Дори и сред тях да има предатели, що за народ избива невинни жени и деца заради шепа виновни? — избухна той. — Нима според вас това е нормално?

Офицерът повдигна вежди, изненадан от този неуместен изблик на възмущение.

— Не знаех, че сте арменец...

— Не съм — отвърна Крикор и каза истината. Всъщност той беше британски гражданин — подробност, която, разбира се, не

спомена. — Но освен това не съм сляп, нито заблуден! Питам се какво оправдание намирате вие, господин полковник, за погубването на жени и деца от глад, пребиването им до смърт с пръчка или посичането с брадва?

Офицерът отново погледна към вече далечния участък от пътя, където се бяха натъкнали на трупове.

— Вярно е, че турците малко прекаляват... — призна той. — Но трябва да приемем, че в тези тежки и смутни времена е трудно да отделим зърното от плявата и накрая всички минават под една и съща коса.

Когато офицерът отново погледна към събеседника си, той вече се бе отдалечил, стоеше с гръб и се преструваше, че проверява нещо по линията. Не искаше да слуша обясненията на офицера, а и се страхуваше от собствената си реакция. По-добре да го помислят за невъзпитан, отколкото да се сбие с германец.

Същия ден, когато се върна на гара „Бахче“ след посещението си в планините, Крикор се натъкна на Нишан, който изглеждаше крайно напрегнат.

— Чу ли новините? — попита приятелят му. — Знаеш ли какво се е случило?

— Не. Какво?

— Министърът на войната Енвер паша е минал през планините Аманос на път за палестинските и месопотамските фронтове. Поискал да разгледа тунелите. Когато пристигнал, така се изненадал да види толкова арменци да работят на обекта, че възкликнал: „Не се ли говореше, че вече няма арменци в провинцията? Какъв срам! Я вижте колко арменци се крият тук!“.

Крикор повдигна вежди невярващо.

— Така ли е казал?

— Така!

— И ти го чу?

— Аз ли? Не, разбира се! Но хер Цайц го е чул, придружил го е дотам и дойде да ми каже.

Двамата замълчаха. Младият арменец бе съкрушен от онова, което току-що бе научил, а Нишан още го осмисляше. Вече бе минала

година, откакто Крикор бе пристигнал на гара „Бахче“, и тук се чувстваше в безопасност. Не вярваше, че го грози опасност. Та нали това място се контролираше от „Холцман“? Нима тук не се разхождаха само мъже с европейски костюми? Не бяха ли турците онези, които се съобразяваха със строителните разпоредби?

— Ами... хубаво — каза накрая той. — Очевидно Енвер паша не е знаел, че тук, при тунелите в Аманос, работят много арменци. Вече знае. — Сви равнодушно рамене. — И какво? Какво лошо има в това?

— Какво лошо ли? — почти се възмути Нишан, повишавайки тон. — Сляп ли си, или само се преструваш? Човекът няма да остави нещата така, Крикор! Сега, след като знае, че хиляди арменци са се спасили от походите на смъртта, ще предприеме нещо! Не знам какво ще е то, но не е трудно да се досетим, нали? — Почти обезумял и отчаян, той обхвана главата си с ръце. — О, това е краят! Свърши се!

С чиния супа в едната ръка и бележник и молив в другата турският офицер, който бе пристигнал на гарата преди няколко дни, седна на масата. Името му бе Сюлейман и беше капитан. Той топло се усмихна на Крикор.

— Чух, че сте арменец! — възкликна весело той. — Кажете, не е ли вярно?

Така директно зададен, въпросът постави събеседника му в отбранителна позиция. Какво трябваше да отвърне? Да отрече и да рискува да му поискат документите, където бе посочено британското му гражданство? Това незабавно го превръщаше в шпионин. Да признае и да се прави на ударен?

— Да, вярно е — отвърна Крикор, преборвайки колебанието, което нарастваше, докато обмисляше как най-правилно да подходи към въпроса. — Защо питате?

— О, нищо важно — каза турският офицер. — Започваме преброяване на работниците, наети от „Холцман“ за изграждането на тунелите, и трябваше да потвърдим тази подробност.

— Преброяване ли? За какво?

— По административни причини, разбира се. Хубаво е да знаем кой къде се намира, не мислите ли? Има някои неща от договорите между компанията и Османската империя, за които трябва да се

погрижим, както и за данъците и всичката документация, която ни трови живота. С две думи, ние сме жертви на бюрокрацията.

Крикор отмести поглед към бележника и молива, които офицерът бе оставил до чинията си.

— Това ли си записвате? Искате имената и етническата ни принадлежност за преброяването?

Споменаването на бележника предизвика израз на изненада по лицето на капитан Сюлейман.

— А, това ли? — попита престорено той. — Не, за друго е. Знаете ли, пиша книга за историята и обичаите на арменците и си водя записки. — По лицето му се изписа удивление. — Възхитителен народ, спор няма! Предприемчиви и благородни хора, чиито обичаи трябва да бъдат описани, за да могат всички да научат за тях. — Офицерът съучастнически се наведе напред. — Нямате нищо против да ми помогнете, нали?

Недоверието бе станало част от живота на арменците в Османската империя. Крикор вече знаеше, че не може да приема нищо за чиста монета и винаги трябва да търси скритите намерения. А какви бяха истинските подбуди на турчина, който седеше пред него?

Всъщност, като се замисли, капитан Сюлейман бе пристигнал на гара „Бахче“ три седмици след визитата на министъра на войната в планините Аманос. Дали бе съвпадение? От друга страна, за какво им е на турците да преброяват работниците на „Холцман“? Заради данъците? Докато разсъждаваше по въпроса, разпитът му се стори подозрителен. Какво би искал да знае един турчин за арменците? Нима всичко това не служеше за претекст, за да научат кои са ерудираните и следователно най-опасните арменци, работещи във франкфуртската компания?

— С удоволствие ще ви помогна — отвърна Крикор с престорено безразличие. — Проблемът е, че не знам нищо по въпроса. Не съм запознат с арменската култура.

— О, не вярвам! — възкликна все така превзето офицерът. — Не ми казвайте, че не чувствате поне малко гордост от вашето славно минало...

— Арменският етнос е просто едно недоразумение — каза Крикор, докато загребваше супа с лъжицата си, очевидно не особено заинтересован от разговора. — Всъщност аз съм османец... и се гордея

с това. Политиката не ме вълнува, нито религията или цялата тази бъркотия... Единственото, което ме интересува, е да печеля пари, за да преживявам.

Капитан Сюлейман продължи да го изпитва по арменска история и култура още няколко минути, но отговорите на събеседника му бяха все същите — на човек, на когото не му пука за миналото, за традициите, християнството и който не проявява особен интерес към арменската култура. Когато приключи със супата и се убеди, че нищо няма да изкопчи, офицерът се извини и все така с бележник и молив в ръка се присъедини към други арменци в столовата на „Холцман“, на които вероятно зададе същите въпроси.

Крикор се престори, че не му обръща внимание, и си тръгна от столовата, за да нагледа строителните работи. Обаче появата на капитан Сюлейман и неговите въпроси го изпълниха с подозрение и допринесоха за оформянето на една смущаваща идея в главата му, която същата вечер сподели с Нишан.

— Турците готвят нещо.

Първо се появиха малки жандармерийски отряди. Седнал на терасата на гарата, Крикор забеляза как минават по пътя край „Бахче“ и се качват в планините. Отначало това не му направи особено впечатление, струваше му се нормално за една воюваща страна. Три дни по-късно обаче, когато преброи още четири такива отряда, които отиваха в същата посока, реши, че трябва да говори с Нишан.

— Четири ли? — учуди се колегата му. — Сигурен ли си?

— Видях ги със собствените си очи.

Новината заинтригува Нишан. Ръководителят на арменските работници в „Холцман“ започна да наблюдава внимателно пътя и след няколко часа видя още един малък отряд жандармеристи. Разтревожен, той зачака хер Цайц да се върне вечерта от обиколка по строителните обекти, за да говори с него. Австриецът не знаеше за случващото се, но обеща да разпита чиновниците на компанията в Константинопол.

Новините пристигнаха след седмица, когато сътрудник на „Холцман“ се появи неочаквано в Бахче. Веднага щом ги научи, Нишан панически изтича при Крикор.

— Турците искат генералният директор на „Холцман“ да уволни всички арменци, които работят тук, в планините Аманос — заяви той. Нервничеше и говореше толкова бързо, че във възмущението си пропусна половината срички в думите. — Искат всички да се върнат на пътя!

Новината бе крайно обезпокоителна.

— Какво? — стресна се Крикор. — Ще ни уволнят ли?

— Това искат турците — потвърди Нишан. — Но изглежда, че директорът е отказал с аргумента, че без арменците строителството на тунелите ще спре.

— А, голям човек!

— Проблемът е, че държат арменските работници да бъдат заменени с мюсюлмани. На това директорът отговорил, че арменците са най-квалифицираната работна ръка и че много съжалява, но не може да се лиши от нас. — Опитва се да се усмихне. — Добър отговор, а?

Въпреки съображенията на началниците в „Холцман“ бързо стана ясно, че новините на пратеника от Константинопол не предвещават нищо добро. Предчувствайки приближаващите съвсем скоро събития, Крикор разтърка слепоочията си, сякаш масажът щеше да му помогне да види нещата по-ясно.

— Трябва да запазим спокойствие — каза той по-скоро на себе си, отколкото на арменския си приятел. — Генералният директор се застъпва за нас и това е добър знак. Трябва да му се доверим.

— Но докога, Крикор? — попита Нишан, който видимо едва се владееше. — Смяташ ли, че директорът ще има достатъчно сили да се противопоставя на турците до края на проклетата война?

Това бе добър въпрос.

— Прав си. Нещата ще свършат зле.

Нишан си пое дълбоко дъх в опит да овладее нервите си.

— И не съм ти казал всичко.

— Още ли има?

Погледът на Нишан се отклони към пътя край гарата.

— Помниш ли жандармерийските отряди, които минаха оттук? — попита той. — Току-що са уведомили хер Цайц, че в планините Аманос има четиристотин войници и че командирът им в Адана си е направил щаб тук, в Бахче. Освен това се говори, че са сложили военни контролни пунктове по всички пътища, водещи към планината. —

Арменецът се взря настойчиво в събеседника си, след като бе изложил всички факти, свидетелстващи за сериозността на положението им. Трябваше само да свържеш всички точки, за да ти се изясни цялата картина. — Знаеш какво означава това, нали?

Крикор кимна мрачно.

— Обградени сме.

Раменете на Нишан се отпуснаха под тежестта на страха, който се надигаше в гърдите му. Не спираше да кима като човек, който с всяко следващо движение все по-ясно прозрява истината.

— Така е — потвърди тъжно той. — Турците наистина са решили да ни довършат.

XXV.

Отдалеч изглеждаше, че по пътя марширува войска. Но докато редиците се приближаваха, зяпачите осъзнаха, че вместо военна рота наблюдават нестройно множество от цивилни.

— Крикор! — извика тревожно Нишан. — Бързо ела тук! Ела да видиш!

Зает с поправката на ключалката на сградата на гара „Бахче“, Крикор не се отзова веднага. Когато свърши, се изправи и едва тогава се отправи към един от прозорците, до които се бяха скупчили инженерите, за да наблюдават странната сцена навън.

Множеството вече минаваше покрай гарата и гледката го накара да настръхне. В паметта му нахлуха печалните образи от собствените му преживявания по същите пътища само преди година. Жени, облечени в дрипи, и полуголи деца, някои от които едва ходеха, минаваха, обградени от войници с пушки с щикове в ръце. На пътя тегнеше злокобна тишина, нарушавана само от тихи стонове, случайно проплакване на бебе и заповедите на турските пазачи.

— Това са жените и децата на нашите арменци — прошепна един германски инженер, потресен от зрелището. — Хората ни успяха да попречат на турците при първия им опит да ги отведат, но после те се върнаха с подкрепление и вече нищо не можеше да ги спре. Какъв ужас!

Докато минаваше пред прозореца на главната сграда на гара „Бахче“, едно петгодишно момченце се разплака и отнесе удар с приклад по тила, който го простря на земята. Сцената бе позната на арменците, които наблюдаваха, но инженерите от „Холцман“ и техните семейства за пръв път виждаха подобно нещо.

— Как смеят! — изръмжа хер Цайц, който също стоеше до прозореца. — Видяхте ли това?

— Грубияни! — възмути се друг инженер. — Животни!

Местният ръководител на „Холцман“, който до този момент стоеше вцепенен от ужас пред неочакваната гледка, се оживи от възмущение, когато видя как войникът удря детето. Решен, че няма да

остави нещата така, той заряза прозореца и само с няколко крачки се озова навън. Приблужи се до турчина, който бе наранил момченцето.

— Не ви ли е срам? Откога биете беззащитни деца?

Окуражени от постъпката на началника си, други германски и австрийски инженери също се втурнаха навън, за да помогнат на хер Цайц и да се изправят срещу войниците.

— Не! — отвърна войникът, като им попречи да стигнат до жертвата. — Не може да се намесвате!

Хер Цайц, който бе приклекнал, за да помогне на момченцето, изведнъж скочи и силно цапардоса турчина по лицето с бастуна си.

— Млъкни, животно такова! Млъкни!

Стъписан, войникът отстъпи назад, притискайки ръце до лицето си, което позволи на инженерите да се приближат до детето. Хер Цайц заговори напрегнато на своите подчинени.

— Вървете в кухнята и донесете храна! — нареди той. — Изпразнете всички рафтове, ако трябва! Донесете всичко, което намерите, и го дайте на тези хора!

Няколко минути по-късно европейските инженери и техните семейства раздаваха хляб, шунка, наденички, плодове и вода на арменците, които едва се държаха на краката си, пред изумените погледи на турците и радостните възгласи на депортираните.

След половин час, очевидно предупреден от хората си, на мястото пристигна капитан Сюлейман. Изглеждаше ядосан и директно се отправи с широки крачки към местния ръководител на „Холцман“.

— Какво става тук? — попита властно той. — Какво правите?

— Не виждате ли? — отвърна австриецът, докато още раздаваше хляб на арменците. — Тези клетници умират от глад. Освен това наредих да им донесат лекарства. — Той посочи към кервана. — Не виждате ли, че някои от тях са болни? Начинът, по който постъпвате с тези хора, е престъпление!

Капитанът застана между хер Цайц и преминаващата колона арменци и разпери ръце, за да попречи на австриеца да раздава продукти.

— Не може да правите това!

— И защо не?

— Нарездания от Константинопол! Забранено е да се помага на депортирани! Не може да им давате храна, нито вода, нито лекарства!

Нищо!

— Но... но защо?

— Такива са заповедите — повтори офицерът. — Арменците са прокълнатата раса и трябва да бъдат изстребени! Как изобщо смееете да се намесвате?

Хер Цайц избута капитан Сюлейман и продължи да раздава хляб на депортираните.

— Що за глупости! — отвърна той. — Дръпнете се оттук! Не съзнавате ли, че прекалявате?

Турчинът се поколеба. Авторитетът му бе сериозно разклатен по най-унизителния начин, и то пред собствените му хора. Нещо, което не можеше да позволи. Затова се обърна към войниците и ги засипа със заповеди на турски.

Те незабавно се спуснаха към арменците, които вече бяха получили храна или вода, изтръгнаха ги от ръцете им и започнаха да хвърлят продуктите, да ги тъпчат и да изливат водата по земята. Инженерите упорито продължаваха да раздават хранителни запаси на изселниците, но и те свършиха под ботушите на войниците. Обезсърчени, накрая европейците се отказаха и тъжно наблюдаваха злощастното шествие, което печално се изнизваше по пътя.

— Щом това се случва пред очите ни — прошепна хер Цайц, почувствал се безсилен да промени онова, което виждаше, — представете си какво правят, когато не сме наблизо...

Инженерите от „Холцман“ преустановиха работа и прекараха целия следобед в писане на доклади за събитията, на които бяха станали свидетели, и за ролята на арменците и техните семейства за завършването на строителните обекти. Подготвиха и петиции за връщането на работа на депортираните арменци от персонала.

На следващата сутрин един от главните инженери — германец, който се ползваше с голямо уважение сред колегите си, замина за турската столица с инструкции да изпрати докладите и петициите до генералния директор на Анадолската железопътна компания в Константинопол, до президента на „Холцман“ във Франкфурт, до министъра на външните работи в Берлин, до генерал Фон Сандерс — главнокомандващ на германските въоръжени сили в Османската империя, и дори до Международния червен кръст в Женева.

— Не пести сили — заръча му хер Цайц. — Почукай на всяка врата, на която се наложи. Отиди при кайзера, ако трябва! Искam този въпрос да бъде решен!

Но жалбите и молбите нямаха никакъв ефект, както стана ясно около две седмици по-късно, когато нито един от депортираните работници не се върна на служба. За да си отмъсти, директорът на „Холцман“ в Константинопол разпреди да бъдат прекратени строителните работи в планините Аманос и да се спре движението на теснолинейката между Мамуре и Ислахие, която бе от ключово значение за транспортирането на войски и муниции към южния фронт.

Тази мярка даде надежда на арменските служители, които бяха останали на гара „Бахче“.

— Турците ще трябва да отстъпят — подхвърли Крикор, докато пиеше чай на терасата. — Вече минаха тринайсет дни, а щом пътят им до Ислахие е отрязан, те няма как да изпращат подкрепления в Палестина. Изглежда, че англичаните на генерал Аленби са в Йерусалим, за да им сритат задниците. Без нас турците не могат да пратят помощ на войниците си. Нуждаят се от линията, за да транспортират подкрепления.

— Така ли мислиш? — попита Нишан, който се разкъсваше между слабата надежда и крайния песимизъм. — Наистина ли вярваш, че турците ще върнат нашите хора?

— Нямам избор — заяви твърдо Крикор, може би по-скоро да убеди себе си, отколкото приятеля си. — Ако не го направят, линията остава затворена. А кое е по-важно за тях? Съдбата на няколко хиляди арменци или падането на Палестина? Очевидно е, че те ще...

Крикор не довърши, защото видя хер Цайц да подава глава през прозореца на първия етаж, където се намираше кабинетът му.

— Елате — нареди им австриецът, махвайки с ръка. — И доведете всички арменски работници!

Не бе трудно да съберат арменците от гара „Бахче“. От всички работници в планините Аманос бяха останали едва осмина. Тъй като работеха на гарата, а не при тунелите, никой от тях не беше депортиран.

След като се увериха, че всички са налице, те изкачиха стълбите до кабинета на шефа си. Застанал начело на групата, което бе и негово

задължение, Нишан оправи яката на ризата си, изкашля се и три пъти почука тихо на вратата.

— Влезте!

Като чу гласа отвътре, арменецът хвърли поглед назад към хората си за кураж, завъртя дръжката и надникна в кабинета.

— Позволете, хер Цайц.

Местният началник на „Холцман“ седеше зад бюрото си с кацнали на носа очила и четеше някакви документи. Кимна им да влязат. Те се подчиниха и застанаха в средата на кабинета, притиснати един до друг. Не че помещението беше малко, но все пак бяха общо девет души в пространство, предвидено само за един човек.

Херц Цайц, изглежда, не отдаде голямо значение на това. Решително сгъна документите, бавно свали очилата за четене и се взря в подчинените си със сериозно изражение.

— За жалост, имам лоши новини — започна тъжно той. — Предвид националните интереси и отговорностите си като главнокомандващ на военните сили в Османската империя, генерал Фон Сандерс изрично нареди да подновим транспортирането на войски и боеприпаси по линията до Ислахие. Въпреки протестите и исканията да си върнем арменските служители, нашият генерален директор се видя принуден да отстъпи и разпореди да подновим работата си. — Началникът замълча и се взря във всеки един от хората си. — Нали разбирате какво означава това?

Мъжете не продумаха, докато обмисляха последствията от новината.

— Да, господине — каза накрая Нишан. — Край на стачката.

Австриецът тревожно въздъхна.

— Дори по-лошо — отбеляза той. — Истинският смисъл на тази заповед е, че вече загубихме всякакви правомощия да ви защитим. От сега нататък турците са наясно, че могат да постъпват както си искат с арменските ни работници, защото генерал Фон Сандерс, независимо че е германец, в крайна сметка ще си затвори очите.

— Но... Нима „Холцман“ не се нуждае от арменците за строителните обекти тук, в планините Аманос? Сега как ще намери квалифицирана работна ръка?

— Това бе извинение, което измислихме, за да не ви закачат — отвърна хер Цайц. — Но те ни надхитриха. — Той размаха единия от

документите, които четеше. — Това е заповед за освобождаване на хиляда английски военнопленници от Месопотамия. Ще ги изпратят тук следващата седмица в замяна на нашите арменци. Те ще работят в тунелите.

Сред групичката се разнесе унил шепот. Явно битката беше окончателно загубена. Отчаяни, двама от арменците покриха лицата си с ръце и тихо се разридаха.

— Мили боже, как е възможно? — прошепна Нишан, който също се бореше със сълзите, които напиреха в очите му. — Как можа да ни изоставиш?

Всички посърнаха.

— Има и още нещо — добави австриецът и засрамено отвърна поглед. — Дори не знам как да ви го кажа...

Арменците отново се възряха в него, разтревожени от съкрушения му вид. Страхът им бързо нарастваше, те почти можеха да го пипнат.

— Какво, хер Цайц? Какво става?

Местният директор на „Холцман“ пое дълбоко дъх, набирайки кураж за последния рунд.

— Турците извършиха преброяване на всичките ни арменски работници — каза той. Посочи към хората си. — Това означава, че знаят за вас...

Думите му ги повалиха със силата на динамитна експлозия. Разбира се, те знаеха за преброяването. Та нали всички бяха видели как турският офицер записва имената на работниците в тефтерчето си? Но че това водеше до последствия, и то сериозни, бе нещо, което едва сега разбираха.

— Искате да кажете, че... — заекна Нишан — че искат да отведат и нас?

С виновно изражение хер Цайц не вдигна поглед, тъй като вече не му стигаше кураж да погледне хората си в очите. Кимна механично и махна с ръка към последния документ на бюрото.

— Наредиха ни да ви предадем — разкри той. — Ние няма да го направим, разбира се. Но, приятели, те няма да оставят нещата така. Все някой ден ще дойдат и ще ви отведат.

В този момент сред групичката арменци настъпи истински смут и всички един през друг задаваха въпроси, искаха помощ или се молеха за чудо.

— Помогнете ни, хер Цайц!

— Какво да сторим?

— Какво ще стане с нас, Пресвета майко!

Засипан от молби и отчаяни слова, местният директор стана и вдигна ръце, за да укроти подчинените си. Вперили погледи в него, сякаш беше месия, всички незабавно се умълчаха.

— Блъскам си главата в търсене на някакво решение — каза австриецът. — Не знам обаче дали ще имам време да го осъществя. Нуждая се от няколко дни. Затова имам план, за чийто успех вашето сътрудничество ми е жизнено необходимо.

— Каквото пожелаете, хер Цайц.

Директорът се приближи до прозореца и посочи към едно съоръжение на гарата, което се намираще точно до релсите.

— Виждате ли онзи резервоар?

Погледите на арменците се спряха върху цилиндричната инсталация, издигната върху метална стойка. Резервоарът снабдяваше с вода локомотивите и самата гара. Съоръжението бе внушително, макар и не особено модерно, а от едната му страна, по случайност онази, която не се виждаше от пътя, беше монтирана тясна стълба, която водеше до горе.

— Да, хер Цайц.

Местният директор на „Холцман“ продължаваше да сочи натам.

— Когато дойдат турците, искам всички да се скриете вътре — каза той. — Разбрахте ли? Всички! Това е единствената ви възможност. Те ще претърсят навсякъде, но никога няма да им хрумне да проверят резервоара.

Един от арменците огледа скептично резервоара.

— Вътре има ли вода?

— Разбира се.

— Но аз не мога да плувам!

И не беше единствен. Петима от осемте мъже в стаята вдигнаха ръце и заявиха, че не могат да плуват. Замислиха се как да се справят с проблема.

— В такъв случай веднага намерете спасителни пояси и ги пуснете в резервоара — предложи директорът. — Така ще сме готови, когато турците се появят.

Продължиха да умуват по въпроса, тъй като, доколкото им бе известно, на гара „Бахче“ нямаше спасителни пояси. Един от арменците, който се оказа дърводелец, каза, че има материали, които плават, и веднага ще отиде до работилницата си за тях, и накрая проблемът бе решен.

След като изясниха всички подробности, осмината мъже се поклониха и се отправиха към вратата на кабинета.

— Нека Бог ви възнагради за добрината ви, хер Цайц! — възкликна Нишан с благодарност, която другарите му вече бяха отправили към местния директор. — Не знам какво щяхме да правим без вас.

Австриецът изглеждаше смутен. Махна бързо с ръка, сякаш за да ги помоли да замълчат, и отново се втренчи в пода.

— Няма за какво да ми благодарите — каза той. — Всъщност дори би трябвало да подам оставката си. Това, което се случва, е немислимо!

— О, не, хер Цайц! — стреснато възрази Нишан. — Кой ще ни помогне, ако го направите?

Това бе добър въпрос и той вдъхна сили на австриеца, който най-после вдигна поглед, отиде до вратата на кабинета и се взря в хората си, които вече с гръб към него слизаха по стълбите.

— Пазете се — подвикна им той. — Те ще дойдат, когато най-малко ги очакваме.

XXVI.

Най-изумителното нещо при тоалетните в „Холцман“, помисли си Крикор, докато клечеше, за да се облекчи, е безупречната им чистота. Та къде другаде в Османската империя можеше да се види такова чудо? С присъщата си изрядност и дисциплина германците и австро-унгарците държаха те да се мият на всеки час, затова не миришеха и нямаше следа от нечистотии.

— Истинско чудо! — отбелязваше арменецът винаги когато посещаваше тоалетните. — Наистина необикновено!

Благодарение на охолния си живот сред английското общество Крикор приемаше за даденост добрите хигиенни навици на висшата класа, затова за него Османската империя се бе оказала истински шок. Положението бе още по-унизително през трите месеца, прекарани в кервана на смъртта, когато понятието за чистота не съществуваше и той се научи да живее сред въшки, бълхи и цялата мръсотия на света.

Ето защо винаги когато ползваше тоалетните на гара „Бахче“, първата му мисъл беше за съвършенство. Струваше му се странно как нещо, което цял живот бе приемал за даденост, сега за него бе удивително постижение. Наистина нямаше как да не оцени всички тези предимства, след като от охолен и богат живот бе стигнал до мизерно съществуване.

Крикор се възхищаваше на чистотата наоколо, когато няколко изсвирвания прекъснаха мислите му. Първо му хрумна, че пристигаше влак и бяха разпоредили на работниците да го посрещнат. Вероятно трябваше да разтоварят стоката. Сетне бързо си даде сметка, че не можеше да е това.

— Нишан Мавиян! — изкрещя на турски някакъв глас отдалеч. — Насам! Веднага!

Като чу виковете, Крикор разбра, че нещо не е наред. Разтревожен, отвори вратичката на тоалетната и надникна навън. Съзря няколко заптиета на пътя, които бяха наобиколили дузина цивилни. Бяха колегите му арменци. Крикор внимателно разглежда мъжа, който раздаваше заповеди наляво и надясно. Беше капитан

Сюлейман. Турският офицер размахваше някакъв списък, навярно с имената на липсващите арменци, и влачеше Нишан за ръката към групичката на приятелите му.

— Мили боже! — възкликна изплашено Крикор, когато осъзна, че часът бе настъпил. — Те са тук!

Без да губи повече време, той вдигна панталоните си, измъкна се от тоалетната и заобиколи гарата отзад, за да стигне до резервоара с вода. Хвана се за желязната стълба и бързо се закатери нагоре. Щом стигна, надникна в резервоара и видя някакво дървено съоръжение, което плаваше на повърхността. Приличаше на сал. Разбра, че това бе дело на дърводелеца от миналата вечер. Спусна се вътре и се хвана за дървото. Скрит от любопитните погледи, доплува до ръба и надникна навън през един от процепите на дървеното скеле, което крепеше резервоара.

Арменците все още бяха обградени на пътя, а германските и австрийските инженери се опитваха да стигнат до тях, но бяха спрени от турските войници, които държаха пушките си готови за стрелба. Капитан Сюлейман се разхождаше със списъка в ръка и крещеше нещо, което Крикор не можеше да чуе. Арменецът преброи задържаните си колеги.

— Един... двама... трима...

Бяха седмина.

Крикор усети как в гърлото му засяда буца; ако бяха заловили седем арменци, значи, той бе единственият, който бе успял да се измъкне. Сетне видя капитан Сюлейман да влиза в гарата и да претърсва мястото заедно с петима от войниците си, които несъмнено търсеха осмия от списъка. Тоест него самия. Сърцето му заблъска лудо в гърдите от страх да не го открият. Какво ще прави, ако се качат до резервоара? Ще се гмурне на дъното, реши той. Но колко щеше да издържи без въздух?

Претърсването продължи цял час. Накрая турският офицер излезе на пътя, размахваше яростно ръце и нареди на затворниците да тръгват. Чу се изсвирване и обградените от турски войници арменци потеглиха. Крикор почувства облекчение, задето не го бяха намерили, но същевременно мисълта, че е останал сам-самичък, го задушаваше.

Откъм пътя се чуха викове. Европейските инженери се бяха събрали край пътя и ругаеха турците, очевидно несъгласни със

случващото се. Войниците не им обърнаха внимание и продължиха да вървят невъзмутимо, докато се скриха от погледите им по пътя за Мараш.

Уплашеният поглед на Крикор се спря на тоалетните, където, за негов късмет, се намираше при пристигането на войниците.

— Спасен от лайната — каза си тихо той, докато се готвеше да излезе от резервоара, все още разтърсен от случилото се. — Лайната.

Бе останал единственият арменец на свобода в района на планините Аманос.

Когато, мокър до кости, Крикор влезе във фойето, германските и австро-унгарските инженери с отпуснати рамене и мрачни погледи бавно се изправиха и мълчаливо се взряха в него, сякаш така отдаваха почит на отведените от турците арменци. Атмосферата в сградата на гара „Бахче“ беше тягостна. Без да каже думичка, Крикор се качи по стълбите до първия етаж, оставяйки мокра диря след себе си, и почука на вратата на директора. Тъй като отвътре не се чу отговор, той завъртя дръжката и влезе в кабинета. Седнал зад бюрото си, хер Цайц забърсваше очилата си с дантелена кърпичка, когато забеляза, че някой го наблюдава.

— Крикор! — възкликна с облекчение, когато разпозна неканения гост. — Ах, Крикор, най-после! — Стана от стола и с разперени ръце се втурна да посрещне работника си. — Боже, добре ли си?

— Горедолу...

Австриецът го дръпна вътре в кабинета и посочи към един стол. После отвори гардероба, извади една хавлия и я подаде на арменеца.

— Виждам, че си успял да се скриеш в резервоара — отбеляза той. — Още по-добре! Слава богу! — Настани се пред Крикор и заговори тихо. — Предполагам, че знаеш какво се случи...

— Видях всичко.

Местният директор на „Холцман“ си пое дълбоко дъх.

— Сигурно си разбрал, че те ще се върнат — прошепна хер Цайц. — Когато тръгвах, подчертах, че няма да оставят нито един арменец на свобода. Това означава, че не можеш да останеш тук. — Поклати глава, подсилвайки значението на думите си. — И дума не може да става.

— Но... къде да отида? — попита Крикор, чувствайки се изгубен. — Накъде да бягам?

Австриецът изправи рамене и присви очи, обмисляше решение на проблема. Изведнъж, сякаш му бе хрумнала идея, той скочи и отиде до бюрото си. Отвори чекмеджето, порови в документите вътре и извади малка книжка, която показва на госта си.

— Знаеш ли какво е това? — попита той с триумфална усмивка. — Моят паспорт! — Отново седна и постави пръст върху мокрите гърди на арменеца. — И той ще стане твой.

Крикор се взря в малката книжка с имперския герб на Австро-Унгария на корицата.

— Мой ли? Как така?

Местният директор на „Холцман“ се усмихна.

— Тази година не планирам да пътувам, затова на мен няма да ми трябва — каза той. — Давам ти го и с негова помощ ще стигнеш до Константинопол. Утре сутрин оттук ще мине офицер от германската армия, който пътува по работа. Ще го придружиш до Константинопол.

— Германски офицер? — учуди се Крикор, в чийто поглед се четеше страх. — Но те... те са още по-лоши! Не са като вас, цивилните граждани! Има много случаи, в които германски военни са предавали арменци на турците, за да ги екзекутират!

— Този е различен, не се тревожи — увери го хер Цайц и го потупа по ръката. — Няма да ти стори зло.

— Откъде сте сигурен?

— Да кажем, че ми дължи услуга...

Категоричността в думите и в погледа на австриеца успокои Крикор. Освен това нямаше друг избор.

— Добре, вярвам ви. — Взе паспорта от протегнатата ръка на австриеца и го разгледа. — Ако го задържа, как ще се измъкнете оттук? Не искам да ви създавам проблеми...

Австриецът отново ровеше усилено в чекмеджето, от което този път извади документ с логото на „Холцман“.

— Не се тревожи, драги — отвърна той, докато взимаше писалка, за да запише нещо. — След два месеца ще го обявя за загубен и компанията ще ми изпрати нов. — Посочи към документа, който попълваше. — Сега ще подготвя пропускателен документ, който ще ти е необходим, за да преминеш контролните пунктове. Ще кажем, че пътуваш за

Константинопол, за да провериш доставка на релси за Анадолската железопътна линия. — Хер Цайц подписа документа, сложи му печат и го подаде на работника си. — Ето!

Крикор взе пропуска и го прибра в плик. Сетне започна да разлиства паспорта и спря на страницата, на която се мъдреше лицето на шефа му.

— Ами тази снимка? Когато турците я видят, веднага ще разберат, че това не съм аз!

Хер Цайц отново взе паспорта и разгледа собственото си изображение. Това наистина бе проблем. Как биха могли да го разрешат? Вдигна поглед към арменеца и тогава му хрумна една идея.

— Имаш ли своя снимка?

— Аз ли? Разбира се, че не.

— Нищо, Ханс ще се погрижи — Махна неопределено с ръка, сякаш всичко вече бе уредено. — Той има фотоапарат „Voigtlaender“, освен това си е направил и тъмна стаичка зад помещението, където спи. Ще оправи нещата за нула време. — Австриецът продължи да се взира в Крикор, а по лицето му се четеше тревога. — Нямате нищо против да ви снима, нали?

— Разбира се, че не! — отвърна младежът. — Може и да съм арменец, но не живея в Средновековието...

Погълнат от проблема, хер Цайц дори не забеляза, че бе обидил събеседника си. Мислеше как да махне снимката от паспорта, без да скъса страницата. След като внимателно натисна мястото, накрая фотографията се отлепи, оставяйки място за нова снимка. Австриецът върна паспорта на Крикор.

— От днес имате ново име! — заяви инженерът и се насили да се усмихне. — Казвате се Жан-Лукас Цайц!

Влакът потегли от гара „Бахче“ точно в осем. Облечен в светъл ленен костюм, който му бяха подарили за пътуването, Крикор бе застанал до прозореца и помахна на хер Цайц и останалите германски и австро-унгарски инженери, докато храстите и дърветата на завоя не ги скриха от погледа му и той трябваше да се върне на мястото си.

— Симпатяга е този хер Цайц, не мислите ли?

Въпросът бе зададен от майор Петер Хаманс — саксонският офицер с безупречна униформа, който придружаваше арменеца по време на пътуването. Майорът бе на средна възраст, с големи бакенбарди и гъсти мустаци, извити надолу като на Бисмарк, приликата с него се подсилваше и от шлема с остър връх *Pickelhaube*, който проблясваше, поставен в краката му.

— Да, много — отвърна Крикор и се настани удобно на мястото срещу спътника си. — Отдавна ли се познавате?

— Откакто дойдох в Османската империя — каза германецът. — Видяхме се при посрещането на нашата легация в Константинопол. Тогава открихме взаимната си страст по пеперудите. Цяла вечер разговаряхме за колекциите си и станавме приятели. Оттогава той винаги пази за мен най-добрите места във влака. — Махна с ръка към вагона от първа класа, в който пътуваха. — Много е удобно, нали? — Мустациите му потрепнаха, когато се усмихна. — Удобно и приятно, разбира се.

Спътникът му бе свикнал да пътува в първа класа. Още от дете Крикор винаги пътуваше в най-люксовите купета и макар изпитанията от пристигането в Кайсери насам да му бяха разкрили една напълно нова реалност и да бяха променили възгледите му за живота, той все пак приемаше подобна привилегия за даденост.

— Познавам хер Цайц вече цяла година — каза арменецът, за да поддържа разговора. — Пристигнах тук в плачевно състояние и той...

Офицерът вдигна ръка, за да го накара да замълчи.

— Ще ви бъда благодарен, ако не ми разказвате историята си — сръза го твърдо той. — Правя услуга на хер Цайц, но е възможно това да доведе до... как да се изразя... неприятности. Затова колкото по-малко знам, толкова по-добре. Ако нещата се объркат, винаги мога да кажа, че съм бил в неведение. — Мъжът повдигна вежди. — Разбирате позицията ми, нали?

— Напълно.

Майор Хаманс се облегна назад, доволен, че са установили правилата. Като типичен саксонец, той не беше особено разговорлив, което всъщност смяташе за добродетел. Защищаваше тезата, че е по-добре да говориш умно, отколкото да говориш много, и често изтъкваше, че безброй изсипани думи се превръщат в празнословие.

Че кой обръща внимание на казаното в един невъздържан словесен поток?

Ето защо германецът се наведе и взе малката кожена чанта, която бе оставил до шлема си.

— Обичате ли да четете?

— Ами... да, разбира се. Защо?

Офицерът извади три книги от куфарчето и ги показва на спътника си.

— Изберете си.

Погледът на Крикор зашари по трите романа — „Смъртта на Тициан“ от Хофманстал, „Нощите на Тино от Багдад“ от Елзе Ласкер-Шюлер и „Лейтенант Густл“ от Артур Шницлер.

Като видя заглавията на немски, Крикор махна с ръка.

— Знаете ли, въпреки че говоря езика ви, четенето ми е трудно, затова...

— Избирайте — настоя майор Хаманс с по-твърд тон, давайки да се разбере, че не приема отказ. — Ако нямате навик да четете на немски, създайте си такъв. Четенето във влака ще помогне на прикритието ви. Освен това би отказало всеки натрапник, който иска да ви заговори.

Крикор погледна германеца в очите. Не беше глупав. Отново се взря в заглавията и накрая избра романа на Елзе Ласкер-Шюлер, тъй като му се струваше, че щом действието се развива в Багдад, навярно историята щеше да е интересна. Но когато отвори книгата и се натъкна на първата страница с върволица от немски букви, вече не беше толкова сигурен.

Когато влакът спря на следващата гара, Крикор вдигна поглед от книгата и надзърна през прозореца. Сърцето му подскочи от страх и лудо заблъска в гърдите му. Група турски военни и заптиета се качваха във влака.

— Ох! — прошепна разтревожено той. — Ще си имаме неприятности.

Майор Хаманс хвърли поглед към групичката и равнодушно се взря в спътника си.

— Не се притеснявайте, драги — заяви той и посочи с палец към закачената до вратата на вагона табелка. — Не прочетохте ли какво пише?

Погледът на Крикор се спря върху двата надписа на табелата — единият с арабски, а другият с готически букви.

СПЕЦИАЛЕН ВАГОН ЗА ГЕРМАНСКИ ОФИЦЕРИ

— Значи, мислите, че няма да влязат тук?

Майорът поглади мустаците си и пламъче проблесна в сивите му очи.

— Няма да посмеят. Така и стана.

Турските войници и заптиетата изчезнаха някъде из задните вагони, без да смущават единствените двама пътници в специалния вагон. Това продължи и през следващите часове, въпреки множеството турски военни, които се качваха и слизаха на всяка гара.

— Кой би помислил! — усмихна се Крикор. — Аз се страхувам от тях, а те — от нас.

Пристигнаха в Адана пет часа след като бяха тръгнали от Бахче. Майор Хаманс покани спътника си на обяд във вагон-ресторанта. След като се нахраниха и от престоя оставаха цели два часа, германецът му подхвърли едно предизвикателство.

— Какво ще кажете да пообиколим града?

Наеха карета и се разходиха из центъра на Адана. Имаше твърде много хора. По тротоарите се блъскаха търговци и навсякъде се виждаха военни. Разтревожен да не го разкрият, Крикор се чувстваше напрегнат. Смяташе, че си играе с огъня.

Притеснението му се засили, когато на централния площад видяха няколко арменци, които още висяха на бесилото.

— Мисля, че... е по-добре да се връщаме.

Германският офицер разбра неудобството му и нареди на кочияша да кара към гарата. Спътникът му определено не бе харесал жестокото зрелище, което Адана предлагаше на посетителите си.

XXVII.

На коловоза ги очакваше друг влак, с който да пресекат планинската верига Тавър на север. Композицията бе по-различна и според Крикор много по-лоша. Нямаше специален вагон, запазен за германски офицери, затова той и майор Хаманс трябваше да споделят с турците този в първа класа.

Двамата седнаха до прозореца и отново се потопиха в книгите си. Някои от турските военни учудено разглеждаха Крикор. Очевидно бяха забелязали, че не прилича на германец, но арогантното поведение на майор Хаманс разсея всякакви съмнения и никой не се осмели да ги заговори, за да им поиска документите. По това време всички обсъждаха новината как само преди няколко дни немски войник застрелял турски офицер само защото му поискал документ за самоличност, и дори не бил арестуван. На всички бе ясно, че Османската империя сега е в ръцете на германците, затова нито един турски войник или чиновник ни най-малко не искаше да притеснява военните от Райха, да не говорим за човек с такова властно излъчване като този саксонски офицер.

— Може ли?

Гласът на турския военен звучеше така, сякаш се извинява на двамата видни пътници. Учуден от подобно нахалство, майор Хаманс огледа вагона на първа класа и разбра, че е пълен. Единствените две свободни места бяха до Крикор и до него самия. Кимна мрачно на непознатия, давайки му знак, че може да седне.

— Мхм — промърмори сърдито той.

Мъжът се настани до Крикор, но остана напрегнат поради факта че бе принуден да търси свободно място до чужденци.

Влакът тръгна с почти час закъснение, но изглежда, това не смущаваше по-голямата част от пътниците, свикнали с нередовния железопътен транспорт в Османската империя. Разписанията бяха просто формалност и никой не ги взимаше насериозно.

През първия половин час от пътуването никой не проговори. Майор Хаманс и неговият спътник бяха погълнати от книгите си. Все

пак немският текст, който Крикор се мъчеше да разтълкува, бе толкова труден, че той често вдигаше поглед и се разсейваше, като гледаше през прозореца.

Влакът често спираше на големи и по-малки гари, където винаги се струпваха тълпи. Крикор забеляза някои промени в облеклото на турците. Вместо традиционния кафтан, много туркини носеха европейски рокли, а повечето от мъжете също бяха заменили традиционните панталони *shalvar*, ризите *gomlek* и шапките *ucetek* с европейски костюми. Някои комбинации изглеждаха дори абсурдно. Селяни по сандали и шалвари бяха наметнати с шлифери, а няколко босоноги младежи носеха сака тип фрак.

— Видяхте ли как са облечени? — попита Крикор на немски. — Дали са християни?

Майор Хаманс безучастно се огледа наоколо и с ново сумтене се върна към четивото си. Всичко това изглеждаше странно, затова Крикор продължи да гледа през прозореца, обмисляйки видяното. След известно време, когато бяха отминали още две гари, където положението не бе по-различно, любопитството надделя над страха и предпазливостта и Крикор се обърна към турския офицер на мястото до него.

— Защо толкова хора се обличат като европейци? — попита той на развален турски. — Християни ли са?

Лицето на офицера се разкриви в угодническа усмивка, която разкри няколко златни зъба.

— Християни ли? — учуди се той, докато наблюдаваше хората по перона на гарата, на която бяха спрели. — Не, ефенди. Мюсюлмани са.

— Но тогава... Защо са облечени така?

Турчинът се усмихна по-широко.

— А, това са дрехите, които са откраднали от арменците, ефенди.

Погледът на Крикор бързо помръкна. Отклони вниманието си от прозореца, внезапно обзет от огромен срам, сякаш само фактът, че наблюдава онези хора, петни паметта на жертвите.

— Разбирам.

Усетил смущението на спътника си, турският офицер наклони глава.

— Говорите много сносен турски за германец — отбеляза той. — Значи, се вълнувате от съдбата на арменците?

В главата на Крикор зазвъня предупредителна аларма. Последното, от което се нуждаеше, е да разкрие мнението си по въпроса и така да подбуди съмнения относно истинската си самоличност.

— Аз ли? — попита почти обидено той. — Как ви хрумна? Разбира се, че не. Защо да се интересувам от тези хора? Те... те си получиша заслуженото. Предатели!

Турчинът отново се усмихна, този път с известно задоволство.

— А, радвам се, че мислите така, ефенди. — Той гордо се тупна по гърдите. — Знаете ли, лично аз съм отговорен за смъртта на повече от четирийсет хиляди арменци.

Тези думи направо разтърсиха Крикор, който се взря в събеседника си с широко отворени очи и ужасено изражение.

— Какво?

— Истина е — потвърди турчинът, който взе укоряващия слисан поглед на спътника си за сдържано възхищение. Вдигна дясната ръка към главата си, сякаш отдаваше почит. — Капитан Шукри, на вашите услуги, ефенди.

— Приятно ми е — отвърна Крикор с непроницаемо изражение, опитвайки се да скрие чувствата си. — Разкажете ми за арменците, за които твърдите, че са загинали от вашата ръка. Как така сам човек може да убие хиляди? Не преувеличавате ли?

— Кълна се в Аллах, ефенди! Всъщност бяха около четирийсет и две хиляди.

— Но... как?

Турският офицер се загледа през прозореца към някакъв път, който се виеше в планината.

— Капитан съм на войниците от Йозгат, ефенди — обясни той. — Така получих заповеди от заместник-валията Мехмед Кемал да ескортирам арменски кервани до момента на *paklayalum*.

— *Paklayalum*?

Думата бе непозната за Крикор.

— Чистка — преведе капитан Шукри. — Така наричаме изстребването на това население. — Погледът му се отнесе нанякъде,

сякаш мислите му се бяха върнали по пътищата, по които бе влачил арменците. Цъкна с език.

— Започнахме арести на всички арменски мъже в Йозгат, извеждахме ги извън града, където ги убивахме с кирки и брадви. Имахме случай, когато утрепахме осем хиляди арменци наведнъж. После дойде ред на жените и децата.

— И тях ли убихте така?

— Не, разбира се, че не. Поставихме обяви, които известяваха изселването им, и им дадохме три дни да се приготвят. Сетне предупредихме турците и кюрдите от селата по пътя, казахме им, че оттам ще минат арменки с много злато и пари, ще носят скъпи вещи, а и ще водят красиви девойки за харемите. Не можете да си представите колко се зарадваха, че ще заграбят такова богатство! Когато денят настъпи, изведохме кервана от града и оставихме нашите хора да го нападнат. — Посочи към прозореца. — Ето защо видяхте толкова народ да носи кафтан и шалвари с християнски дрехи. Обличат това, което са заграбили.

Крикор отново се загледа навън. Потърси още някой, облечен в тази странна комбинация, но градът бе изчезнал и пред погледа му се разкриваха планинските склонове на Тавър. Представи си как Мариян и майка ѝ, дори малката Кенариг се влачат по далечни пътища, попаднали в ръцете на мъже като капитан Шукри, който го отвращаваше, но бе принуден да му се усмихва и да се държи любезно. Къде ли бяха те сега? Какво ги чакаше? Щяха ли да оцелеят?

Може би турчинът щеше да го просветли.

— А после? — попита арменецът с леко треперещ глас. Продължаваше да се взира през прозореца, защото бе неспособен да срещне погледа на събеседника си. — Какво се случи с тези хора?

— Вече бяхме убили мъжете им и разбира се, не искахме да си цапаме ръцете с кръвта на жени и деца — обясни офицерът. — Затова просто водехме оцелелите от нападенията на един безкраен поход, като се грижехме да нямат достъп до вода и храна. Така загинаха почти половината от тях. Колкото до останалите, самият аз посетих турските села и призовах населението да устрои засади. Тъй като арменките вече не притежаваха нищо, казах на хората, че техен религиозен дълг е да се присъединят към джихада, нареден с декрет от нашия шейх юл-

ислям^[1], и да убият арменките. Тъй като куршумите са скъпи, хората взеха каквото имат подръка — брадви, сърпове, тояги — и тръгнаха.

— Нападнаха ли ги?

— Разбира се — отвърна капитан Шукри. — Та това бе техен религиозен дълг, ефенди. Избраха си девойките и по-красивите жени за харемите, след което довършиха останалите сред грозни викове и крясъци. Кръвта им се лееше по пътя.

Офицерът замълча, а Крикор отнесено гледаше пейзажа навън. Думите на турчина му разкриха съдбата на Мариян и семейството ѝ, затова той трудно сдържа сълзите си. Те замъглиха погледа и намокриха лицето му. Добре че бе обърнат към прозореца и никой не можеше да види съкрушеното му изражение.

Трябваше да се овладее.

Тогави си спомни думите на дядо Сисаг, когато напускаха Кайсери, и разбра, че старецът бе имал право. Докато той самият беше жив, Мариян също щеше да живее. Мариян, Кенариг, Карун, Аршалуис, Агоп и дядо Сисаг — частица от всички членове на Киносян щеше да живее с него. Но ако Крикор загинеше, те щяха да изчезнат завинаги и всичко щеше да е напразно. Трябваше да оцелее. Дължеше го на Мариян и останалите. Ако искаше да успее, трябваше да овладее емоциите си. Пое си дълбоко дъх, помисли за огромната отговорност, която носеше, и спря да плаче така бързо, както беше започнал. Лицето му все още бе мокро от сълзите и той извади кърпичката си и го подсуши.

— Какво има, ефенди? — попита капитан Шукри. — Нима разказът ми ви смути?

Крикор най-сетне срещна погледа на събеседника си и се насили да се усмихне.

— Ние, австрийците, сме християни — отвърна той. — Трудно приемаме тези ваши практики. Смятаме ги за грешни.

Турският офицер поклати глава.

— Просто изпълняваме дълга си.

Майор Хаманс, който не разбираше нищо от разговора на турски, вдигна поглед от книгата си и укорително се взря в своя спътник, давайки да се разбере, че смята приказките с турски войник за непремерен риск. Разбира се, Крикор знаеше, че германецът е прав, но при все това изпитваше огромна нужда да научи повече за походите на

смъртта. Може би само така можеше да узнае какво са сторили турците на Мариан, семейството ѝ и хиляди негови сънародници.

— Вие сте мюсюлманин — каза Крикор, като преценяваше всяка своя дума. — Не се ли страхувате, че в деня на Страшния съд Бог ще ви съди за всички тези... престъпления?

Капитан Шукри поклати глава.

— В никакъв случай, ефенди! — възкликна възторжено той. — Не са престъпления. Напротив, извършените убийства означават, че съм изпълнил свещения си дълг към Бога, към Пророка, мир на духа му, и към халифа. Та нали нашият шейх юл-ислям издаде *fatwa*^[2] за избиване на арменците? А халифът я ратифицира! Та това е свещен закон, който все едно е дошъл от Аллах! Ами нали Пророкът, мир на духа му, е обещал Рая на всеки, който води джихад? С убийствата на арменците ние просто изпълняваме завета на нашия Бог. Защо да ни наказва, след като ние само следваме заповедите Му? — Отново поклати глава. — Не, Аллах няма да ме накаже за никакви престъпления, ефенди, а ще ме възнагради за добрите ми постъпки. Аллах е велик!

Крикор знаеше, че логиката му е желязна, затова се отказа да спори.

— Но да убиете онези хора... жени, деца, бебета... Нима това никак не ви смущава? — настоя той в опит да събуди съвестта на събеседника си. — Видели сте ги да издъхват под ударите на брадви и сърпове. Как подобна гледка не безпокои сънищата ви?

Едва в този миг турчинът въздъхна дълбоко, наведе глава и затвори очи, сякаш искаше да се помоли.

— *Allah boyle olumu kimseye gostermesin* — прошепна той на един дъх по-скоро на себе си, отколкото на спътника, който го бе попитал. — Дано Бог не дава никой да види такава смърт.

Блестящите вълни на Мраморно море, които се разбиваха в скалите на бяла пяна, бяха първите предвестници, че приближаваха крайната гара. Вече три дни пътуваха с влака, който спираше на множество гари и спирки, където понякога чакаха с часове, но сега композицията се носеше бясно покрай брега, за да стигне до Константинопол.

След няколко часа се появиха къщи, първо ги виждаха тук-там, после все по-често, докато накрая влакът намали ход. Крикор изпита леко вълнение. Кошмарът му скоро щеше да свърши, но той знаеше, че всичко можеше да се обърка дори в последния момент. Дали пропускът му от „Холцман“ щеше да мине? Ами ако митничарите забележеха фалшивата снимка в паспорта му? Той добре съзнаваше, че има огромна вероятност да възникне проблем и всичко дотук да се окаже напразно.

— Не се тревожете — прошепна майор Хаманс, усетил притеснението на спътника си. — Всичко ще е наред, бъдете спокоен.

Влакът забави още повече, чу се изсвирване и свистенето на колелата по релсите почти стихна.

Линията внезапно се превърна във ветрило, когато влакът най-сетне навлезе в гарата и спря с дълга, изтощена въздишка, след което леко се разтресе.

Бяха пристигнали.

Пътниците нарамиха багажите си и се подредиха на опашка към перона. Крикор и майор Хаманс слязоха и се огледаха наоколо. На гара „Хайдар паша“ цареше суматоха. Тълпата пъплеше към бариерите на изхода, където всеки пътник щеше да бъде проверен от контролните органи. Внезапно се разнесоха викове и хората видяха как неколцина заптиета сграбчиха един граждански гражданин и го завлякоха по перона, докато го риташа и налагаха с камшиците си.

— Арменец — отбеляза един турчин сред пътниците. — Хванаха кучето да се прави на арабин.

Инцидентът още повече изнерви Крикор. Струваше му се напълно вероятно контролните органи да забележат нередовните му документи. Стомахът го сви от глад и страх, той въздъхна и се остави на късмета си. Бе сторил и невъзможното, за да се измъкне от турците, и бе стигнал до портите на османската столица. Нямаше какво друго да направи. Съдбата му бе в божиите ръце и само Той щеше да реши какво ще се случи в този съдбовен момент.

Опашката напредваше бавно, но накрая Крикор и майор Хаманс стигнаха до контролния пункт. Като видя германския офицер, турският войник му направи знак с ръка да мине към германския пропускателен пост два метра по-нататък, но спря Крикор.

— Той е с мен — каза майор Хаманс с глас, който не търпеше възражение. — Ще бъде проверен от нашите.

Турчинът се поколеба, но накрая сви рамене и пусна Крикор да мине. Последното, което искаше, е да си създава неприятности с офицер на Райха.

Двамата новодошли застанаха пред един немски капитан, който отдаде чест на майора, но не пропусна да провери документите му. Бяха редовни и той повика Крикор. Разлисти паспорта и недоверчиво повдигна вежди, когато съпостави физиономията на пътника с името и националността, записани в документа.

— Австриец ли сте? — попита учудено той.

— По баща — отвърна Крикор, подготвен за въпроса. — Майка ми е с гръцки произход.

Все така подозрителен, капитанът провери данните на майката в паспорта.

— Катя Хелберг... Името не ми звучи много гръцко.

— Тя не е гъркиня, а с гръцки произход — уточни Крикор. — Баба ми по майчина линия е родена в Измир и се е омъжила за офицер от австрийския търговски флот — капитан Херман Хелберг, моя дядо.

Служителят разгледа паспорта в търсене на нещо, което да опровергае тези сведения, но тъй като не откри нищо, взе пропускателен билет от „Холцман“. Прочете текста, разгледа печата и изглежда, всичко му се стори в ред, защото накрая върна документите на притежателя им.

— Минавайте, хер Цайц.

Само след няколко минути двамата новопристигнали вървяха сред кейовете на *Кадъкьой* и *Хайдар паша*, като гледаха към Сарайбурну от другата страна на морето. Слънцето ярко грееше и по бледосиньото небе тук-там се виждаха раздърпани облаци. Качиха се на парахода за Галата сред задръстения от плавателни съдове Босфор, над градските къщи зърнаха грандиозните куполи на „Сюлейман джамия“ и „Света София“ с високите минарета, които се издигаха в правилен квадрат, като същински мълчаливи стражи. На кея на Галата двамата мъже си стиснаха ръцете и се сбогуваха. Крикор остана там за минута, докато наблюдаваше как майор Хаманс се отдалечава към близката гара „Сиркеси“, преди самият той да се обърне и да продължи живота си. След като попита няколко минувачи за посоката, арменецът

се качи по тесните улички до квартал Пера и скоро стигна до целта си — красива резиденция с великолепна гледка към Златния рог.

Искаше да почука на вратата, но присъствието на един войник на пост го разколеба. Освен това се сети, че предвид отговорностите на човека, когото търсеше, едва ли щеше да го намери у дома в този час. Затова пресече улицата и седна под едно дърво. Беше гладен, но можеше да го понесе, затова търпеливо се приготви да чака.

Привечер пред къщата спря карета и Крикор позна мъжа, който слезе и се отправи към портата. Без да губи време, с блъскащо в гърдите сърце и свит от нерви стомах, арменецът хукна през улицата и пресече пътя на новодошлия.

— Внимавайте, ефенди!

Мислейки, че господарят на дома ще бъде нападен, войникът светкавично се хвърли към тях и обезвреди непознатия, като го повали на земята. Крикор се опита да се освободи, но онзи беше по-едър.

— Аз съм! — простена той. — Крикор! Крикор Саркисян!

Като се съвзе от първоначалната изненада от нападението, и по-скоро от тези думи, господарят клекна до непознатия и се взря в силно изпитото му лице. Слисан, той се ококори и понечи да каже нещо, когато най-накрая го позна.

— Крикор? Наистина ли си ти?

— Аз съм, ефенди. Аз съм.

Господарят нареди на войника да пусне нападателя. Крикор бавно се изправи и видя протегнатите към него ръце, които за него бяха като спасителен пояс.

— Аллах е велик! — възкликна господарят, докато го притискаше силно към гърдите си. — Аллах е велик и те върна при нас, Крикор! — Мъжът все още не искаше да го пусне. — Търсихме те навсякъде!

В този миг, точно в този миг Крикор Саркисян усети, че силите му го напускат и той се отпусна при мисълта, че е на сигурно място в прегръдките на Салим бей, министър на финансите на Османската империя и покровител и стар приятел на баща му. Преди да изпадне в несвяст, последният образ пред очите му не бе на турчина, който го бе спасил, а на Мариян, която бе изгубил по безкрайните пътища на арменската голгота.

[1] Висш духовник в исляма. В Османската империя шейх юл-ислямът е и мюфтия на Константинопол. — Б.пр. ↑

[2] Декрет или законово основание по даден религиозен въпрос, издадено от мюфтия или специалист по религиозно право. — Б.пр. ↑

ВТОРА ЧАСТ

КРАСОТА

Животът е кратък, изкуството — вечно.
Хипократ

I.

Мъжът се завъртя на пети, изтича три крачки напред и скочи с разтворени крака, правейки шпагат във въздуха, приземи се на земята и отново скочи; повтори това няколко пъти в дивия ритъм на музиката. Към него със синхронни движения се присъединиха още трима танцьори, които се движеха ту плавно, ту рязко, затичваха се и скачаха, а публиката бурно ги аплодираше. Зрителите наблюдаваха танца на мъжете, докато накрая те направиха сложен акробатичен номер точно когато ритъмът на музиката бе невъзможно бърз и аплодисментите отново избухнаха пред задъханите танцьори, които пристъпиха напред към залата и се поклониха.

— Казашки танц, *mesdames et messieurs*^[1]! — възкликна конферансието, когато изникна на малкия подиум в центъра на залата. — Великолепен гопак^[2], изпълнен от нашите диви воители от степите!

Атмосферата в „Балалайка“, руското кабаре в сърцето на Монмартър, бе наситена с енергия и чувственост. Между масите се разхождаха полуголи рускини, които сервираха напитки, предлагаха тютюн и лесно завързваха разговори, докато Калуст и Хендрик отпиваха от шампанското си и се наслаждаваха на красавиците, които минаваха покрай тях и показваха дългите си крака и гърдите си.

— Някоя от тези мадами би подхождала на твоя младеж — отбеляза президентът на „Роял Дъч Шел“. — Как е той? Възстанови ли се вече от приключението си в Османската империя?

Калуст унило поклати глава.

— Ах, какво говорите... — въздъхна той. — Войната приключи преди цели пет години, а той обиколи Анадола и Сирия, за да търси момичето си. Истинско мъчение!

— Поне намерил ли е някаква следа?

— Почти нищо. — Опря лакти на масата и посочи към календара за 1923 година. — За цялото това време единственото, на което попадна, е една оцеляла арменка, която твърди, че я познава и че ги е видяла двете с майка ѝ по пътя към един концентрационен лагер в Сирия — ужасяващо място на име Рас ал Айн. — Отново въздъхна. —

Не е трудно да се досетим какво ги е сполетяло, не мислите ли? Младежът отиде до Сирия, но не откри нищо повече освен... разказите за убийствата на арменци в региона, разбира се. Много тъжно.

— И сега какво?

Бащата на Крикор сви рамене.

— Ами нищо. Убеди се, че тя е мъртва, и се отказа, горкичкят.

— Мрачно цъкна с език. — Сега си живее живота, безделникът. Нищо не прави.

— Оставете го. След всичко, което преживя, трябва да се разсее. Ще му помогне да забрави.

— И жена ми така казва. Но това не ми харесва. Това момче трябва да се занимава с нещо смислено, по дяволите!

В този момент на сцената танцуваха група балерини, които привлякоха погледите на двамата мъже и на останалите клиенти на „Балалайка“. Хендрик и Калуст замълчаха за момент, съзерцавайки подскачащите гърди и ослепителните дупета, които накараха мъжките погледи да блеснат.

— Поне сега си имате Армения — отбеляза холандецът. — Все е нещо.

Калуст поклати глава.

— Армения няма бъдеще.

— Е, хайде сега... Защо? Та нали Севърският договор^[3] постанови независимостта на страната?

— Каква независимост? Следите ли събитията по онези места?

— Не особено, признавам.

— То се вижда. Турците загубиха войната, нали така? И въпреки това подновиха влиянието си в Анадола, окупираха арменските територии, които бяха част от Османската империя, и изстребиха още арменци, и то пред очите на Антантата. А болшевиките анексираха останалата част от страната. — Махна с ръка. — Моята родина, драги, не е нищо друго освен една поетична фантазия.

Надигна чашата с водка и я обърна на един дъх с яростта на човек, който иска да забрави темата. Разговорите за Армения го ядосваха. Колко ли бяха загинали в името на този мираж?

Настойчивите удари на барабана огласиха залата, за да обявят тържествено следващото изпълнение.

Когато рускинята излезе от сцената, арменецът повика управителя на кабарето и го попита коя е мистериозната блондинка.

— Това е Мадам Москва, мосю — отговори учтиво той, но не разкри тайната. — Тя е най-голямата атракция на нашето заведение!

Калуст размаха банкнота от петдесет франка.

— Това вече го знам, човече. Как се казва?

Управителят прибра банкнотата и се наведе към двамата мъже с все така загадъчно изражение.

— Тя е госпожа Хан — прошепна поверително той. — Баронеса Хан.

— Баронеса ли?

— Времената са трудни, мосю — обясни мъжът и примирено сви рамене. — Как да си изкарваме хляба ние, белите руснаци, след като болшевиките завзеха властта в Светата Рус?

Преди отново да се обърне към домакина, Калуст хвърли поглед към вратата за гримьорните, през която блондинката бе изчезнала веднага след изпълнението си.

— Има ли начин да... ами да се запозная с баронесата?

Управителят се поколеба.

— Аз... Опасявам се, че баронеса Хан е много затворен човек, мосю. Съжалявам.

Арменецът бръкна във вътрешния джоб на самото си, извади две банкноти по сто франка и започна да ги подмята между пръстите си.

— Сигурен ли сте?

Погледът на управителя шареше между банкнотите и вратата към гримьорните. След като разсея и последните си съмнения, разкъсван между алчността си и дълга да пази звездата на заведението си, той бързо дръпна банкнотите и ги прибра в джоба си.

— За вас — усмихна се той — баронесата със сигурност ще направи изключение.

Съблазнителната блондинка се появи петнайсет минути по-късно, придружена от управителя на „Балалайка“ и възрастен мъж в униформа на царската войска.

— Баронеса Хан и нейният съпруг — представи ги управителят на кабарето и махна превзето с ръка. — Генерал Аташ Хан е предвождал хусарския полк на Втора бригада от Първи кавалерийски корпус на Руската императорска армия.

Офицерът удари токове един о друг по военному и наклони глава.

— На вашите услуги.

Приемайки поканата на Калуст, който остана поразен от факта, че блондинката е придружена от съпруга си, двойката се настани на масата на двамата мъже от петролния бизнес. Арменецът поръча бутилка шампанско, почерпи съпрузите с хайвер и им предложи от най-добрите хавански пури, докато разговаряха.

— Аз и моята Слава пристигнахме в Париж бедни като църковни мишки — разказваше генерал Хан, като надигна чашата с шампанско, която сервитьорът току-що бе напълнил. — Нямахме нищо, бяхме прогонени от собствената си родина като кучета, без...

— Моята родина — поправи го Слава. — Нима забравяш, че си от Персия?

Генералът гаврътна шампанското наведнъж и след като избърса устата си с опакото на ръката, вдигна пръст, сякаш искаше да произнесе тържествена реч.

— Където един ден ще се върна! Няма да стъпя в Русия! Земя на безумци! Сега там командват другарите, чували ли сте? Новите управляващи се обръщат един към друг с „другарю“, така говорят и на лакеите си, преструвайки се, че всички са станали големи приятели! Пфу! На всичко отгоре тези малоумници се осмелиха да сменят и името на страната си! От една година вече няма Русия. Сега я наричат Съветски съюз. Къде се е чуло и видяло подобно нещо? Съветски съюз! Що за безсрамие? — Той отново напълни чашата си и я размаха, сякаш за да вдигне тост. — Моята цел, драги приятели, е Персия! Там съм се родил и там ще се върна! — Погълна шампанското си. — Пиячката си я бива! — Потисна едно оригване. — Знаете ли, в моя хусарски полк имаше дузина перси — хора, които са ми верни до гроб и с които и до ден-дневен поддържам връзка. Гарантирам ви, че с тяхна помощ един ден ще стана шах. Шах, казвам ви!

Докато генералът си палеше пура, баронесата отегчено завъртя зелените си блестящи очи, сякаш вече ѝ бе писнало да слуша едни и същи приказки.

— Ах, мечти! — прошепна раздражено тя. — Една чашка ти стига, за да започнеш да дрънкаш глупости!

Генерал Хан удари с ръка по масата, внезапно обзет от бурен гняв.

— По дяволите, жено, не ми ли вярваш? Нима не вярваш в мъжа си?

— Тогава какво правя в тази дупка? — попита тя, махвайки с ръка наоколо. — Упражнявам се за персийска императрица? — Тя ядно цъкна с език. — Не ми се подигравай!

Напрежението между двамата съпрузи бе очевидно и не убягна на Калуст. Ясно беше, че баронесата е разочарована от живота си и изглежда, винеше генерала за това. Затова арменецът я обсипа с внимание, на което в началото тя отвърщаше само за да дразни съпруга си, но Калуст усети слабостта ѝ към лукса. Та защо се бе омъжила за по-възрастен мъж? Очевидно е била привлечена от позицията му сред хусарите в апогея на военната му кариера и арменецът знаеше, че може да се възползва от това. Затова поръча още шампанско и хайвер, които веднага плати с банкнота, измъкната от тлъста пачка франкове. Подозренията му се потвърдиха от реакцията на Слава, когато забеляза толкова много пари. Рускинята се наведе към своя заможен обожател с нескрит интерес и с копнеж в зелените си очи.

— Виждам, че сте успял мъж — отбеляза блондинката с кадифен глас. — Какво работите?

— Занимавам се с петрол, госпожо. Печеля баснословни суми пари.

Слава измърка като котка.

— Имам нужда точно от мъж като вас... — прошепна тя и хвърли обвиняващ поглед към съпруга си, който разговаряше с Ван Тигелен. — Не сте като бедния ми Аташ, който преживява от изпълненията ми в този мизерен клуб. Аз, която съм била в царския двор, представяте ли си?

— Чух те, жено — запротестира генералът, който неочаквано се намеси в разговора. — Добре знаеш, че имам планове да се замогна...

— О, нима? — изсъска презрително рускинята. — Имаш предвид безумния ти план да станеш шах или сделчиците, които замисляш с онези мошеници болшевиките?

— Не са сделчици! Това е изкуство! Трябва да спася изкуството от ноктите на онези невежи глупаци!

Думата изкуство подейства на Калуст като предупредителен звън, който събуди любопитството му.

— Търгувате с произведения на изкуството?

Генерал Хан ядосано махна с ръка, сякаш не искаше да повдига темата.

— Това си е моя работа.

Арменецът не се отказа; интуицията му подсказваше изгодна сделка. В Париж имаше много разорени руски благородници, които продаваха истински съкровища.

— Знаете ли, че съм ценител на произведенията на изкуството? — попита той. — Вие сте ми много симпатичен и аз с удоволствие ще ви помогна. Знам, че бежанците от болшевишката революция минават през трудни времена, а хората трябва да се подкрепят, нали така? — Погледна го невинно, но всъщност бе хвърлил мрежите и чакаше рибата да се хване. — Ако търгувате с изкуство, може би имате нещо, което би ме заинтригувало...

Персиецът поклати глава.

— Слушайте, тук говорим за велико изкуство — каза надменно той. — Изключително ценни платна, които са по джоба само на най-богатите, разбирате ли? Не че се съмнявам във финансовите ви възможности, драги, но честно казано, ми се струва, че не разполагате с достатъчно средства, за да си позволите въпросните съкровища.

Разговорът определено ставаше интересен.

— Така ли мислите? — усмихна се Калуст. — Предизвиквам ви да проверите. За какви съкровища говорите?

— Ами за черешката на тортата. Творби, които само един Ротшилд може да купи, схващате ли?

По лицето на Калуст заигра загадъчна усмивка.

— Уважаеми генерале, аз притежавам платна на Дега и Реноар плюс още някои дребни неща в скромната ми колекция. Ако някой продава творби от подобен ранг, може да се заинтересувам. Кой знае?

Хан впери високомерния си до момента поглед в арменеца и го разгледа с внезапен интерес. Човек, притежаващ картини на такива велики художници, несъмнено имаше възможности.

— Наистина ли?

Калуст продължи да се усмихва.

— Да ви приличам на шегаджия? — отвърна той. — За какви точно творби говорите?

Бившият главнокомандващ на хусарите се замисли за момент, сякаш изучаваше събеседника си. Генерал Хан се имаше за познавач на човешкия нрав, затова му отне само миг да се убеди, че рискът си струва. Щом взе решение, той се огледа наоколо, за да се увери, че никой не ги слуша, и със съучастническо изражение приближи стола си до този на Калуст, навеждайки се към него, сякаш искаше да му прошепне нещо на ухото.

— Говоря за най-големите съкровища на Русия — прошепна той. — Имам контакти, благодарение на които мога да ви уредя фантастични покупки!

— Да, но на какво?

В погледа на офицера отново се прокрадна недоверие. Никой в клуба не им обръщаше внимание.

По сцената подскачаха няколко балерини и клиентите направо ги изпиваха с поглед. Тайната щеше да бъде запазена, освен ако Калуст бе недискретен, но пък не изглеждаше такъв човек.

Генерал Хан въздъхна, сякаш за да набере смелост, и най-после изплю камъчето.

— Заграбената плячка от „Ермитажа“.

[1] Дами и господа (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Бърз украински танц. — Б.пр. ↑

[3] Част от Версайската система от договори, подписани след края на Първата световна война между страните победителки от Антантата и отделните победени държави. Севърският договор е мирен договор между Антантата и Османската империя, подписан в парижкото предградие Севър на 10 август 1920 г. Урежда териториалните загуби на империята след войната, като североизточните части на Турция преминават към Армения. — Б.пр. ↑

[4] Откъс от популярната руска песен „Катюша“. — Б.пр. ↑

II.

Мисълта за музея на Петроград, стария Санкт Петербург, напълно бе обсебила Калуст. От разговора с генерал Хан насам името на прочутата руска галерия се бе загнездила в ума му, сякаш нищо на света не бе по-важно от съкровищата на „Ермитажа“. Това го накара отново да потърси съвет от най-големия експерт по изкуство — неговия приятел, уредник в Националната галерия.

— „Ермитажът“? — попита слисано Калуст. — Смятате ли, че мога да се сдобия с експонати от „Ермитажа“?

Сър Кенет Барк редовно посещаваше лондонските приеми на „Хайд Парк Гардънс“ 38 и арменецът се възползва от първата удача му се възможност да го замъкне в кабинета си, за да обсъдят въпроса. Уредникът на Националната галерия от години консултираше Калуст относно колекцията му от произведения на изкуството, водейки го из заплетените лабиринти на артистичните среди, затова арменецът на всяка цена трябваше да поиска мнението му по този належащ въпрос.

— Не знам дали подобно нещо е възможно — отвърна английският експерт и се отпусна на креслото до прозореца. — Но ако е... По дяволите, какъв удар!

Кипящ от ентузиазъм, Калуст отиде да налее чаша малцово уиски на съветника си. Знаеше, че ще му хареса.

— Сигурно има някаква уловка — подметна развълнувано арменецът, докато наливаше уиски на госта си, застанал с гръб. — Болшевиките трябва да са луди, за да се отърват така от съкровищата на „Ермитажа“.

Сър Кенет сви рамене.

— Знаете ли, тези хора гледат по-различно на изкуството.

Домакинът се приближи до госта си, подаде му чашата и седна на дивана.

— Що за глупости? Каква друга визия може да има?

— Ами... не всички мислят като вас.

— Стига! Изкуството си е изкуство!

Уредникът на Националната галерия преднамерено замълча, отпи от уискито и когато остави чашата на масичката, прецени, че е настъпил моментът да разбие илюзиите на приятеля си по въпроса.

— Така ли мислите? — попита с реторичен тон. — Тогава, кажете ми, какво е изкуството?

— Самият вие ми го обяснихте веднъж. Изкуството е човешкият начин за създаване на красота.

Англичанинът кръстоса крака.

— Определението ви е правилно — каза той, — с изключение на думата *красота*, разбира се. Изкуството не служи, за да създава непременно красота.

Тази забележка учуди Калуст.

— Какво говорите? Щом не е за красота, тогава за какво е? Нима е възможно да си представим понятието за изкуство без красота? Двете неща са неразривно свързани.

Гостът бръкна във вътрешния джоб на самото си и извади правоъгълно парче картон. Оказа се снимка.

— Напоследък нося това винаги със себе си, за да не забравям странните невидими граници на професията си — каза той и показва фотографията на арменец. — Хвърлете един поглед и ми кажете какво е това.

Калуст взе снимката и като осъзна какво имаше на нея, се намръщи погнусен.

— Писоар?! — възкликна той и мигновено върна снимката, сякаш бе опръскана с урина. — Защо се разхождате с подобно нещо в джоба?

Сър Кенет взе фотографията и я вдигна на нивото на очите си, за да я вижда добре и да подчертае значението ѝ.

— Името на творбата е „Фонтан“ — заяви той. — Изложена е в една нюйоркская галерия, дело на някой си *R. Mutt*, което по-късно се оказва псевдоним на не кой да е, а на френския художник Марсел Дюшан. — Барк се насили да се усмихне. — Това е произведение на изкуството.

Смаян, арменецът направо зяпна.

— Моля?

— В края на войната Дюшан взел един писоар и с него кандидатствал за изложба на Обществото на независимите артисти в

Ню Йорк, сякаш е истинско произведение на изкуството. Организаторите отхвърлили експоната с аргумента, че не е художествена творба, но много скоро някакво списание критикувало решението с тезата, че писоарът всъщност е художествена творба, защото така е решил артистът. Интересното е, че тази интерпретация се възприела единодушно в артистичните среди. Писоарът бил изложен в голяма нюйоркска галерия под името *Madonna of the Bathroom*. — Той размаха снимката. — Може и да не ви се вярва, драги Саркисян, но този писоар наистина е произведение на изкуството.

Калуст настойчиво поклати глава.

— Не, не! — възкликна той. — Абсурд! Ако приемем един писоар за художествена творба, то тогава... ще можем да наречем изкуство всеки един боклук! Един обикновен умивалник, глупави детски драскулки или дори... фъшкии! Това просто не е възможно!

Трябва да разберете, че понятието за изкуство се е променило — обясни сър Кенет. — Войната бе наистина ужасяваща. Кошмарът в окопите, жертвите от Ипер и Вердюн^[1], дори изстребването на арменците в Османската империя — всичко това постави под съмнение концепцията за красивото. Артистите започнаха да мислят, че е безпредметно да създават красиви произведения в свят, в който се случват подобни кошмари. Затова изкуството се променя. Много художници и скулптори престават да се стремят към красивото, а залагат на грозното, защото им се струва по-реално. След тази война, драги, нищо вече не е същото. Дори изкуството.

Арменецът го зяпаше смаяно.

— Залагат на грозното? Що за глупости? Изкуството предполага красота!

— Предполагаше — поправи го уредникът на Националната галерия. — Ако се замислите, ще разберете, че преди да изобрази красота, изкуството първо се стреми да пресъздаде реалността. Забележете, че според Платон Сократ е казал, че изкуството е мимезис — подражание. Той разбирал изкуството като огледало на реалността. Това определение е много по-точно, отколкото може да ви се стори на пръв поглед.

— Не разбирам. Щом искаме точно копие на нещо, можем просто да го снимаме. — Калуст поклати глава. — Не, сър Кенет,

изкуството не е пресъздаване на реалното, а по-скоро въвеждане на красотата в превъплъщението на действителността.

Гостът не отстъпи.

— Грешите — настоя той. — Знаете ли, ключът за разгадаването на Сократовото определение ни е даден от Шекспир. В „Хамлет“ великият творец обяснява, че огледалото не се ограничава само с отразяването на реални образи; преди всичко то е инструмент за разкриване на истината. Когато Нарцис се влюбил в отражението, което зърнал в реката, той не е знаел, че вижда собственото си лице. Това се разбрало по-късно. С други думи, изкуството е огледало, което отразява нас самите или ни разкрива заобикалящия ни свят по начин, по който собствените ни очи не могат да видят.

Калуст махна с ръка към снимката на „Фонтан“, която събеседникът му прехвърляше между пръстите си.

— И как това... превръща ужасната ви снимка в изкуство?

— Изкуството ни разкрива реалния свят — повтори сър Кенет. — Превръщайки един писоар в произведение на изкуството, Дюшан ни показва грозотата на нашата действителност. Свят, който позволява касапници по време на война, няма как да бъде красив, затова е представен като грозно място. В този смисъл писоарът на Дюшан е метафора на света. Когато наблюдаваме писоара, виждаме в него нещо и от нас самите; нещо ужасяващо, мръсно и отблъскващо. „Фонтан“ сравнява действителността с урина.

Домакинът неспокойно се размърда на дивана, смутен от тази нова гледна точка за изкуството.

— Вижте, сър Кенет, това не може да се нарече художествена творба — отвърна той и отново посочи към снимката на писоара. — Ако беше така, какво би отличило писоара на Дюшан от всеки друг писоар, който виждаме в обществените тоалетни? Та те са напълно еднакви!

Уредникът на Националната галерия повдигна вежди.

— Идеята! — заяви той. — Ето това отделя изкуството от реалността. Идеята.

Арменецът примигна объркано.

— Простете, но не разбирам.

— Писоарът в коя и да е обществена тоалетна не е произведение на изкуството, защото не затова е сложен там. Този на Дюшан обаче е,

защото е художествено средство, предмет, който носи послание. На външен вид двата писоара са абсолютно еднакви, разликата е в идеята да бъдат изложени. Не забравяйте, че според материала в списанието писоарът е изкуство, защото така е решил артистът. Сякаш изкуството само се определя като такова и го показва чрез външни фактори.

Калуст съвсем се обърка.

— Фактори ли? За какво говорите?

Уредникът на Националната галерия се вгледа в събеседника си и разбра, че той все още не бе разбрал идеята му.

— Представете си, драги Саркисян, че виждате човек, който пълзи и лае по улицата цели десет минути. Какво ще си помислите?

— Че е луд, разбира се. Луд за връзване.

— А ако човекът е на сцената и лае в пиеса, в която всички герои са кучета, и тогава ли ще го сметнете за луд?

— Ами... не, разбира се. Това е представление.

— Тогава каква е разликата между мъж, който лае по улиците, и такъв на сцената? Идеята. И как разбираме, че идеите в дадени ситуации са различни? От контекста очевидно. С други думи, от независещи от човека обстоятелства. В конкретния случай онова, което ни показва, че сме изправени пред художествено произведение, а не пред реалния живот, е сцената.

— Добре, това важи за театъра — възрази Калуст. — Но е очевидно, че не можем да кажем същото за другите форми на изкуство.

— Така ли мислите? — Сър Кенет вдигна снимката на „Фонтан“.

— Тогава какво е това? Защо писоарът на Дюшан е художествена творба, а тези в обществените тоалетни не са? Заради контекста, разбира се. — Англичанинът наведе глава и присви очи. — Ами убийствата? Смятате ли, че те са изкуство?

— Убийствата? Изкуство? Що за глупава идея!

— А дали наистина е така? — Барк посочи към прозореца. — Ако някой насече с брадва друг човек тук, в Хайд Парк, това би било гнусно престъпление. Но ако главният герой на Достоевски убие старица с брадва в „Престъпление и наказание“, това е изкуство. Каква е разликата между двете убийства? Отново контекстът. Външните фактори като сцената, където лае мъжът, изложбата, където е поставен писоарът, или страниците на романа, на които е описано убийството на старицата, ни показват, че става въпрос за изкуство, а не за

действителност. Изкуството е подражание на действителността като носител на значение, което ни разкрива нещо за нея. Удоволствието, което изкуството ни дава, идва от осъзнаването, че неговото проявление не е реално, макар и да го имитира добре. Всъщност колкото по-реалистично е представен светът, в буквален или преносен смисъл, толкова по-добро е изкуството. Нима не бихме предпочели актьори, които играят естествено, пред такива, чието изпълнение изглежда пресилено? Онова, което търсим в изкуството, е образът, „преструвката“, илюзията, че наблюдаваме нещо истинско, въпреки че знаем, че не е така.

— Но не ви ли се струва важно тази илюзия да е естетически издържана, да притежава някаква красота?

— Да, но това е лично мнение. Истината е, че красотата не е задължително условие за изкуство. От момента, в който Дюшан превърна писоар в художествена творба, изкуството престана да се тревожи за красотата.

— О, не говорете така! — запротестира Калуст. — Слагате нещата под общ знаменател само заради един изолиран случай.

— Грешите. Чували ли сте за Пикасо?

— Един от онези авангардисти, нали?

— Пикасо е художник, основоположник на ново течение, наречено кубизъм. Идеята е да се създаде изкуство, което не се занимава с мимезиса на физическата реалност, а се концентрира върху този, скрит отвъд нея. Например Пикасо рисува картина с проститутки, която нарича „Госпожиците от Авиньон“, и изобразява деформирани лица. Защо? За да направи мимезис на техните души, а не на външността им. Проститутките може и да имат красиви тела, но са грозни отвътре.

— И какво? Какво се опитвате да кажете?

— Не разбирате ли? Идеята да се премахне красотата от изкуството се разпространява във всички негови форми. Води началото си от Дюшан, но изобразителното изкуство сега ни предлага неразбираеми, дори грозни картини с малко цвят и изкривени форми — Пикасо превръща лицето на красива жена в безформена амалгама. В музиката имаме Стравински, в чиито композиции липсва хармония, а мелодията не струва, като „Пролетно тайнство“, която ужасно дразни слуха. В литературата нови автори като Джойс и Улф пишат

невъзможни за четене романи — никаква интрига, прелистваш страниците и нищо не се случва, просто една аморфна маса от текст. Артистите вече не се вдъхновяват от красотата, а от ужаса. Тези модерни творци казват, че искат да освободят изкуството от оковите на естетиката и че когато е автентично, то няма граници, нито влиза в рамките на определения. Щом някои смятат, че красотата е част от изкуството, тогава нека разрушим това схващане! Изкуство може да бъде всичко, което творецът реши. Всичко. Дори един писоар.

Калуст изглеждаше ужасен.

— И докъде ще стигне всичко това, господи? Какво ще стане с изкуството?

Уредникът на Националната галерия въздъхна, облегна се назад в креслото и отпусна рамене.

— Ужасът от войната унищожи красотата в изкуството, драги Саркисян. Опасявам се, че ще трябва да минат много години, докато артистите отново започнат да създават красиви творби.

В кабинета се възцари тишина. Калуст се чувстваше истински уплашен от думите на приятеля си. Та той още от малък обичаше естетиката и не разбираше живота без красота. За човек като него не бе лесно да приеме всичко това, което поставяше под съмнение нещата, в които вярваше като естет и ценител на красивото.

— Тогава какво да правя с експонатите от „Ермитажа“? — попита накрая той, страхувайки се от отговора. — Да ги зарежа? Да кажа на руснаците, че са красиви и затова не ги искам?

Уредникът настойчиво се взря в арменеца, сякаш в черните му очи можеше да прочете мислите му.

— Зависи какво искате да правите с колекцията си — каза той. — Дали възнамерявате да заложите на красивото, или на модерното изкуство.

— Ако под модерно изкуство разбирате Пикасо и онези течения, които ценят грозотата, не, благодаря. Предпочитам красивото изкуство.

Сър Кенет Барк опря ръце в страничните възглавници на креслото и бавно се надигна.

— Тогава разчитайте на мен — заяви той, видимо доволен. — Ще ви помогна да изберете най-красивите произведения от колекцията на „Ермитажа“.

Трепкащите пламъчета на свещите и прекрасната мелодия, излизаща изпод пръстите на пианиста до прозореца, създаваха приятна атмосфера. Калуст знаеше, че луксозният ресторант на хотел „Риц“ впечатлява всички гости, но жената до него изглеждаше наистина изумена. Омагьосан, той се взря в нея. Имаше златисторуси коси, ангелски поглед, дълга шия и аристократична осанка. Беше истинско произведение на изкуството от плът и кръв. Погледът му потъна в зелените ѝ очи и той въздъхна. Бе хлътнал до уши.

— Този хотел ми напомня на дворците в Санкт Петербург — прошепна носталгично Слава. — Ах, как ми липсват тези галавечери...

— Няма причина да не върнете блясъка в живота си, драга — успокои я арменецът с дрезгав от страст глас. — Щом аз съм до вас, светът отново ще бъде в краката ви.

Баронесата, която Калуст бе поканил на вечеря, се нацупи.

— О, не говорете така! — смъмри го тя. — Разбирам какво се опитвате да направите, но все пак сте семеен.

— Вие също, Слава.

— Не за дълго — побърза да уточни тя. — Но се съмнявам, че вие ще се разделите с жена си.

— За вас ще направя всичко.

Рускинята дискретно се засмя и с непринуден жест отметна златистите си коси.

— Ах, мъже! — възкликна тя, като удължи последната сричка. — Обещават всичко, но не го изпълняват.

— Не ми ли вярвате?

Тя го изгледа предизвикателно с блестящите си котешки очи.

— Първо напуснете жена си и тогава ще говорим. Вярвам в действия, не в слова.

— О, не правете така! Та ние с жена ми въобще не сме близки, повярвайте ми. Не се оженихме от любов, а по сметка. Ние сме добри приятели, нищо повече.

— Така казват всички мъже на любовниците си, когато не искат да напуснат съпругите си. Обясних ви, че не вярвам на слова. Ако наистина ме желаете, разделете се с жена си.

— Ще го направя! — твърдо обеща той. — Но както добре знаете, въпросът е деликатен. Отнема време и трябва да се действа внимателно.

Баронесата се отпусна на стола си и огледа ресторанта, очарована от лукса наоколо. Класическата елегантност и изисканата обстановка на хотел „Риц“ превъзхождаха всичко, с което бе свикнала, откакто бе избягала от Русия и бе дошла в Париж.

— Наистина ли живеете в хотела?

— От години. — Очите на арменеца заблестяха пред удалата му се възможност. Добре че миналата седмица бе отпратил поредната *belle de jour*^[2]. — Искате ли... искате ли да видите апартамента ми?

Тя присви очи и недоверчиво се взря в него.

— Не ставайте груб — смъмри го рускинята. — За каква ме взимате?

Калуст осъзна, че бе отишъл твърде далеч, и виновно сведе глава.

— Извинете ме, красотата ви така завъртя главата ми, че... не знам какво говоря... Простете ми.

След като укроти ухажора си, Слава възвърна миловидното си изражение и се съсредоточи върху обзавеждането на ресторанта.

— Наистина ли колекционирате картини?

— Да, и не само картини. Първата ми колекция бе нумизматична. Още я пазя. Идеята се зароди след първата ми сделка с една османска меджидия. Освен това колекционирам ориенталски килими и китайски порцелан. Разбира се, имам колекции от керамични изделия от Средния изток, сребърни прибори, френски мебели от XVIII век и старинни ръкописи от Персия и Европа.

— Леле! — възкликна тя впечатлена. — Сигурно струват цяло състояние...

— О, нямате представа колко. За щастие бизнесът върви добре и разполагам с достатъчно средства, за да задоволявам тази своя страст. Знаете ли, моите произведения на изкуството са като мои *enfants*. Моите рожби!

— Имате много и различни колекции. Коя е любимата ви?

— Всички, разбира се. Но признавам, че изобразителното изкуство и скулптурата са ми най на сърце. Онова, което най-дълбоко ме очарова и ме кара да обичам живота, са красотата и хармонията, независимо под каква форма.

Рускинята се престори на обидена.

— Мислех, че това съм аз...

— Разбира се! — побърза да се поправи арменецът. — Изкуството се нуждае от душа. Иначе е празно, без смисъл. Тъй вие, баронесо, сте най-прекрасното създание, с което Бог е дарил Земята, ще бъдете душата на моята колекция.

Тя се разсмя, разкривайки съвършените си бели зъби.

— Ясно... Искате да ме добавите към колекцията си...

— И защо не? Хубавата жена несъмнено е истинско произведение на изкуството, а вие сте най-красива от всички. Ако ми се отдадете, аз единствено ще ви извайвам, ще ви моделирам, ще се грижа за вас, ще ви отрупвам с диаманти и рокли, ще ви водя в Монте Карло и Биариц, за да ви превърна в едничка по рода си, необикновена творба на изкуството.

Слава се наведе над масата, русите ѝ коси блестяха в контражур, а плътните ѝ устни леко и чувствено се разтвориха.

— Хм, виждам, че животът с вас ще е интересен — прошепна обещаващо тя. — Кажете ми кое за вас е по-важно. Жените или изкуството?

— Вие.

— О, моля ви! Доколкото чух в „Балалайка“, търсите много по-усърдно експонати за колекциите си, отколкото жени.

— За „Ермитажа“ ли говорите? Да, вярно е. Заинтригуван съм от думите на съпруга ви. Дори вече имам списък с главните експонати на музея. — Калуст се замисли за момент. — Намирам за невероятно, че болшевиките искат да се отърват от най-големите художествени съкровища на Русия. Истина ли е?

— Така изглежда.

— Те са луди! — възкликна Калуст. — Луди за връзване! — Поклати глава. — Ами съпругът ви? Той наистина ли представлява съветските власти, или просто така си говори?

Рускинята сви рамене.

— Знам ли... — промълви тя и отпи глътка вино. — Честно казано, не искам да се меся в тези неща. Всичко, свързано с болшевиките, ме отвращава. Предпочитам да не обръщам внимание.

Вече довършваха вечерята и бяха погълнали солидно количество *Chateau Margaux* — най-доброто френско вино тази година от винтидж

реколтата. Калуст знаеше, че е настъпил моментът да направи решаващ ход в играта на съблазън. Пъхна ръка в джоба си и извади малка кутийка със златна панделка.

— Това е за вас...

Слава отвори широко очи от изненада и с нетърпелива усмивка разопакова подаръка. В ръцете ѝ се озова кутийка „Картие“. Бързо я отвори и видя изящен пръстен с блестящ скъпоценен камък.

— Мили боже! — почти извика тя. — Диамант!

— За вас само най-доброто.

Развълнувана, баронесата скочи от стола си, заобиколи масата и прегърна Калуст.

— Ах, миличкият ми, моят Калустик! — каза тя и го целуна по челото. — *Мой дорогой!* Ти си най-сладкият и най-добричкият, най-прекрасният мъж! *Спасибо, спасибо!* Благодаря!

Когато тя го пусна, челото на арменеца бе покрито със следи от целувки и така се бе изчервил, че лицето му бе придобило цвета на червилото ѝ.

— Значи, трябва да ми се реванширате...

След като го целуна за последен път по върха на носа, рускинята се върна на мястото си с диамантения пръстен, който вече блестеше на изящния ѝ пръст, и се усмихна лукаво, за да му напомни правилата на играта.

— Само ако напуснеш жена си, любими мой Калустик!

[1] През април 1915 край белгийския град Ипер за пръв път в историята е използвано химическо оръжие. Германците изпускат отровния газ иприт срещу английските и френските позиции, за да ги принудят да напуснат окопите. Загиват между 2000 и 5000 войници, а ранените са над 10 000. Битката при френския град Вердюн между германската и френската армия е едно от най-продължителните и кръвопролитни сражения през Първата световна война. Общият брой на жертвите достига един милион души. — Б.пр. ↑

[2] Красавица на деня (фр.). — Б.пр. ↑

III.

Гостоприемната и топла атмосфера в ресторант „Фарамунд“ с жълтеникавата светлина на лампите и шарещите по пода сенки го обгърна приятно, когато влезе вътре с мокрия си чадър. Във въздуха, сред тихите разговори, се носеше миризма на задушено месо и пържени гъби. След кратка разходка в дъжда из „Халите“ Калуст с облекчение се приюти в ресторанта, където бе резервирал маса за вечеря. Подаде шлифера си на гардеробiera и заоглежда масите, докато разпозна мъжа в ъгъла, който се изправи и му протегна ръка за поздрав.

— Голям обрат в петролния бизнес, а? — отбеляза Емануел Нобел, когато и двамата седнаха. — Невероятно е как войната промени всичко.

Докато наблюдаваше събеседника си, арменецът искрено се изненада от промените, които бяха настъпили у него, откакто се бяха срещнали в Баку преди много години. Издълженото лице и високото чело си бяха същите, но косата и брадата му бяха посивели, а кожата му вече не бе толкова свежа. Дали и самият Калуст бе толкова остарял? Не че Емануел изглеждаше зле, не. Всъщност изглеждаше жизнен и енергичен, с живи и умни очи и очарователна усмивка. Но времето бе оставило своите незаличими следи по лицето му и бе отслабило тялото му. Арменецът не спираше да се пита дали шведът също смята, че мъжът насреща му се е състарил. Навярно беше така, макар дълбоко в себе си Калуст да смяташе, че никак не се е променил.

— В живота — отбеляза той с лека тъга — всичко се променя, драги ми Нобел.

— Прав сте, и то невинаги към по-лошо — съгласи се Емануел. — Например вие. Свалям ви шапка. Начинът, по който съживихте Турската петролна компания след войната, бе наистина забележителен! Забележителен, казвам ви. — Той постави салфетката върху коленете си и се наведе към събеседника си. — Как го направихте?

Калуст сведе поглед с привидна скромност.

— О, не беше кой знае какво. Просто съобразих нечии интереси и накарах всички да повярват, че е по-добре да си сътрудничим, отколкото да се унищожаваме взаимно. Постигнах го с известна артистичност, за да успокоя петролните компании и да ги накарам да работят за обща кауза. Виждате ли, просто е.

Отбеляза последното с ироничен тон, което искрено разсмя Емануел.

— Подобно нещо може да е всичко друго, но не и просто — възкликна той. — Успяхте да вкарате Франция в Турската петролна компания за сметка на германските акции, както и американския конгломерат, отнемайки акции от „Англо-Персиян“. Вие стоите зад споразумението от Сан Ремо, с което се разпределиха петролните интереси след войната. На всичко отгоре запазихте непокътнат петпроцентовия си дял. А ето и черешката на тортата — убедихте тези акули да приемат клаузата за сътрудничество и споделяне на новооткрити петролни залежи. Отлична работа!

— Наистина не беше чак толкова необикновено... — настоя домакинът. — Освен това тази клауза защитава интересите на всички страни, прав ли съм?

— Не било необикновено! — скандализирано възкликна шведът. — Не се правете на скромни, драги! Много добре знаете, че последното, за което мислят петролните компании, е как да съдействат на конкуренцията! Всяка една иска да унищожи останалите и прави всичко възможно, за да го постигне. Истинско постижение е, че сте ги убедили да подпишат клауза, която ги задължава да споделят с останалите всяко открито от тях находище на територията на Османската империя, и това може да разбере само човек, работещ в тези среди.

— Вече няма Османска империя — поправи го Калуст. — Сега се нарича Турция.

— Както и да е. Тук важна е Месопотамия, нали така?

— Не сте в крак с времето, драги Нобел. Месопотамия също има ново име. Сега там е държавата Ирак, която наскоро стана независима.

Емануел Нобел сви рамене.

— Знам, но още не съм свикнал с новите имена, какво да направя? — Изпъна салфетката върху коленете си. — Но всички вие сте изправени пред един неприятен проблем, не мислите ли? За чия

територия Турската петролна компания притежава право на експлоатация — за Турция или Месопотамия, Ирак?

— Концесията, която уговорихме с великия везир през 1914-а, е за всички територии, принадлежали на Османската империя — обясни Калуст. — Вярно е, че след войната нещата са различни. Но концесията си остава същата. Тъй като тя касае османските територии, това непременно включва Турция и... Ирак, разбира се. — Арменецът заговори по-тихо. — Освен това предполагаме, че по-големите залежи, в случай че съществуват, се намират в бивша Месопотамия, и сделката би била безсмислена, ако не включва Ирак.

— Да, но новото правителство на Ирак трябва да даде съгласието си. Те потвърдиха ли концесията?

Калуст поглади безупречно оформения си мустак и кимна.

— Току-що го направиха. — Повдигна вежди. — Разбира се, чак след като изплатих четирийсет хиляди лири стерлинги на крал Фейсал.

Нобел не се изненада. Добре знаеше как се сключват подобни сделки.

— Ах, ясно — рече той с разбираща усмивка. — Значи, остава само да открием петрол, нали?

Двамата мъже продължиха да обсъждат промените около петролния сектор, и по-специално последствията от болшевишката революция, разпадането на Османската империя след Световната война, участието на французите и американците в Турската петролна компания, в която Калуст, „Англо-Персиян“ и „Роял Дъч Шел“ също имаха дялове. Двамата се увлякоха в разговор по темата, но по време на десерта арменецът реши, че е време да повдигне въпроса, заради който бе поканил шведския магнат на вечеря.

— Онзи ден се запознах с човек, който се представя като генерал Хан — главнокомандващ на хусарски отряд по царско време — разказа той. — Познавате ли го?

Емануел се усмихна.

— Генерал Хан ли? Че как иначе. Всички са чували за него заради жена му... Как ѝ беше името?

— Слава.

— Точно така — Слава! — възкликна той със замечтано изражение и лека носталгия в очите. — Господи, каква жена! Дори да претърсим степите от край до край, няма да намерим по-чувствено

същество от нея. Наричахме я Динамита — толкова пламенно беше това момиче! Когато влизаше някъде, всички мъже се обръщаха да я видят. Мнозина въздишаха по нея, ех, тази Слава! — Нобел отново се съсредоточи върху разговора. — И вие ли я срещнахте?

— Ами да... Тя е тук, в Париж.

— Наистина ли?

— Със съпруга си.

— Все още ли е толкова красива?

— Истинска принцеса — потвърди Калуст и очите му заблестяха. — Но разкажете ми за него. Какъв е този тип?

— Всички в Русия познават генерал Хан заради жена му. Изглежда, че произхожда от персийско семейство с кралско потекло. Разправят, че тя направо омагьосала генерала, когато се запознали в Царицин, и той пръснал цяло състояние по нея. Това, изглежда, й било достатъчно, за да се влюби — добави развеселено той. — След известно време двамата се оженили.

Арменецът се заигра с вилицата си, докато обмисляше сведенията, които току-що бе получил. Още в „Балалайка“ бе усетил, че Слава обича лукса и това всъщност бе в негова полза. Онова, което не му харесваше, бе подигравателният тон на приятеля му. Затова реши да насочи разговора към темата, която всъщност го бе довела в ресторанта.

— Смятате ли за възможно генерал Хан, който е служил на царя, да прави бизнес с болшевиките?

Емануел Нобел се усмихна.

— Генерал Хан винаги е бил съобразителен и прагматичен мъж. Персийският търговски нюх е в кръвта му, дума да няма. Така че това не ме изненадва. — Той вдигна вежди, сякаш внезапно си бе спомнил нещо. — Освен това чух, че болшевиките поддържат връзка с някои изгнаници от стария режим за сделки от взаимен интерес. — Шведът настойчиво се вгледа в събеседника си. — Защо? Да не би генералът да ви е предложил някаква сделка?

Арменецът се поколеба дали да разкрие тайната. От една страна, обикновено не обсъждаше тези въпроси с всекиго, но в случая сделката не представляваше интерес за шведския магнат.

— Да, предложи да ми продаде произведения на изкуството и антики, като самият той е посредник между купувача и болшевиките

— призна накрая той, без да навлиза в подробности. — Трябва да разбера дали казва истината, или блъфира.

— Генерал Хан е амбициозен и има претенции към персийския трон. На ваше място щях да се отнасям с уважение към него. Не се знае докъде може да стигне.

— Добре, но наистина ли е представител на болшевиките?

Емануел се облегна на стола си и се замисли за момент. След малко бръкна във вътрешния джоб на фрака си и извади малък бележник с адреси.

— Мъжът, който представлява съветските интереси в Париж, се казва Сергей Иванов — каза той, посочвайки съответните записки, надраскани в тефтерчето. — Представител е на „Антиквариат“ — руска организация, която търгува с антики в Париж. Това е адресът му. Предлагам ви първо да говорите с него.

Мъжът, препоръчан от Емануел Нобел, бе млад, с втрещен, дори фанатичен поглед. Взираше се неодобрително в Калуст, очевидно подразнен от елегантния костюм „Уелски принц“ на „Севил Роу“, който арменецът носеше. Срещнаха се в едно кафене на „Шанз-Елизе“, където Иванов си поръча само вода.

— Истинският социалист живее скромно — заяви той и погледна с неприязън към кроасана и билковия чай, поръчани от събеседника му. — Луксът е гнусна хрчка, която капиталистът плюе по пролетариата.

При тази забележка Калуст повдигна вежди, но реши, че е по-разумно да не коментира; той бе добър предприемач и знаеше, че не трябва да ядосва другата страна. А и така опознаваше по-добре руснака. Поведението и думите му разкриваха агресивен и тесногърд социалист — нещо, от което арменецът можеше да се възползва.

— Революцията струва пари — каза многозначително той, като използваше присъщите на болшевиките хитрост и начин на изразяване. — Оказва се, че вашето Политбюро използва парите от колекциите на произведения на изкуството на буржоазията, за да финансира борбата на пролетариата. — Взря се в руснака. — Или може би греша?

Иванов мрачно се огледа наоколо и въздъхна.

— Не, за жалост — призна той с някаква горчивина в гласа си, която бързо се превърна в злоба. — Наясно сме, че алчните капиталисти са хвърлили око на богатствата ни. Буржоазното изкуство е част от тях. Разбира се, ние предпочитаме да го запазим при нас възможно най-дълго, за да не удовлетворяваме желанието на империалистите да сложат ръка на онова, което е наше, но трябва да приемем нещата такива, каквито са. Работническата класа и земеделците изнемогват, средствата им са изразходвани от години небрежно отношение и безсрамна и жестока експлоатация от страна на царя и неговите лакеи. Ето защо трябва да направим някои компромиси. Народът ни е готов на всичко, за да подкрепи огромните ни усилия да задоволим най-належащите нужди на пролетариата, да подсигури справедливите цели на Октомврийската революция и да продължим борбата срещу реакционерите и тираничните империалисти.

Руснакът замълча, сякаш му бе нужно физическо усилие, за да продължи мисълта си. Калуст разбра, че изразът „алчни капиталисти“ се отнася и до него самия, но реши да не обръща внимание на обидата. Най-важно бе да се убеди, че ще има възможност за бизнес с този човек.

— Значи, казвате, че руските художествени творби всъщност... се продават?

Арменецът затаи дъх в очакване на отговора и видя как Иванов се загледа встрани, обмисляйки неудобството, което въпросът провокираше.

— Не мога да се произнесе по този въпрос.

Като чу това, сърцето на Калуст подскочи. Интересно, но този отговор всъщност не бе отрицателен. Това си бе чисто измъкване и като такова представляваше един вид потвърждение. Колкото и невероятно да бе, великите творби от руските музеи наистина се продаваха. Въпреки обзелото го външение Калуст остана сериозен като играч на покер, който прикриваше хода си в най-решителния момент.

— А кой може да го направи?

Руснакът махна неопределено с ръка.

— Имаме хора, които се занимават с тези неща — отвърна лаконично той. — Да кажем, че има установени канали.

Двамата се умълчаха за кратко. Калуст зачака Иванов да каже още нещо, но руснакът стисна устни и арменецът разбра, че трябва да действа предпазливо.

— За генерал Хан ли говорите?

Иванов се взря в него с видимо неудобство и кимна леко.

— Ангажирахме нашите посредници — лакеи на стария режим, с връзки в капиталистическия свят, да организират специална разпродажба — обясни той, произнасяйки думите „стар режим“ и „капиталистически свят“, сякаш плюеше по земята. — Нещо като международен аукцион.

Арменецът зяпна от изумление.

— Аукцион ли?

Руснакът изглеждаше засрамен и отново сведе поглед.

— Нарездания от Москва.

— Но... но това е лудост! Не разбирате ли каква репутация ще създаде това на болшевишкия режим? Вече си представям заглавията по западните вестници! — Махна с ръка във въздуха, сякаш разгръщаше въображаем „Таймс“ или „Фигаро“. — „Руското културно наследство е разграбено!“ или „Болшевиките продават националното богатство!“, или „Комунистите продават руската душа на капиталистите!“. — Той отново се взря в събеседника си. — Ами ако някакъв американски милионер купи най-ценните експонати и тръгне да ги показва наляво и надясно и разправя, че ги е спасил от лапите на болшевиките? Разбирате ли колко нелепо е това?

Иванов не вдигна поглед, сякаш въображаемите заглавия го унизяваха.

— Знам, знам... Ужасно е! Но... какво друго да сторим? Нуждаем се от средства, за да възстановим страната си и да подкрепим справедливата кауза на революцията. Нужни са жертви! Какво друго ни остава?

Това, изглежда, измъчваше руснака, разкъсван между дълга да се подчини на заповедите отгоре и нежеланието да организира продажбата на културното наследство на Русия. Калуст си помисли, че същата дилема навярно потиска и самите управляващи, дали тези разпореждания. Те вероятно напълно съзнаваха каква представа ще създадат за себе си, когато аукционът се обяви публично. Като обмисли въпроса от всички страни, внезапно му хрумна идея. Очите му

заблестяха от вълнение при фантастичната възможност, която се оформяше в съзнанието му.

— Първото, което ще ви посъветвам, е да не продавате художествените колекции — започна той. — Изкуството е душата на един народ и ако го продадете, то значи, търгувате със собствената си душа. Не го правете.

— Страхувам се, че времената са такива...

— Тогава обявете на търг само творби от второстепенно значение — предложи Калуст. Гласът му бе тих, но напрегнат и той едва сдържаше вълнението си. — По този начин няма да привлечете толкова внимание.

Предложението учуди Иванов.

— Второстепенни ли? Но те... не са скъпи.

Калуст настойчиво се взря в него, давайки му да разбере, че съществената част от предложението му тепърва предстои.

— Продайте директно на мен най-ценните си произведения на изкуството — добави той, нанасяйки последния си удар. — Никой няма да разбере. Няма да има новини, смущаващи заглавия или каквото и да било друго. Никакви американски милионери няма да ви се подиграват и честта на болшевишката революция ще бъде спасена. — Повдигна гъстите си вежди. — Как ви се струва?

Описаният от арменеца сценарий, изглежда, се понрави на руснака и лицето му се оживи.

— Да ги продадем на вас?

— Да, и никой няма да разбере. Просто ще ми ги предадете. Ще стане тайно, без никаква публичност. — Арменецът се наведе напред. — Какво мислите за идеята ми? Не е ли гениална?

Враждебността и лошото настроение на руснака тутакси се изпариха, заменени от тихото вълнение, което го обзе, докато обмисляше неочакваните възможности на това предложение.

— Трябва да се обадя в Москва, разбира се — отвърна бавно той, сякаш обмисляше всяка своя дума. — Така или иначе нито аз, нито друг, свързан с болшевишкия режим, може лично да сключи сделката. Затова си имаме генерал Ха..., простете, установените канали.

— Искате да кажете, че приемате предложението ми?

Сините очи на Сергей Иванов се усмигнаха загадъчно. Вместо да отговори, той се вгледа в недокоснатия кроасан на Калуст и

облизвайки устни, разпери примирено ръце, поддавайки се най-накрая на сладките изкушения, толкова обичани от буржоазната класа, която експлоатираше пролетариата.

— Все пак мога да хапна един от тези.

IV.

Малкото хотелче близо до гара „Аустерлиц“ имаше доста западнал вид. Вътре беше мрачно и мръсно, с протрити дюшемета и захабени килими, а лампите едва мъждукаха. Калуст погледна с погнуса напластената по пода мръсотия и се запита дали да не си тръгне. Каква дупка! Нима бе възможно да сключи толкова важна сделка в тази съборетина? Поколеба се за момент, но бързо си спомни, че Иванов го бе осведомил за възможностите на посредника, и се насили да продължи.

В коридора на втория етаж миришеше на мухъл, което накара Калуст да задържи дъха си и да ускори крачка. Стигна до стая 207 в средата на коридора. Последната цифра се бе откачила и сега приличаше на буквата L. Почука два пъти и чу шум от другата страна на вратата. Тя се отвори и отвътре се показва генерал Хан само по наполеонки и долна риза, небръснат и с разчорлена коса. През вехтата риза се подаваха на туфи космите на гърдите и корема му.

Арменецът се поколеба, смутен от неугледния вид, в който го посрещаше домакинът му.

— Искате ли да дойда друг път?

Генералът подръпна долната риза и вдигна наполеонките, за да скрие корема си, и отстъпи назад, като направи място на госта си.

— Не, не. Влезте, моля.

Калуст се подвоуми, буквално потресен от всеобщия упадък, който го заобикаляше, но накрая прие поканата и влезе. Паркетът скърцаше при всяка крачка и помещението вонеше на евтин тютюн и пот. Мебелите бяха от нискокачествено необработено дърво, навсякъде се виждаха остатъци от храна и празни бутилки, леглото не бе оправено и омотаните чаршафи се влачеха по пода. Дали Слава също живееше тук?

— Може да поговорим по-късно — предложи отново гостът, смутен от цялата мръсотия и безпорядък. — Или да отидем другаде. Видях долу една сладкарница, която...

— Тук сме си добре — прекъсна го бившият главнокомандващ на хусарите със зле прикрита тъга. — Предвид деликатния въпрос и положението на шефовете ми, мисля, че е по-разумно да разговаряме на по-тайно място. Знам, че стаята ми е в ужасно състояние и самият аз не съм във форма, просто си имам проблеми... Така или иначе ми се струва по-добре да стоим далеч от любопитни погледи.

Калуст с отвращение огледа стаята и забеляза единствената следа от великолепната съпруга на генерала — черен сутиен, увесен на дръжката на прозореца. Гледката го накара да въздъхне с копнеж. Ах, когато Слава стане негова, той ще ѝ подари сутиени от чисто злато! Пое си дълбоко дъх и прогони мисълта за любимата от главата си. Трябваше да се съсредоточи върху сделката. Огледа се отново и забеляза, че безпорядъкът приличаше на всяка ергенска квартира. Мина през стаята, старайки се да не докосва нищо, и се настани на един стол до прозореца, близо до сутиена, а генерал Хан седна на края на неоправеното легло.

— Както кажете — отвърна Калуст със смесица от примирение и нетърпение. — Тогава да минем направо към въпроса. Тук съм заради разговора ни в „Балалайка“, с изричното съгласие на болшевишките власти и преди всичко с уверението на представителя на Антиквариата, че именно с вас трябва да обсъдя сделката с въпросните творби. — Той се прокашля. — Разбира се, първо бих искал да разбера кои точно са те...

— Съкровищата на „Ермитажа“, както вече споменах.

— Да, но кои точно? Знаете, че музеят е огромен и...

Домакинът се наведе от ръба на леглото, сякаш искаше да сподели важна тайна.

— Най-доброто — прошепна той. — Перлата в короната.

Арменецът се поколеба.

— Кое е най-доброто?

Генерал Хан избухна в пресилен смях.

— Разграбват Светата Рус, драги Саркисян! — възкликна той. — Болшевиките нямат пари. Никой не иска да им заеме, защото им нямат доверие. Тези типове са толкова отчаяни, че са решили да продадат предметите на изкуството, открити в царските дворци, в резиденциите на благородниците и дори в катедралите! Това включва и експонатите

от музеите, в това число и „Ермитажа“. — Генералът неодобрително поклати глава. — Истинско нещастие!

Арменецът поглади брадата си.

— Разбирам — отвърна той. — И каква е вашата роля? Не че ми влиза в работата, но в крайна сметка вие сте служили на царя, а се появявате тук като говорител на болшевиките. Трябва да се съгласите, че... всъщност...

Генералът въздъхна тежко.

— Такъв е животът! — промълви примирено той. — Размаха енергично ръце. — Огледайте се! Вижте докъде стигнах! Аз, който стотици пъти съм бил в царския двор и в най-красивите дворци в Санкт Петербург, Москва и Кавказ! Аз — главнокомандващият на хусарите срещу османците! Та в моята кръв тече кръвта на персийските крале! А къде съм сега? В мизерна дупка в работнически парижки квартал! — Унило отпусна рамене. — Какво мога да сторя, освен да живея с онова, което ми подхвърлят? Щом болшевиките искат от мен да посреднича в сделките им и ми предлагат комисиона от хиляда франка за всяка продажба, какво според вас трябва да направя? Да се правя на много благороден? Да им откажа и да си чезна в мизерията? Би било хубаво, нали? Почтена постъпка безспорно. Но в живота не става така. Вижте, имам сметки за плащане и жена, която да издържам. — Той сведе поглед и заговори по-тихо, сякаш силите му се бяха изчерпали. — Моята Слава не е обикновена жена, както сигурно сте забелязали. Тя е свикнала с определен стандарт на живот и го изисква. Така, както е тръгнало, не знам дали ще издържи този...

— Разбира се — прекъсна го Калуст, който не изгаряше от желание да се задълбава в жалкия живот на събеседника си и бързаше да насочи разговора към истински важните неща. — Но да минем на въпроса — каза той и прочисти гърлото си. — Господин Иванов ми каза, че е получил нови нареждания от Москва, според които трябва да ме насочи към подходящите канали. — Насили се да се усмихне. — Доколкото разбрах, този канал минава през вас.

Докато все още се съвземаше, генерал Хан отново се ядоса.

— Тези болшевики стават смешни! — възкликна той. — Нуждаят се от пари, но ги е срам да ги изкарат! Какво правят тогава? Намират посредници! Карат други да им вършат мръсната работа и си

мислят, че така излизат чисти като сълза, все едно главата не знае какво правят ръцете! — Поклати глава. — Глупаци!

— Както навярно предполагате, аз не съм в позиция да осъждам действията на хората, с които правя бизнес...

— Знам много добре! — съгласи се бившият командир на хусарите. — Просто си изливам душата. — Внезапно смени тона. — Но вие сте прав, драги Саркисян. Да минем на въпроса.

— Точно така.

Генерал Хан си пое дълбоко дъх, сякаш събираше смелост, за да започне преговорите.

— Имам нареждания от Москва да уговоря директно с вас продажбата на най-ценните експонати от „Ермитажа“ — обяви той. — Какво искате да купите?

През последните седмици Калуст подробно и внимателно бе проучил колекцията на големия музей в Петроград под експертното ръководство на сър Кенет Барк и други специалисти, които бяха правили оценки на експонатите на „Ермитажа“. Все пак арменецът знаеше, че трябва да бъде предпазлив и да не показва специален интерес към даден експонат, за да не предизвика раздуване на цените. Затова и дума не можеше да става той да направи първата крачка.

— О, не знам — отвърна той с престорено безразличие. — Какво имате? Нещо по-специално?

Генералът пресилено се засмя.

— Всичко в каталога е специално.

— Подскажете ми.

Домакинът се наведе, отвори чекмеджето на нощното шкафче и извади документ, подпечатан с червен печат със сърп и чук — цвета и символите на Съветския съюз. Остави го на леглото и се зачете.

— Какво ще кажете за Удон? — попита той и вдигна поглед към събеседника си. — Познавате ли работите му?

Дъхът на Калуст почти секна. Колко пъти сър Кенет Барк му бе говорил за Удон! Това бе перлата на музея. Самата Екатерина Велика е била негова покровителка. Благодарение на необикновеното търсене на творбите му в стил рококо в края на войната цената им неимоверно нарасна, достигайки петдесет хиляди лири. Сър Кенет Барк смяташе, че тя ще продължава да расте. Арменецът сви устни и придоби замислено изражение.

— Май съм чувал за него...

— Една от неговите скулптури, наречена „Диана“, е част от фонда на „Ермитажа“. Интересува ли ви?

Дали го интересува? Калуст знаеше, че „Диана“ бе най-добрата творба на Удон — истински шедьовър, но не показва вълнението си. Вместо това направи гримаса и демонстрира повърхностно любопитство.

— Колко искат за нея?

— Пазарната цена е петдесет хиляди лири...

— Колко?! — възкликна възмутено потенциалният купувач.

— Това е лудост!

— Такава е цената, определена от „Ермитажа“.

Калуст категорично махна с ръка.

— И дума да не става! Та това е обир! — Взря се в списъка, за да подкани генерала да продължи. — Какво друго има там?

Хан отново зачете каталога.

— Сребърен сервиз от Жермен, датиращ от XVIII век. Струва сто хиляди лири.

Гостът неодобрително поклати глава.

— Пфф! Цените са ужасно завишени!

— Имаме и тоалетка на Мария Антоанета. Също сто хиляди. И френски мебели на актьора Талма^[1] на цена от четирийсет хиляди лири.

— А картини?

Генералът обърна страницата.

— Изобразителното изкуство е от тази страна — посочи той. — Най-доброто, с което разполагаме, е един автопортрет и „Атина Палада“, двете на Рембранд, и „Портрет на Хелена Фурман“ на Рубенс. Имаме още „Благовещение“ на Питер Бут^[2] и „Паднали дървета във Версай“ на Робер^[3]. Първите две платна струват по петдесет хиляди лири, другите две — по двайсет хиляди. — Подаде каталога на събеседника си. — Вижте дали има нещо друго, което ви интересува.

С треперещи от вълнение пръсти пред възможността да се сдобие с две платна на Рембранд и едно на Рубенс, арменският колекционер пое листовите и се взря в изброените там творби. Тъй като вече знаеше наизуст каталога на „Ермитажа“, му отне по-малко от

пет минути да прочете всичко, след което върна списъка на посредника.

— Всъщност най-ценните платна са посочените от вас.

Генерал Хан се усмихна за първи път от началото на срещата.

— А, видяхте ли? И какво?

— Проблемът е в цената.

Бившият командир на хусарите настойчиво постави пръст върху дясната колона на каталога, където бяха записани цените.

— Такива са пазарните цени.

— Може би, но те са за аукциона. А ние не наддаваме, нали? Една тайна продажба, далеч от световната преса, предполага по-умерени цени.

Генералът поклати глава.

— Не ми излизайте с този номер — каза той. — Тези платна струват толкова, колкото е записано тук. Посъветвайте се с експерт и ще видите, че цените са разумни.

Думите на посредника накараха Калуст да се отпусне на стола си, който внезапно му се бе сторил удобен. Бизнесът беше неговото поле на изява, преговорите — неговото изкуство. Щом бе успял да обедини конкурентни петролни компании, да ги накара да работят заедно за Турската петролна компания, нима не бе способен да изиграе начинаещи търговци като болшевиките? Само това оставаше! Той — мъжът, който бе изучил изкуството на професията си сред джунглата на константинополския пазар, срещу фанатизираните глупаци, които живееха в някаква утопия в Москва? Болшевиките нямаха никакъв шанс. Потърка длани и склучи пръсти, докато наум изпипваше плана, който бе обмислял от известно време насам. Разбира се, трябваше да изглади някои подробности, но част от разговора му с генерал Хан му бе подсказал как да реши сделката.

— Преди малко споменахте, че получавате комисиона за продажбите... — Не довърши мисълта си и даде възможност на събеседника си да потвърди и да разкаже повече.

— Хиляда франка за продаден експонат — обясни посредникът с подозрителен и дори леко враждебен тон, тъй като не виждаше какво общо има това със сделката и какво точно цели арменецът с въпроса си. — Защо? Това притеснява ли ви?

— Всъщност, да.

— Е, хайде сега! — ядоса се генералът, повишавайки глас. — И за какво? Върша си работата почтено и заслужавам своя дял. Или смятате, че се напъвам тук от обич към болшевиките? — Завъртя очи гневно. — И таз добра!

Калуст не помръдна, с непроницаемо изражение, както правеше винаги, когато събеседниците му бяха завладени от емоции. В този момент играеше ролята си на мним предприемач почти съвършено.

— Тревожи ме фактът, че ви дават само хиляда франка на продажба — заговори спокойно той. — Хиляда франка са просто милостиня. Милостиня, казвам ви! Вие заслужавате повече от това. Много повече.

Тези думи изненадаха генерал Хан. Въпреки първоначалните му очаквания арменецът все пак му влизаше в положение. Объркан, събеседникът изведнъж усети как очите му се насълзяват и се изненада от собствената си емоционална уязвимост. Опитва се да овладее емоциите си, но не успя. Думите на събеседника му го бяха докоснали по странен начин, трогнаха го повече, отколкото можеше да си представи.

— Аз... аз... — заекна той с трепереща брадичка — трябва да им се подчиня. — Извърна поглед, за да скрие внезапния емоционален срив, който очите му издаваха. — Животът е труден, жена ми... Трябваше да приема и малкото, което ми предлагат, и...

Арменският колекционер усети идеалния момент, в който да изиграе големия си коз. Калуст се наведе напред с покровителствено, почти бащинско изражение.

— Вие заслужавате много повече — повтори меко той с кадифен, нежен тон. — Да започнем с уважението. А според мен уважението се плаща добре. Хора, които ви дават хиляда франка на продажба, не ви уважават, държат се с вас като с роб, сякаш искат да купят достойнството ви. Но аз няма да го позволя. — Изправи се на стола и свъси вежди, сякаш обмисляше разумна цена. — Ще ви дам... вижте, ще ви дам пет хиляди лири.

Генералът, който бе извърнал лице, за да скрие вълнението си, мигновено се обърна към арменеца с въпросително изражение.

— Моля?

— Ще ви дам пет хиляди лири комисиона за всяка творба, която ми продадете — каза Калуст. — Сумата е разумна, не мислите ли?

Генерал Хан разтърси глава, сякаш се опитваше да подреди мислите си.

— Вие ще ми платите, за да ви продам експонати?

— Разбира се! — потвърди арменецът. — Пет хиляди лири за всяка творба, която ми продадете на предложена от мен цена.

Не беше нужно да си изпечен бизнесмен, за да разбереш, че основната идея на предложението се крие в последните думи. *На предложена от мен цена.* Комисионата несъмнено бе добра, но на каква цена?

— Какво означава това?

Погледът на Калуст попадна върху каталога на „Ермитажа“, който лежеше отворен на леглото.

— Уредете ми добра цена за тези картини и аз ще сложа край на финансовите ви затруднения — отвърна той. — Предложението ми е изгодно и за двама ни, не мислите ли? Вие ми помагате да ги купя евтино, а аз ще ви помогна да се измъкнете от затрудненото положение, в което се намирате. — Калуст скръсти ръце на гърдите си, сякаш го предизвикваше. — Какво ще кажете?

Посредникът прокара пръсти през рошавата си коса, показвайки космите под мишниците.

— Какво разбирате под евтино?

— Наполовина. Убедете болшевиките, че такава е цената на дискретността.

Генерал Хан взе каталога и отново разгледа цените на най-ценните произведения. Направи някои сметки и претегли нуждата на Москва да продаде повече предмети срещу срама да го направи публично. Прецени аргументите си и предвиди препятствията, които щяха да се появят по пътя му.

— Искате да си купите злато на цената на обикновена мед — отбеляза той с провлачен глас. — Те няма да се съгласят.

Арменецът не се отказа.

— Подготвил съм и един подарък. Знам, че болшевиките имат трудности да продават петрола от Баку заради бойкота на Запада. Кажете им, че ще намеря начин да заобиколя този бойкот.

— Звучи интересно — отвърна генерал Хан. — Но за да ви съдействам в подобно сериозно начинание, все пак имам някои допълнителни условия...

Калуст не си правеше илюзии. В неговия свят „допълнителните условия“ бяха повече пари под масата.

— Слушам ви.

Офицерът се загледа към тъмната улица през прозореца. Сетне отново се обърна към събеседника си.

— Искам да подкрепите плановете ми за Персия.

Арменецът не бе очаквал това.

— Какъв вид подкрепа?

— Проучих ви и разбрах, че имате връзки във Външното министерство и Британската банка — каза той. — Искам да отворите тези врати за мен. Свържете ме с тези хора и аз ще уредя сделката с платната на „Ермитажа“ при вашите условия.

Руснакът не искаше пари, а само да го представят във финансовите и политическите среди. При това положение Калуст нямаше нищо за губене.

— Съгласен съм.

Двамата мъже се усмихнаха широко. Станаха и се ръкуваха.

— Поздравления, господин Саркисян! — възкликна генерал Хан, като едва сдържаше вълнението си от мисълта за новата си комисиона. — Най-големите съкровища на „Ермитажа“ са ваши!

Думите погалиха слуха на Калуст като нежна мелодия. Арменецът примигна, все още не можеше да повярва, че е сключил сделката. Вярно е, че никога не се бе съмнявал във възможностите си, та нали в крайна сметка беше велик предприемач? Но измерението на този успех правеше всичко да изглежда нереално; струваше му се толкова невероятно, че приличаше повече на сън.

— Сигурен ли сте?

Генерал Хан едва не затанцува от радост, защото съзнаваше, че личните му проблеми вече бяха погребани под планини от лири.

— Драги Саркисян, като говорим за изкуство — вие току-що сключихте сделката на века!

Първият човек, с когото Калуст говори, когато напусна хотела и се върна в центъра на Париж, беше мадам Дюпре. Влетя въодушевен в кабинета ѝ, замаян от грандиозната сделка, която бе сключил в

мизерната стая на треторазредния хотел, и все още не можеше да повярва на случилото се.

— Разбрахте ли какво направих? — питаше я той, докато постоянно се щипеше, за да се увери, че не сънува. — Разбрахте ли?

— Това е изумително, мосю Саркисян — усмихна се асистентката му. — Поздравления!

— Изумително ли? — запита шефът ѝ, сякаш тази дума не можеше да опише измерението на сделката му. — Съкровищата на „Ермитажа“ ще ме превърнат в собственик на най-добрата частна колекция на произведения на изкуството в света! В света, разбирате ли? По-добра от тези на Рокфелер, Гети и Ротшилд! Никой друг не притежава такива богатства! Никой!

— Поздравления!

Арменецът не можеше да си намери място от вълнение, сърцето му биеше лудо в гърдите, а по лицето му бе изписана почти безумна радост. Започна да се оглежда наоколо, сякаш внезапно се бе разтревожил за нещо.

— Лист хартия! Дайте ми лист хартия!

В ръцете му тутакси се появи бележник, който чевръстата мадам Дюпре му бе подала.

— *Voila!*

Калуст седна зад едно бюро и припряно започна да пише нещо.

— Трябва да изпратим телеграма до сър Кенет, за да му съобща новината — каза той. — Той много ще се зарадва. — Внезапно спря да пише, сякаш му бе хрумнало нещо друго. — Освен това трябва да реша от кои творби да се откажа. — Той се обърна към секретарката си. — Вие ме познавате. Не съм стиснат. Когато купувам нова картина, веднага продавам някоя не толкова ценна. — Вдигна пръст. — Тайната на добрата колекция е качеството, а не количеството. А аз приемам само най-доброто. — Отново се съсредоточи върху бележника и започна да пише. — Първо, трябва да уведоим сър Кенет. Само за това мисли, горкичкят. Ако не му кажа, може да получи някой сърдечен удар...

Когато завърши писмото, го даде на мадам Дюпре, която веднага се отправи към пощата, за да го изпрати на уредника на Националната галерия.

Останал сам в кабинета, Калуст с учудване установи, че в този миг има нужда от компания. Трябваше да сподели с някого този изключително важен момент. Помисли си за Слава. Днес искаше да бъде със своята рускиня. Но, уви, той нямаше представа къде е тя. Замисли се дали да не я потърси в „Балалайка“, но се отказа. Все още беше рано. Трябваше да има търпение. Истината бе, че му се искаше да отпразнува събитието с някой близък. Но кой?

Тогава се сети за Хендрик.

Над града бяха надвиснали гъсти стоманеносиви облаци, които заплашваха всеки момент да рухне силен дъжд, затова, преди да излезе на улицата, Калуст си облече шлифера и се втурна към колата си. Шофьорът, който го чакаше до бентлито, отвори задната врата и се настани пред волана.

— Към „Риц“, Игор.

Благодарение на връзките си със Сезар Риц, Калуст винаги успяваше да настани Хендрик в някой от апартаментите на луксозния хотел на площад „Вандом“. Това бе много удобно, особено в случаите, когато двамата трябваше да обсъждат многобройните бизнес дела, в които участваха.

Докато се движеха по мъгливите улици, Калуст не спираше да се поздравява за постигнатия успех. Трябваше да каже на Хендрик, помисли си той. Нали бяха заедно, когато започна всичко. Бяха отишли в „Балалайка“, където се запознаха със Слава и генерал Хан и именно там поставиха началото на сделката. Тогава защо да не се срещне с приятеля си и заедно да отпразнуват най-голямата сделка в сферата на изкуството?

Щом пристигнаха на площад „Вандом“, арменецът изскочи от колата и влезе в луксозното фоайе на „Риц“, сякаш притежаваше хотела. От изгарящото го нетърпение не можа да изчака асансьора. Изкачи стълбите до втория етаж, като взимаше по две стъпала наведнъж, и бързо тръгна по коридора към апартамента. Звънна няколко пъти, докато се молеше приятелят му да е вътре. Шумът от стъпки от другата страна на вратата го успокои и същевременно още повече го развълнува. Ах, как щеше да се изненада Хендрик!

Вратата се отвори и арменецът видя холандеца, който надзърна отвътре с необичайно потайно изражение.

— Хендрик, нямате представа какво се случи днес! — възкликна той с такова въодушевление, че пропусна половината срички. — Нали сте чували за...

— Калуст, сега не...

— ... прочутата колекция на „Ермитажа“ в Петроград? Тя е изключително ценна, разбира се! Искам да ви кажа, че...

— ... не мога.

Арменецът млъкна наред изречението и най-после разгада изражението на приятеля си. Беше притеснен. Хендрик се чувстваше неудобно, че го вижда. Реакцията му изненада Калуст. Защо Хендрик ще се смущава от него?

В този миг през откренатата врата забеляза силует, който премина през стаята зад холандеца. Беше полугола жена, покрила гърдите си с бяла хавлия. Русите ѝ коси падаха свободно по голите рамене. Мярна се само за миг, като призрак — ефирно привидение със златни коси и млечнобяла кожа. Това се случи за секунда, за по-малко от миг, но бе достатъчно, за да я разпознае.

Беше Слава.

[1] Франсоа-Жозеф Талма (1763–1826) — френски актьор, реформатор на театралното изкуство. — Б.пр. ↑

[2] Бароков фламандски художник, пейзажист, роден между 1640 и 1658 г. и загинал в годините между 1689 и 1719. — Б.пр. ↑

[3] Юбер Робер (1733–1808) — един от основните френски артисти на XVIII в., художник, създател на градини и консерватор в Централния музей на изкуствата, бъдещия музей „Лувър“. — Б.пр. ↑

V.

Отмереното тиктакане на стенния часовник отброяваше секундите от спокойния следобед на „Хайд Парк Гардънс“ 38. Нунуфар бродираше, седнала до пукащата камина, подредила цветни конци в скута си, но нервността на съпруга ѝ ѝ пречеше да се концентрира, за да направи два фини възела. Уморена да наблюдава как непрекъснато неспокойно кръстосва салона, тя си пое дълбоко дъх и остави бродерията в кошницата.

— Какво става? Защо си толкова нервен?

Калуст спря по средата на салона, изтръгнат от унеса си. Все още не се бе съвзел от случката със Слава. Предателството му нанесе жесток удар, но в този момент си имаше други грижи.

— Не съм нервен.

— Разбира се — усмихна се съпругата му. — Познавам те вече толкова години. Хайде, кажи ми какво те тревожи.

Въпреки че не делеше леглото с жена си и любовните му „терапевтични“ подвизи се проявяваха само в апартаментите на парижкия и лондонския „Риц“ или пък се отдаваше на луди фантазии с руската баронеса, Калуст и Нунуфар все пак бяха запазили топли семейни отношения и взаимно уважение. Посещаваеше я често, като син, навещаващ майка си, с която понякога споделя проблемите си или иска съвет.

— Спомняш ли си голямата покупка на експонати от „Ермитажа“, която направих? — попита той, най-после излизайки от черупката си. — Генерал Хан отиде да ги вземе от Берлин. Изглежда, уредникът се е противопоставил на болшевиките и за да го заблудят, са изложили картините във временна експозиция, докато успеят да ги пратят в Германия. Генералът ми писа, че вече са пристигнали.

— Тогава какъв е проблемът?

— „Диана“ на Удон — отвърна той и загриза нокътя на показалеца си. — Изглежда, скулптурата е много чуплива. За да не я повредят, ще я изпратят с кораб от Петроград до делтата на Сена и след това нагоре по реката до Париж. Опасявам се, че нещо може да се

обърка и „Диана“ да се повреди. Генерал Хан вече я е платил от мое име и ако нещо се случи, аз ще понеса щетите.

Нунуфар се усмихна и отново подхвана бродерията си.

— Ах, глупчото ми! Всичко ще е наред! — Махна с ръка към картините, статуите и килимите в салона. — Но къде ще сложим всички тези творби? Не смяташ ли, че вече имаме предостатъчно?

Арменецът огледа предметите на изкуството, подредени в салона.

— Да, имаш право — съгласи се той. — Но знаеш ли? Трябва да построим по-голяма къща. Мисля да е наистина огромна — достойно място, където да съхранявам моите рожби.

Калуст поднови нервната си разходка из салона и потъна в мислите си. Съпругата му дълго се взира в него, изучавайки изражението му.

— Само това ли те тревожи?

Той отново спря и се намръщи.

— Също и самият генерал Хан. — Замълча и си пое дълбоко дъх, сякаш обмисляше какво да каже. — Човекът иска да става шах на Персия, представяш ли си? И иска да го подкрепя в начинанието му.

Нунуфар замръзна на мястото си.

— Как ще го подкрепиш? Какво по-точно иска от теб?

— Нуждае се от пари, за да финансира някаква схема, която е намислил, за да се добере до властта. Вярно е, че мога да го въведа във финансовите среди, но... той иска и съдействие от Външно министерство. — Сложи ръце на кръста си. — Въпросът е дали да му помогна, или не.

— Има ли някаква вероятност генералът да успее?

Господарят на дома замислено поглади мустаците си, докато преценяваше отговора.

— Мисля, че да — каза накрая той. — Изглежда, има връзки в персийската армия, и по-специално в казашките среди. — Той кимна. — И честно казано, признателността на бъдещия персийски шах би ми била много полезна.

— Значи, вече знаеш отговора.

Жената се върна към работата си, а Калуст седна на дивана и се взря в сложните геометрични мотиви на великолепия персийски килим в средата на салона, но мислите му летяха към палубата на

кораба, превозващ „Диана“, и по коридорите на висшите финансови институции, през които трябваше да мине, за да помогне на генерала.

Щракването на ключ и отварянето на входната врата го изтръгнаха от мислите му. Двамата съпружи погледнаха към вестибюла и зърнаха Крикор на прага.

— Здравейте! — поздрави той, когато влезе в салона с наведена глава и свенливо склучени зад гърба ръце, което не остана незабелязано от родителите му. — Знаете ли, трябва да ви кажа нещо.

Крикор се усмихваше с особен блясък в очите. Родителите му отдавна не го бяха виждали толкова радостен. По изражението му отгатнаха, че новините могат да бъдат само добри.

— Е? Какво има?

Крикор вдигна глава и погледна родителите си.

— Срецнах едно момиче.

При тези думи Калуст и Нунуфар се спогледаха за миг, изпълнени с облекчение. Кошмарът бе свършил, помислиха си и двамата, защото напълно съзнаваха истинското значение на това заявление. Синът им най-после се бе примирил със загубата на любимата си от Кайсери и бе решил да продължи живота си.

— Ах, момчето ми! — възкликна ентусиазирано баща му. — Най-сетне! Доведи приятелката си вкъщи! Искаме да се запознаем с нея.

Прислужникът сервира супата, докато на масата цареше пълна тишина, нарушавана само от потракването на приборите в изисканите чинии от севърски порцелан. Проницателният поглед на Калуст скришом изучаваше слабата фигура на мургавото момиче, което седеше вдясно от него, и по-точно малкото сребърно разпятие, което висеше на дългата ѝ шия.

— Извинете, бихте ли повторили името си?

Момичето погледна към домакина и загадъчно се усмихна.

— Мария Силвия Фернандес дел Ескориал и Бегоня Мартинес де Асунсион Гонсалес и Прието — изстреля тя на един дъх в сякаш една-единствена дума. — Позната и като Дръзката галисийка.

— Наистина ли? Защо?

Испанката облиза устните си с лукав блясък в очите.

— Защото съм дръзка и защото съм от Галисия.

Настъпи нова неловка тишина, нарушавана само от сдържания смях на Крикор, който очевидно се забавляваше с приятелката си, но все пак се опитваше да спазва приличие. Докато се чудеше дали момичето му се подиграва, или просто така си говори, Калуст не знаеше какво да каже или направи. Накрая реши, че все пак е най-добре да не обръща внимание на коментарите на испанката и досадния смях на сина си.

— Къде се запознахте? — попита Нунуфар, опитвайки се да оправи нещата. — Тук, в Лондон, ли?

— Във „Виктори Бол“ — отвърна синът ѝ, докато се усмихваше на испанката. — На бал с маски.

— Той привлече вниманието ми с костюма си на раджа — каза през смях Мария Силвия. — Носеше огромен тюрбан и червени копринени шалвари, имаше ками и пистолети, и обувки с вирнати върхове. Ел Крикинъо беше много смешен, трябваше да го видите!

Калуст повдигна вежди.

— Ел... кой?

— Ел Крикинъо — повтори тя. — Скоро така ще наричат сина ви. Не е ли очарователно?

Родителите му явно бяха на друго мнение. Къде се е чуло и видяло да се поиспанчва арменско име?

След нова дълга пауза от мълчание, по време на която се чуваше само потракването на приборите и тук-там сърбане на супа, домакинът се взря в пода, а сетне се обърна към жена си.

— Този килим се е износил. Тези дни трябва да го сменим.

Преди Нунуфар да успее да каже каквото и да било, Мария Силвия се намеси.

— Този килим ли? — изсъска тя на развален английски със силен испански акцент. — Толкова ми харесва! — Наведе се и го погали. — Толкова е мек! — Изправи се и се взря в господаря на дома. — Знаете ли, идеален е за момиче като мен.

— Така ли? — учуди се Калуст. — Защо?

Испанката погледна похотливо Крикор, който в този момент пяхаше лъжица супа в устата си.

— Няма да ми убива на коленете!

В този миг приятелят ѝ изплю супата и боязливо стрелна с поглед родителите си дори преди да е избърсал устата си. Калуст и Нунуфар седяха вцепенени и пребледнели, вперили очи в Мария Силвия, търсейки друг смисъл на думите ѝ, различен от онзи, който първоначално им бе хрумнал. Колкото и да се опитваха, намираха едно-единствено обяснение. Погледнаха към Крикор, а после се спогледаха един друг, останали без думи, без да знаят как да реагират. Тъй като не знаеше какво се прави в подобни ситуации, господарят на дома отклони разговора към естетиката — област, в която самият той се чувстваше в свои води. Разказа за Марсел Дюшан и безумието, до което неговият „Фонтан“ бе докарал света на изкуството, и когато нямаше какво повече да добави, наведе глава и се зае със супата си. Последвалата тишина не бе прекъсната до края на вечерята.

— Да не си полудял?

Въпросът бе зададен с едва сдържана ярост, след като Крикор се бе върнал у дома. След като приключиха с вечерята, Крикор, боейки се от нови провокативни забележки на Мария Силвия, които да шокират родителите му, бе изпратил приятелката си до хотела. Калуст и Нунуфар бяха мълчали, докато испанката бе в дома им, но сега, когато синът им се върна вкъщи и бяха насаме, главата на семейството направо избухна.

Нищо, което Крикор да не бе предвидил, докато прекриваше прага.

— Тя си е такава, какво искате? — заоправдава се той и примирено сви рамене. — Обича да провокира и да шокира хората. Няма лоши намерения, повярвайте ми. Такъв е характерът ѝ, не може да устои на изкушението...

— Само безумец може да се влачи с такова момиче!

— Харесвам я, какво да направя? Забавна е.

— Момичето е лудо! — извика баща му, докато лицето му ставаше все по-червено от гняв, задето синът му се правеше на сляп. — Луда за връзване! Къде се е чуло и видяло момиче от добро семейство да говори така? Нима няма чувство за такт? Не може ли да прояви малко уважение? — Махна с ръка към трапезарията. — Щом се

държи така безсрамно в наше присъствие, представи си какво прави, когато е сама!

Крикор вдигна ръка, за да успокои страстите.

— Да не преувеличаваме — каза спокойно той. — Да кажем, че Мария Силвия обича да нарушава правилата, да провокира хората, но ви уверявам, че като изключим това, тя е много възпитано момиче. Може да е ексцентрична, но е възпитана.

— Възпитана, значи... — повтори скептично Калуст. — Какви момичета мислиш, че ходят във „Виктори Бол“? Тези от висшата класа?

— Разбира се. „Виктори Бол“ е в „Албърт Хол“, какво си мислите? — Разпери пръстите на ръката си. — Плаща се пет лири, за да влезеш. Пет лири. Цената гарантира, че „Виктори Бол“ се посещава само от заможни хора.

— Парите не означават възпитание, нито социален статус — обясни баща му. — Куртизанките също са заможни, но... никой не ги запознава с родителите си, не си ли съгласен? Откъде смяташ, че е дошло това момиче? От публичен дом в Мадрид? Или бордей в Барселона? Или пък може би е изпльзляла от някой канал в Севиля?

Ядосан от намеците на баща си, Крикор повдигна вежди.

— За ваше сведение баща ѝ е един от най-богатите мъже в Испания! — извика той. — Сеньор Прието притежава огромни тютюневи плантации в Куба и е собственик на една от най-известните марки кубински пури в света!

— Щом е така, какво прави в Лондон? Грижи се за плантациите?

— Майката на Мария Силвия се лекува в болница „Сейнт Томас“ и тя я придружава. Те двете и прислужницата им са отседнали в хотел „Курзон“. Доволен ли сте?

Калуст се намръщи.

— Тази история ми се струва същата с бели конци — отсече той. — Казали са ти първата хрумнала им лъжа и ти си се хванал. Навярно момичето е разбрало, че произхождаш от богато семейство, и иска да получи своето.

— О, я стига, татко!

— Няма стига, няма! На този свят има много сметкаджии, какво си мислиш? Пълно е с жени, които търсят богати мъже! Избират си

някое ангелче, съблазняват го и готово! И ти си се хванал! Трябва да видиш рускията, която завъртя главата на Хендрик!

— Това е абсурдно.

Съзнавайки, че е отишъл твърде далеч, Калуст се изправи и се опита да се овладее.

— Дори да е така и тази испанка наистина да е от богато семейство, има други неща, които трябва да вземеш предвид — заговори спокойно той. — Не трябва да забравяш, че си наш син.

— И какво от това?

Калуст погледна към Нунуфар, сякаш я подканяше да вземе отношение по въпроса. Тя разбра, че трябва да помогне на съпруга си, и се намеси.

— Баща ти иска да каже, че синовете по подразбиране са наследниците на рода — обясни тя. — На теб се пада да запазиш доброто име на семейство Саркисян. Това означава, че бракът ти ще бъде много повече от съюз между двама влюбени. Това е съюз между... фамилии, разбираш ли?

Крикор зяпна от изумление.

— Намеквате, че трябва да се ожения по сметка?

— Наричай го както искаш — отвърна майка му. — Но браковете във висшето общество не се сключват според критериите на простолудията. Залогът е голям и...

— Това са отживелици, които съществуват само в Армения и Ориента — прекъсна я Крикор възмутен. — Аз няма да постъпя така. Не си го и помисляйте!

Виждайки, че синът му заема изключително неразумна позиция, Калуст отново заговори.

— Добрият син прави каквото е нужно, за да защити честта на семейството си! — заяви той. — Ние ще изберем годеницата ти. Тя ще бъде арменка от заможно семейство, както подобава на хора от нашата черга. — Посочи към входната врата. — Забавленията ти с лудата католичка са си твоя работа и нейната чест, която, като гледам, не е голяма. Но когато настъпи моментът, ще те запознаем с правилното момиче!

Крикор изгледа баща си, после се взря в майка си. Разбра, че двамата са единни по въпроса и в момента нямаше смисъл да спори с тях. Те живееха в друг свят. Той се обърна с енергично движение и се

отправи към стълбите, за да се прибере в стаята си. Когато стигна по средата на стълбището, се обърна и се вгледа в родителите си с решително изражение.

— Ще се ожения за Мария Силвия, независимо дали ви харесва, или не.

Качи се бързо нагоре. Сетне влезе в стаята си и затръшна вратата толкова силно, сякаш да подчертае последната си дума.

VI.

Появата на Филип Блейк на „Сейнт Хелънс Плейс“ учуди Калуст; приятелят му от Министерството на външните работи за първи път го посещаваше в кабинета му и това го обезпокои. На какво се дължеше това неочаквано посещение? Видя как окачва шлифера си на закачалката, а погледът му го изучаваше, преди да се отправи към кабинета.

— Как е, Саркисян? — поздрави го англичанинът още на прага със своя предвзет акцент. — Какво става с вас, старо куче такова?

Домакинът стана да посрещне приятеля си и го отведе към дивана до прозореца, където му поднесе скоч с лед, от който Блейк отпи с видима наслада.

— Какво ви води насам, драги? — попита Калуст с нескрито любопитство. — Трябва да призная, че съм приятно изненадан да ви видя тук. Мислех, че сте твърде зает в Уайтхол и нямате време за старите приятели... — Наклони глава. — Не ми казвайте, че сте дошли заради генерал Хан. Успяхте ли да говорите с него, както ви помолих?

— Разбира се — отвърна Блейк. — Този тип е амбициозен и не ми прилича на глупак. Срегнах се с него миналата седмица и, за бога, мисля, че е нашият човек! Ако успеем да го направим крал на Персия, смятам, че ще можем да предотвратим болшевишкото влияние там. Този генерал Хан ще се окаже много полезен.

— Радвам се да го чуя! — възкликна доволно Калуст, макар че усмивката му бързо изчезна. — Значи, не сте тук заради него?

Блейк загадъчно погали русия си мустак, създавайки впечатление, че крие нещо. След това бръкна във вътрешния джоб на самото си и извади един плик, който нервно повъртя между пръстите си.

— Дойдох заради това.

Калуст се взря в писмото. С тревога забеляза, че носи печатите на Негово Величество, което го накара да подскочи на мястото си.

— Какво има? Случило ли се е нещо?

Арменецът реши, че е възникнал сериозен проблем, все пак Блейк бе прекосил половината град, за да дойде за първи път лично в кабинета му, а това определено му се струваше подозрително. Но веселото изражение на приятеля му го успокои.

— За бога, Саркисян! — възкликна театрално той. — Още ли не сте чули?

— Какво? Какво е станало?

С ловък жест, подобно илюзионист в разгара на чуден изненадващ номер, англичанинът разкъса плика и извади лист хартия.

— Официално писмо от британския *chargé d'affaires*^[1] в Багдад! — обяви тържествено той. — Пристигна тази сутрин в министерството с печат „Спешно“.

— Дайте да видим.

Изгарящ от любопитство, арменецът посегна да вземе телеграмата, но Блейк отдръпна ръка и му попречи да я достигне.

— Спокойно, приятелю — смъмри го Блейк. — Това е кореспонденция от правителството на Негово Величество, не мога да я показвам на когото и да е. — Погледна го снизходително. — Но пък нищо не пречи аз самият да го прочета. Сега, ако разни любопитни погледи надникнат, без да забележа...

Калуст схвана намека.

— О, добре.

Блейк разгърна телеграмата и преструвайки се на разсеян, я обърна така, че арменецът да вижда текста.

СПЕШНО СТОП АНГЛО-ПЕРСИЯН ОТКРИ
КЛАДЕНЕЦ БЛИЗО ДО КИРКУК СТОП ПЕТРОЛНИТЕ
СТРУИ ДОСТИГАТ 50 М ВИСОЧИНА СТОП
ЗАПЛАШВАТ ДА ЗАЛЕЯТ КИРКУК И ДРУГИ СЕЛИЩА
СТОП НАЙ-ГОЛЯМОТО НАХОДИЩЕ ОТКРИВАНО
НЯКОГА СТОП

— Приятелю Саркисян — заговори равнодушно, почти надменно Блейк, сякаш току-що бе съобщил резултата от някакъв мач по крикет, — на път сте да станете безсрамно богат.

Все още взирайки се в телеграмата, сякаш не можеше да повярва, Калуст не бе в състояние да продума, връхлетян от ураган от емоции. В този миг той не мислеше за огромните суми пари, които щеше да спечели, а за доклада за султана, който бе написал преди години и който предсказваше, че Месопотамия лежи върху море от нефт.

По дяволите, беше познал!

Обзет от трескаво вълнение, арменецът пресече ъгъла на „Хаймаркет“ и забързано влезе в хотел „Карлтън“. Рядко закъсняваше за срещите си с Хендрик ван Тигелен, но откакто Филип Блейк му бе съобщил новината, Калуст бе загубил представа за времето. Бе прекарал последните няколко часа в писане на телеграми и провеждане на телефонни разговори, за да потвърди информацията. Целия ден се намираше в крайна възбуда.

Влезе в ресторанта на хотела, потърси с поглед обичайната им маса до прозореца и видя холандеца, който го чакаше. Все още не бе преглътнал предателството му със Слава, но бе решил да продължи напред в името на бизнеса и някак си да се примири. С усмивка, ако трябва.

— Чухте ли новините? — подхвърли той, докато се приближаваше към масата. — Сондъорите на „Англо-Персиян“ са направили огромно откритие! В района на Киркук, точно до мястото, което бях посочил на султана! Не е ли изумително?

— Казаха ми — отвърна сериозно Хендрик, — макар още да не знам подробности...

Калуст се настани на обичайното си място и поръча бутилка вино „Порто“. Беше прекалено развълнуван и имаше нужда да се поуспокои.

— Казва се Баба Гургур — започна да съобщава сведенията, които бе научил през деня. — Изглежда, петролът е толкова много, че е залял терен от десетки квадратни километри и заплашва да достигне няколко села и самия град Киркук. Според моите източници струята е напълно неконтролируема и през първите двайсет и четири часа са се излели, забележете, цели сто хиляди барела!

— Какво?!

— Сто хиляди барела само за един ден! Под тази земя се крие цял океан!

Холандецът го загледа слисано.

— Мили боже! Сто хиляди! Това... това е ужасно много!

— Наистина!

Щом сервитьорът напълни чашата му с вино, Калуст го гаврътна на екс. Остави чашата на масата едва когато вече бе празна, а вътрешностите му горяха от погълнатия алкохол. Въздъхна тежко и усети, че по тялото му се разлива приятна тръпка. Погледна събеседника си и забеляза, че след първоначалната еуфория Хендрик отново се бе затворил в себе си.

— Е? Защо сте така унили?

— Вижте, това откритие променя всичко — заговори бавно холандецът, обмисляйки всяка дума. — Досега нефтът в Месопотамия беше просто...

— Ирак — поправи го арменецът, който винаги държеше на подробностите. — Както знаете, Месопотамия смени името си и сега е независима страна.

— Да, Ирак — съгласи се президентът на „Роял Дъч Шел“. — Искях да кажа, че петролът от Ирак беше просто една абстракция. Всички смятахме, че съществува, но още никой не го беше намерил. — Той повдигна вежди. — Но сега, когато находището е открито и очевидно е много богато, нещата ще се променят. Всички ще искат този терен за себе си.

— Какво искате да кажете? Турската петролна компания притежава изключителните права на концесията за иракския петрол. Само ние, основателите на компанията, можем да имаме претенции към него.

— Знам това — каза Хендрик. — Но тази сутрин до мен достигнаха слухове, че американците кроят нещо. Искат целия петрол за себе си и се канят да ни извадят от играта.

Въпреки че бе свикнал с обичайните за продажния свят на петролния бизнес удари, това разкритие смая Калуст.

— Какво?! Но те... те...

— В момента свикваме събрание на всички акционери в компанията, за да обсъдим въпроса с американците. — Посочи стария си бизнес партньор. — Вашето присъствие е задължително.

— По дяволите! — изруга арменецът със стиснати от яд юмруци. — Как е възможно тези идиоти още да не са проумели, че могат да спечелят повече от сътрудничеството, отколкото ако играят по законите на джунглата? Дали те...

— Трябва да уточним нещо — прекъсна го нетърпеливо Хендрик. — Ще дойдете на събранието, нали?

— Разбира се! Някой трябва да постави тези янки на мястото им!

Калуст поде дълга тирада от ругатни по адрес на „Компания за развитие на Близкия изток“, но се спря, щом забеляза, че изражението на събеседника му е все така сериозно. Явно холандецът не му бе казал всичко. Арменецът замълча в очакване Хендрик да изплюе камъчето.

— Пред нас стои и проблемът с данъците за експлоатацията на иракския петрол — каза мрачно президентът на „Роял Дъч Шел“. — Сумата е огромна, както знаете.

Като чу, че става дума за данъци, Калуст въздъхна дълбоко. Отдавна обмисляше този проблем. Една от причините, поради които прекарваше толкова време в Париж, и по-специално в хотел „Риц“, бе свързана именно с измъкването от данъците. Присъствието му в Париж можеше да докаже на британските власти, че не живее във Великобритания и да не плаща данъци на правителството на Негово Величество. Същевременно, като живееше в хотел, за френските власти той не беше жител на страната, а турист, което го освобождаваше от данъци и в тази страна. Никой не бе по-хитър от Калуст, когато ставаше въпрос за укриване на данъци. Но както всичко в живота, и това си имаше граници.

— Да, данъците... — промърмори унило той. — Блъсках си главата как да ги избегнем, но в случая с петрола, който експлоатираме, не виждам големи възможности...

Хендрик вдигна показалец.

— Има един начин.

Лицето на арменеца се озари в очакване.

— Наистина ли? Как?

Мъжът от „Роял Дъч Шел“ почука с пръсти по масата, сякаш се колебаеше. Сетне съучастнически се наведе към Калуст.

— Турската петролна компания ще трябва да плати дивидентите в натура. С други думи — в петрол.

Арменецът го погледна неразбиращо.

— В петрол ли? Какво означава това?

— Ако дивидентите на акционерите се изплатят в пари, ще трябва да дадем част и на хазната — каза Хендрик. — Но това няма да се случи, ако ги изплатим в петрол. Ето защо решихме да разпределим печалбата между акционерите по този начин.

— Решили сме? Доколкото си спомням, аз не съм решавал нищо.

— Направихме го ние, останалите акционери в компанията — „Роял Дъч Шел“, „Англо-Персиян“, американците и французите. Имахме събрание, на което...

Калуст гневно го прекъсна наред изречението.

— Имали сте събрание?! — възмути се той, повишавайки тон. — Без да ми кажете? И сте взели решение, без да се допитате до мен?

— Знаехме, че няма да се съгласите и...

— Можете да сте абсолютно сигурен в това! — прекъсна го отново той с почервяло от гняв лице. — Не съм съгласен! Не подлежи на обсъждане! — Махна с ръка. — И дума да не става! Само това липсваше!

— Вече е решено.

— Тогава сега ще решите друго!

— Но, Саркисян, не разбирате ли, че това е единствената възможност да избегнем данъците?

Калуст яростно размахваше показалеца си в знак, че не приема думите на холандеца.

— Не и за моя сметка! Няма да го позволя!

— Трябва да изплатим дивидентите в петрол — настоя Хендрик. — Няма друг начин. В противен случай държавата взима огромен дял от печалбата. Това е неприемливо.

— Изплащането в петрол — също. Какво искате да правя с него? Добре знаете, че няма къде да го съхранявам, нито къде да го рафинирам. Не съм петролна компания! Турската петролна компания не може да ми плати в петрол! Дума да не става! В това няма никаква логика!

Холандецът си пое дълбоко дъх. Знаеше, че трябва да прояви търпение; приятелят му все още бе обиден от убеждението му със Слава, но тук ставаше въпрос за бизнес и решението вече бе взето. Колкото по-бързо твърдоглавецът насреща му разбереше това, толкова по-добре.

— Вижте, Саркисян — каза той с най-спокойния тон, на който бе способен, — партньорските петролни компании не могат да бъдат ваши заложенници, дори вие да не сте в състояние да изтъргувате петрола. Проблемът си е ваш. Като търговец на петрол, би трябвало да го знаете.

Калуст изправи рамене с все още зачервено от възмущение лице и се вторачи в събеседника си. Предателството със Слава го измъчваше и служеше като претекст да се заяжда с приятеля си.

— Как ме нарекохте?

Предусещайки гнева на арменеца, президентът на „Роял Дъч Шел“ се поколеба.

— Моля? Нима съм ви нарекъл по някакъв оскърбителен начин?

Тялото на арменеца силно се разтrese, сякаш бе понесъл най-жестоката обида.

— О, да! Нарекохте ме! Какво казахте, че съм търговец ли?

— Ами... да. Търговец на петрол, не е ли така?

Калуст избухна така, все едно Хендрик бе сипал от споменатата течност в запалена камина. Стовари тежкия си юмрук върху масата и скочи, тресейки се от сляпа ярост. По лицето му се четеше гняв, едва се владееше и изглеждаше така, сякаш всеки момент щеше да строши нещо.

— Как смееете?! — извика той, вълн от кожата си, докато размахваше пръст към холандеца. — Как може да ме наричате така?! Аз — търговец на петрол? Аз?! Не ви позволявам, чувате ли? Не ви позволявам! Да не сте го казали отново! Вие по-добре от всеки друг трябва да знаете, че не може да ме наричате така! Не и мен! Никога повече не го правете, разбрахте ли? Никога повече!

В ресторанта на хотел „Карлтън“ настъпи неловка тишина. Хората от съседните маси се обърнаха към ъгъла до прозореца, а сервитьорът, който буташе количка със сладкиши, замръзна на мястото си, чудейки се какво да прави. Дали двамата клиенти щяха да се сбият? Като видя Калуст така побеснял — нещо абсолютно нетипично за него, сервитьорът си помисли точно това. Само ужасът, изписан по лицето на слисания Хендрик, показваше, че грубите думи нямаше да прераснат в сбиване. Затова бяха необходими двама ядосани мъже, а там имаше само един, готов да избухне и от най-малкото нещо.

— Но... но, Саркисян... — заекна холандецът, който все още не разбираше причината за разразилата се буря. — Не исках да ви обидя. Ако не сте търговец на петрол, тогава какъв сте?

Калуст спря да се тресе толкова бързо, колкото бе започнал. Но това не потуши напрежението.

— Архитект! — изръмжа той. — Аз съм архитект!

По лицето на Хендрик се четеше объркване, докато се чудеше дали приятелят му е полудял, или той самият.

— Архитект ли? — попита изненадано той. — И откога?

— Откакто проектирам бизнеса си като произведение на изкуството — отвърна той все така гневно. — Има артисти, които създават красиви картини, проектират величествени сгради или извайват великолепни статуи. Аз създавам компании, разбирате ли? Аз съм творец, артист! И знаете ли кой е моят шефдъвър? Турската петролна компания! Тя е творението на живота ми! Създадох я с гениален талант, манипулирах османците, британците, германците, привлякох вас и „Роял Дъч Шел“, неутрализирах като конкурент и привлякох на наша страна „Англо-Персиян“! Същото направих и с американците, привлякох и французите! Турската петролна компания е шефдъвър на предприемаческата архитектура, а артистът, който я създаде, съм аз, ясно ли е? Аз и никой друг! А какво правите вие? Организирайте си тайни събрания, за да измислите начин как да ме изритате? — Потупа гърдите си с юмрук. — Мен, създателя! — Свали салфетката от яката си и я захвърли на пода, готов да напусне ресторанта. — Само че се лъжете, чувате ли? Много се лъжете! Ще ви покажа аз!

— Какво искате да кажете? — размърда се Хендрик. — Истината е, че вие разполагате с пет процента от гласовете, а останалите компании заедно държат деветдесет и пет процента. Нищо не мога да направя!

Калуст го изгледа кръвнишки, но смекчи тона си.

— Така ли мислите? — попита загадъчно той. — Нима смятате, че съдилищата няма да се поинтересуват от машинациите ви да избегнете данъците?

Холандецът присви очи. Чашата на търпението му бе преляла и сега той започваше да трепери от яд.

— Няма да посмеете...

Калуст пристъпи крачка към него и го погледна в очите предизвикателно.

— Сигурен ли сте?

Отвърщайки на предизвикателството, Хендрик също стана от масата и застана пред нисичкия арменец с ръце на кръста като същински Гъливер в Страната на лилипутите.

Като се имат предвид симпатиите ви към болшевиките — изръмжа той, — изобщо не бих се учудил!

Тази забележка изненада Калуст, въпреки че не се почувства засегнат. Освен неуместно, споменаването на болшевиките му прозвуча като намек.

— Какво говорите, за бога?

Устните на президента на „Роял Дъч Шел“ се разтвориха в странна усмивка.

— Нима споменаването на симпатиите ви към болшевиките ви разтревожи? Всъщност вие сте точно това. Привърженик на болшевиките.

— Не говорете глупости!

Хендрик се наведе напред.

— Отричате ли, че правите бизнес с болшевиките? — попита язвително той. — Отричате ли, че финансирате революцията на онези нещастници в замаяна на няколко картини? И че разграбвате богатствата на Светата Рус, като подхвърляте жълти стотинки на онази банда мошеници?

— Бизнесът си е бизнес! — отвърна ядосано арменецът. — Кой сте вие да ме поучавате? Точно вие, който спите с омъжена жена, да ми се правите на моралист!

Думите на нисичкия му събеседник накараха холандеца да се вцепени. Направи крачка напред, сякаш искаше да прегази Калуст, но се въздържа и гневът му се изписа по зачервеното му лице.

— Как се осмелявате да замесвате Слава? — кресна той. — Какво ви дава това право, след като сам ѝ бяхте хвърлили око?

— Може и така да е било — призна арменецът. — Но не предадох приятелството ни заради една фуста! Това направихте вие! Забихте ми нож в гърба заради жена, а сега искате да направите същото и в бизнеса! Да ви е ясно, че няма да го позволя!

— Не ме интересува какво мислите! — заяви злобно президентът на „Роял Дъч Шел“. — Притежавам най-голямата петролна компания в света и ще правя каквото си искам! Когато видя възможност да спечеля пари, сграбчвам я. И ако харесвам някоя жена, тя става моя!

Калуст замълча за момент, за да се успокои, и присви очи, взирайки се във Ван Тигелен така, все едно искаше да го разкъса. Най-сетне му отвърна с леден тон.

— Надявам се, че си прекарвате добре с вашата курва.

Тази обида бе повече от онова, което Хендрик можеше да понесе. Вдигна ръка, за да удари Калуст, но се спря навреме и с усилие я свали. Огледа се и видя клиентите на „Карлтън“, които укорително ги наблюдаваха. Онова, което англичаните мразеха най-много, бяха сцените. Засрамен, президентът на „Роял Дъч Шел“ си взе нещата и се отправи към изхода. По средата на салона се обърна и размаха юмрук към Калуст, пронизвайки го се гневен поглед.

— Ще си платите за това!

[1] Постоянен пратеник (фр.). — Б.пр. ↑

VII.

Заради гъстата мъгла над летище „Кройдон“ полетът можеше да бъде отменен и дори да затворят пистата. Видимостта намаляваше бавно, но сигурно, и след като провери метеорологичните условия навън, командирът от „Имperiал Еървейс“ влезе в просторния салон на терминала и махна с ръка на групата, която го чакаше.

— Вие, господа, ще пътувате за Остенде, прав ли съм? — попита той четиримата пасажери. — Всички на борда! Да тръгваме, докато все още има време.

Погълнат от „Таймс“, който съобщаваше за успешен преврат в Техеран и възкачването на пауновия трон на човек на име генерал Хан, на Калуст му трябваша няколко секунди да осмисли думите на командира. Новината за победата на протежето му го зарадва, тъй като сега пред него се разкриваха необикновени възможности. Предвид настоящите събития, все пак бе по-добре, че Ван Тигелен бе успял да съблазни Слава. Това означаваше, че новият персийски крал няма да е благоразположен към „Роял Дъч Шел“, поставяйки Калуст в привилегирована позиция.

Все пак той разбра заповедта на командира. Щяха да тръгват. Арменецът наистина трябваше да отпътува за Остенде, но в това време? Хората в малката групичка, водена от Калуст, разтревожено се спогледаха. Там бяха мадам Дюпре като негова асистентка, младият адвокат Робърт Кук, който му помагаше, и Крикор, когото искаше да държи далеч от откачената испанка. Реши, че най-добрият начин да го постигне е да въвлече сина си в семейния бизнес. Освен това вече бе крайно време младежът да започне да работи.

— Хайде!

Пасажерите за чартърния полет до Остенде, нает от Калуст, взеха куфарите си и примирени се наредиха на опашка пред вратата. Като водач на групата, Калуст излезе пръв на пистата и се отправи към самолета. Вестникът се развяваше в ръката му, а самият арменец сериозно се замисляше дали е удачно да пътуват. Да продължат ли? Или бе по-разумно да се върнат? От една страна, бе важно да стигнат в

Остенде точно в този ден — може би един от най-важните в кариерата му, но и не можеше да пренебрегне мъглата. Щом пътуването със самолет обикновено го изнервяше, какво остава за летене в такова време?

Навън бе студено и четиримата пасажери вървяха по пистата, потънали в мрачно мълчание. Трябваше да напуснат Англия, за да избегнат данъците, в случай че наистина имаше някакво споразумение между останалите акционери на Турската петролна компания. Какво можеше да стори Калуст? Примирено се огледа наоколо. На плаца имаше няколко машини на „Империял Еървейс“, които напомняха на гигантски задрямали в мъглата птици. Арменецът потръпна от студ, когато се приближи до наетия за пътуването самолет. Беше двукрилен тримоторен „Хендли Пейдж“ — два двигателя от всяка страна между двете крила и един на носа. Колко лек изглеждаше!

Командирът вече беше в кабината — малко пространство без покрив в предната част на самолета. Щом стъпи на стълбичката с треперещи колене и запази равновесие, за да влезе в адската машина, дребничкият поизплашен пасажер заговори пилота.

— В безопасност ли сме, командире?

Офицерът от „Империял Еървейс“ се обърна и се усмихна, като посочи към перките на носа.

— Това е двигател „Ролс-Ройс“, господин Саркисян — заяви той, сякаш това обясняваше всичко. — Само запазете спокойствие и ще видите, че ще пристигнем живи и здрави.

Калуст се изчерви, засрамен, че е показал слабост, и послушно влезе в летящата машина, чувствайки се като агне на заколение. Обстановката вътре му напомняше на малка кутия, затова му се искаше да побегне, но овладя нервите си и се настани на мястото си. От двете страни на тесния коридор имаше четиринайсет двойни места. Крикор седна до баща си, а зад тях се настаниха мадам Дюпре и Робърт Кук. Останалите седалки останаха празни, все пак полетът бе частен.

Докато всичко бе спокойно, четиримата пасажери разменяха по някоя и друга дума с престорена безгрижност. От време на време се смееха, за да прикрият страха, който се четеше по разтревожените им лица. Изведнъж се чу ръмжение, самолетът се разтресе и всички

млъкнаха. Арменецът пребледня и в опит да овладее надигащата се паника се прекръсти и с треперещи устни зашепна молитва.

След няколко секунди вече се носеха по пистата на „Кройдон“. Усетиха как „Хендли Пейдж“ набира скорост, чуха оглушителния рев на моторите и когато машината силно се разтърси, стомасите на всички се преобърнаха, а сърцата им лудо забиха. Самолетът подскочи и се приземи отново на пистата с глух трясък, сетне отново подскочи и се понесе във въздуха, оставяйки впечатление, че всеки момент пак ще докосне земята. Все пак се задържа и се издигна нагоре. Вече летяха. Въпреки тревогата и изречените молитви, Калуст успя да хвърли поглед през прозореца и видя лондонските къщи, които оставаха далеч долу, докато накрая изчезнаха под сиви разкъсани облаци, които сякаш искаха да скрият града.

Въпреки страховете, които в крайна сметка бяха нормални за всеки самолетен полет, пътуването към Остенде премина изненадващо спокойно. Разбира се, пълните чаши скоч и *Bordeaux Villages*, поднесени от стюардите, помогнаха на пасажерите да успокоят нервите си, още повече когато от тавана на коридора се спусна проекторен екран, на който прожектираха „Изгубеният свят“ — американски филм за страшни динозаври, който бе пожънал огромен успех в лондонските кина преди няколко години.

В това време Калуст мислеше за последствията от победата на генерал Хан в Персия. Бе ясно, че изключителните права за петрола там ще останат в ръцете на „Англо-Персиян“, тъй като генералът бе стигнал до трона с помощта на британските власти, които покровителстваха компанията на Уилям Дарси, но Калуст щеше да намери начин как да извърти нещата в своя полза. Взе писалката си и започна да записва в тефтера си някои съвети, които възнамеряваше да даде на новия шах относно управлението на персийския петрол. Трябваше да му покаже как „Англо-Персиян“ манипулира приходите от концесията със счетоводни измами, които надуваха разходите и свиваха печалбите, за да намалят по този начин дела, който се пада на Персия. И разбира се, щеше да привлече вниманието му върху цените, на които персийският петрол се продаваше на британците. Това щеше да стъжни живота на конкурентите му...

Няколко часа по-късно кацнаха в Остенде и се отправиха към хотел „Роял Палас“, който бяха избрали за конференцията. Още щом пристигнаха, стана ясно, че там шампанското се лее без ограничения. Въпреки че планираха да си тръгнат същия ден, все пак имаха резервация в хотела и Калуст се оттегли в апартамента си.

— Елате да ме вземете след час — заръча той на мадам Дюпре и затвори вратата.

Настани се и се преоблече. Имаше още малко време, затова излезе на терасата с чаша порто и седна на железен стол да съзерцава плажа. Погледът му се губеше сред разноцветните шатри, пръснати по пясъка, и бурните вълни на Северно море, които заливаха брега. Отново се сети за генерал Хан, но реши да отпъди тази мисъл и нетърпеливо стана и отиде до куфарчето си, за да извади плановете на резиденцията. Подреди листовите върху масичката на терасата. Беше купил три къщи, които образуваха ъгъл между три парижки улици. Идеята бе да ги събори и на тяхно място да издигне истински палат на авеню „Йена“, близо до Триумфалната арка. Въздъхна носталгично, когато погледът му попадна върху симетричните линии, нанесени с размах по проекта. Ах, каква прекрасна къща, помисли си арменецът с неприкрита суета. Неговите рожби, както наричаше предметите от колекцията, събирани през годините, най-сетне щяха да се сдобият с място, където всички ще са подредени под един покрив! Тяхното убежище!

Мислите му бяха прекъснати от звънеца на вратата. Беше мадам Дюпре. Прибра проекта и слезе с асистентката си в салона, където се срещнаха с Крикор и Кук. Четиримата се смесиха с останалите участници в конференцията, усмихваха се и ги поздравяваха.

Разговаряха оживено с Жан-Марк Ерто — стария сенатор, който бе техен семеен приятел и в момента бе президент на Френската петролна компания. Французинът правеше остри коментари по адрес на конкурентите им, които се разхождаха наоколо.

— Я погледнете Дарси — каза подигравателно той. — Надува се като същински пуяк, горкичкият глупак!

— Не се шегувайте с него! — посъветва го Калуст. — Превратът в Персия е благоприятен за британските интереси и той ще спечели.

— Но, приятелю, аз чух, че сте близък с новия шах...

Арменецът махна небрежно с ръка.

— Просто слухове...

Поздравиха Уилям Дарси — президент на „Англо-Персиян“, който им отвърна неочаквано дружелюбно.

— Как сте, Саркисян, стари приятелю!

Стари приятелю? Нямахте съмнение, че новите ветрове, които духаха от Персия в полза на Калуст, бяха достигнали и до Дарси.

Но това нямаше да му попречи да уведоми новия шах за начина, по който „Англо-Персиян“ се възползваха от концесията в страната и злоупотребяваха с наивността на домакините.

Хендрик ван Тигелен се държа по-студено. Освен от екипа си адвокати, президентът на „Роял Дъч Шел“ бе придружен и от своята любима Слава, чиито златни коси омайваха мъжките погледи. Сърцето на Калуст подскочи, щом я зърна. Стори му се по-красива от всякога. Въпреки усилията си да не ѝ обръща внимание, не можа да откъсне очи от нея. Рускинята окончателно се бе разделила с генерал Хан и арменецът се запита дали не се разкайваше, че е останала с Ван Тигелен, след като съпругът ѝ вече бе шах на Персия. Вероятно поради тази причина, а и защото не бе човек, който може да преглътне обидата, Хендрик надменно подмина компанията на арменеца, поздравявайки само французите.

— Е? — учуди се сенатор Ерто. — Какво става? Вече не сте ли приятели?

— Не се тревожете — отвърна просто Калуст. — Ще му мине.

— Хм, но вашият бивш приятел очевидно има прекрасна компания — отбеляза французинът, докато се любуваше на изваяните форми на Слава. — Господи, истинска богиня!

— По-скоро курва — поправи го арменецът. — Двамата си подхождат. Не знам дали сте наясно, но тази жена беше омъжена за новия шах на...

— *Oh la la!* — прекъсна го Ерто, кимвайки към вратата. — Ето ги и американците!

Присъстващите замълчаха и отправиха любопитни погледи към мъжете с вратовръзки, които в този миг влизаха в салона. Въпреки сърдечните усмивки и общите интереси в Турската петролна компания, всъщност всички тук бяха врагове, а най-големият от тях бяха американците. Нима години наред не бяха саботирали европейската

конкуренция с жестока манипулация на цените, която едва не ги бе докарала до фалит?

— Ами Рокфелер? — попита Крикор, разглеждайки новодошлите. — Кой от всички е Рокфелер?

Господин Ерто се разсмя.

— Рокфелер ли? За бога, какво говорите? Тази конференция може и да се превърне в най-важното събрание в петролния бизнес, но дори и това не би го помръднало. Дявол да го вземе! Великият магнат няма работа при дребните риби.

Калуст се намеси.

— Имайте милост — каза той. — Не забравяйте, че човекът гони деветдесетте...

Ерто посочи един от американците, който, изглежда, бе ръководител на новопристигналата група.

— Прав сте! Погледнете! Вместо стареца тук е господин Уолтър Тийгъл^[1].

Изпълнителният директор на „Стандарт Ойл Ню Джърси“, една от наследничките на „Стандарт Ойл“, бе висок, едър мъжага, който навярно тежеше над сто килограма, и туловището му определено се забелязваше в пълната зала. Поздрави присъстващите с пламенно *Howdy*^[2]. Държеше се като самия президент на САЩ — Калвин Кулидж. След като размени няколко думи с шефовете на отделните делегации, включително и с дребничкия Калуст, гигантът потърка нетърпеливо ръце.

— Е, приятели, да започваме! — предизвика ги той с огромния си чар и непосредствения си характер. — Казаха ми, че конференцията зала вече е готова.

Посрещнаха предложението с одобрително оживление.

Калуст отпи глътка шампанско, което до момента избягваше, за да запази ума си бистър, и даде знак на хората си да го последват.

— Време е.

Освен хартиените листове, писалките и моливите, единствените други предмети на дългата овална маса в конференцията зала на „Роял Палас“ бяха чашите и каните с вода. Чувахе се шум от местене на столове, докато членовете на делегациите тихо разговаряха помежду си, развълнувани от предстоящото събитие и навярно леко разтревожени от недискретните приказки на конкурентите си.

Калуст се настани близо в единия край на масата, а от двете му страни седнаха Крикор и Робърт Кук. Срещу него бяха членовете на „Англо-Персиян“, насядали около Дарси. Вдясно седяха французите, вляво — мъжете от „Роял Дъч Шел“, а до тях се бяха настанили американците. Те бяха най-многобройната група, която включваше представители на няколко петролни компании; сред тях бяха „Стандарт Ойл Ню Джърси“, „Сокони“, „Пан Америкън Петролеум“ и „Атлантик Рифайнинг“. Всички те имаха участие в „Компания за развитие на Близкия изток“ — консорциум от акули, създаден да представлява американските интереси в Турската петролна компания.

В залата се чу звън. Уилям Дарси се опитваше да привлече вниманието, потраквайки с лъжичка по стъклената си чаша. В залата се възцари тишина.

— Господа, благодаря ви за присъствието на това събрание — заговори англичанинът. — Както вече сте разбрали, в района на Баба Гургур, северозападно от Киркук, сондърите на „Англо-Персиян“ се натъкнаха на най-голямото петролно поле в света, разкрито до момента. Това откритие налага да се споразумеем, тъй като всички сме част от Турската петролна компания, чийто правилник включва спорна клауза, въведена по настояване на господин Саркисян, според която сме длъжни да споделим експлоатацията на терена с останалите членове на консорциума.

— С други думи — намеси се Калуст — петролът, открит от някого от нас, принадлежи на всички акционери в Турската петролна компания и разпределението на печалбата се извършва съгласно дяловото участие на всяка от страните.

— Точно така — съгласи се примирено Дарси. — Това означава, че независимо че находището е открито от моята компания „Англо-Персиян“, полето в Баба Гургур е собственост на всички нас.

При тези думи Калуст се усмихна. Спокойствието, с което Дарси бе изложил същността на клаузата, само потвърждаваше подозрението му, че англичанинът вече бе чул за връзките му с новия шах. Арменецът осъзна, че най-голямата полза от преврата в Техеран бе контролът над „Англо-Персиян“ в рамките на Турската петролна компания.

Уолтър Тийгъл се намръщи.

— Не знам дали съм съгласен с тези условия — каза американецът. — Струва ми се, че те са в разрез със свободния дух, който ръководи американския бизнес. Мисля, че трябва да възприемем политика на отворени врати, с други думи да имаме свобода на действие и равни възможности. Всеки може да прави сондажи, където намери за добре, и да печели от откритите кладенци. Така функционира здравият пазар.

Намесата на директора на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ предизвика едва забележимото одобрение от страна на Дарси.

— Добре звучи — съгласи се англичанинът. — „Англо-Персиян“ открива петрола в Баба Гургур и само тя ще се възползва от печалбата! Всъщност такива са правилата на свободния пазар.

— А ние можем да правим сондажи, където решим — побърза да добави Тийгъл. — Нашите експерти твърдят, че Месопотамия крие неподозирани възможности и със сигурност има още много петролни полета, които...

Президентът на „Англо-Персиян“ вдигна ръка.

— Един момент! — възкликна той. — Не можете да влизате в Месопотамия, все едно отивате на разходка на „Пикадили“. — Замисли се за момент и добави: — Или във вашия случай „Таймс Скуеър“...

— Свобода на действията — настоя американецът. — Трябва да възприемем политика на отворени врати.

— По решение на Обществото на народите Месопотамия е британски протекторат, сигурен съм, че го знаете. А в британските протекторати управляват... британците!

— Но моля ви! — възрази Тийгъл. — Върти ми се смътната идея, че Америка също е победителка във войната. Не можете да се отнасяте към нас така, сякаш нямаме никакви права!

Американецът и британецът се впуснаха в разпален спор за правата, който бе прекъснат, когато Калуст, по примера на колегата си Дарси, почука с лъжичка по чашата си и ги накара да замълчат.

— Навярно забравяте, господа, че в момента съществува само една компания в света със законното право да експлоатира минералните залежи в района на Ирак, бивша Месопотамия — каза той с равен тон и непроницаемо изражение. — И това е Турската петролна компания.

Тийгъл ядосано удари с юмрук по масата.

— Майната ѝ на Турската петролна компания! — кресна той. — Не монополите движат световната икономика! Възможна е само политика на отворени врати!

— Интересно е да чуеш човек от „Стандарт Ойл Ню Джърси“ да се оплаква от монополите — отбеляза невъзмутимо арменецът. — Нима самата „Стандарт Ойл“ не саботира в продължение на години конкурентите си, упражнявайки монополна политика?

— Не това е темата на срещата ни!

Калуст се усмихна.

— Може би — отстъпи той. — Но връщайки се на въпроса, заради който сме се събрали, си позволявам да повторя, че само Турската петролна компания притежава концесия за експлоатация на съответните територии от бившата Османска империя със съгласието на новото иракско правителство.

— И аз ще повторя — нападна го Тийгъл, като хвърли на арменеца леден поглед, — че всеки може да прави сондажи, където сметне за добре. — Удари по масата, за да придаде по-голям ефект на думите си. — Отворени врати!

Калуст не отговори веднага. Вместо това огледа мъжете около масата, вглеждайки се в лицата на ръководителите на всички делегации, и накрая отново насочи поглед към изпълнителния директор на „Стандарт Ойл Ню Джърси“.

— В такъв случай никой не притежава концесията.

В конферентната зала надвисна тишина.

Думите на арменеца, макар произнесени почти шепнешком, зашлевиха присъстващите и им отвориха очите за реалността. Всеки от тях тихо обмисляше истинското значение на изявлението на арменеца. За добро или за лошо права над концесията за петролна експлоатация на територията на бившата Османска империя имаше само Турската петролна компания. Ако само една от фирмите започнеше да действа против конгломерата, концесията ставаше невалидна. Нима бе възможно нещо толкова елементарно да им убегне?

Неспособен да спори с очевидното и притиснат до стената, Уолтър Тийгъл си пое дълбоко дъх и унило отпусна рамене. Той също бе осъзнал, че сам не може да притежава концесията.

— Господин Саркисян — заговори мрачно той, — в тази невъзможна ситуация вие се държите просто невъзможно!

Калуст запази спокойствие.

— Съжалявам, но това е положението — отвърна просто той. — Петролната концесия в бившата Османска империя принадлежи единствено на Турската петролна компания. Докато всички не го проумеят, няма да стигнем доникъде. Не можем да рискуваме с политика на отворени врати, защото вратата вече е затворена и ако я отворим отново, ще прекараме години в спорове, ще се изпокараме помежду си, ще навлезем в нови разговори с иракското правителство и нови лобистки игри, които ще ни струват цяло състояние в подкупи и знам ли какво още! Този път ще ни отведе обратно до стартовата линия. — Арменецът замълча, за да даде време на всички да схванат идеята. — Така, вместо да воюваме помежду си, предлагам да си сътрудничим. Това е единственият възможен път.

Тийгъл се обърна към многобройните членове на своята делегация и се посъветва с директорите на другите американски компании. Хората от „Сокони“ и „Гълф Ойл“ изглеждаха особено развълнувани и останалите делегации от време на време успяваха да доловят по някоя и друга дума, като например „невъзможно“ или „неприемливо“, от тихото им шушукане. След петминутен разгорещен спор американците, изглежда, бяха достигнали до обща позиция. Тийгъл отново взе думата.

— Съжалявам, приятели, но не можем да се съгласим — каза той, поклащайки глава. — Смятаме налагането на отворена политика за абсолютно необходимо!

Членовете на останалите делегации завъртяха раздражено очи. Само Калуст остана невъзмутим.

— Нима не разбирате, че отворените врати ще проточат този процес с години, вероятно десетки години? Истината е, че права за иракската концесия има единствено Турската петролна компания и вие не можете да промените този факт. Концесията е наша само ако сме заедно. Ако се разделим, никой не може законно да експлоатира тези територии.

Американците отново поклатиха глави.

— Проблемът не е в Месопотамия — обясни Тийгъл. — Уговаряме концесии също в Кувейт и Бахрейн. Ако се съгласим Турската петролна компания да бъде изключителен собственик на

петрола на цялата територия на бившата Османска империя, губим всичко това. Не можем да го допуснем!

Истинската причина за възраженията на американците най-после стана ясна. Калуст обмисли ситуацията за момент и докато сред членовете на делегациите отново се надигаше шепот, направи знак на служителя на хотела, който бе застанал до вратата на залата. Той се приближи до арменеца.

— В хотела има ли карта?

— Карта ли, господине? — учуди се мъжът. — Ами... разбира се! Имаме няколко.

— Тогава ми донесете една на Турция и Средния изток — помоли той. — Искam също и табло, на което да разпъна картата, за да виждат всички.

Служителят бързо напусна залата и се върна след няколко минути с табло и статив. Постави ги до кръглата маса и разпъна картата.

Калуст бавно се изправи и поиска от хората си нещо за писане. Крикор му подаде червен молив. В този миг шепотът замлъкна и в залата настъпи тишина. Делегатите любопитно наблюдаваха арменеца, който чертаеше дебела червена линия върху картата.

— Това е Османската империя през 1914 година — каза той, когато свърши. — Знам го, защото там съм се родил, живял съм и съм работил. — Махна неопределено с ръката, в която все още държеше молива. — Ако някой знае повече, моля, да заповяда.

Американците се възряха в картата. Червената линия ограждаше Турция, Арабския полуостров и Месопотамия. Бахрейн се намираше извън контура, но не и Кувейт.

Не и Кувейт.

Това означаваше, че петролните компании можеха спокойно да правят сондажи в страните с перспективни терени. Членовете на американската делегация се спогледаха и хората от „Сокони“ и „Гълф Ойл“ прошепнаха нещо на Тийгъл, което останалите не успяха да чуят. Директорът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ кимна и се обърна към останалите делегации.

— При тези условия — заговори тържествено той — отворената врата се затваря.

През залата премина шепот на облекчение. След хиляди перипетии и години на напредък и отстъпление компаниите най-после се споразумяха. Всички станаха и си стиснаха ръцете. Уилям Дарси понечи да повика служителя и да поръча шампанско, но президентът на „Роял Дъч Шел“ го спря. До този момент Хендрик ван Тигелен бе наблюдавал спора мълчаливо, оставяйки Калуст да защити позицията, която най-много му отърваше. Арменецът току-що бе погребал политиката на отворени врати, както искаше Хендрик. Сега бе дошъл ред на арменеца да бъде погребан.

— Господа! — надвика холандецът глъчката в залата. — Опасявам се, че остана един неизяснен въпрос.

Всички изненадано замлъкнаха.

— Какво има?

— Имам предвид начина на разпределение на дивидентите. Както навярно си спомняте, решихме те да бъдат изплатени в петрол. — Изглежда провокативно Калуст. — Това е най-добрият начин да избегнем данъците и съм сигурен, че никой няма да го оспори.

Делегатите се взряха в дребничкия арменец в очакване на реакцията му. Чувствайки, че всички го гледат, тъй като въпросът го засягаше пряко, Калуст взе чашата си и отпи глътка вода. После я постави леко на масата и въздъхна.

— Случаят е предаден на адвокатите ми — каза лаконично той. — Съдът ще се произнесе относно схемите, които оцеляват миноритарните акционери и потъпкват правата им. — Той замълча и се втренчи изпитателно в колегите си. — Освен това ще е интересно да разберем какво мисли съдът за играчките, с които искате да избегнете хазната...

— Няма да посмеете!

Калуст хвърли предизвикателен поглед към холандеца.

— Тогава изчакайте призовката си — отвърна спокойно. — Мисля, че е абсолютно незаконно принуждаването на акционер да получи печалбата си в натура, когато той е против това. Щом миноритарните акционери във „Форд“ не получават годишната си печалба под формата на гуми, волани или спирачки, защо аз трябва да ги получавам под формата на петрол? Няма никаква логика. Отлично знаете, че не разполагам със средства за рафиниране и разпределение. Какво искате да сторя с петрола, който ще изсипете пред дома ми? Аз

съм миноритарен акционер в Турската петролна компания, не съм петролно дружество! Или ще отмените това абсурдно решение, или съдът ще се намеси и ще въздвори някаква справедливост!

Думите на арменеца предизвикаха смут сред присъстващите, които запротестираха шумно. Най-развълнуван от всички беше Уолтър Тийгъл. С почервения от възмущение лице, американецът клатеше глава и въздишаше като бик пред червения плащ.

— Господин Саркисян, вие много усложнявате нещата! — оплака се директорът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“. — Наистина прекалено! Не е нужно съдът да си пъха носа в нашите работи!

— Тогава ми платете в пари.

— Нима не разбирате, че държавата ще ни вземе огромен дял от печалбата, ако разпределим дивидентите в пари? Та това е пълен абсурд!

— А вие, господин Тийгъл, не схващате ли, че няма как да използвам хилядите барели петрол, които ще изтърсите пред дома ми! Какво искате да ги правя?

— Не сме виновни, че не разполагате с рафинерия и структури за съхранение и разпространение. Проблемът си е ваш!

— Хайде, моля ви! Откога дивидентите в компаниите се изплащат в натура?

Членовете на отделните делегации засрамено се спогледаха. Ситуацията стигаше до задънена улица, а дребничкият арменец не се даваше. При все това не можеха да понесат мисълта за разпределение на печалбата в пари, щом една голяма част от нея щеше да потъне в държавната хазна. Всички бяха на мнение, че е недопустимо да поднесат на тепсия толкова пари, особено когато можеха да го избегнат. Но освен това съзнаваха, че идеята не беше особено етична и вероятно нямаше да издържи в съда, което щеше да е истинска катастрофа. Как да убедят Калуст?

Възцарилата се неловка тишина бе нарушена от шефа на френската делегация, който до този момент не бе продумал. Прокашля се и се наведе над масата.

— С ваше позволение искам да предложа решение — каза сенатор Жан-Марк Ерто. — Предлагам мосю Саркисян да получи своя дял от петрола и веднага да го продаде на Френската петролна компания.

Калуст се намръщи.

— На каква цена?

— На пазарната цена в момента на продажбата.

Арменецът се обърна към Робърт Кук и сина си, за да се посъветва с тях. Двамата кимнаха, тъй като не виждаха нищо нередно в това решение. Калуст присви очи и обмисли предложението, търсейки слабо място или капан. Все пак отговорът му отне само няколко секунди.

— Съгласен съм.

В конферентната зала се чува въздишки на облекчение и по лицата на присъстващите се разляха усмивки като пяната на шампанското, които предизвестяваха пристигането на бутилките „Дом Периньон“. Адвокатите получиха нареждания да запишат взетото решение и по масата избухна забързано тракане на машинописни машини.

Докато текстът се оформяше, делегациите се събраха в салона на хотела, за да го отпразнуват. От чашите се лееше шампанско и предприемачите освобождаваха напрежението с нервен смях. Все пак имаха повод. Споразумението за червената линия можеше да се окаже най-важното съглашение в историята на петролния бизнес.

— Приятелю Саркисян! — каза ласкаво Жан-Марк Ерто. — Поздравявам ви!

Арменецът наблюдаваше тържеството, което се вихреше в салона. Хендрик и Тийгъл се прегръщаха като стари приятели, а Дарси сладко си бърбеше с Крикор.

— Погледнете ги — каза той. — Мъжете от петролния бизнес са като котките. Като ги слушаш, никога не знаеш дали се бият, или правят любов...

Президентът на Френската петролна компания се разсмя, развеселен от това сравнение.

— Мисля, че сега се обичат — отбеляза той. — Накрая приятелството винаги печели, не мислите ли?

Калуст се взря в събеседника си. Вярно бе, че господин Ерто му бе помагал в трудни моменти, включително и сега, но той просто не можеше да забрави, че французинът беше заговорничил зад гърба му заедно с другите акционери по въпроса с разпределянето на печалбата. Да не говорим за Хендрик, който заради глупав спор преди седмици

очевидно с лека ръка бе захвърлил години сътрудничество и дори приятелство, които ги бяха свързвали по целия път до този тъй важен момент. Или пък Дарси, с когото бяха смъртни врагове, но днес го наричаше „стари приятелю“ само защото Калуст бе близък на новия шах на Персия.

— В този бизнес, сенатор Ерто — заговори мрачно арменецът, — приятелствата са също толкова хлъзгави, колкото и петролът.

Французинът разбра, че забележката се отнасяше и до него самия, но вместо да каже нещо, той достойно я преглътна с малко шампанско. Сетне се вгледа в дребничкия си събеседник.

— Моментът не е подходящ за горчиви мисли, приятелю — усмихна се той. — Празнувайте! Това споразумение ви превърна в нещо, с което никой друг не може да се похвали.

— Така ли? В какво?

Сенаторът отпи още една глътка шампанско и вдигна чашата си високо над главата на арменеца, за да му отдаде чест.

— Станахте най-богатият човек на света.

[1] Става дума за Уолтър Тийгъл, който до 1937 г. управлява „Стандарт Ойл Ню Джърси“, след което става председател на борда на директорите до 1942 г. След разпадането на „Стандарт Ойл“, със седалище в Охайо през 1892 г., компанията е възстановена 7 години по-късно в щата Ню Джърси под името Standard Oil Co. of New Jersey. — Б.пр. ↑

[2] Неформален поздрав, съкратен от „How do you do?“, разпространен в Южна Англия, части от Шотландия и някои югозападни щати (англ.). — Б.пр. ↑

VIII.

Просторното фоайе, облицовано в италиански мраморни плочи, покрити с огромен персийски килим, завършваше с великолепно широко и лъскаво стълбище, което се виеше нагоре със своя парапет от ковано желязо, а в основата му бе поставена статуя на жена от полиран бял камък, толкова светла и блестяща, сякаш бе изваяна от слонова кост.

— Ах, „Диана“ на Удон! — възкликна първият гост, сър Кенет Барк, съзерцавайки скулптурата с чаша шампанско в ръка. — Поздравявам ви, драги Саркисян! Истинско съкровище, няма съмнение. Все още не мога да повярвам, че от „Ермитажа“ са я продали.

Домакинът доволно изсумтя.

— Вече ми предложиха един милион долара за нея, знаете ли? Но не я продавам. Мястото на „Диана“ е тук.

Строежът на голямата резиденция на „Йена“ номер 51 бе отнело две години и половина, обзавеждането бе продължило пет месеца, но най-после беше завършена. За да го отпразнува, Калуст бе организиран елегантно тържество в тесен кръг, на което бе поканил уредника на Националната галерия и негов съветник по закупуването на художествени творби сър Кенет Барк, както и пълномощния министър на Персия в Париж Реза Мосед. И сина си, разбира се.

Чу се звънецът на вратата и Нунофар се втурна да отвори.

— Сигурно е Негово Превъзходителство.

Наистина беше министър Мосед — блед и нисък мъж, с когото Калуст се срещаше, когато персийското правителство се нуждаеше от съвет по въпроси, засягащи петролните концесии. Макар мюсюлманин, съблазнителният вкус на шампанското не му бе чужд и дипломатът отпиваше от чашата си, докато домакинът го развеждаше из къщата.

— Няма съмнение! — повтори няколко пъти той. — Този палат е достоен за най-богатия мъж на света.

— Не говорете така, господин министър — отвърна Калуст с престорено неудобство. — Това е просто една скромна вила...

— А, трябва да е много скъпа вила — пошегува се сър Кенет Барк. — Представям си данъците, които досега не плащахте, защото бягахте от хазната като дявол от тамян! Нали затова живеете в хотел? Как ще твърдите сега, че сте просто турист, щом вече имате дом?

— Драги, няма да дам и стотинка.

— Така ли? — Той махна с ръка наоколо. — Ами това?

Домакинът посочи към статуята „Диана“ и картините във фоайето.

— Нима не виждате всички тези произведения на изкуството? — попита той. — Сградата се води музей. — Повдигна вежди. — Както знаете, музеите не плащат данъци...

В къщата отекна смях.

— Ах, друже! Не си поплювате...

Липсваше само Крикор.

Докато го чакаха, домакините показаха на гостите си някои от стотте картини, изложени в резиденцията. Разходиха се из приемните зали, сега превърнати в галерии със специални лампи, които осветяваха изображенията, а температурата и влажността се регулираха от климатична инсталация, която впечатли всички.

— *Oh, c'est magnifique!*^[1] — възкликна министър Мосед, когато застана пред осветената картина на Рубенс. — Тези платна са достойни за „Лувъра“!

Гостите се полюбуваха на портрета на Хелена Фурман, на черната сатенена рокля и перото в ръцете ѝ, сътворено от четката на Рубенс.

— Честно казано, господин Саркисян — подхвърли сър Кенет Барк, — подобни съкровища не трябва да остават скрити. Трябва да отворите вратата си за посетители. Познавам ценители на изкуството, които със сигурност биха искали да се насладят на тези красоти.

Лицето на Калуст грееше от гордост.

— Знаете ли, скъпи друже — заговори той със сведен от привидна скромност поглед, — аз съм ориенталец, а ние, ориенталците, обикновено не сваляме кхимара от лицето на жените от харема, за да радват чуждите погледи.

Забележката породя нови изблици на смях.

— Добре казано — каза персийският министър и погледът му отново попадна върху портрета на Хелена Фурман. — Но кажете ми, какво ви гарантира, че тази картина наистина е на Рубенс?

Домакинът и уредникът на Националната галерия съучастнически се спогледаха.

— Експертизата направи самият сър Кенет — разкри Калуст. — Допитах се до още двама специалисти, които също потвърдиха автентичността на творбата веднага щом пристигна от „Ермитажа“. Бъдете спокоен. Картината наистина е на Рубенс.

Но Реза Мосед не се отказа.

— Ами ако въпреки всичко се окаже, че картината е фалшификат? — Заговори по-тихо, сякаш искаше да уточни нещо важно. — Просто отбелязвам, че е възможно, нищо повече. — Възвърна нормалния тон на гласа си. — При това положение още ли ще харесвате картината?

Арменецът поглади брадата си и се замисли, докато погледът му се губеше в бялото перо на платното.

— Ако е фалшива ли? В такъв случай картината ще изгуби стойността си.

— Но ще продължите ли да я харесвате?

— Разбира се, че не.

— Все пак това ще е същата картина — отбеляза персиецът. — Значи, твърдите, че красотата на творбата зависи от подписа върху нея. Не смятате ли, че е малко прекалено?

Калуст отново погледна към сър Кенет, но този път го молеше за помощ.

— В този случай красотата на картината не зависи от това кой я е подписал — намеси се уредникът на Националната галерия. — А от нейната автентичност.

— Да, но това не отговоря на въпроса ми — настоя министър Мосед. — Автентична или не, картината си е същата. Защо в единия случай платното е красиво, а в другия — не? Все пак си е същата картина...

— Всъщност повдигате много интересен и важен въпрос — отбеляза англичанинът. Обърна се към Калуст. — Помните ли, господин Саркисян, когато веднъж ви казах, че между доброто и красотата съществува тясна връзка?

— Как да не помня? Това е историята за вулкана, който застрашава живота ми и аз го намирам за ужасяващ, и за вулкана, който, наблюдаван отдалеч, е изумително красив.

— Този пример показва връзката между доброто и красотата — потвърди сър Кенет. — Навремето обаче не ви казах, че красотата е свързана и с истината. Да кажем, че образува триъгълник с доброто и истината. Въпросът, зададен от Негово Превъзходителство, ни препраща точно към този аспект на истината. Защо една автентична картина е красива, а фалшивата не е? Отговорът е обезпокоително елементарен: автентичното е истинско, а фалшивото е лъжливо. С други думи красотата по природа е истинска, дори и вашата истина да е просто метафорична. „Оливър Туист“ от Чарлс Дикенс е красив роман, защото ни разказва истината за момчетата от лондонските улици; „Процесът“ от Кафка също е хубава книга, тъй като ни разкрива реалността на съдебната система, където човекът всъщност няма никакви права. „Пиета“ на Микеланджело е изключително красива скулптура, защото достоверно ни показва болката на майка, изгубила детето си. Моцартовият „Реквием“ е прелестна мелодия, защото изразява истината за трагедията на смъртта.

Калуст насочи вниманието си към пълномощния министър на Персия.

— Да, точно така — каза той, присвоявайки си думите на съветника си по изкуство. — Тази картина на Рубенс е красива, защото е автентична. Ако беше фалшификат, сега щяхме да съзерцаваме една лъжа. Красотата на „Портрет на Хелена Фурман“ се крие в неговата истинност.

— Именно защото е истинска, красотата се свързва с доброто — подчерта сър Кенет. — Сякаш красотата, доброто и истината са трите върха на един и същи триъгълник.

Домакинът заведе гостите си на първия етаж и им показа разкошно обзаведената си спалня, от която се влизаше в изящно изработена баня.

— Знаете ли на кого ми напомня този стил? — попита уредникът на Националната галерия, от чийто поглед не убягваше нито един детайл. — На Лалик^[2].

Арменецът се усмихна, сияещ от щастие.

— Точно Лалик я е правил!

— Наистина ли?

— Запозна ни Сара Бернар на един от приемите, организирани от Нунуфар преди години и... *voila!*

Излязоха на просторна тераса, облицована с италиански мозайки. Имаше тисов плет, който хвърляше сянка в голямо правоъгълно езеро с шадравани. Внушителни мраморни колони поддържаха съоръжение с висящи градини, а малко по-нататък, сякаш бе част от двора на резиденцията, се издигаше Триумфалната арка. Струваше им се, че бяха преместили Версай в центъра на Париж.

Вниманието на гостите бе привлечено от безспирно чуруликане и те забелязаха клетките в дъното на терасата.

— Птици ли има тук?

В отговор очите на Калуст заблестяха. Той ги поведе нататък и им показва отделеното пространство, където се разхождаха фазани, пауни, пеликани, папагали и други птици — истинска феерия от цветове и звуци. Домакинът отвори вратата на клетката, извади два пауна с пищни пера и ги пусна на терасата пред очарованите гости.

— Както знаете, паунът е символ на персийския престол — каза арменецът. — И така, в чест на Негово Величество днес ще оставим тези два пауна на свобода. — Той се взря в птиците, които вече се разхождаха наоколо. — Не са ли красиви?

Птиците се повъртяха малко сред присъстващите на терасата, но вероятно изплашени от толкова много хора, размахаха крилата си, скочиха върху плета и полетяха, предизвиквайки тревожни възгласи от страна на гостите. Всички се втурнаха към плета и видяха птиците да кръжат над улицата, докато накрая кацнаха. Като същински пешеходци те заприпкаха по булевард „Йена“, като се спираха да клъвнат каквото намерят на асфалта пред погледа на минаващите парижани.

— О, не! — възкликна Калуст. Обърна се отчаяно към приветливия иконом, който придружаваше господаря и гостите му по време на обиколката из къщата. — Жилбер, направи нещо! — Посочи към улицата. — Отиди да ги прибереш, по дяволите! Обади се на полицията! Извикай пожарникарите! Размърдай се, човече!

Икономът смутено се обърна и изчезна в къщата. Гостите останаха навън, наблюдавайки как пауните се разхождат по авеню „Йена“. След малко се появи изплашеният Жилбер и се затича след тях, в същия миг дойдоха и жандармите, които се опитваха да му

помогнат да хване пауните, прелитащи от едно място на друго. След малко долу дотичаха и портиерите, четиримата прислужници и телефонистът. На улицата настана истинска суматоха, която бързо се премести на ротондата на площад „Етоал“, няколко метра по-нататък, накъдето бяха избягали птиците, последвани от преследвачите си.

Голямата трапезария на партера бе помещението, около което бе изградена останалата част от резиденцията. Гостите се възхитиха на изящната декорация — по стените висяха златни и сребърни гоблени, изработени през XVI век във Ферана по поръчка на кардинал Матуа. Стомасите им обаче започваха да стържат. Всъщност именно гладът ги накара да напуснат терасата, откъдето следяха със смесени чувства спектакъла по залавянето на пауните около площад „Етоал“; гостите се забавляваха, а домакинът наблюдаваше гледката угрижено.

— Ама че работа! — оплака се Калуст. — Само гледайте как ще изгубя великолепните си пауни! — Погледна часовника в салона и нетърпеливо цъкна с език. — Ах, този Крикор! Закъснява вече с цял час!

— Да, по-добре да започваме — каза Нунуфар и плесна с ръце към прислужниците. — Сервирайте обяда!

Настаниха се около махагоновата маса, а след малко се появиха портиерът и двама слуги с новината, че един от пауните е кацнал върху Триумфалната арка. Този подвиг бе посрещнат с възхищение сред гостите и породил някои коментари, когато бе сервирано първото от четирите ястия, приготвени за обяда — фазан с кестени и сливи, който ухаеше божествено.

— Фазанът — пошегува се сър Кенет Барк — нали не е от вашия птичарник?

Всички се разсмяха.

— Обикновено — обясни Нунуфар — не ядем обитателите на дома си.

Домакинята се увлече в оживен разговор с уредника на Националната галерия и поиска мнението му за няколко бижута, които бе купила от „Картие“ преди няколко дни, докато Калуст бе посветил вниманието си на министър Мосед.

— Е, как вървят нещата с „Англо-Персиян“? — поинтересува се той. — Дарси прилично ли се държи?

Дипломатът се засмя.

— О, господин Саркисян, беше наистина забавно! Благодарение на вашите изчерпателни съвети Негово Величество отмени концесията от 1901 г. и договори нова. „Англо-Персиян“ имаха наглостта да декларират само триста хиляди долара приходи за 1931 г., представяте ли си?

— Предупредих ви. Когато видях счетоводните книги от миналата година, веднага разбрах, че тези типове укриват печалбата си, за да ви плащат по-малко.

— Както сигурно предполагате, Негово Величество толкова се вбеси, че анулира концесията по вашия добросърдечен съвет. След това я предоговорихме с по-висока рента. Заплашиха ни със съд, с оплакване до ОН и какво ли не още, но накрая се примириха.

— Какъв е районът на концесията?

— Намалихме я на една пета, както ни препоръчахте. Сега разполагаме с четири пети от терена, които да отдадем на други компании. Имате ли някоя предвид?

— Може би. Ще ви кажа по-късно.

Персийският министър отпи глътка червено вино.

— Какво мислите за новата власт в Германия? — попита той, щом остави чашата си на масата. — Как ви се струва този господин Хитлер?

Смяната на темата на разговора заинтригува домакина и той се зачуди каква ли е целта на въпроса.

— Не вярвам на германците още откакто живеях в Константинопол — отвърна Калуст. — Те са безскрупулни грубияни, неизтощими като машини, но също толкова студени, сякаш лишени от чувства. Стига ви да видите как военните на кайзера с бездействието си помогнаха на турците в изстребването на сънародниците ми по време на Световната война. Тези хора нямат сърца, казвам ви. — Наведе се към госта си. — Не ми казвайте, че Негово Величество шахът възнамерява да даде на германците част от концесионния терен, отнет от „Англо-Персиян“...

Дипломатът смутено се усмихна.

— Много сте проникателен, както винаги... — потвърди той. — Но това е само идея. Негово Величество би желал да узнае мнението ви за господин Хитлер.

Домакинът се облегна назад и се замисли.

— Не се забърквайте с него — каза накрая той. — Съдейки по изявленията му, откакто е станал канцлер, господин Хитлер е военен авантюрист, а това не предвещава нищо добро. Думите, които чуваме от Берлин, напомнят малко на германските речи преди Световната война. Интересно, че по онова време господин Чърчил бе Първи лорд на Адмиралтейството и добре си спомням, когато каза, че войната с Германия е неизбежна. Какво стана? Избухна война. Сега отново господин Чърчил предупреждава, че господин Хитлер е повел Германия в същата посока. Щом първото му предсказание се сбъдна, може би така ще стане и с второто.

Персийският пълномощен министър придоби скептично изражение.

— Не ни ли стига Световната война? Наистина ли смятате, че в Европа ще избухне нов конфликт?

— Опасявам се, че ако господин Хитлер не се оттегли от властта, войната ще е неизбежна.

Слугите отнесоха предястието от фазан и започнаха да сервират нови ястия, но министър Мосед дори не забеляза; бе твърде погълнат от важния въпрос, който обсъждаха.

— Ако някой друг, а не вие, бе казал това, нямаше да повярвам — отбеляза той. — Според вас по какъв начин Персия би могла да се замеси в евентуална война в Европа?

Калуст разпери ръце, сякаш отговорът беше очевиден.

— Чрез петрола, разбира се! Не забравяйте, че германците не разполагат с директен достъп до петролните находища. Те бяха изключени от концесията на Месопотамия след Световната война и зависят от нашите доставки. Ако искат да станат велика империя, трябва да се сдобият със собствени петролни кладенци.

— Значи, несъмнено ще ни платят щедро за концесията на нашите територии...

— Безспорно — призна арменецът. — Но дали това влиза в интересите на Персия в дългосрочен план? Не забравяйте, че страната ви граничи с Британска Индия. Ако избухне война и вие снабдявате Германия с петрол, Великобритания ще трябва да нападне Персия, за да осуети доставките на горива. Германците ще отвърнат и страната ви ще се превърне в огромно бойно поле. — Размаха пръст срещу

събеседника си, сякаш го предупреждаваше. — Сигурни ли сте, че точно това искате?

Дипломатът го гледаше втренчен.

— Наистина ли смятате, че подобно нещо е възможно?

Арменецът впи черните си очи в министъра, сякаш за да подчертае думите си.

— Не се забърквайте с германците — заяви твърдо той. — С тези семена няма да пожънете добра реколта.

Министър Мосед замълча за момент, разсъждавайки над думите на събеседника си. Бе свикнал да се доверява на дребничкия арменец, когото шахът толкова уважаваше, и казаното от него днес го бе шокирало. След няколко минути се посъвзе. Пъхна ръце в джобовете на фрака си и отново се обърна към домакина.

— Знаете, че Негово Величество и аз ценим високо мнението ви — каза той и извади от джоба някакъв плик с печат на пауновия трон в ъгъла. — Ето защо чрез това писмо, изпратено ми от Негово Величество, ви предлагам персийско гражданство и ви каня да станете икономически съветник на нашата легация и преди всичко на двореца.

На масата настъпи тишина, породена от този тъй неочакван тържествен момент. Дипломатът стана от мястото си и с лек поклон връчи писмото на домакина. Калуст, който също се бе изправил, кимна, взе плика и го отвори. Прочете писмото от шаха, което представляваше официална покана. Сетне сгъна документа и също се поклони.

— Уведомете Негово Величество шаха, че съм поласкан от оказаното доверие и че ще направя всичко по силите си да оправдая възложените отговорности.

Нунуфар и двамата гости го аплодираха и за да отпразнуват случая, Калуст нареди да донесат още шампанско. Прислужниците се втурнаха към кухнята и точно когато се върнаха с бутилките „Дом Периньон“, се чу звънецът на вратата.

— Сигурно е Крикор! — възкликна домакинът. — Най-сетне.

Тъй като икономът още не се бе върнал от лова на пауни, един от слугите отиде да отвори. Във фойето се чуха гласове и миг по-късно в трапезарията влезе Крикор.

Зад него вървеше жена, която Калуст разпозна с нескрита неохота.

— Извинете, че закъсняхме — поздрави весело Крикор. — Мария Силвия се забави с тоалета си. Знаете ги какви са жените... Винаги се бавят.

Двамата новодошли поздравиха гостите и семейство Саркисян. Калуст посочи местата им около масата, но преди да се настанят, Крикор хвана Мария Силвия за ръка и се изправи пред родителите си.

— Първо искам да ви съобщя нещо — каза тържествено той и загледа приятелката си. — Тази сутрин поисках ръката на Мария Силвия. — Отново се обърна към родителите си и се усмихна глупаво. — Щастлив съм да ви кажа, че тя прие.

Думите на бъдещия младоженец бяха посрещнати с абсолютно мълчание.

Смаян от изявлението на сина си, Калуст понечи да каже нещо, но не можа да издаде и звук, като риба на сухо. Съвзе се от моментното си вцепенение едва когато чу вик и усети някакво движение до себе си. Обърна се стреснато и видя свлечено на пода тяло.

Нунуфар бе припаднала.

[1] Прекрасно е! (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Рене Жул Лалик (1860–1945) — френски художник, дизайнер и бижутер, известен с творбите си от цветно стъкло в стил ар нуво. — Б.пр. ↑

IX.

Слънчевите лъчи се промъкваха през прозореца и падаха върху фактурите на бюрото. След обичайното турско кафе, което бе изпил в кабинета си на „Сейнт Хелънс Плейс“, Калуст погледна купищата документи пред себе си, събирайки сили да ги прегледа. Поради пословичното си недоверие арменецът държеше сам да проверява всички финансови отчети, за да се увери, че не го мамат. Затова прегледът на разходите на фирмата се бе превърнал в сутрешен ритуал.

Проблемът бе, че тази сутрин нямаше сили за нищо. Въпреки бурните възражения против този безумен брак, синът му все пак се бе оженил за лудата испанка. Церемонията се бе състояла преди три седмици в регистрационната служба на „Принсис Роу“ и единственият свидетел, изглежда, е била майката на онази глупачка. Баща ѝ, който очевидно притежаваше малко здрав разум, се бе противопоставил на некатолическия брак и бе отказал да присъства. Седнал зад бюрото си, Калуст поклати глава. Как е възможно Крикор да постъпи по този начин? Да се ожени за католичка? Да не си е изгубил ума?

Проточи шия и видя Крикор да преглежда договори. Меденият им месец в Довил бе продължил две седмици и младежът вече се бе върнал на работа. Арменецът се взря в съсредоточеното в работата лице на сина си. Струваше му се, че напълно се е възстановил от изпитанията, преживени в лапите на турците, въпреки че Нунуфар му бе казала, че все още сънува кошмари за похода, убийствата, на които бе станал свидетел, и загиналото там арменско момиче. И то след като вече бяха минали повече от петнайсет години. Горкичкият, навярно бе преживял ужасни неща...

Тези мисли смекчиха яда на Калуст. В крайна сметка момчето му бе преживяло много. Но в ума му бързо се появи образът на откачената му снаха и яростта се върна с още по-голяма сила. Как изобщо се случи Крикор да се ожени за толкова противно създание? Нима вече си нямаха уважението? Що за времена! Къде се е чуло и видяло синове да се противопоставят на родителите си? Без съмнение ценностите отиваха по дяволите и светът бе полудял.

Той раздразнено посегна към фактурите. Прегледа една, после втора, трета. Бяха разходи на кантората за последните няколко дни — за почистване на пода, закупуване на хартия и изпращане на колет по пощата. Преглеждаше ги една по една, докато не попадна на нещо, което привлече вниманието му. Беше фактура от „При Джордж“ — една кръчма наблизо. Пишеше „Обяд за господин Крикор“, който възлизаше на осемнайсет шилинга и шест пенса.

— Ах, безделник такъв!

В друг случай може би нямаше да обърне внимание. Но не и днес, не и след като синът му се бе опълчил и бе сключил брак против волята на баща си, и бе довел побъркана снаха. Не, това нямаше да остане безнаказано.

С пулсиращи от яд вени, Калуст стана и с бърза крачка се отпрати към Крикор с фактурата от ресторанта в ръка.

— Какво има? — попита синът му, когато го видя да изниква пред бюрото с гневен поглед. — Случило ли се е нещо?

Калуст припряно му показва фактурата.

— Какво е това?

Крикор я взе и я прочете няколко пъти, докато се мъчеше да отгатне какво толкова е ядосало баща му.

— Кокошка с аспержи и желе — обядът, който онзи ден си поръчах от кръчмата — обясни той. — Трябваше да проверя плащанията по нашия дял в Турската петролна компания и тъй като бе спешно, реших да не излизам за обяд. — Вдигна поглед и върна фактурата. — Защо?

Обяснението не стигна на баща му, който продължаваше да го гледа укорително.

— Не те ли е срам да приписваш на кантората разходите си за храна? — изръмжа той. — Не ти ли стигат парите, които ти давам?

Синът му го погледна учудено, сякаш думите на Калуст нямаша никакъв смисъл.

— Проверях плащанията и нямах време да обядвам навън.

— И защо не плати с твоите пари? — настоя баща му, решен да доведе нещата докрай. — Какво правиш с парите, които ти давам? Пилееш ги, нали?

— Какви пари? Дори не получавам заплата за работата си при вас!

— Но аз покривам всичките ти разходи! Кой плати медения ти месец в Довил? Аз! — Махна с ръка към прозореца. — Кой купи онзи *Hispano-Suiza*, паркиран отпред? Аз! — Посочи костюма на Крикор. — Ами този *Gieves & Hawkes* от „Севил Роу“? Пак аз! За всичко плащам аз!

Обвинителният тон на баща му ядоса Крикор и в гърдите му се надигна възмущение.

— Хубаво е, че го споменавате, защото мисля, че е време да започнете да ми давате заплата! — отвърна той. — Не искам милостиня! Искам просто да ми плащате за работата, която върша в службата ви!

— Я виж ти! — възкликна с престорена изненада Калуст. — Някога нещо да ти е липсвало? Обличам те, храня те, образовам те. Дори платих медения ти месец!

— Ами дошло е време да спрете да ми давате подаяния! Не ги искам! Унизително е постоянно да ви моля за нещата, от които имам нужда! Вече съм възрастен човек, на четирийсет години съм, ожених се, работя здраво и заслужавам да получавам заплата! Не искам да живея от милостинята ви!

— Какво искаш да кажеш?

Крикор скръсти ръце на гърдите си и решително погледна баща си; не бе планирал да води този разговор тъкмо сега, но баща му бе започнал и той щеше да се възползва от възможността. Особено след глупавия претекст, с който бе дошъл да се заяжда за разходите му.

— Не разбирате ли? Искам да ми давате заплата!

Калуст опря пръст в слепоочието си.

— Имай разум, сине. Никога не си бил лишаван от нищо, няма и да бъдеш.

Крикор обвинително размаха пръст.

— Искате да контролирате разходите ми и да ме държите зависим! — извика той. — Но това ще свърши, и то още сега. Вече не съм дете! Искам заплата за работата, която върша!

— И дума да не става!

Двамата се гледаха известно време в безсловесен дуел. Мълчанието бе внезапно нарушено от Крикор, който скочи от мястото си и отиде за палтото си, увесено на закачалката до прозореца. Облече

се, докато се отправяше към вратата и я отвори със замах. Преди да излезе, се обърна и рече предизвикателно:

— Няма да оставя нещата така!

И затръшна вратата.

Сдържан трепет бе обзел малката тълпа, която се бе стекла в Тронната зала; чуваше се тих шепот, прекъсван от нервен женски смях и някое и друго прокашляне. Всички мъже носеха униформи, в това число и индийските махараджи със своите шарени одежди, с изключение на американския посланик и неговата легация, които залагаха на черен фрак и вратовръзка. Единственият наистина универсален за случая аксесоар бяха задължителните за кралския двор бели ръкавици.

Очарован от пъстротата на салона, Калуст огледа жените. Носеха дълги наметки, чиито краища се диплеха по ръцете, но най-интересни бяха трите пера и тиарите, украсяващи косите им. В този миг той се възхити на Нунуфар, която винаги избираше подходящия за случая тоалет. Преди да излязат, той я бе укорил за всички дрънкулки, с които бе обсипала раменете и косата си, но сега разбра, че те не бяха просто женски каприз, а дворцов етикет.

— Не забравяйте за протокола, господин Саркисян — прошепна му някой. — Щом застанете пред Техни Величества, трябва да се поклоните, навеждайки тялото си само от третото копче надолу. Такъв е стриктният протокол в Бъкингам.

Обърна се към мъжа, който го бе заговорил. Беше Реза Мосед, пълномощният министър и ръководител на дипломатическата легация, от която бяха част и семейство Саркисян.

— Третото копче ли?

— Да, трябва да се поклоните, като се наведете само до третото копче от горе надолу на униформата си. Останалата част от тялото ви трябва да бъде изправена.

За миг Калуст изпадна в паника. Чак сега ли се сетиха да му кажат? Отдалечи се до една огледална стена. Застана пред нея и леко се приведе. Прекалено ниско. Изглеждаше му невъзможно. При втория опит само сведе глава. Стигна само до първото копче.

— По дяволите! Трудно е!

Прехапа устни и се опита да се концентрира. Трябваше да стигне до третото копче, да му се не види! Наистина ли бе толкова сложно? Наведе главата и торса си, но така всички копчета бяха обърнати към пода. Отново не успя. Хвърли отчаян поглед към персийския дипломат, сякаш го молеше за помощ.

— Приведете торса само от третото копче нагоре — повтори пълномощният министър, окуражавайки го да продължи. — Третото копче, нали? — Махна бързо с ръка. — Упражнявайте се, хайде.

Арменецът се обърна към огледалото и поднови опитите, но колкото и да се стараеше, поклонът не се получаваеше. Сигурно има някаква специална техника, помисли си той. Как да я развие само за няколко минути? Все пак всеки момент ще...

— Дами и господа! — прогърмя някакъв глас. — Негово Величество кралят!

Обявлението хвана Калуст неподготвен. Вече? Пристъпи бързо към легацията и застана до жена си. Всички тръпнеха в очакване, тъй като това бе първият път, когато новият крал се появяваше пред дипломатическия корпус в Лондон. Арменецът съзря шамбелана, придружен от трима офицери с бели палки, които стъпваха заднешком. Сетне всички с възхищение насочиха погледи към младия крал Едуард VIII, който вървеше след тях. Баща му, крал Джордж V, се бе споминал само преди няколко месеца, а вече се носеха слухове за новия владетел. Говореше се, че щял да се жени за някаква разведена американка. Дали бе вярно? Трябваше ли да се толерира подобно поведение?

Чуждестранните легации се отдръпнаха в две редици, за да сторят път, и всички дипломати и техните съпруги се поклониха, а перата по шапките им се олюляха леко като житни класове в златна нива. Новият крал мина покрай тях, помахвайки с ръка, а зад него със застинали усмивки и сериозни лица вдървено вървяха останалите членове на кралското семейство и двора. Кралят седна на трона, а на подиума около него, като почетна стража, се подреди семейството му.

— Негово Превъзходителство посланикът на Съединените американски щати господин Дейвид Самюелсън.

Дойде ред на представителите на дипломатическия корпус. Първи бе американският посланик, чието име бе произнесено с помпозна тържественост. Той се поклони, преди да представи хората

от легацията си. Посланиците не бяха много и бързо преминаха на пълномощните министри. Докато членовете на дипломатическите мисии един по един се покланяха пред трона, Калуст внимателно наблюдаваше как се навеждат до третото копче, но тъй като бяха с гръб към него, не успя да види добре дали се справяха.

Това обаче не му попречи дискретно да поднови упражненията си. Опитва в продължение на цели двайсет минути и при всеки провал ругаеше тихо на арменски, за да е сигурен, че никой не го разбира.

— Негово Превъзходителство пълномощният министър на Иран — обяви накрая шамбеланът, — господин Реза Мосед.

Едва щом чу името на министъра, Калуст осъзна, че идваше и неговият ред. Все още не бе свикнал с новото име на Персия, провъзгласено от шаха миналата година. Изглежда, в света бе избухнала епидемия от нови имена. Иранската легация се подреди пред трона и Калуст почти се затича, за да застане навреме до Нунуфар. Видя как ръководителят на легацията се поклони на краля, който също кимна, трудно прикривайки отегчението си. После Реза Мосед започна да представя членовете на своята мисия.

— Господин Калуст Саркисян — съветник по икономическите въпроси, и съпругата му — каза иранският министър.

Нунуфар приклепна и повдигна леко полите на роклята си, а съпругът ѝ се поклони по протокол. Само че Калуст толкова се престара в навеждането до третото копче, че загуби равновесие и едва не падна, предизвиквайки кратък смут сред присъстващите. Попитаха го дали е добре и той кимна, целият поруменял от срам. Сетне се отдръпна заднешком с пламтящо лице и се скри зад членовете на легацията. Истински позор!

— Какво ти стана? — прошепна Нунуфар. — Добре ли си?

— Опитвах се да се наведа от третото копче и...

Жена му въздъхна и укорително поклати глава.

— Понякога си толкова глупав! — скара му се тя. — Не разбра ли, че министърът се шегува?

Учуденият поглед на Калуст се спря върху иранския дипломат, който вече бе отстъпил от трона и го гледаше дяволито, очевидно доволен от хрумването си. Е, прецакаха го.

След края на церемонията по представянето, която бе закрыта от кралската процесия, дипломатическият корпус се раздели на две

групи. Пълномощният министър се присъедини към посланиците и ръководителите на легации, които бяха поканени на банкет с кралското семейство, а останалите членове отидоха на обяд в друг салон на Бъкингхамския дворец.

Обстановката бе шикозна, по масата бяха подредени кристални канделабри, златни чинии и сребърни прибори, а сервитьорите носеха елегантни фракове като същински лордове. Целият този блясък допаднаше на Калуст. Може би трябваше да организират подобно събитие в резиденцията в Париж, което да придаде разкош на приемите на Нунуфар. Храната в подносите в банкетната зала се оказа изобилна и разнообразна и навсякъде имаше бутилки шампанско, но без етикет, който да указва марката. Воден от любопитството си за произхода на питието — било то *Veuve Clicquot* или *Moet et Chandon*, арменецът заговори един от сервитьорите и узна, че не е редно кралското семейство да бъде свързвано, макар само косвено, с която и да било марка.

Слушайки разговорите по време на обяда, Калуст бързо разбра, че всички се вълнуват от събитията в Германия.

— Тези антиеврейски закони не ми се струват много християнски — отбеляза американският аташе вляво, докато отхапваше от пирожката си. — Никой ли не може да спре този господин Хитлер?

— Опасявам се, че това е вътрешна политика на Германия — отвърна английски благородник, приближен до двореца, който седеше отдясно. — Мисля, че не можем да се намесваме.

— Но някой трябва да контролира този човек, по дяволите! — настоя американецът. — Започна да въоръжава страната, бойкотира Версайския договор, окупира демилитаризирани райони на Рейн, сключи съюз с Мусолини, сближи се с японците и сега дори поглежда към Чехословакия. — Заговори тихо, сякаш за да сподели някаква тайна. — Освен това се говори, че иска да прати военни части в подкрепа на бунтовниците в Испания.

— Виж ти, това е добра новина! — каза англичанинът. — Отличен начин да се задържи експанзията на болшевиките, без да си цапаме ръцете. Правителството на Негово Величество вече тайно поръча на нашите съюзници португалците да съдействат на

германците и да помагат на испанските бунтовници с каквото могат. Важно е да спрат Сталин. Представяте ли си червена Испания?

Американецът замълча за момент, обмисляйки британската стратегия.

— Наистина трябва да се изправим срещу болшевиките — призна той. — Безспорно. Обаче се питам дали трябва да оставим тази работа на Хитлер.

— Не му възлагаме нищо. Но щом той сам иска да спре Сталин в Испания, защо да му се пречкаме?

Като видя, че англичанинът има остарели разбирания по въпроса, американецът реши, че се нуждае от съюзник, и се обърна към Калуст.

— Вие сте персиец, нали така? Каква е позицията на Персия по въпроса?

Арменецът се усмихна. Още един човек, който не бе свикнал с новото име на Персия.

— Британец съм, но работя за иранската легация. Дори наскоро получих гражданство — обясни той. — Така или иначе съм скептичен по въпроса, защото съм от арменски произход и открай време нямам доверие на германците. Смятам, че ни предизвикват, а ние, честно казано, не показваме особена твърдост. Това им дава самочувствие и ги прави по-смели, не мислите ли? При тези обстоятелства, страхувам се, че най-лошото изглежда неизбежно.

Английският благородник се намръщи.

— Кажете, кое според вас е най-лошото?

— Говоря за европейска война, разбира се. Нима напоследък това не се върти в главите на всички ни?

Приближеният на двореца надменно се разсмя.

— Боже, какво говорите? Война? Моля ви! Наистина ли смятате, че ще избухне война само защото Хитлер е окупира демилитаризирани райони на Рейн или е бойкотирал Версайския договор, който впрочем е оскърбителен за германците и изобщо не е трябвало да бъде оформен по този начин? Секретарят по външните въпроси, господин Идън, е против, разбира се, но чак пък война... Забележете, какво би станало, ако враждебните настроения се изострят? Франция ще обяви война на Германия. Съгласно договора между Франция и Съветския съюз^[1] от миналата година, Червената

армия ще настъпи в Германия. Разгромена, Германия ще се превърне в болшевишка страна. Мислите ли, че подобно нещо е приемливо? Мислите ли? — Той разтърси глава. — Не, никой няма да се впусне в подобно приключение, драги господине. Невъзможно! Нашата стратегия цели по-скоро да спре Хитлер и да намали щетите.

— Господин Чърчил не смята така. Той вече обяви господин Хитлер за заплаха за световния мир и каза, че...

— Опасявам се, че господин Чърчил вече е изкуфял. Светът много се промени и горкичкият няма представа колко са сложни нещата в наши дни...

Напрежението в Европа, изглежда, тревожеше всички и бе основна тема на разговорите дори и в края на банкета, когато членовете на легациите напускаха Бъкингамския дворец. Семейство Саркисян се сбогуваха с иранския пълномощен министър и колегите му и се отправиха към дома си със своя ролс-ройс.

Отпуснат на седалката в колата си, загледан през прозореца, Калуст си помисли, че предобедът бе толкова дълъг и изморителен, че се нуждаеше от нещо специално, за да се разсее. Но какво? Всъщност не бе нужно много въображение, за да разбере какво му се иска. Реши, че ще отиде в хотел „Риц“, за да се позабавлява със сегашната си *belle de jour* — кръшна блондинка, която бе срещнал миналата година по време на една разходка в Брайтън. Терапевтичен сеанс с Ребека щеше да му дойде добре.

Автомобилът спря на „Хайд Парк Гардънс“ 38 и Нунуфар слезе. Калуст тъкмо се канеше да каже на шофьора да кара към „Пикадили“, когато забеляза, че икономът бе изникнал до прозореца. Отвори го и Хъмфри протегна към него сребърен поднос, на който имаше писмо.

— За вас е, сър — обяви мъжът с типичния си предвзет тон. — Съдебен служител току-що го донесе.

Калуст взе плика и го отвори. Разгъна листа и погледът му се плъзна по скучната юридическа терминология, докато стигна до същинската част. Смаян, той отвори широко очи.

— Нунуфар! — извика той. — Нунуфар, ела тук!

Съпругата му, която през това време вече бе влязла в къщата и бе свалила тиарата от косата си, се върна до колата.

— Какво става? Случило ли се е нещо?

— Синът ни!

— Какво?! Какво е станало? Добре ли е?

Слисан, Калуст размахва листа, носещ символите на кралския съд.

— Той ни съди.

[1] Съветско-френско споразумение за взаимопомощ от 2 май 1935 г., според което двете държави се съгласяват да си окажат незабавна подкрепа в случай на непредизвикано нападение от която и да е трета страна. — Б.пр. ↑

Х.

Новините за нахлуването на Германия в Полша изпълваха заглавните страници на вестниците, които Калуст разлистваше на задната седалка на ролс-ройса си. Бе купил ежедневниците по време на традиционната си сутрешна разходка в Хайд Парк, но още не ги бе прегледал. Бе решил да ги прочете при първа възможност, може би докато пътува с колата към съда. Тъкмо това правеше, но всъщност не бе в настроение да се занимава със световните беди; съзнанието му бе заето от друг, много по-неотложен проблем.

Погледна часовника си и нетърпеливо въздъхна. Беше почти девет. Обърна се и се загледа в мъжа с посивяла коса на седалката до него. Познаваше го отдавна, но днес за пръв път забелязваше, че бе остарял. Русите му коси бяха побелели, а по ъгълчетата на очите му личаха дълбоки като пресъхнали реки бръчки.

— Кажете ми, сър Филип, колко време смятате, че ще продължи проклетият процес?

Чувстваше се странно да го нарича „сър“, но приятелят му бе посветен в рицарство за службата си във Външно министерство и заслужаваше титлата си. Радостта от ордена обаче бе помрачена от развоя на събитията в Европа и тъгата, изписана по лицето на англичанина, сякаш прозираше в светлосините му очи, които шареха по заглавията на вестниците в скута на Калуст.

Щом осъзна, че говорят на него, сър Филип Блейк потрепери, сякаш чак сега идваше на себе си.

— А? — поколеба се той, опитвайки да се съсредоточи. — Не знам, зависи. Няколко часа. Може да отнеме и цял ден, драги.

— А колко дни?

— Опасявам се, че не по-малко от два. — Той пресметна нещо наум. — Вероятно цяла седмица, кой знае?

Нищо не е ясно, помисли си Калуст, налагайки си да прояви търпение. Грабна „Таймс“ и посочи новината за германското настъпление, която изпълваше цялата първа страница.

— Видяхте ли това?

Приятелят му въздъхна дълбоко, очевидно разстроен от събитията в Централна Европа.

— Че кой не е? — попита той. — Мили боже! Не съм си и представял, че нещата ще стигнат дотук. Никога. — Поклати глава, сякаш още не можеше да повярва. — А внуците ми... моите три момчета със сигурност ще бъдат призовани в армията. По дяволите! Истинско нещастие!

На задната седалка на автомобила настъпи тишина. Сутринта бе мрачна, страховити сиви облаци се спускаха ниско и въздухът бе тежък; вероятно щеше да завали. Докато гледаше разсеяно през прозореца, Калуст си даде сметка, че всички лондончани, крачещи по тротоарите тази сутрин, носеха вестници и повечето четяха, докато вървяха. Други пък слушаха радио или разговаряха навъсени на групички, докато разлистваха вестниците по пейките. Арменецът с огорчение си помисли, че две войни срещу Германия в период само от двайсет години бяха прекалено много.

Обърна се и постави ръка върху рамото на приятеля си в опит да го утеши.

— Спокойно, ще спечелим и тази война.

Сър Филип Блейк го погледна скептично.

— Какво ви кара да мислите така?

Арменецът се насили да се усмихне.

— Петролът, какво друго? — отвърна той. — Както знаете, Англия и Франция получават редовни доставки от иракските находища. Концесията, която уговорихме навремето, е много ценна. А какво имат германците? — Той разпери ръце. — Нищо. С какво господин Хитлер ще зарежда танковете и самолетите си, когато му свърши горивото?

Англичанинът не изглеждаше убеден.

— Може би именно затова сме във война, приятел — отбеляза той. — Не би ме учудило, ако нахлуването в Полша е само началото на настъпление към Съветския съюз. Спомнете си, че сега германците имат пряк достъп до руската граница. Глупавите болшевики подписаха пакт за ненападение^[1] с нацистите, но ще видите, че скоро Хитлер ще влезе в Русия точно оттам и ще завладее кавказките петролни кладенци. — Разтърси ръката си, сякаш се бе изгорил. — Милостиви боже! Ако успее...

Калуст се съгласи. Ако имаше нещо, в което сър Филип Блейк бе специалист, то това бяха външнополитическите заговори — резултат от дългогодишната му работа в министерството.

— Имате право. — С отнесен в пространството поглед, сякаш мислите му бяха много далеч оттук, арменецът отново заговори: — Наистина ли смятате, че германците ще нарушат споразумението с руснаците?

— Щом нарушиха Версайския договор и Мюнхенското споразумение, какво би им попретило да престъпят и Московския пакт, ако решат? Опасявам се, че Сталин е малко заблуден относно истинските намерения на Хитлер. — Англичанинът погали замислено сивите си мустаци, а сините му очи проблеснаха. — Само почакайте.

Автомобилът спря до тротоара и пътниците разбраха, че са пристигнали. Излязоха пред стълбището, водещо до внушителна неприветлива сграда с неокласическа архитектура, големи колони и триъгълен фронтон.

Съдът.

Заведеното от Крикор дело продължаваше вече три години и Калуст още помнеше гнева, който го бе обзел, когато му връчиха съдебната призовка. Няколко дни обикаляше в кръг из дома си и из апартамента в „Риц“, кълнейки се, че ще унищожи Крикор; искаше да го лиши от наследство, да го смаже, да го обрече на мизерия и какво ли още не, но Нунуфар накрая успя да го успокои и да му попречи да уволни сина си. Не бе лесно да го преглътне, но той беше единственият му син, по дяволите! Какво трябваше да направи?

Да спечели делото, разбира се.

Това бе единствената му възможност, щом като не му бе позволено дори да го уволни. Трябваше да се изправи срещу него в съда и да го срази със силата на закона. Фактът, че до него бе един от най-добрите адвокати в Обединеното кралство, също помагаше. Сър Филип Блейк бе държавник с кариера в Министерството на външните работи, но голяма част от приходите му идваха от „Блейк & Хоторн“ — прочутата му адвокатска кантора в Ситито. Тъй като бе прекалено зает в политическия живот, сър Филип обикновено поверяваше делата на наетите от него адвокати, но щом Калуст участваше, този процес бе

специален. Освен най-богатият му клиент, арменецът беше негово протеже и приятел, затова този път англичанинът реши сам да се заеме с делото.

Благодарение на някои вратички в закона сър Филип Блейк бе успял да проточи предварителната фаза на процеса и делото влезе в съда цели трийсет и шест месеца по-късно. Калуст се надяваше, че Крикор ще размисли и ще оттегли обвинението, но той издържа до края. За него това бе истинско поражение.

Поражение, но защо да не си признае — достойно за възхищение.

— Момчето има топки — прошепна той. — Винаги е имал. Дватама вече се бяха настанили в залата за изслушване.

Адвокатът му преглеждаше документите, които бе извадил от куфарчето си, подготвяйки се за първото заседание.

— Моля?

— Нищо, нищо. Просто размишлявах на глас.

Наведе се и хвърли поглед към пейката на обвинението. Седнал в другия край на залата, Крикор тихо обсъждаше нещо с адвоката си, навярно последните подробности по случая. Изглеждаше уверен и решителен, което породя нови противоречиви чувства у баща му. От една страна, Калуст се радваше да види сина си така здраво стъпил на земята, непоколебим и силен мъж, който не се страхува да се изправи срещу когото трябва, за да защити интересите си. Бе оцелял в похода на смъртта и може би затова бе станал толкова смел, суров и непоколебим. Но от друга страна, всичко това застрашаваше успешния изход на процеса за защитата. Какви козове криеше момчето му? В залата нямаше други хора освен членовете на обвинението и защитата. Пресата бе настояла да присъства, все пак процесът засягаше най-богатия човек в света, за когото и без това не се знаеше много, тъй като Калуст ненавиждаше публичността и до момента бе успял да се измъкне от фотообективите на „Флийт стрийт“. Затова бе помолил делото да се гледа при затворени врати. Знаеше, че бе малко вероятно съдията да се съгласи, но Крикор, който споделяше притесненията на баща си, бе приел молбата. Тъй като и двете страни искаха дискретност и не ставаше въпрос за обществено престъпление, съдът трябваше да отстъпи.

В този миг вратата в дъното се отвори, съдебният служител влезе в залата и застана мирно като войник на парад.

— Всички да станат! — каза високо той. — Почитаемият съдия Лоурънс Ейлсбъри ще председателства делото.

Всички станаха на крака и в залата влезе мъж, облечен в черна съдийска тога, с бяла вълниста перука като от осемнайсети век, която се спускаше до раменете. Приличаше на герой от „Тримата мускетари“.

Съдията зае мястото си във високото величествено кресло, взе купчина документи и намести очилата си.

— Разглеждаме гражданско дело номер 90747/39, заведено от господин Саркисян срещу господин Калуст Саркисян за заплати и други трудови възнаграждения. — Взе чукчето и удари с него по масата. — Откривам заседанието.

Заседанието продължи през целия ден с кратка почивка за обяд, който бе сервиран в друга зала, и завърши с молба на тъжителите за достъп до определени документи, считани за необходими при определяне на сумите за евентуално обезщетение и месечно възнаграждение. Адвокатът на защитата яростно ги оспори, както подобаваше на компетенцията му, но съдия Ейлсбъри поклати глава.

— Нищо не мога да направя, сър Филип — каза той. — Както добре знаете, всяка от страните по делото има право на достъп до документите на опонентите си, щом смята, че имат отношение по случая.

— Но, милорд, сигурен съм, че съзнавате за какъв огромен брой документи става дума!

Съдията взе чукчето.

— Разбира се, но преди всичко упражнявам закона. Защитата има срок от една седмица да подготви изискваната документация. — Удари с чукчето по масата. — Закривам заседанието.

Присъстващите събраха документите си и въпреки умората, която замъгляваше съзнанието му, Калуст забеляза колко сериозно бе изражението на адвоката му; човек би казал, че току-що са загубили. Това му се стори странно, но после съзря сина си и адвоката му да се приближават и насочи вниманието си към тях. Двете страни по делото се поздравиха и напуснаха съда заедно, както подобава на джентълмени от тяхната класа. Разделиха се на стълбището и всяка

двойка пое в различна посока. Докато слизаха по стъпалата, на разстояние, от което другите двама вече не можеха да ги чуят, Калуст се приближи до сър Филип Блейк.

— Какво, по дяволите, стана вътре? — прошепна на ухото му той. — Защо сте така угрижен?

Адвокатът едва сдържаше яда си.

— За бога, Саркисян, нима не схванахте номера им? — попита той. — Не разбрахте ли истинската цел на молбата на сина ви? Проклятие! Това си бе удар под кръста! Да ги вземат мътните!

Калуст напрегна мисълта си, за да отгатне какво толкова обезпокоително имаше в молбата на Крикор, която съдията одобри въпреки настоятелните възражения на сър Филип.

— Добре, те искат достъп до документите, които ще им позволят да преценят сумата на евентуално обезщетение. Какво толкова ще постигнат с това?

— По отношение на делото не кой знае колко — Той го погледна загадъчно. — Но не в това е въпросът, нали?

— Така ли? — учуди се клиентът. — Тогава какво има?

— Документите, приятел! — отвърна англичанинът. — Забелязахте ли...

Пред тях изникнаха неколцина мъже с качулки и фотоапарати, които им препречиха пътя към колата.

Калуст с ужас осъзна, че бе обграден от тълпа журналисти. Нямаше накъде да бяга; след години на криене най-после го бяха хванали.

— Господин Саркисян? — заговори го един от тях. — Кой от двама ви, господа, е Саркисян?

Двамата мъже се заковаха на място, без да знаят как да постъпят. Адвокатът вдигна бастуна си, за да разгони журналистите, но приятелят му го спря.

— Бих искал да съм господин Саркисян! — въздъхна примирено Калуст. — За жалост, съм обикновен счетоводител, който едва свързва двата края.

Разочаровани, мъжете свалиха фотоапаратите си.

— Не сте ли господин Саркисян?

— Иска ми се.

Журналистите им обърнаха гръб и се отдалечиха, ядосани, че са си изгубили времето. Застанаха на тротоара, за да дебнат истинския Саркисян.

— По дяволите! — изруга един от тях. — Този човек е невидим!

Все така застанал на стълбите, Калуст обидено разпери ръце.

— И какво? — запротестира той. — Няма ли да ме снимате?

Фотографите само го изгледаха презрително, сякаш бе някакво нищожество, и не го удостоиха с отговор. Как смее този смешен сметководител да си въобразява, че изобщо е възможно да се появи по вестниците? Журналистите повече не обърнаха внимание на костюмираните мъже, единият от които минаваше за беден, нито забелязаха как двамата подновиха крачка и влязоха в огромния черен автомобил, който ги чакаше.

И то ролс-ройс.

Лимузината вече пресичаше „Кинг Уей“, когато Калуст отново поде разговора, прекъснат от неприятната поява на репортерите.

— Така и не ми обяснихте какво толкова ви разтревожи в молбата на сина ми...

Англичанинът го гледаше с възхищение, истински впечатлен от реакцията на Калуст пред засадата на пресата и особено от самообладанието на приятеля си, докато импровизираше. В следващия миг придоби сериозното изражение на адвокат, от когото зависи съдбата на клиента му.

— Страхувам се, че синът ви поиска цялата документация, отнасяща се до професионалната дейност на фирмата ви.

— Да, документите, необходими за хода на делото — потвърди арменецът. — И какво от това?

Сър Филип Блейк прочисти гърлото си и вдигна показалец.

— Чуйте ме, драги. Крикор не поиска само нужната документация — подчерта той. — Той реши, че цялата документация ще е необходима. Цялата.

Думите му смутиха Калуст.

— Как така цялата?

Адвокатът се взря в него.

— Колко документи, отнасящи се до дейността ви, имате от началото на кариерата си? — попита той. — Говоря за договори, актове, писма, телеграми... дори квитанции и фактури. Всичко. Цялата

тази бумацина, откакто сте започнали да работите в Константинопол. За колко документа говорим?

— Ами, ако това включва квитанции и фактури от времето, когато живеех в Османската империя, мисля, че е нещо от рода на... знам ли, един милион документа. — Той се разсмя. — Но това е невъзможно!

Смехът му бързо замря, когато забеляза, че сър Филип се взира в него, без да споделя веселото му настроение.

— Значи, един милион — повтори адвокатът. Той ядосано завъртя очи. — За бога, Саркисян!

Клиентът преглътна сухо и повдигна вежди, когато осъзна положението.

— Вие... се шегувате, нали? — заекна смаяно той. — Нали не намекувате, че трябва да представим пред съда един милион документа?

Приятелят му кимна.

— Точно това е — потвърди той. — Опасявам се, че точно това означава молбата на сина ви. Сега разбирате ли защо съм ядосан?

Калуст отвори широко очи, слисан от думите на англичанина.

— Един милион книжа?

Сър Филип отново кимна.

— Съдът ни даде една седмица, за да съберем и предадем цялата документация.

Арменецът направо се смая.

Зашеметен от непосилната задача, чието измерение чак сега осъзна, той отпусна рамене, облегна се назад и се загледа през прозореца в минувачите, сградите и витрините, покрай които минаваха. Направи му впечатление, че улиците бяха пусти, което бе необичайно в този час, но си имаше по-сериозни проблеми, за да мисли за това сега.

Известно време остана мълчалив, докато зяпаше навън, без да вижда нищо, мислейки за почти невъзможната задача, която трябваше да изпълни за толкова кратък срок. Разполагаше само със седмица, за да представи един милион документа пред съда.

Един милион. Една седмица.

— Прецакан съм!

Изглеждаше унил, но това не продължи дълго. По лицето му внезапно пробягна усмивка, която прерасна в толкова силен и

неконтролируем смях, че смути адвоката, който съвсем загуби ума и дума. Арменецът не спираше да се смее и от очите му дори бликнаха сълзи, сякаш всичко това беше просто добра шега.

— Радвам се, че тези неща ви развеселяват, драги — подразнено отбеляза сър Филип, като едва се сдържаше да не се скара сериозно на приятеля си. — Цяла седмица ще събираме купища книжа, а вие... вие се забавлявате! Мили боже!

Калуст изтри сълзите си с опакото на ръката и най-после се успокои.

— Не мислите ли, че момчето ми е хитро? — попита той във видимо добро настроение, когато се окопити. — Не сте ли съгласен, че идеята му е брилянтна?

Адвокатът нетърпеливо цъкна се език.

— Смятах, че искате да се борите срещу сина си — отбеляза сухо той. — Но вие очевидно предпочитате да го хвалите.

— Той трупа опит — отбеляза арменецът. — Подобни неща правят само коравите мъже, не мислите ли? Той е истински мъж, сър Филип. Истински мъж!

Сър Филип не отговори веднага, за да даде време на клиента си отново да обмисли проблема. Беше убеден, че щом осъзнае последствията от тази молба, на Калуст вече няма да му е толкова забавно. Само трябваше да го види как обръща с главата надолу дома си, кабинета и банките в търсене на всички необходими документи. Е, тогава вече нямаше да се смее.

— Какво смятате да правите?

Калуст махна неопределено с ръка.

— Трябва да се откажем, нали?

— Да се откажем ли?

— Имаме ли избор?

Когато стигнаха до къщата, вече бяха решили да отстъпят. През останалото време от пътуването арменецът нареди на адвоката си да се свърже с Крикор, за да постигнат споразумение, изгодно за двете страни, което включваше подобаваща заплата, както и обезщетение за прекратяване на делото.

— Проклетото пиле с аспержи и желе ще ми излезе скъпо...

Щом пристигнаха, Калуст покани сър Филип на чаша порто, за да отбележат случая. Когато влязоха, арменецът завари Нунуфар да си

вее с ветрило, задъхана и почти истерична. Беше толкова разстроена, че трудно се изразяваше.

— Чу ли за... за... О, Господи! Исусе! Чу ли?

— Какво има? — попита я той. — Какво става?

Жената едва говореше и не спираше да сочи към радиото, което гърмеше във всекидневната.

— Говори Чембърлейн — каза накрая тя. — Не го ли чу? Не чу ли? Чембърлейн...

Двамата мъже обърнаха погледи към апарата.

— Какво? Да не се е случило нещо с премиера?

Нунуфар продължаваше да си вее с ветрилото, сякаш отчаяно се нуждаеше от въздух, който да я държи в съзнание.

— Господи! Света майчице!

— Какво е станало, жено?

Господарката на дома седна на дивана, опита да се успокои, все така размахвайки ветрилото, и посочи към радиоприемника.

— Чембърлейн... Министър-председателят — повтори тя в отчаян опит да се овладее. — Току-що говори по радиото, не чухте ли? Улиците опустяха, цялата страна е парализирана и... нима не чухте? — Сложи ръце на главата си. — Мили боже! Какво ще правим сега? Света майко!

Калуст и сър Филип се спогледаха неразбиращо.

— Чембърлейн? Говорил е по радиото?

Нунуфар закима, задушавайки се от паниката, ужасена от огромната бездна, пред която се бе изправил светът.

— Обявихме война на Германия.

[1] Така нареченият пакт Рибентроп-Молотов, сключен на 23 август 1939 г. Договорът гарантира мирни отношения и сътрудничество между Германия и СССР. Предвижда таен протокол за подялба на Полша, прибалтийските страни и Финландия. — Б.пр. ↑

XI.

Беше още тъмно, когато Калуст, измъчван от безсъние, наметна халата си и мина през кухнята, за да излезе на терасата в дома си на булевард „Йена“ с чаша горещо кафе в ръка. Подухваше лек ветреца, но вече беше средата на юни и дори нощите в Париж бяха топли. Птиците в клетката бяха спокойни, само от време на време размахваха криле в полусън. Градът тънеше в непрогледен мрак, уличните лампи не светеха, а прозорците на сградите бяха затулени от парчета картон, който не пропускаше светлината от стаите.

Два лъча в далечината за миг пронизаха нощта; един автомобил отмина Триумфалната арка и изчезна нанякъде. Тъмнината бързо се завърна, сякаш всички бяха напуснали града. Колко тъжно изглеждаше Париж! Арменецът отпи от кафето и се замисли за далечните гърмежи, които се чуваха през последните дни. Сега бяха замлъкнали — знак, че германските оръдия вече не стреляха. Бяха изчезнали дори самолетите, които със смъртоносен рев неуморно кръжаха в небето. След паниката, обзела столицата, която бе накарала милиони парижани да се качат на колите си или да хукнат към железопътните гари в отчаян опит да избягат от *boche*^[1], Париж бе обявен за открит град; германците прекратиха бомбардировките и злочестите граждани покорно се върнаха по домовете си.

Зората заблестя, обогривайки небето над Операта в тъмносини пастелни нюанси, преливащи във виолетово на хоризонта. Арменецът седеше на терасата, наслаждаваше се на свежия въздух и утринната светлина, която разцъфваше над спящия квартал. Загледа се в площад „Етоал“, където се издигаше Триумфалната арка. Нямаше жива душа. Само след няколко минути забеляза самотен метач, който в този тъй ранен час старателно метеше нападалите по тротоара сухи листа.

Бръмчене.

Звукът раздра утринната тишина. Идваше отляво и постепенно прерасна в оглушителен рев. След малко по булевард „Клебер“ се зададоха двама мотоциклетисти в прашни масленозелени униформи и направо влетяха на площада. Германци. Двамата войници с увесени на

гърбовете пушки завиха на ъгъла и се приближиха до метача, за да го попитат за посоката. Щом забеляза врага, мъжът захвърли метлата и хукна да бяга, обзет от безумна паника. Германците свиха рамене и бясно потеглиха по „Шанз-Елизе“. На тротоара остана само метлата, която сухите листа обгръщаха и се завихряха, сякаш танцуваха под звуците на смъртоносен реквием, изпълнен от поривите на вятъра.

Тази случка разтревожи Калуст.

— Бог да ни е на помощ! — прошепна той и стана от стола. — Германците са тук!

Въпреки риска, след началото на войната Калуст бе решил да се премести в Париж. Всъщност той се ползваше с имунитет благодарение на връзките си с иранската легация. Тъй като Иран бе неутрална страна, в която германците търсеха влияние, той знаеше, че няма да го закачат.

Проблемът бе, че с приближаването на врага и обявяването на Париж за открит град френското правителство се бе преместило в Бордо, а с него и всички дипломатически мисии в страната, включително и иранската. Защо да стоят в Париж, щом градът вече не беше столица? Арменецът възнамеряваше да ги последва, но първо трябваше да се убеди, че германците няма да докосват резиденцията му. Затова бе останал.

Разстроен от епизода с мотоциклетистите, той влезе в стаята и отиде да се облече. Добре че семейството му не присъства на тази ужасяваща гледка! Нунуфар бе заминала за Бордо под покровителството на иранската легация, където бе останала при хората на Жан-Марк Ерто, а Крикор бе в Лондон. Там бе изпратил и най-ценните експонати от колекцията си, която бе започнал да събира още по времето на първата си меджидия, купена от пазара в Константинопол. Но някой трябваше да гарантира, че резиденцията в Париж ще си остане непокътната. Не му се струваше добра идея да я остави в ръцете на хуните.

На вратата на спалнята се почука. Господарят на дома отвори и се натъкна на Жилбер. Икономът беше бял като платно и в очите му се четеше ужас.

— Мосю Саркисян, видяхте ли какво става навън?

Отидоха в салона и застанаха до прозореца, през който се чуваше невъобразим рев. В края на улицата, на площад „Етоал“, Калуст видя колона от масленозелени автомобили и камиони. Най-отпред имаше офицерска кола с огромни гуми и вдигнат гюрук, покрита с прах и кал. До шофьора седеше офицер, а отзад се возеха двама войници. Един от камионите спря до тротоара и от каросерията изскочи друг войник с палка. Мъжът застана на „Шанз-Елизе“ и започна да насочва движението.

След първата военна машина запъпли дълга колона — открити военни коли с офицери, танкове, артилерия, камиони с боеприпаси, картечни коли и цяла върволица мотоциклети и мотори с кош, целите в кал и прах — противно на безупречния ред, под който минаваха през града. Гледката на дефилиращите из Париж мъже от Вермахта всяваше страх. Слисан, Калуст бе закрил устата си с ръка и с ужас наблюдаваше процесията. По тротоарите се събираха потресени парижани с уплашени погледи и свити сърца, които си шепнеха нещо и наблюдаваха вражеските войници.

— Мили боже! — възкликна господарят на дома. — Това е краят!

Икономът наведе глава, за да спре напиралите сълзи, но така и не успя.

— Така е, мосю.

Облегнат на стола, Калуст отново прочете писмото, което щеше да изпрати на шаха. Арменецът накратко бе изложил възгледите си относно геостратегическите предизвикателства пред Иран в деликатната игра на интереси в петролния свят сега, когато войната бе засегнала цяла Европа и Азия, като го предупреждаваше за опасностите и предлагаше възможни решения. Доволен от написаното, Калуст си пое дълбоко дъх и взе писалката. Тъкмо се канеше да се подпише, когато някой нахлу в кабинета.

— Германците! — извика Жилбер, в чийто поглед се четеше паника. — Германците!

Домакинът го погледна слисано.

— Какво е това, Жилбер? — смърри го той. — Що за нахалство? Откога нахлуваш така в кабинета ми, без дори да почукаш на...

— *Raus!* — кресна гърлен глас в коридора. — Всички въл!

Калуст млъкна наред изречението, без да разбира какво става. Жилбер му хвърли ужасен поглед.

— Точно се опитвах да ви обясня, мосю! Германците! Те... те влизат в къщата! Те...

Сивият силует на германски офицер — в брич, пречупен кръст с германски орел на гърдите и офицерска шапка, застана на вратата и избута иконома.

— Хайл Хитлер! — изрева той и протегна ръка в нацистки поздрав. — Аз съм капитан Ритер и съм дошъл да реквизирам тази резиденция. Имате трийсет минути да напуснете.

Господарят на дома не отговори веднага, опитвайки се да вникне в думите на офицера. Сетне се навъси, стана прав, отвори едно чекмедже, от което извади някакъв документ, и с бавна, но твърда крачка се отправи към натрапника.

— С какво право идвате тук да ме безпокоите?

Офицерът сякаш очакваше този въпрос, извади от джоба на куртката си лист хартия и го подаде на събеседника си.

— Домът ви ще бъде реквизиран от *Kommandantur du Gross*^[2] в Париж — заяви надменно той. — Това е реквизицията. — Посочи надписа в края на документа. — Както виждате, подписана е лично от генерал Фон Холтиц^[3].

Калуст хвърли поглед върху изписания на немски лист, но не си направи труда да го вземе. Вместо това показва на офицера документа, който бе извадил от чекмеджето на бюрото си.

— А този документ показва, че вие току-що нахлухте в една нова държава — отвърна сухо той. — Както ще можете да проверите по-късно, този имот, господин капитан, е под закрилата на иранската дипломатическа легация, така че пред закона се счита за иранска територия.

Изненадан от този отговор, германецът отвори широко очи и се вторачи в текста.

— Но... но...

— Не виждате ли, че цапате мраморния ми под с калните си ботуши?

Капитанът сведе поглед към ботушите си.

— Какво?

Без да изчака отговор, господарят на дома вдигна ръка и с императорски жест посочи към вратата на резиденцията, отвъд която се разхождаха войници на Вермахта, сякаш къщата бе тяхна собственост.

— Затворете вратата на излизане, ако обичате.

На „Риволи“ се вихреше същински военен парад. По средата на улицата се бяха строили германски войници, а на елегантната фасада на хотел „Льо Мюрис“ се вееха огромни нацистки знамена — червени, със свастика в средата. След като бе минала през два контролни пункта, черната лимузина с иранското знаме паркира до редица други автомобили, спрени до Тюйлери.

Офицер в масленозелена униформа се приближи с бърза крачка и протегна ръка за нацистки поздрав към дребния мъж, който излизаше от задната врата на колата.

— Хер Саркисян от иранската легация? — попита той на френски със силен немски акцент. — Хайл Хитлер! — Свали ръката си. — Аз съм капитан Грас. — Имам заповед да ви придружа до комендантството. — Посочи към сградата, на която се вееха нацистки знамена. — Оттук, моля.

Хотел „Льо Мюрис“ бе превърнат в седалище на *Kommandantur du Gross Paris* — военната администрация на окупирания Париж и околностите. Освен германските военни, които изпълваха фоайето, салоните и коридорите, из цялата сграда бяха окачени указателни табели на немски за *Militäerbefehlshaber in Frankreich* — Военна администрация във Франция.

Мъжете разговаряха тихо, но когато го въведоха в големия салон, Калуст дочу смях и звън на китари, чиято мелодия му се стори позната.

— Щраус?

Капитан Грас поклати глава и се усмихна накриво.

— Вагнер.

Влязоха в големия салон — пишно обзаведено помещение в стил Луи XVI, като целия хотел „Льо Мюрис“. Там имаше прием, организиран от окупационните сили в чест на членовете на френското

висше общество и дипломатическите мисии, които бяха останали в града.

Салонът бе украсен с кристални канделабри, по стените имаше огледала със скосен ръб и огромни квадратни прозорци, обрамчени от мраморни плочи. В помещението се усещаше странна смесица от напрежение и спокойствие. Наоколо германски офицери разговаряха и се смееха с чаша шампанско в ръка, бърбейки си с френски двойки от високите етажи на парижкото общество, предимно банкери и политици. Новодошлият забеляза слабата фигура на Коко Шанел, застанала близо до музикантите. Нунуфар често пазаруваше от нейните бутици на улица „Камбон“, в Довил и Биариц. Дизайнерката, както винаги, беше изключително елегантна с характерната семпла черна рокля, докато се усмихваше на двамата германски офицери, с които разговаряше. Оглеждайки залата, Калуст разпозна още няколко дипломати, които по една или друга причина бяха останали в Париж. Това бяха барон Йохан Фриск — търговският представител на шведската легация, и италианският посланик Романо Петри.

Офицерът, който придружаваше Калуст, го отведе до онази част от салона, където се бяха събрали германските офицери и хората се редяха на опашка, за да ги поздравят. Арменецът се чувстваше не на място сред толкова униформени, сякаш го бяха завлекли в леговище на вълци. Запази непроницаемо изражение и зачака на опашката, за да поздрави най-важния човек в залата — германския комендант на Париж Дитрих фон Холтиц.

Когато дойде неговият ред, капитан Грас прошепна на генерала името на арменеца.

— Ах, да, човекът от петролния бизнес! — възкликна комендантът и се насили да се усмихне. — Много съм чувал за вас!

По гърба на госта полазиха тръпки.

— Само добро, надявам се.

Генерал Холтиц се разсмя.

— Е, не мога да ви лъжа! — Махна с ръка на хората зад Калуст и заговори тихо. — Ще говорим след малко, става ли?

Щом се отдалечи и се смеси с гостите, арменецът се замисли над думите на германския комендант. Нямаше съмнение, че генералът го познава, та нали го бе нарекъл „човекът от петролния бизнес“? Всъщност подобно нещо не би трябвало да го изненадва, все пак

Калуст беше най-богатият човек в света. Германците не биха могли да подминат този факт, щом го бяха поканили на приема в „Льо Мюрис“. Ако бяха поканили наскоро споминалия се Рокфелер или Нобел, нима щяха да си помислят, че са случайни хора? Тогава защо да не знаят и кой е Саркисян? Но истината бе, че той толкова се стараеше да остане незабелязан, че до момента репортерите не бяха успели да му направят дори една-единствена снимка. Бе накарал обществото да свързва името му с илюзия — имагинерно и бегло име без лице. Останалите магнати не бяха успели да останат незабелязани. Макар не толкова богати, те се радваха на широк публичен интерес.

Размени няколко думи с Коко Шанел, направи ѝ комплимент за роклята и обеща да посети магазина ѝ, за да купи парфюм за своята *belle de jour*. Сетне се заговори с барон Фриск, с когото често бе обядвал в „Риц“ заедно с Емануел Нобел — стария му приятел, когото преди години бе срещнал в Баку. Разговаряха за банални неща; само безумец би обсъждал политика, заобиколен от толкова германски униформи, а Калуст дори не обръщаше внимание на лежерното бърбрене, което се сипеше от собствената му уста. Обсъждаха времето и други тривиални теми, но мислите на арменеца се въртяха около казаното от германския комендант.

Генерал Холтиц твърдеше, че щели да разговарят по-късно. Какво ли искаше? Дали бе нещо неприятно? Този въпрос го тормозеше. Германците като цяло го тревожеха; така беше навремето, когато се караше с тях заради петролните концесии в Османската империя, така беше и сега. Освен това не бе забравил разказите на Крикор и други оцелели за поведението на германските офицери по времето на арменския геноцид през Световната война. Как е възможно християни да останат безучастни към преследването на други християни от османците? А какво да кажем за новата война, която германците бяха предизвикали в Европа? Какво правеха тези варвари в Париж? С какво право се разпореждаха с чуждите съдби?

— Хер Саркисян? — чу се гърлен глас. — Комендантът иска да говори с вас.

Обърна се и видя капитан Грас, който му правеше знак да го последва. Сбогува се с барон Фриск и последва офицера извън салона. Спряха в края на коридора и Грас почука на една врата. Отвътре се чу „Влез“ и германецът махна с ръка на арменеца да влезе.

— След вас.

Калуст пристъпи в просторно помещение. Приличаше на салон, превърнат в кабинет. Видя генерал Холтиц, застанал до прозореца, с лице, озарено от слънчевата светлина. В далечината се виждаше внушителната фасада на „Лувъра“, сякаш големият музей бе равнодушен към капризните приливи и отливи на историята.

След като почака известно време, генералът се обърна кръгом, по военному, и посрещна госта си.

— А, хер Саркисян! — възкликна превзето той. — Чудесно! — Махна с ръка към стола пред бюрото. — Седнете, моля.

Арменецът се настани и зачака домакинът също да заеме мястото си. Германецът извади от джоба си кутия кубински пури и предложи на госта да си вземе.

— Благодаря, не пуша.

Генералът пхна една в устата си и я запали със сребърна запалка. Синкави кълба дим бавно се извиха пред строгото му лице, като призраци, издигащи се нагоре, докато накрая изчезнат в пространството.

— Имаме общ приятел — заяви германецът, чиито сини очи студено пронизваха събеседника му. — Хер Хендрик ван Тигелен. Мисля, че името ви е познато...

На Калуст му се прииска да преглътне сухо, но се сдържа. Откакто се бе оженил за Слава, Хендрик бе яростен противник на болшевиките. Издигането на Хитлер в Германия, и по-специално антиболшевишките му речи, опасно бе сближило холандеца с нацистите. Проблемът бе, че сега Хендрик му беше личен враг; каквото и да бе казал на германските си приятели, със сигурност не беше добро.

— Познавам го добре.

Генерал Холтиц се усмихна, вероятно доволен от неудобството, което споменаването на президента на „Роял Дъч Шел“ бе породило у госта му. Най-доброто средство да притиснеш някого е страхът.

— И така, нашият общ приятел ми разказа за връзките ви с болшевиките — заговори загадъчно той. — Много тесни връзки, струва ми се.

— Аз съм бизнесмен и общувам с всички — побърза да изясни Калуст. — Освен това неотдавна вие постъпихте по същия начин.

Какво иначе представлява пактът Молотов-Рибентроп, ако не подобен бизнес?

Комендантът кимна.

— Да, хер Саркисян! — възкликна той. — Вие сте умен мъж, спор няма. Вярно е, че и ние правим бизнес с тях. — Дръпна дълбоко от пурата и издуха облак синкав дим. — Можем да правим бизнес и с вас.

Разговорът започваше по същество, помисли си гостът. Трябваше да внимава и да действа предпазливо на терен, който не владееше изцяло.

— За мен ще бъде удоволствие да работим заедно, генерале. С какво мога да ви бъда полезен?

Германецът остави пурата си в пепелника, за да не го разсейва при толкова деликатен разговор.

— Тревожим се за петрола, разбира се — заговори направо той. — Както знаете, Райхът не разполага с нефтени находища и зависи от вносни доставки, по-голямата част от които секнаха след избухването на войната. За щастие освен синтетичното гориво все още имаме румънския нефт, но няма да крия, че зависимостта от този единствен източник ни се струва опасна. Райхът се нуждае от пряк достъп до различни петролни кладенци.

Калуст схващаше накъде отива разговорът и реши да контраатакува; трябваше да стреля по най-уязвимата мишена.

— Вие сте приятели с Хендрик ван Тигелен — напомни му лукаво той, — президента на „Роял Дъч Шел“ — най-голямата петролна компания в света в момента. Той е в отлична позиция да ви предложи помощ, прав ли съм?

Генералът се размърда на стола си, очевидно притеснен от въпроса.

— Техните камиони транспортират петрол от Румъния до Германия.

Арменецът се намръщи.

— Само това? Мислех, че сте приятели...

Погледът на германеца попадна върху пурата в пепелника, проследявайки дима, който се извиваше нагоре като хипнотизирана змия.

— Трябва да знаете, че хер Ван Тигелен не може да направи много — призна той. — „Роял Дъч Шел“ е британска компания. Добре разбираме трудностите, които среща и които му пречат да помогне по начина, по който несъмнено би искал. — Вторачи се в събеседника си. — Но вашата позиция е по-различна. Вярвам, че можете да ни бъдете много полезен.

Арменецът поклати глава.

— Опасявам се, че моите правомощия са по-ограничени дори от тези на господин Ван Тигелен — каза той. — Участието ми в Турската петролна компания се свежда само до дивидентите, съответстващи на пет процента от печалбата. Не притежавам терен, не разполагам със собствени кладенци, нямам резервоари, нито рафинерия. Не виждам как бих могъл да доставям петрол на Германия.

Генерал Холтиц забарабани по бюрото, сякаш не той, а пръстите му размишляваха върху въпроса.

— Но вие сте ирански дипломат...

В този миг Калуст разбра, че не Турската петролна компания интересуваше германците. А петролът на Иран.

— Мога да кажа някоя добра дума за вас на Негово Величество шаха — каза той, като се стараеше да изглежда искрен. — Но признавам, че няма да е лесно. Както ви е известно, с иранските кладенци разполагат британците и американците. Ако Иран даде права за експлоатация на Германия, рискува да бъде нападат от британците, чиито сили са концентрирани в съседна Индия. Не вярвам, че Негово Величество ще се подложи на подобно нещо.

Германецът се усмихна.

— Възможно е нашите жълти съюзници, японците, тези дни да се погрижат за здравето на британците в Индия. — Сви рамене. — Може би англичаните ще се провалят.

Калуст поглади брадата си, обмисляйки думите му. Японците наистина бяха много агресивни в Азия с окупацията на Манджурия и неизбежното нахлуване във Френски Индокитай. В отговор САЩ и Великобритания щяха да наложат петролно ембарго на Япония, което щеше да породии конфликт между двете воюващи страни. Дали генерал Холтиц просто предвиждаше възможност, или знаеше нещо конкретно?

— Тогава ще изчакаме — каза накрая гостът, като заобиколи въпроса. — Ако британците бъдат прогонени от Азия, не виждам причина Негово Величество шахът да не сключи сделка с Германия. Аз ще го насърча, бъдете спокоен.

Германецът го изглежда внимателно, сякаш се опитваше да прочете мислите му.

— Ние вече се срещнахме с шаха и той показва симпатиите си към нас, но знаем, че Негово Величество държи на мнението ви, и искахме да се уверим, че няма да ни създавате проблеми.

Арменецът разпери ръце.

— Сега съм тук при вас, нали така? Можех да избягам от Париж, но не го направих, за да покажа добрите си намерения. Проблемът е, че Иран пази неутралитет и въпреки симпатиите на шаха към Германия, истината е, че той няма причина да го нарушава. В момента, в който е способен да ви помогне, той със сигурност ще го направи.

С други думи никога, помисли си Калуст.

Усетил двучието на събеседника си, генерал Холтиц смачка пурата в пепелника и решително се изправи, като даде да се разбере, че срещата е приключила. За него разговорът с Калуст беше безрезултатен. Двамата размениха още няколко думи и германецът нетърпеливо тръгна да изпрати госта си до коридора. Преди да стигнат до вратата обаче, арменецът спря, като застана на пътя на германеца.

— Ще ми позволите ли да ви попитам нещо — каза гостът, сякаш току-що му бе хрумнало. — Окупационните власти реквизираха почти всички къщи на улицата, на която живея, булевард „Йена“, и вече два пъти опитаха да проникнат в резиденцията ми.

— Така е. Трябва да настаним някъде нашите офицери, а не всички искат да останат на хотел. Но ми казаха, че вашата резиденция има дипломатически статут.

— Вярно е. Скоро ще се присъединя към иранската дипломатическа мисия, която е акредитирана към френското правителство, а... в крайна сметка винаги има риск международната ситуация да се влоши... Представете си, че възникне конфликт между Германия и Иран...

Генералът повдигна вежди.

— Какво намеквате?

— Това е просто предположение, разбира се. Но трябва да предвидим всички възможности. В такъв случай домът ми ще загуби дипломатическия си имунитет. Ако това се случи, ще бъда склонен да... да кажем, да предложа награда, разбирате ли?

— Награда ли?

— Да. Или да го наречем... гаранция, ако предпочитате. Гаранция, че резиденцията ми и имуществото вътре няма да бъдат реквизирани, ако ме разбирате.

Картите бяха на масата. Калуст настойчиво се вторачи в събеседника си, за да прецени реакцията му. Бе настъпил часът на истината. Генералът се озърна наоколо, явно за да се убеди, че никой не ги чува. Бяха сами в кабинета, но човек никога не знае.

— И... в какво се състои тази гаранция?

В този миг арменецът разбра, че е спечелил залога. Домакинът се бе хванал на въдицата. Трябваше само ловко да дръпне. Пъхна ръка в джоба на самото си и извади три документа с отпечатано лого и текст на немски.

— Един милион швейцарски франка, преведени на тази сметка в Цюрих — каза той. — Президентът на банката е мой приятел. Наредил съм му да предаде сумата на посочен от мен човек след края на войната, в случай че резиденцията ми и цялото имущество вътре останат непокътнати.

Погледът на коменданта на Париж се местеше между банковите документи и лицето на събеседника му, докато преценяваше предложението. Накрая взе книжката от швейцарската банка и се ръкува с арменеца, усмихвайки се за сбогом.

— Ще помисля по въпроса, хер Саркисян, и ще ви отговоря своевременно — обяви той. — Но смятам, че можете да не се тревожите относно намеренията ни. Ние сме германци, не сме диваци. Уважаваме собствеността на заможните хора, какъвто несъмнено е вашият случай. — Той протегна ръка за поздрав. — Хайл Хитлер!

Щом вратата зад него се затвори и Калуст закричи по коридора на хотел „Льо Мюрис“, следвайки капитан Грас, той знаеше, че може да напусне Париж спокоен. Вече нямаше нужда да се тревожи за имотите си в града. Резиденцията му беше защитена.

[1] Съкратено от френската жаргонна дума *albosche* — глава. Използва се като обидно обръщение към германците. — Б.пр. ↑

[2] Главно комендантство (нем.). — Б.пр. ↑

[3] Дитрих фон Холтиц (1894–1966) — немски офицер, служил по времето на двете световни войни. На 7 август 1944 г. е назначен за комендант на Париж и околностите. — Б.пр. ↑

XII.

Големият търбух на *Short S23 Empire* докосна водата и хидропланът се разтресе. През прозореца Крикор видя как пияната се стича по стъклото като размазана слюнка. Машината сякаш всеки момент щеше да потъне и той трябваше да овладее надигащата се в гърдите му паника. Двигателите ревяха силно, борейки се да избегнат най-лошото, и накрая успяха да стабилизират хидроплана. *Short S23 Empire* започна да плава по водата и когато двигателите утихнаха и перките спряха, пътниците въздъхнаха облекчено. Бяха пътували девет часа от Борнмът^[1] под заплахата да бъдат засечени от изстребителите „Месершмит“^[2] на Луфтвафе^[3], когато прелитаха над френския бряг, но за щастие бяха пристигнали живи и здрави.

— Уважаеми пътници, приводнихме се в Лисабон — прозвуча гласът на стюардесата по интеркома. — Сега ще започнем приготвянията за напускане на хидроплана. Благодарим ви, че летяхте с „Бритиш Овърсийс Еървейс Коупърейшън“, и се надяваме скоро отново да ви видим на борда! Довиждане!

След няколко минути вратата се отвори, по корпуса на хидроплана блиснаха вълнички и опръскаха вътрешността на машината. Лодка с португалски флаг се плъзна до изхода на *Short S23 Empire*. Крикор внимателно мина по платформата и с помощта на английския екипаж и португалските моряци се настани на носа на плавателния съд. Огледа се и първото, което забеляза, бяха останалите хидроплани, които се поклащаха в река Тежу. Вниманието му бе привлечено от един *Boeing B-314 Clipper* с цветовете на „Пан Америкън“ на крилата. Машината беше наистина огромна и разполагаше дори с ресторант. Тъй като Лисабон се намираше в най-западната точка на Европа и Португалия не беше във война, градът бе основна дестинация на трансатлантическите полети от Америка, което обясняваше присъствието на великолепия небесен гигант. Лодката се отдалечи от *Short S23 Empire* и арменецът зарея поглед в хоризонта. В далечината се виждаха живописните къщи на португалската столица; белите сгради с червени покриви се отразяваха в неспокойната вода, а

чайките меланхолично кряскаха в нестроен хор. Остра миризма на море изпълваше мекия въздух и слънчевите лъчи леко галеха бледите лица на новодошлите. Съзерцавайки огромния естуар и града, издигащ се на няколко носа, Крикор се изненада как Лисабон странно напомня на стария Константинопол, а Тежу — на Босфора. Само че вместо минаретата на джамиите, тук се издигаха църковни камбанарии.

— Ах! — възкликна той. — На татко ще му хареса!

Щом стигна до кея на Кабо Руиво и премина през митническа проверка на наскоро откритото морско летище, до арменеца се приближи около петдесетгодишен мъж с кръгло лице и шапка, който държеше пакет цигари *Swan*.

— *Pardon, m'sieur*^[4] — заговори той на френски. — Имате ли огънче?

— Тъкмо пристигнах с хидроплан — отвърна Крикор. — Летях като перце.

Пакетът *Swan* и изразът „летях като перце“ бяха уговорените кодови думи, за да разпознае връзката си в Лисабон. Мъжът се усмихна и свали шапката си, за да поздрави арменеца, разкривайки плешивата си глава.

— Името ми е Жан Моне. Получих телеграма от *Чичо* да ви помогна. — Обърна се и махна с ръка. — Бихте ли ме придружили, моля.

Новодошлият последва домакина си, впечатлен от добрата работа на хората от „Блечли Парк“^[5]. Сър Филип Блейк — старият приятел на баща му, го бе запознал с *Чичо*, кодовото име на един началник в британското разузнаване на База Х^[6] в „Блечли Парк“. След множество разговори и няколкоседмично обучение Крикор бе вербуван за тайна мисия във френския град Виши. Баща му бе напуснал Париж и се бе преместил в новата столица^[7] заради ангажиментите си към иранската легация и това бе свършен претекст за пътуването. Германците не се усъмниха и той трябваше да се възползва от възможността. Докато напускаше морското летище, следвайки водача си, Крикор забеляза колона паркирани на улицата прашни черни ролс-ройсове и мерцедеси — луксозни коли, чийто блясък бе скрит под слой мръсотия. Изглеждаха изоставени, сякаш собствениците им ги бяха забравили.

— Португалците така ли зарязват ролс-ройсовете си на пътя? — учуди се той. — По дяволите, сигурно са богаташи.

Французинът се разсмя.

— Тези коли са на заможни евреи — обясни той. — Прекосили са цяла Европа, за да избягат от германците, и са дошли в Лисабон с идеята да заминат за Америка. Зарязаха колите си и се втурнаха да хванат *Boeing B-314 Clipper*.

— Значи, този самолет лети за Америка с евреи милионери на борда?

— Не само милионери. Има интелектуалци и артисти. Дори онзи ден доведох тук Шагал^[8] и Марсел Дюшан... знаете ли го? Онзи с писоара, който...

Крикор отегчено завъртя очи. Баща му бе говорил за него безброй пъти на вечеря и мнението му не бе особено ласкаво.

— Разбира се, че съм го чувал.

Качиха се в едно рено и Моне подкара към центъра на Лисабон, за да покаже града на госта си. На големия централен площад „Росио“ Крикор забеляза голяма тълпа. Истинско море от хора с куфари и вързопи, които пиеха кафе или нервно пушеха, насядали в откритите кафенета или направо върху куфарите си. Изглеждаха съкрушени, с измъчени лица и отнесени погледи.

— Португалци ли са?

— Евреи, но от бедните. Пристигат с хиляди, горките, и се събират тук в търсене на възможност да прекосят океана.

— С боинга ли?

— Какъв ти боинг! Той е само за богаташи и артисти, драги. — Французинът махна с ръка към прозореца. — Тези клетници пристигат с влакове с петнайсетдневни визи, хранят се в еврейската кухня за бедни и се молят някой кораб за Америка да ги качи, преди визите им да са изтекли. — Той въздъхна. — Истинско нещастие. Португалия е единствената страна в Европа, която им предлага закрила. Не е за вярване...

Колата пресече „Росио“, мина през площад „Рещаурадореш“ и излезе на спокойния булевард „Авенида де Либердаде“. И тук се мяркаха бежанци; някои седяха на пейките, други се влачеха по тротоарите като тъжни призраци, с куфари и малки деца в ръцете. Двамата пътници мълчаливо се взираха в тях. За арменеца гледката

напомняше на онова, което бе преживял през 1915 година в Османската империя.

— Горките — прошепна той. — Приличат на арменци, които бягат от турците...

Жан Моне също наблюдаваше еврейските бежанци.

— Когато войната свърши — каза той, — ще трябва да изградим една нова Европа, в която да не се случват подобни неща.

— Мечтайте си — отбеляза Крикор. — Европа няма да се промени.

Седнал на мястото до шофьора, Моне завъртя глава и тържествено погледна Крикор, сякаш му даваше някакво обещание.

— *On verra, mon cher*^[9].

Въпреки че бе прекарал в Лисабон само двацет и четири часа, градът силно впечатли Крикор. Обратно на случващото се в цяла Европа, португалската столица изглеждаше подредена и спокойна. Най-много го изненада уличното осветление, което си бе истински лукс на континент, потънал в мрака на войната, страхуващ се от нощни бомбардировки.

По препоръка на Моне отседна в хотел „Авиш“, чиито стаи и услуги също му направиха приятно впечатление.

— Е, не е „Риц“, разбира се — отбеляза новодошлият на вечеря, докато чакаха поръчката, — но мястото никак не е лошо.

Жан Моне се усмихна и дискретно посочи към двама мъже, които разговаряха на маса до прозореца. Единият беше блед и рус, а другият — мургав.

— Онези двамата са Фростер и Ометри — шефовете на германското и италианското разузнаване в Лисабон — прошепна той. — Внимавайте какво говорите, тук е пълно с шпиони.

В този миг се появи салонният управител с димящ поднос. Сервира им две чинии каракуда с печурки, която Моне бе похвалил.

— Птиченцето напусна гнездото — каза внезапно управителят и подозрително загледа Крикор. — Мислите ли, че вече може да летите?

Французинът се усмихна.

— Приятелят ми е доверен човек, Рапети — каза той. — Кажи какво знаеш.

— Чух разговора на онези двамата — прошепна служителят на „Авиш“ вече без да се крие и хвърли поглед към масата до прозореца, за да се увери, че не го наблюдават. — Изглежда, имат уговорена среща тук, в „Авиш“, с херцога на Уиндзор.

— На Уиндзор ли? Сигурен ли си, че си чул добре?

— Да, господине. Херцогът на Уиндзор — кимна по посока на Фростър и Ометри. — Доколкото разбрах, ще му предложат нещо. Разговарят на италиански и ми се стори, че искат да го качат на английския трон, когато Германия спечели войната.

— Не думай!

Французинът извади портфейла от джоба си и подаде банкнота от дваисет ескудо, която служителят бързо прибра. Крикор искаше да попита какво всъщност става, но Моне му направи знак да мълчи, затова обсъдиха местната кухня и живота в Лисабон след началото на войната в Европа.

След вечеря забелязаха хотелския служител да заговорничи с Фростер и Ометри и се качиха в стаята на Крикор.

Щом вратата се затвори, арменецът не се сдържа и избухна:

— Какво, по дяволите, беше това в...

Водачът му допря пръст до устните си.

— Шшт!

Моне се приближи до прозореца, отвори го и уличният шум изпълни стаята. Чувахе се ръмженето на двигатели и от време на време изсвирването на клаксон.

— Какво правите? — попита Крикор. — Искате да ме уморите от студ или какво?

Французинът седна на перваза на прозореца с гръб към улицата.

— Така е по-сигурно — отвърна той. — Ако в стаята има скрити микрофони, уличният трафик ще заглуши разговора ни. — Посочи към пода, показвайки долния етаж. — Управителят на ресторанта дава сведения на всички срещу пари. Казва ни какво е чул от германците и после отива да им снесе какво сме говорили ние. Всеки ден докладва на португалската полиция, на нас, на американците, на германците и италианците за това кой с кого се е срещнал и какво са си казали. Той е опасен.

Крикор отвори широко очи.

— По дяволите! — възкликна той. — Смятате ли, че си е съчинил онова за херцога?

— Не. Наясно сме, че този тип работи с всички, но сведенията му са сигурни.

— Добре, щом е така, значи, сме изправени пред нечуван скандал! Чухте ли? Германците разговарят с херцога на Уиндзор!

— Не се тревожете за това. Ще докладвам на Чичо. — Французинът извади от джоба си някаква бележка и я подаде на протежето си. — Запомнете името и адреса, написани тук, и изгорете бележката.

— Какво е това?

Моне скочи от перваза на прозореца и се отправи към вратата.

— Връзката ви във Виши.

След разходка из Ещорил и Кашкайш на следващата сутрин Крикор се появи с куфара си на наскоро построеното летище „Портела“. Онова, което го шокира, когато погледна към пистата, бе германският самолет, спрян до британска машина, и членовете на екипажите им се разминаваха, без да се опитват да се избият. Такова нормално поведение му се струваше направо нереално!

След като чекира багажа си, арменецът се сбогува с Моне и се отправи към терминала. Хвана полет за Рим на португалската компания с прекачвания в Мадрид, Барселона и Корсика. Португалските авиолинии бяха единствената самолетна компания от неутрална страна, която имаше право да лети над воюващите страни, което ѝ създаваше висок престиж в европейските столици.

Слезе от *Junkers Ju 52* в каталунския град и както подобава на един Саркисян, отседна в хотел „Риц“. Контрастът със спокойния Лисабон беше огромен. В Испания цареше хаос. Заради сринатата икономика по улиците се виждаха цели легиони безработни с мръсни дрехи. Никой не говореше английски, нито френски и Крикор бе принуден да се оправя с основните си познания по испански, които Мария Силвия бе така добра да му преподава вкъщи. Нещата с жена му не вървяха; нейната лудост подлудяваше и него самия, но поне бе започнал да учи езика.

Допита се до управителя на „Риц“ за най-удачния начин да влезе във Франция, но мъжът поклати глава.

— Границата е затворена — осведоми го той. — По-добре да изчакате.

Остана няколко дни в Барселона в очакване на възможност да продължи пътуването си, въпреки че условията на живот тук не му допадаха. Дори „Риц“, за който се предполага, че е луксозен хотел, бе западнал до степен много под допустимата. Килимът беше мръсен, а мебелите — издраскани. Верен на себе си, бе наел президентския апартамент, но и там забеляза следа от мастило по дюшемето и мазни петна по стените. Освен това храната в ресторанта на хотела беше ужасна; имаше само супа и зеленчуци и скоро арменецът откри, че в града положението беше още по-лошо. Ниското качество на храната в „Риц“ не можеше да уплаши човек, оцелял от походите на смъртта, но бе истинска катастрофа за видните предприемачи, собственици на веригата, за чието основаване имаше заслуга и баща му.

На третия ден обаче сервитьорът се приближи до него с усмивка.

— Нося ви добри вести, сеньор — заяви испанецът. — Много добри! — Той се наведе към клиента, сякаш искаше да му прошепне някаква тайна. — Днес имаме месо.

— Наистина ли?

Лицето на сервитьора светеше от гордост.

— Да, сеньор. Отлично месо! — Отново се наведе и любезно попита: — Ще хапнете ли бифтек?

Крикор доволно потърка ръце и устата му се изпълни със слюнка.

— Разбира се! Донесете го! — Размаха ръка, както бе виждал да прави жена му. — *Venga! Venga!*^[10]

Сервитьорът се върна два-сет минути по-късно заедно с двама помощници. Носеха голям съд със сребърен капак, затоплян от слаб портативен котлон. Сервитьорът тържествено вдигна капака, сякаш под него имаше хайвер или пък злато, и разкри апетитно на вид месо с печени картофи и маруля. В сравнение с онова, което бе ял през последните дни, ястието си беше направо обилно. Без да губи време, Крикор сложи бифтека в чинията си и отрязва едно парче.

— Ммм... — измърка той със затворени очи, опитвайки с наслада месото. — Божествено!

Очите на сервитьорите заблестяха от радост.

— Благодарим, сеньор, благодарим!

Месото имаше леко сладникав вкус, бе по-различно от онова, което ядеше в Англия, но бе крехко и сочно. Погълна го за няколко минути и отново повика келнера.

— Къде намерихте това месо? От бик ли е, или...

Очите на мъжа се разшириха от ужас.

— Бик ли? Не, сеньор, не! Месото от бик е много твърдо. Ние уважаваме клиентите си и не бихме им поднесли подобно нещо! И дума да не става! — Погледът му се спря върху празната чиния. — Това тук е *caballito*.

— Какво?

— *Caballito*, сеньор. Прекрасен кон!

Омръзна му да чака в Барселона, затова след като се посъветва със служителите в германското консулство, Крикор се качи на влак до френската граница. Вагоните бяха препълнени и арменецът не можеше да си обясни какво караше толкова испанци да пътуват към току-що окупирана страна.

Железопътната линия свърши на няколко километра от Жирона и пътниците бяха принудени да вземат куфарите си и да вървят до града, където останаха повечето от тях. В Жирона Крикор успя да хване окаяно на вид такси на космическа цена и продължи към граничното градче Портбоу. Бе се подготвил за трудни преговори с френските власти, но бе допуснат още щом показва иранския си дипломатически паспорт, който баща му бе издействал още преди началото на войната.

Във Франция кипеше суматоха. Току-що бе издадена заповед за демобилизация на френската армия и по улиците се трупаха хора; виждаха се граждани с вързопи и каруци и войници с униформи с откъснати пагони. Бежанците от Северна Франция, които се бяха измъкнали от германското настъпление, искаха да се върнат по домовете си, докато други, които се намираха в окупираната зона, се опитваха да се придвижат на юг.

Железопътният транспорт не спазваше никакво разписание, но все пак го имаше. След три часа на гарата на Портбоу Крикор успя да се качи на влак за Перпинян, откъдето имаше връзка за Монпелие.

Откакто бе на френска територия, избягваше да говори, за да не го издаде британският му акцент, но не успя да изпълни намерението си при това последно пътуване.

Седна в малко купе, в което имаше още трима пътници — двама демобилизирани войници и една госпожа францужойка, която плетеше, а от кошницата в краката ѝ надничаше гърлото на бутилка червено вино.

Мъж в униформа нахлу в купето.

— *Billets, s'il vous plait.*^[11]

Контрольорът бе нисичък мъж с гъсти мустаци. Той провери билета на францужойката и погледна пропуска на Крикор.

— Закъде пътувате?

— Виши.

— Този влак не спира във Виши.

Това изненада пътника.

— О, нима! — възкликна той. — Как тогава мога да стигна дотам?

Като го чу да говори, контрольорът присви очи и се взря в него, сякаш се мъчеше да го разгадае, след като вече бе забелязал акцента му.

— Англичанин ли сте?

Крикор се изчерви; акцентът му го бе издал. Все пак той не бе обучен шпионин, който може да лъже, затова в „Блечли Парк“ Чичо го бе посъветвал винаги когато го разпитват, да казва истината, доколкото е възможно; ако събеседниците му го хванеха в лъжа, това щеше да породии неуместно подозрение.

— Аз съм ирански дипломат — каза той, — но съм с английско образование и всъщност идвам от Лондон.

В купето настъпи тишина. Разговорът бе привлякъл вниманието на останалите пътници и те яростно се взираха в него.

— Ах, проклети англичани! — изруга францужойката, нарушавайки тишината, и отново се зае с безкрайното си плетиво. — Копелета, това са те! Оставиха нашите момчета да мрат и хукнаха от Дюнкерк да си спасяват богатите задници! Пфу! Свине! — Спря да плете и махна с ръка към прозореца. — А сега ни забиват нож в гърба! Видяхте ли какво сториха на флотата ни в Мерс-Ел-Кебир^[12]? Видяхте

ли? Потопиха я цялата, убийци! — Отново гневно се залови за куките. — Ах, тези англичани...

— Но, госпожо — обясни Крикор, — флотът можеше да попадне в ръцете на германците. А това, както навярно разбирате, би представлявало огромна опасност за Англия.

— Копелета! — изсъска тя така, сякаш плюеше отрова. — Копелета! Копелета! Копелета!

Двамата френски войници се спогледаха, чудейки се дали да се намесят.

— Всъщност нашето недоволство е относно начина, по който британците ни изоставиха при Дюнкерк^[13] — обясни един от тях, сякаш чужденецът бе техен посредник в Лондон. — Оставиха ни в ръцете на германците и се изпариха. — Той размаха ръка. — Ах, това е кръвна обида, спор няма!

Крикор все пак искаше да ги накара да разберат, че когато британците избягаха, битката вече беше загубена и бе по-добре да отложат последния удар, изчаквайки по-добра възможност, отколкото да се опитват да отблъснат германците при толкова неблагоприятни обстоятелства. Всичко това му дойде наум само за част от секундата, но той замълча. Защо да спори? Няма ли да е по-добре да кротува? Защо да си прави труда да убеждава тези унижени хора, които оправдаха поражението си с чужди грешки?

Като видя, че чужденецът е попаднал под кръстосан огън от страна на спътниците си, контрольорът го потупа окуражително по рамото и се усмихна.

— Щом се върнете в Лондон, приятелю, кажете им колко много се възхищаваме на съпротивата им. — Той погледна укорително френските пътници. — И най-вече, кажете им, че повечето французи са с тях. — Отново се взря в арменеца. — Ще го направите ли?

— Разбира се.

Контрольорът излезе в коридора. Преди да се отдалечи обаче, за последен път се обърна към Крикор:

— Слезте на гара „Сен Жермен де Фосе“. Намира се най-близо до Виши.

Крикор насочи вниманието си към картата, на която бе отбелязан маршрутът на железопътната линия. Предвид скоростта, с която се движеха, и оставащите гари, пресметна, че до „Сен Жермен де Фосе“

оставаше час и половина. На гарата щеше да телефонира на родителите си и скоро щеше да е при тях във Виши.

— *Merci.*

— И ако случайно видите маршал Петен^[14] — добави контрольорът, след като изчака пътника да разгледа картата, — набийте му един шут в задника от мен.

Той му намигна, поглади гъстия си мустак и очевидно горд от остроумието си, тръгна весело по коридора и потъна в съседното купе, откъдето отново се чу едно гръмко:

— *Billets, s'il vous plait!*

[1] Град в Южна Англия, на брега на Ламанша. — Б.пр. ↑

[2] Messerschmitt — немска самолетостроителна компания в Бавария, Германия, известна с изстребителите си от епохата на Втората световна война. — Б.пр. ↑

[3] Luftwaffe — Военновъздушните сили на нацистка Германия. — Б.пр. ↑

[4] Извинете, господине (фр.). — Б.пр. ↑

[5] Bletchley Park — британска секретна военна площадка от времето на Втората световна война в Милтън Кийнз, където се е намирала Правителствената школа по кодиране и шифроване. Днес сградата е музей. — Б.пр. ↑

[6] Тайна база в „Блечли Парк“, където се извършва прихващане и криптоанализ на германските радиокомуникации по време на Втората световна война. Там е работил Алън Тюринг, когато дешифрира сложните кодове на германската шифровъчна машина за секретни съобщения „Енигма“. — Б.пр. ↑

[7] Вишистка Франция е марионетна държава в периода 1940–1944 г. по време на окупацията. — Б.пр. ↑

[8] Марк Шагал — псевдоним на Мойше Захарович Шагалов (1887–1985) — руски и френски художник с еврейски произход, предшественик на сюрреализма. — Б. пр. ↑

[9] Ще видим, драги (фр.). — Б.пр. ↑

[10] По-бързо! (исп.). — Б.пр. ↑

[11] Билетите, моля (фр.). — Б.пр. ↑

[12] Битката при Мерс-Ел-Кебир в Алжир е част от операция „Катапулт“ на Британския кралски флот. На 3 юли 1940 г. британците

нападат частите на Френския военноморски флот, разположени край бреговете на Алжир. Целта е унищожаването на френските кораби. След окупацията на Франция новото правителство подписва примирие с Германия, което предполага преминаването на флота под германски контрол. — Б.пр. ↑

[13] Операция „Динамо“, проведена между 27 май и 4 юни 1940 г., предвижда евакуацията на британски, френски и белгийски части, блокирани при град Дюнкерк в Северна Франция след битка с германците. Дюнкерк е третото по големина френско пристанище и е единственото, което до този момент не е било превзето от Германия. — Б.пр. ↑

[14] Филип Петен (1856–1951) — след като френският министър-председател Пол Рейно е принуден да се оттегли заради несъгласието си да прекрати войната, на поста е назначен маршал Филип Петен, който на 22 юни 1940 г. сключва примирие с Германия. То е спазено от т.нар. Вишистка Франция и режима на Виши, начело на който застава маршал Филип Петен. — Б.пр. ↑

ХІІІ.

Буйните викове на децата, които играеха навън, от време на време прекъсвани от смях и шеговити подвиквания, изведнъж прераснаха във врява, последвана от продължителни аплодисменти и одобрителни възгласи. Тримата Саркисян се въртяха из сутерена на хотел „Парк“. Нунуфар разглеждаше магазина на „Луи Вюитон“, докато синът и съпругът ѝ търсеха свободна маса в ресторант „Шантеклер“.

Като чу ръкоплясканията, Калуст погледна към вратата на хотела, до която имаше двама часовои и френски флаг, и съзря дребната и слаба фигура на осемдесетгодишен старец в тъмен костюм и синя вратовръзка. Носеше цилиндър и на костеливото му лице се мъдреше гъст бял мустак. Беше заобиколен от офицери и висши чиновници.

Арменецът направи знак на Крикор.

— Ето го.

Вниманието на сина му се насочи към мъжете в елегантни костюми и парадни униформи, които минаваха по улицата.

— Кой?

— Петен, кой друг? — отвърна баща му. — Дребничкият, който върви отпред.

Известно време наблюдаваха френския президент, който пресичаше парка под аплодисментите на децата и пред погледите на любопитните зяпачи, за да се шмугне в една църква за службата в единайсет. След като оживлението премина, мъжете Саркисян се настаниха на една маса в „Шантеклер“ и си поръчаха кафе, докато чакаха Нунуфар да обиколи луксозните магазини на хотел „Парк“.

— Как сте, мосю Саркисян?

Калуст се обърна и разпозна мъжа, който го бе заговорил.

— А, мосю Да Силва! — възкликна той. — Познавате ли момчето ми? — Обърна се към сина си. — Крикор, това е мосю Мануел Нунеш да Силва — секретар на португалската легация и мой добър приятел тук, във Виши.

Крикор стана, за да стисне ръката на новодошлия и да му направи място на масата.

— Хареса ли ви виното, което ви подарих онзи ден? — попита португалецът, щом се настани. — Леко ли ви се стори?

— А, великолепно! Великолепно! — възкликна арменецът и устата му се напълни със слюнка при спомена за чудесната напитка, която бе опитал миналата вечер. Наведе се към събеседника си: — Можете ли да ми намерите още? Моята Нунуфар също обожаваше вашето вино „Порто“ и за жалост, бутилката вече е на привършване...

— Разбира се, мосю Саркисян. Дипломатическата поща пристига тази седмица от Лисабон с още няколко бутилки за избата ми. С удоволствие ще ви отстъпя една.

— Чудесно.

Келнерът донесе кафетата. Тогава се появиха още трима костюмирани мъже, които Калуст представи на сина си — двама висши френски чиновници, негови съседни в хотел „Мажестик“, и един испански дипломат. Те също се присъединиха и така на масата вече имаше шестима души.

— Значи, идвате от Лондон? — попита единият от французите, дебел мъж на име Вала. — Как са нещата в Англия?

— Засега всичко е наред — отвърна Крикор. — Германците се забавляват да ни бомбардират, но нашите *спитфайъри* им отвърщат подобаващо. Девизът ни е *Keep smiling, we can take it* (Не спирай да се усмихваш, ще се справим).

Вала махна с ръка.

— Глупости! — заяви той. — Англия е разгромена и веднъж завинаги трябва да го признае! Войната свърши и е време англичаните да спрат да се излагат!

— Приличат на Дон Кихот — подхвърли испанецът. — Вместо да се примирят със случващото се, те се борят срещу вятърни мелници. Човече, дръжте се като мъже и признайте, че загубихте.

— *Parbleu*^[1], защо продължават да воюват? — попита другият французин. — Време е да свалят оръжието. — Махна с ръка наоколо. — Този инат усложнява живота на всички ни. За бога, нима не разбирате, че Англия е на колене?

Крикор невъзмутимо отпи от кафето си. Остави димящата чашка на масата и предизвикателно изгледа мъжете, които се взираха в него.

— Ако Англия е разгромена, драги приятели, никой още не ни е казал — отбеляза иронично той. — Вярвате или не, ние ще устоим!

Във Франция, и особено във Виши, всички вярваха, че британската съпротива е безсмислена. Това убеждение се споделяше във всички разговори и смущаваше двамата Саркисян. Благодарение на майка си Крикор успя да отседне в препълнения хотел „Амбасадор“, където живееха повечето членове на дипломатическия корпус в града, и постоянно трябваше да слуша коментари по свой адрес, тъй като го познаваха като „мъжа от Лондон“.

Освен това често посещаваше хотел „Мажестик“, където се помещаваше седалището на правителството на маршал Петен и където родителите му бяха успели да отседнат, което им струваше цяло състояние, заедно с готвача, иконома, масажиста, шофьора, техните съпруги и дори мадам Дюпре. Но и там разговорите протичаха по един и същи начин: английският инат отлагаше неизбежното поражение.

Изключение правеха американският посланик и канадският съветник по търговските въпроси. Адмирал Лийхи, представител на Съединените щати към правителството във Виши, толкова симпатизираше на британците, че всеки ден слагаше радиото на прозореца на кабинета си и го нагласяше на честотата на френската ВВС, която бе забранена от правителството на маршал Петен.

— Скандално! — възмущаваха се френските чиновници, които го чуваха. — Това е провокация!

Разтревожен за физическото и психическото си здраве в такива смутни времена, Калуст държеше да се върне към обичайните си и не особено християнски процедури за подмладяване. В крайна сметка, както често повтаряше, той вече гонеше седемдесет и една и бе пълен с енергия, тъй като навиците му даваха резултат. Мадам Дюпре продължаваше да организира живота му, и по-специално нещата около терапията. Ролята на *belle de jour* във Виши се изпълняваше от изкусителна мургава дама, която арменският мултимиллионер бе срещнал още първата седмица на масата за блекджек в „Гранд Казино“, и както винаги, мадам Дюпре бе успяла да я наеме, да я подготви и да я настани в хотел „Алжери“.

Разбира се, „Алжери“ не се нравеше много на Калуст, тъй като там се помещаваше *Commissariat general aux questions juives*^[2] — организация, създадена от Петен, която да се погрижи за „еврейската измет“. Радиото често гърмеше по коридорите на хотела, но не за да предава ВВС като това на американския посланик, а за да заглуши виковете на измъчваните евреи. Освен това всеки път, когато се оплакваше на мадам Дюпре от лошата слава на хотела, слуховете за мъченията и адския шум на радиото, за да ѝ намекне, че трябва да премести съблазнителната мургавелка, Калуст слушаше едно и също.

— Къде искате да отидете? — питаше го тя с характерния си прагматизъм. — В хотел „Дю Лак“, където живее маршал Петен? В хотел „Дьо ла Пе“, където е седалището на Министерството на информацията и пропагандата? Или в хотел „Амбасадор“ при сина ви и целия дипломатически корпус? Нима намирате тези места за особено подходящи?

— Ами...

— Неудобството от лошата слава на „Алжери“ е предимство — напомняше му тя. — Вярно е, че хората го избягват, но ми се струва, че това е добре за вашите... терапевтични процедури, защото мястото е дискретно, нали?

Безспорно. Въпреки възраженията и отвращението му от хотел „Алжери“, арменецът накрая отстъпи. Пиленцето му остана в същото гнездо.

Улицата бе пуста, задрямала в ленивата следобедна светлина, и върху тихия квартал се бе спуснал тънък воал сива мъгла. След като запали пура и се увери, че не са го проследили, Крикор напусна сянката на ореха и се плъзна до сградата от другата страна на тротоара. На табелата на вратата пишеше „Кафе дю Маре“.

— Здравейте! — поздрави той, щом прекрачи прага и се приближи до тезгяха. — Арман тук ли е?

Мъжът с престилка от другата страна на бара миеше чаши.

— Кой се интересува?

— Един от тримата мускетари.

Като чу паролата, келнерът вдигна поглед и се взря в непознатия клиент.

— Д'Артанян не е тук в момента. — Името на героя на Александър Дюма беше втората парола. — Седнете в ъгъла — нареди той, посочвайки най-закътаното място в кафенето. — След малко ще дойде.

Беше сумрачно и наблизко имаше някаква врата, която вероятно водеше към градината. Крикор се настани там и започна да записва всичко, което бе видял до момента в така наречената Френска свободна зона. Положението в страната му се струваше тежко, много по-различно от безгрижния живот преди. Много хора се бяха преместили заради войната, а режимът на горивата възпрепятстваше транспорта. Като хора от петролния бизнес, Саркисян имаха лесен достъп до бензин и бяха станали популярни сред дипломатическия корпус, тъй като от време на време снабдяваха с ценното гориво видните членове на чуждестранната общност. Благодарение на заможния си баща Крикор бе прекарал спокойна седмица в града и едва днес, сигурен, че никой не го подозира, бе решил да завърши мисията, за която Чичо го бе вербувал в „Блечли Парк“.

— Мен ли търсите?

Въпросът завари Крикор неподготвен. Подскочи стреснато на стола и объркано погледна човека, който го бе заговорил.

— Арман?

— Наричайте ме Д'Артанян — отвърна французинът. — Кой сте вие?

Крикор се огледа, за да се увери, че никой не ги слуша. Като изключим стареца с насълзени очи, който отпиваше от чаша червено вино на бара, заведението бе пусто.

— Един от тримата мускетари — каза той, повтаряйки паролата. — Имам инструкции за вас.

Преди да седне при посетителя, французинът също внимателно огледа кафенето.

— Как е Чичо! Деформираният му крак от детски паралич още ли му създава проблеми?

Въпросът изплаши Крикор. Дали не бе сбъркал човека?

— Крак ли? — учуди се той? — Доколкото знам, Чичо няма детски паралич.

Арман се отпусна и унило се усмихна.

— Исках да проверя дали наистина го познавате — обясни той.
— Е, какви са инструкциите?

— Става дума за свалените над Франция пилоти от Кралските военновъздушни сили — обясни Крикор. — Трябва да ги транспортираме до испанската граница и Чичо смята, че вие можете да го уредите.

— Той знае възможностите ми. — Потърка палеца и показалеца в недвусмислен жест. — Колко ще платите?

— Четирийсет лири за офицер и двайсет за войник. Няма твърда сума, всичко зависи от резултатите. Съгласен ли сте?

— Може би. — Французинът свъси вежди, обмисляйки подробностите. — Как ще ми изпратите парите?

— Няма да ги изпращаме. Ще открием сметка в Англия, в която ще внесем дължимото. Когато войната свърши, ще си имате тлъста сума в банката. Как ви се струва?

— Ще има ли английски орден за мен след войната?

Крикор не бе подготвен за въпроса, но реагира светкавично.

— Разбира се!

С преднамерено бавен жест французинът извади пакет „Житан“ от джоба си и замислено запали цигара.

Синкав облак дим обгърна бледото му лице и се изви нагоре в гъвкав танц.

— *D'accord.*^[3]

Крикор облекчено въздъхна. Мисията му бе успешна.

— Много добре! — възкликна той. Отпи от бирата си и остави халбата, защото трябваше да уточни още някои детайли. — Къде ще могат да ви намерят мъжете?

— В Перпинян. На улица „Прад“ има голям гараж на „Ситроен“. Да ме потърсят там.

Останаха още десет минути, за да уточнят подробностите. Сетне се сбогуваха и Крикор изхвърча на улицата, боеше се да не го арестуват жандармите. Но пред „Кафе дю Маре“ не се мяркаше жива душа; чуваше се само силният вятър, който завихряше сухите листа под орехите и ги издигаше нагоре към дърветата, сякаш за да ги върне към живот.

Всичко изглеждаше спокойно. Опитвайки се да се овладее, Крикор оправи шапката си, за да го пази от вятъра, пхна ръце в

джобовете и с бърза крачка се отправи към хотел „Мажестик“.

Крикор влезе в хотела, където бяха отседнали родителите му и хората от правителството на маршал Петен, и спря във фоайето, за да види колко е часът. На стената зад рецепцията имаше часовник, но той не го виждаше добре от мястото си. Затова заотстъпва назад, но спря, когато усети, че е настъпил нещо.

— Ох!

Обърна се и разбра, че е премазал нечий крак. Беше на човек с униформа *Feldgrau*^[4]. Германец. Дори по-лошо; мъжът носеше офицерска шапка и широки бричове, а черните му високи ботуши блестяха от чистота.

— *Oh, sorry!* — заекна Крикор на английски, като се мъчеше да овладее надигащата се паника. — Без да искам...

Германският офицер подскачаше на един крак из фоайето с изписана по лицето болка.

— Американец ли сте? — попита той на гърлен френски, щом се съвзе, но очевидно още го болеше. — Няма проблем, стана случайно. Случва се.

Униформеният докосна шапката си, за да се сбогува, и се отдалечи, накуцвайки, заедно с хората си. Пребледнял от страх и с лудешки препускащо сърце, Крикор се отправи към железния асансьор и бързо се вмъкна вътре. Кабината се разтърси и започна бавно да се издига нагоре; вътре бяха само арменецът и още един пътник.

— Знаете ли кого настъпихте току-що? — попита онзи, очевидно французин от администрацията на Петен. — Имате ли представа?

— Ами... някакъв германски офицер.

Французинът поглади рунтавия си мустак.

— Не кого да е, а самия генерал-фелдмаршал Браухич^[5], действащ главнокомандващ на германската армия — обясни той. — Спаси ви само фактът, че ви взе за американец. Германците не искат проблеми с янките.

Арменецът слезе на втория етаж и бързо се отправи към апартамента на баща си. *Животът на таен агент ще ме довърши*, помисли си той. Вече беше стар за такива неща! В „Блечли Парк“ Чичо го бе посъветвал да не се набива на очи. А какво направи той? Настъпи точно един от висшите германски командири! Та това бе истинска катастрофа!

На излизане от асансьора чу викове от другия край на коридора и разбра, че идват от апартамента на баща му. Поколеба се. Какво ставаше, по дяволите? Кой се дереше така? Вслуша се и осъзна, че собственият му баща крещеше неистово. Защо? Да не би да го измъчваха? Дали германците бяха започнали да го тормозят?

Блъсна силно вратата.

Изплашен от шума, Крикор бе хукнал по коридора и бе спрял пред апартамента. Чу приближаващи се стъпки от другата страна на вратата, метално тракане в ключалката и след миг някой отвори. Видя майка си пребледняла и с разтревожен поглед.

— Ах, баща ти е обладан от тъмни сили! — извика тя, щом съзря сина си. — Казвам ти, обладан е!

— Какво става?

Нунуфар му махна с ръка да влезе.

— Преди половин час получи писмо. Прочете го и направо побесня. Не е млъкнал оттогава. Боже, сякаш дяволът се е вселил в него!

Крясъците продължаваха. Влязоха в хола и Крикор завари баща си до прозореца с почервения от гняв лице да размахва свитите си от яд и обида юмруци. От ъгълчето на устата му излизаше пяна.

— Престъпници! — крещеше той. — Как можаха да ми го причинят? Точно на мен, който направих всичко за тях! Мошеници! Мръсна сган! Така ли ми се отплащат? За какъв ме мислят? Крадци! Свине!

— Какво има, татко?

Калуст млъкна за момент и се обърна към сина си със святкаци от ярост очи.

— Разбра ли какво ми сториха онези подлеци? — попита той. — Разбра ли как ми се отблагодариха за всички услуги, които съм им правил?

— За какво говорите?

Баща му взе смачкан лист хартия и го вдигна във въздуха като трофей.

— Ето за това! За това безсрамно писмо, което ми пратиха! Погледни! Погледни, моля ти се!

Калуст грубо протегна ръка и синът му взе писмото. Беше смачкано и дори разкъсано на места — очевидно от гневния му баща.

Крикор се приближи до прозореца, за да го прочете.

В горната част се виждаха британският лъв и логото на Външно министерство. Крикор разпозна подписа.

— От сър Филип Блейк е.

— Съдържанието е по-важно — побърза да уточни баща му. — Чети, чети да видиш какво са решили тези говеда!

Крикор прочисти гърлото си.

— Драги приятелю — започна той, — със съжаление ви съобщавам, че вашият петпроцентов дял от Турската петролна компания и съответните акции от Френската петролна компания вече се считат за вражеска собственост.

Вдигна объркано поглед, сякаш търсеше обяснение от баща си какво означаваха тези думи.

— Чети по-нататък!

Отново зачете писмото от сър Филип Блейк.

— Вие също сте обявен за наш враг. Вследствие на това британският попечител на вражеска собственост нареди конфискация на вашите акции. Не мога да не ви кажа колко съжалявам и колко се борих с всички сили, задействах всички връзки, за да попреча на тази...

— Видя ли? — прекъсна го Калуст. — Видя ли? Тези престъпници, тези... некадърници са ме обявили за враг! Мен, който цял живот помагам на Англия! Мен, който им поднесох на тепсия цяло състояние! Дължат ми толкова много! А сега ме третират като измет, сякаш съм ги предал, сякаш...

— Успокойте се, татко — прекъсна го Крикор. — Защо се изненадвате? Подобно нещо можеше да се очаква...

Калуст го погледна слисано, не вярвайки на ушите си.

— Да се очаква ли? Очаквал си Англия да ме обяви за враг? Но що... що за глупости? Какво намекваш?

Синът му махна с ръка към прозореца по посока на Виши, който се простираше докъдето поглед стига.

— Знаете ли къде живеете? Това е Франция на маршал Петен, който трепери от Хитлер. Германците окупираха половината страна, а другата половина е в краката им. Това означава, че вие сте подложен на натиск от страна на врага. При тези условия как може Англия да се държи, все едно нищо не е станало?

— Германците може и да се разхождат тук, но аз съм свободен човек! — отвърна Калуст. — Как може Англия да се съмнява в моя патриотизъм? Как може да ме нарича враг? Освен това използват всичко това като претекст да ме изхвърлят от Турската петролна компания — истинската цел на тази машинация! Не мога да го допусна!

Крикор, който все още държеше писмото, го размаха пред погледа на баща си.

— Това е законна реквизиция — обясни той. — Не видяхте ли какво е написал тук сър Филип? Англия е била длъжна да ви обяви за враг и да конфискува акциите ви, за да ви защити, да предотврати действията, които французите на Петен или германците биха могли да ви заставят да извършите. Независимо дали ви харесва, или не, докато живеете във Виши, сте изложен на вражеско влияние. Но след като акциите ви в Турската петролна компания са конфискувани, вече няма никаква полза от арестуването ви.

— Що за глупости? Като член на иранската дипломатическа мисия, моята безопасност е гарантирана! Ако не беше така, нямаше да съм тук!

— Знам, но англичаните не са сигурни в нищо. Спомнете си, че шахът симпатизира на нацистите...

— Аз ще го спра.

— Смятате ли, че Англия може да разчита на влиянието ви върху шаха? Не забравяйте, че е изключително важно германците да не получат достъп до петрол. Затова са конфискували акциите ви в Турската петролна компания. Трябва да разберете!

— Да разбере ли? Онова, което трябва да разбере, е много просто: Англия ме предаде!

— Англия ви защити — поправи го Крикор. — Какво очаквате от Англия, щом германците ви държат в ръцете си?

Калуст не отговори веднага. Хвърли презрителен поглед към сина си, обърна се рязко и се отправи към спалнята. Спря до вратата и се обърна.

— Слушай, да не би да работиш за Британските тайни служби?

Дойде ред на Крикор да загуби ума и дума, вцепенен от въпроса. Сърцето му заби лудо и преbledня. Нима бе толкова некадърен агент? Как можа баща му да го разкрие така лесно? Къде бе сгрешил? Дали

Калуст бе наредил да го проследят до кафенето, в което се бе срещнал с Д'Артанян?

— Аз? Английски агент? — Опита се да се разсмее. — Какво говорите, татко? Как ви хрумна?

— Тогава как ти позволиха да напуснеш страната? Доколкото ми е известно, след началото на войната никой не може да излиза от Англия. — Размаха укорително пръст. — Особено за да дойде във Виши!

— Я, стига! Пуснаха ме, защото баща ми е ирански дипломат! Клатейки глава, за да покаже, че не могат да го излъжат, Калуст сграбчи ръба на вратата и се приготви да сложи край на разговора.

— Няма да стъпя в Англия, докато съм жив! — заяви той, преди силно да затръшне вратата. — Край!

[1] По дяволите (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Главен комисариат по еврейските въпроси (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Съгласен съм (фр.). — Б.пр. ↑

[4] В превод от немски „полево сиво“; цветът е на официална германска военна униформа от началото на XX в. до 1989 г. Най-често се има предвид униформата на военните сили на нацистка Германия. — Б.пр. ↑

[5] Хайнрих Алфред Херман Валтер фон Браухич (1881–1948) — немски аристократ, фелдмаршал и главнокомандващ на сухопътните сили през ранните години на Втората световна война. — Б.пр. ↑

XIV.

Слънчев лъч освети мургавото лице на Реза Мосед. Въпреки че не беше горещо, по слепоочието на иранския пълномощен министър във Виши се стекоха две капки пот, щом видя Калуст в стаята си в хотел „Амбасадор“, който при дадените обстоятелства се бе превърнал в седалище на иранската легация във Франция. На стената имаше фотография на шаха в парадна униформа и тържествена поза, а настолният календар върху нощното шкафче бе обърнат на страницата на август 1941 година.

— Новините от Техеран са много лоши — прошепна Реза Мосед и избърса потните вадички от лицето си. — Англичаните и руснаците нахлуха в страната и поставиха ултиматум на Негово Величество. Искат да абдикира от трона.

В стаята настъпи тишина. Стрелките на стенния часовник се движеха отмерено и тиктакането създаваше уют в стаята.

— Не се изненадвам — отбеляза Калуст. — Предупредих ви, че сближаването на Негово Величество с германците е опасна игра.

— Така е, но злото вече е сторено.

Отново замълчаха.

— Ами Негово Величество? — попита арменецът. — Какво ще прави?

Пълномощният министър вдигна ръце в жест на безсилие и дълбоко въздъхна.

— Какво да стори, за бога? Неверниците потопиха корабите ни, свалиха самолетите ни и вече дори са разделили страната на три части! Те са силни.

— Знам това. Но какво ще прави Негово Величество?

Иранският дипломат отново въздъхна.

— Ще абдикира, разбира се. Мястото му ще бъде заето от престолонаследника и ако такава е волята на Аллах, Негово Величество ще бъде прокуден в някоя южноамериканска страна.

Калуст се вгледа във фотографията на шаха, която висеше на стената зад събеседника му.

— Ще му помогна с каквото мога — каза той. — Въпреки че сме във Виши, ще се опитам да се свържа с...

— Трябва да се махнем от Виши — прекъсна го Реза Мосед. — Присъствието ни тук вече не е желано.

Арменецът го погледна учудено.

— Да заминем от Виши? И защо?

— Когато новият шах се качи на трона, Иран ще се присъедини към Съюзниците и ще обяви война на страните от Оста. Тогава французите ще прекъснат дипломатическите отношения с нас. — Погледна крадешком към вратата. — Сутринта получих тайно съобщение.

— Смятате ли, че това ще важи и за мен?

Пълномощният министър събра длани, склучвайки пръстите на ръцете си.

— От каква националност сте?

— Ами... в този момент, както ви е известно, съм гражданин на Великобритания и на Иран.

По сухото лице на Реза Мосед разцъфна усмивка за пръв път, откакто бе научил лошите новини сутринта.

— Значи, две страни, които воюват с Германия — отбеляза той. — Нещо да не ви е ясно?

Не бе нужно да разговаря с много хора от френската администрация в хотел „Мажестик“, за да потвърди думите на иранския пълномощен министър. Старият му приятел Жан-Марк Ерто, сенаторът, който бе и президент на Френската петролна компания, изглеждаше дълбоко сконфузен, когато се срещнаха на кафе в бара на хотела.

— Ще говоря с господин министъра, приятелю — обеща видимо смутено Ерто. — Ако трябва, ще говоря и с маршал Петен! — Махна разочаровано с ръка. — Но, уви, така стоят нещата. Франция е на колене пред германците. Какво можем да сторим, когато настояват всички дипломати, чиито страни са във война с Тристранния пакт, да напуснат? Имаме ли избор, освен да се подчиним?

Калуст тепърва започваше да осъзнава измеренията на ситуацията. Благодарил на приятеля си, заръча му да не се занимава с

неговия случай и се отправи към апартамента си в хотел „Мажестик“, докато обмисляше възможностите си. Наистина трябваше да напусне Франция. Но къде да отиде? За Англия не можеше да става и дума заради обидата, която му бяха нанесли миналата година. Та нали онези нещастници се бяха осмелили да го обявят за враг и да конфискуват акциите му в Турската петролна компания? Все още се чувстваше оскърбен и унижен. Какъв позор! Не, никога нямаше да се върне в онази страна на неблагодарници!

Когато пристигна в апартамента, разказа всичко на Нунуфар. Надяваше се, че жена му ще измисли нещо, но тя бе разстроена колкото и той самият.

— Ако ни експулсират — отбеляза Нунуфар, — ще трябва да се върнем в Англия.

Съпругът ѝ разцепи въздуха с категоричен жест.

— И дума да не става! — сръза я той. — Не и в Англия! Стореното от тях не заслужава прошка!

— Но тогава къде да отидем? Нима искаш да се върнем в Константинопол?

— И пак да живеем под ботуша на турците, и то след всичко, което причиниха на арменците и на сина ни? — Разтърси глава. — Никога!

Жена му унило въздъхна.

— Франция ни експулсира заради германците, не искаш да се връщаш в Англия, отхвърляш Турция... — Тя объркано разпери ръце. — Къде ще отидем, за бога?

— Стига, Европа е голяма.

— Европа е във война! — напомни му Нунуфар. — Посочи към една карта на континента, която държаха на бюрото. — Погледни натам. Какво виждаш? Война, война, война! Къде можем да избягаме от този ад?

Картата привлече вниманието на Калуст. Приблужи се до бюрото и внимателно я разгледа, проучи границите и прецени военното присъствие в страните. Всъщност почти целият континент беше във война. Прокара пръсти по контурите на Европа, като отбеляза замесените в конфликта страни — Франция, Германия, Австрия, Холандия, Белгия, Италия, Полша, Чехословакия, Гърция, Албания, Югославия, България, Унгария, Румъния, Съветския съюз, Дания,

Норвегия, Финландия... Пръстът му се закова върху една мъничка страна.

— Тук няма война — каза той. — Заминаваме!

Нунуфар се приближи до съпруга си и се наведе над картата, за да види малката държава, която сочеше.

— Швейцария?

Следващите дни Калуст прекара в ресторанта и бара на хотел „Амбасадор“, където се помещаваше акредитираният дипломатически корпус към правителството на Френската свободна зона. Уговори си среща с пълномощния министър на Швейцария — нисък мъж със закръглено лице, който се държа резервирано и не говори много. Все пак арменецът реши, че разговорът е минал добре, и вярваше, че нещата вече са задвижени. Няколко от фирмите му имаха седалище в Швейцария и това трябваше да бъде неговата дестинация.

Следващата събота, докато се обличаше пред огледалото, някой почука на вратата на апартамента му. Беше сенатор Ерто.

— Нима възнамерявате да заминете за Швейцария?

Арменецът отвори широко очи, хванат неподготвен от директния въпрос и по-скоро от факта, че тези сведения са достигнали до приятеля му от Френската петролна компания.

— Така е. Откъде знаете?

Французинът махна с ръка, сякаш това нямаше особено значение.

— Мога ли да вляза?

— Ах, да! — възкликна Калуст, който вече се бе окопитил и осъзна, че държи госта си на вратата. — Разбира се, заповядайте.

Сенатор Ерто се настани на дивана и прочисти гърлото си, преди да съобщи онова, за което бе дошъл.

— Знаете ли, един приятел от службите за сигурност ми довери нещо, което може да ви интересува. — Той понижи глас. — Изглежда, германците сериозно обмислят да нападнат Швейцария.

Калуст шокирано повдигна вежди.

— Какво?!

Французинът се озърна наоколо, сякаш се страхуваше и от собствената си сянка.

— Шшт, по-тихо! — прошепна той. — Моля ви да го запазите в тайна. И сам разбирате, че въпросът е деликатен...

Арменецът сниши гласа си заради естеството на разговора и се наведе към събеседника си.

— Но защо? За какво им е на германците Швейцария?

— Казват, че Хитлер не харесва факта, че там живеят немскоговорещи, които са в близки отношения с френскоговорещите, и той иска да сложи край на това.

— Този е луд! — възкликна Калуст и поклати глава. Сетне присви очи и погледна скептично събеседника си. — Сигурен ли сте? Чел съм декларации, в които се твърди, че Германия винаги ще уважава автономията и неутралитета на Швейцария...

— Лъжи, с които да си гарантира бездействието на швейцарците по време на войната — отвърна сенатор Ерто. — Но мога да ви уверя, че неофициално господин Хитлер говори за Швейцария като за грозна пъпка на лицето на Европа и смъртен враг на нова Германия. Дори е обсъждал въпроса с Мусолини и му е доверил, че в подходящия момент ще я премахне...

В стаята надвисна тежка тишина; чуваше се само неспокойният пукот на дървата в камината.

— И този... момент е настъпил?

— Още не. Според източника ми приготовленията за операция *Tannenbaum*^[1] са в ход, но още няма зелена светлина. Изглежда, германците се колебаят пред алтернативата да се бият в планините, а и швейцарците се славят като свирепи воители.

Замислен, Калуст се отпусна на стола си и се вторачи в жълтеникавите пламъци, които танцуваха в камината като леки балерини. Всъщност нямаше какво толкова да му мисли. Положението бе ясно. Бавно се изправи и отпрати хипнотичен поглед към сенатора.

— Трябва да преосмисля всичко.

Завръщането на Крикор във Виши от поредното мистериозно пътуване му предостави възможност да обсъди ситуацията с доверен човек. Въпреки че често го забравяше, синът му вече не бе малко момче. Беше на четирийсет и пет години, с житейски опит, който не беше за подценяване. Нима не се бе измъкнал от турците по време на

арменския геноцид? Човек, оцелял след подобно преживяване, имаше силно развит усет.

Съпрузите Саркисян отидоха да посрещнат сина си на гарата в Сен Жермен де Фосе. Крикор им съобщи, че е започнал бракоразводно дело с Мария Силвия, което предизвика порой от укори, като например „Предупредихме те!“, „Трябваше да ни послушаш!“ и „Разбрах каква е още в началото!“. Затова Калуст сподели проблема си чак като се прибраха в апартамента си в „Мажестик“.

Ядосан от обвиненията, които родителите му бяха отправили по повод на брака му, Крикор го изслуша с явно нетърпение и в края на разказа не се сдържа и прекъсна баща си:

— Но защо сте искали да отидете в Швейцария?

Въпросът изненада Калуст.

— Ами... Швейцария е неутрална страна, нали? — отбеляза той.
— Поне още не е във война.

— Холандия, Дания и Норвегия също бяха запазили неутралитет, но това не попречи на германците да ги нападнат...

— Знам, знам...

— Не, Швейцария не е вариант. Знам, че там имате фирми и е цивилизована и уредена страна, но рискът е прекалено голям!

Калуст се чувстваше като в задънена улица. Хвърли отчаян поглед към Нунофар и си пое дълбоко дъх, сякаш в този момент единственото, което можеше да стори, бе да диша.

— Не знам какво да правя...

Тримата унило се умълчаха. Крикор познаваше добре ината на баща си, затова не се осмели да му предложи да преглътне гордостта си и да се върнат във Великобритания. Отиде до прозореца и зарея поглед към Виши със съзнанието, че предвид развоя на събитията, това бе последното му посещение на града, докато войната не свърши. Когато баща му заминеше, той щеше да загуби алибито си, което му позволяваше да пътува насам като агент на „Блечли Парк“, и нямаше да може да напуска Англия. Жалко, защото се справяше добре. На фона на ограниченията в Лондон и Виши Крикор някак се бе привързал към Лисабон — град, край който войната сякаш минаваше незабелязано. Само преди три дни се бе забавлявал много в едно казино в Ещорил, където бе гледал джаз концерта на Уили Луиз, и...

— Сетих се!

Родителите му подскочиха от изненада и въпросително го загледаха.

— Какво има?

Неспособен да сдържи вълнението си, Крикор бързо се отправи към бюрото, вдигна картата на Европа и посочи най-западния ѝ край.

— Португалия! — възкликна той. — Решението е Португалия!

Крупиецо вдигна глава и със студено безразличие изгледа мъжете около голямата шарена маса; повечето бяха дипломати или френски висши чиновници, придружени от млади жени с гримирани лица и блестящи бижута по шиите и китките. Във въздуха се виеха струи синкав дим и се сливаха с пелената от тютюн и пепел, която се стелеше над масата, а крехки пръсти с лакирани нокти си играеха с цигарите, с чиповете или с чашите искрящо шампанско.

— *Faites vos jeux!*^[2]

Върху масата се изсипа порой от чипове, разхвърляни върху различните щамповани числа.

Една руса дама се разсмя нервно и щом крупиецо завъртя рулетката, на масата настъпи тишина. Червено-черното колело стремглаво се въртеше, а бялото топче своенравно подскачаше насам-натам и аха да се спре в някой сектор, бързо се отплесваше в друга посока, докато накрая колелото забави скорост и топчето най-сетне се намести върху едно число.

— *Noire. Dix-sept*^[3]

Край масата настъпи оживление; онези, които бяха заложили на черно, спечелиха нещичко, а почитателите на червеното загубиха. Никой не бе заложил на числото седемнайсет и казиното спечели.

— Ех, че лош късмет! — намръщи се Калуст, махна с ръка на приятеля си и двамата се отдалечиха от масата за рулетка. — Днес не ни е ден.

Приблжиха се до онази част от залата, където играеха бакара, и останаха да наблюдават залозите, без да си взимат чипове, сякаш първо искаха да разберат дали тази маса е късметлийска. Приятелят на арменеца запали цигара, подразнен, че не разбира добре правилата на играта, но нямаше смелост да попита, нито дори да си признае. Подобна възможност не му се удаваше всяка вечер; та той бе

обикновен секретар в португалската легация във Виши — прекалено дребна риба, за да се радва на компанията на такава акула.

— Много любезно от ваша страна да ме поканите да играем в казиното, господин Саркисян — каза той, горд от значението, което магнатът явно отдаваше на тяхното приятелство. — Признавам, че никога не съм имал късмет в хазарта. Може пък днес да променим това.

— Ами в любовта? Късметлия ли сте?

Португалският дипломат се изчерви.

— Ах, тези французойки...

— Какво им е? Не ми казвайте, че са по-различни от португалките.

Нунеш да Силва се разсмя.

— Те са някак по-... шик — отбеляза той, изпивайки с поглед една кръшна червенокоска, която разтриваше гърба на възрастен господин на масата за бакара. — И тигрици. Истински тигрици в леглото!

Забележката накара Калуст, който не си падаше по романтичното ухажване, да се усмихне. Купуваше си красавици със злато, което обезсмисляше рискования флирт, при който винаги имаше шанс за неуспех. Парите и работата на мадам Дюпре му гарантираха успешна свалка. Но ако имаше нещо, което се включваше в цената, то това със сигурност бе това тяхно безценно качество.

— Сигурен съм, че и във вашата страна има красиви жени — предположи арменецът. — Освен това съм чувал, че Португалия е прекрасна страна. Синът ми наскоро мина през Лисабон и ми разказа чудесни неща.

— Абсолютно — съгласи се дипломатът. — Да не забравяме, че Португалия издига първата глобална империя в историята. Португалският се говори на пет континента. Всичко това в известна степен се отразява на Лисабон. Спомнете си и че до момента страната избягва войната и въпреки че има много проблеми, не е подложена на ужасите, които преживява Европа.

Разговорът най-сетне отиваше в посоката, която всъщност интересуваше Калуст.

— Нима смятате, че Лисабон е добро място за живеене? Не вярвам...

— В този момент ли? О, безспорно. Най-доброто в цяла Европа!

— По-добро от Швейцария?

— Разбира се. Знаете ли какъв е климатът там? Ужасен студ! В Португалия времето е по-меко. Светлината е различна, цветовете са по-ярки. Да не забравяме морето, плажовете, храната...

— Така разправя и синът ми. Ами настаняването? Има ли добри хотели в Лисабон?

В този миг Емануел Нунеш да Силва сякаш си глътна езика. Дотогава той просто бърбеше, докато вниманието му бе насочено към играта на бакара, а копнежът — към червенокосата францужойка. Той просто следваше разговора, ловко насочван от събеседника му. Но този въпрос го накара да се замисли за целия диалог. За какво бяха всички тези въпроси за Лисабон и Португалия? Какво точно искаше магнатът? Защо го разпитваше за лисабонските хотели? Дали пък не...

Той се сепна и настойчиво се вторачи в Калуст, а очите му блестяха така, сякаш вече бе проумял всичко.

— Не ми казвайте, че възнамерявате да... — Присви очи. — Може би искате да разгледате Португалия?

Секретарят го гледаше като момче, което със затаен дъх чака да получи мечтания бонбон, и Калуст не побърза да отговори. Престори се, че наблюдава съсредоточено играта на бакара, сякаш случващото се на масата бе най-интересното нещо, което бе виждал. Накрая кимна.

— Просто идея, която обмислям.

На следващия ден събитията се развиха много бързо. Осъзнал неочакваната възможност, която му се предоставяше, секретарят на португалската легация още сутринта отиде да разговаря със своя пълномощен министър, посланикът Каейро да Мота. Тъй като, също като Крикор, португалските дипломати бяха отседнали в „Амбасадор“, не бе трудно да уговорят среща за обяд в ресторанта на хотел „Парк“ със семейство Саркисян.

— Трябва да ви кажа, господин посланик, че съм очарован от посещенията си в Лисабон — заяви Крикор още щом седнаха на масата в ресторант „Шантеклер“. — Предвид обстоятелствата, градът е най-доброто място за живеене в Европа. Затова настоявах пред баща си, че Португалия е най-подходящата дестинация за него.

Посланикът едва сдържаше вълнението си.

— Разбира се! Разбира се! — възкликна той. — В Лисабон несъмнено ще бъде далеч от войната. Освен това в страната царят ред, спокойствие, мир и прогрес! Няма по-добър град в Европа! — Той се поколеба и веднага се поправи, навярно защото му се стори, че не се е показал достатъчно патриот. — Не само в Европа. В целия свят! Наистина, най-добрият град в света!

Калуст отпи глътка вода с непроницаемо изражение; бе решил да се прави на недостъпен и да създаде впечатление, че все още обмисля другата си възможност.

— Но Швейцария си е Швейцария.

— Ах, какво е скучната Швейцария пред живописната Португалия? — възкликна посланикът. — Швейцария е чудесна за хората, които обичат да им е студено и да пият краве мляко.

Всички се засмяха.

— Климатът в Португалия е хиляди пъти по-добър — подчерта Крикор. — И хората без съмнение са по-приветливи.

Черните очи на Калуст шареха между двамата дипломати срещу него.

— Как стои въпросът с данъците?

Посланикът махна небрежно с ръка, сякаш за да покаже, че няма смисъл човек да се тревожи за това.

— Относително ниски — каза той. — А за богатшите и чужденците те практически не съществуват. Данъчната система е благосклонна към заможните класи.

Тези думи още повече въодушевяха Крикор, очевидно останал ентусиазиран от идеята.

— Виждате ли! Направо чудесно! — възкликна той. — А и да не забравяме, че за разлика от Португалия, Швейцария граничи с воюващи страни.

Все така сериозен — стар трик на търговците от пазара, петролният магнат остави чашата на масата и се наведе напред, за да подчертае важността на следващия си въпрос.

— Ами ако германците решат да нападнат Португалия?

— Ах, що за глупости! — отвърна незабавно посланикът. — Да мислим разумно. Защо да го правят?

Арменецът извади от джоба си малка карта, която бе донесъл специално за случая, и я разгърна на масата. Посочи една точка в южната част на Иберийския полуостров.

— Заради Гибралтар, разбира се — заяви той. — Ако испанците се съюзят с Германия и нахлуят в Гибралтар, за да имат достъп до Средиземно море — нещо, което със сигурност представлява голям интерес за Мадрид и Берлин, какво ще направят англичаните? Ще разположат войски по бреговете на своя стар съюзник Португалия, за да помогнат на Гибралтар. Това веднага ще въвлече страната ви във войната, прав ли съм? Най-вероятно германците ще нападнат Португалия като предпазна мярка от нападение в Гибралтар.

Този сценарий бе добре познат в дипломатическите среди и посланикът замълча, хванат неподготвен от учудващо точните сведения на Калуст.

На двамата португалци им стана ясно, че събеседникът им бе обмислил всички подробности. Очевидно той знаеше всичко. Това всъщност не трябваше да ги изненадва. Нали бе преуспял? Човек, натрупал такова богатство, със сигурност бе изключително предпазлив и информиран. Какво очакваха?

— Дори при този сценарий Лисабон има своите предимства — каза Крикор, притичвайки се на помощ на дипломатите. — Бих казал дори отлични.

Баща му свъси вежди.

— Отлични ли? Какво имаш предвид?

Крикор се наведе над малката карта на Европа и сложи показалец върху португалската столица.

— Знаете ли какво има в Лисабон?

— Не.

Доволен от себе си, синът му се усмихна и повдигна вежди.

— „Боинг“ за Америка!

Калуст сведе поглед към картата.

— Не разбирам...

— Лисабон е дестинацията на полетите от Ню Йорк — обясни той. — Ако нещата се объркат, просто може да хванете хидроплана за Америка. Полетът е сигурен и само след няколко часа ще се озовете жив и здрав от другата страна на Атлантика.

Погледът на Калуст се местеше между картата и сина му, докато внимателно обмисляше новата информация. Разглежда местоположението на Лисабон и се вгледа в необятния океан. Сетне погледът му се спря върху Швейцария и дългата ѝ граница с Хитлерова Германия, Италия на Мусолини и Франция на Петен. Обърна се към жена си.

— Какво мислиш?

Нунуфар колебливо стисна устни.

— Всъщност... не познавам Португалия и не мога да изкажа мнение — заекна накрая тя. — Но това, което Крикор казва, ми се струва разумно.

Скептичен, тъй като все още обмисляше възможността да замине за Швейцария, Калуст опря лакти на масата и събра длани под брадичката си, докато преценяваше предимствата и недостатъците. Швейцария или Португалия? Сирене или порто? Планини или море? Месо или риба? Студ или слънце? Неприветливост или топлина? Германия или Америка? „Мерцедес“ или „Боинг“? После сгъна картата, сякаш вече не изпитваше никакви съмнения, и я прибра в джоба си.

— Решено е — заяви той. — Заминаваме за Лисабон.

[1] Коледно дърво (нем.) — план за нахлуване в Швейцария, чиято цел е анексиране на териториите, населени с етнически германци. Операцията е отлагана поради различни причини и накрая е отменена. — Б.пр. ↑

[2] Залагайте! (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Черно. Седемнайсет, (фр.). — Б.пр. ↑

ТРЕТА ЧАСТ ИЗГНАНИЕ

Подреждай всеки ден така, сякаш е последен.

Сенека

I.

Големият черен ролс-ройс фантом с кално шаси и скрит блясък под праха от изминатите километри заобиколи ротондата на „Маркеш де Помбал“ и се отправи към Салданиа. Зад него се движеше също толкова мръсен кадилак, в който пътуваха останалите. Като стигнаха „Пикоаш“, двата автомобиля обърнаха по булевард „Фонтеш Перейра де Мело“, минаха през портала и спряха до четириетажен дворец с голям черен орел на фасадата.

— Пристигнахме! — обяви посланик Каейро да Мота. — Хотелът е хубав, нали?

Калуст отвори вратата на ролс-ройса, излезе навън и огледа сградата. Гърбът го болеше от дългото седене на задната седалка. Все пак бе чукал седемдесетте, а пътуването беше дълго; малко неща обаче го въодушевяваха така, както един луксозен хотел.

— Значи, това е прочутият хотел „Авиш“?

Пиколата на хотела, с безупречни униформи, се втурнаха към автомобилите и помогнаха на шофьорите да разтоварят куфарите.

Тримата пътници от ролс-ройса — Калуст, Нунуфар и португалският дипломат, се възползваха, за да се разтърчат и да разгледат наоколо; имаха чувството, че пътуването е било безкрайно, особено докато минаваха през опустошената Испания, но лисабонският въздух сякаш им вдъхна нови сили. Лъчезарната светлина на португалското слънце и хладният бриз им доказаха, че пролетта по тези места, или поне тази на 1942 година, е мека.

— Много приятно място — отбеляза мадам Дюпре, която бе слезла от кадилака, — не мислите ли, мадам Саркисян?

Нунуфар скептично сбърчи нос.

— Дали има хубави магазини? Например бутик на мадам Шанел? Или представителен магазин на „Картие“? — Тя се намръщи. — Хм, не знам... Струва ми се, че това е просто едно градче, сгъшено в покрайнините на цивилизована Европа.

През това време останалите пътници от кадилака разпределяха багажа с помощта на пиколата. Освен неизменната мадам Дюпре,

която въпреки своите седемдесет години вече чевръсто се бе отправила към рецепцията, за да се погрижи за настаняването и останалите подробности, във втория автомобил бе пътувал семейният масажист и готвач — руснак, придружаван от съпругата си францужойка. Всички отседнаха на първия етаж, в най-добрия апартамент, номер 52, който носеше името „Дона Филипа Ланкастър“, специално запазен за семейство Саркисян.

Калуст не можа да сдържи въздишката си на облекчение още щом влезе във фоайето. Бе се опасявал, че „Авиш“ няма да е на нивото на великолепните хотели, с които бе свикнал в цивилизована Европа, но се увери, че няма причина за притеснение. Може и да не бе „Риц“ на площад „Вандом“ или на „Пикадили“, но одобри блясъка и добрия вкус тук. Самият апартамент също го впечатли с просторните спалня, хол и баня. Оскъдната мебелировка по португалски маниер може и да бе малко старомодна, но това дори му хареса. Най-хубавото нещо бе терасата с навес и прекрасна гледка към градината, която му напомняше за къщата на булевард „Йена“. Липсваха само гигантската клетка и Триумфалната арка в дъното на улицата, за да завършат илюзията, че се бе завърнал в парижкия си дом.

— Мадам Дюпре! — извика той, щом се сети за клетката. — Мадам Дюпре!

Асистентката му надникна през вратата на терасата.

— Да, мосю Саркисян?

— Да не забравите да изпратите телеграма на Жилбер — напомни ѝ той за иконома на голямата къща на булевард „Йена“. — Кажете му да храни птиците, горкичките...

— Разбира се, мосю Саркисян.

— Пишете и до Лондон. Нека Крикор да отиде до Британския музей и да провери дали всичко е наред с египетските ми експонати. — Поколеба се, опитвайки се да се сети за други произведения от колекцията си. — Да намине и през Националната галерия и заедно със сър Кенет Барк да се уверят, че моите „рождби“, особено картините на Рубенс и Рембранд, са защитени от германските бомбардировки. — Прочисти гърлото си. — И от влагата, разбира се.

До края на деня всички си почиваха в хотела. Пътуването бе наистина изтощително, особено дългият преход през разкъсваната от гражданската война Испания, и семейство Саркисян и хората им решиха да прекарат първия ден в „Авиш“.

Обядът в огромния салон с високи тавани се оказа приятна изненада. Калуст отиде да огледа кухнята, за да се увери, че продуктите са пресни, без да обръща внимание на подозрителните погледи на готвача. Надзърна в менюто; беше на френски и включваше *Consomme Rubis aux Quenelles, Medallions de Langouste a la Marigny, Fricandeau de Dindonneau a la Rosemonde*^[1], *Glace Coppelias* и други деликатеси. Искаше му се да надникне в тенджерите, от които ухаеше апетитно, но готвачът — закръглен, добре охранен мъж, препречи пътя му.

— Мога ли да ви помогна?

— Предполагам, че вие сте главният готвач — заговори арменецът на френски. — Бихте ли ми разказали къде сте учили?

— Името ми е Жуао Рибейро — представи се мъжът на несигурен френски. — Научил съм всичко в хотелите, като започнем от „Сентрал де Тореш Ведраш“ до хотел „Боржеш“ тук, в Лисабон. Мога ли да знам защо се интересувате?

Клиентът отново погледна към димящите тенджери.

— Известно време ще готвите за мен — каза той. — За да бъде всичко както трябва, ще ви изпратя на стаж в хотел „Риц“ при шеф Огюст Ескофие. Приятен ден!

Калуст се поклони леко, обърна се и се върна в ресторанта.

Най-интересното се случи вечерта, когато запалиха уличното осветление и всички се втурнаха навън, за да се насладят на гледката.

— Удивително!

В този момент Калуст си даде сметка колко се бяха понижили критериите му за живота. Нима не бе ходил в „Пера Палас“ — първия луксозен хотел в Османската империя! Нима не бе отсядал в хотел „Савой“ в Лондон — първия хотел в света с електрическо осветление? Не бяха ли хотелите „Риц“ първата луксозна верига в света, построена именно благодарение на него? Как е възможно да се прехласва така по обикновено улично осветление? Да, беше нощ, а улиците светеха. И какво? Какво толкова?

Всъщност бе отвикнал от подобна гледка. Из Европа градовете вече не грееха като коледни елхи — бояха се от нощта, от въздушно нападение, от криещата се в мрака тиха заплаха. А Лисабон цял светеше и превръщаше това в празник, защото искаше да заяви нещо. Градът сякаш искаше да покаже на света, че Португалската империя не се страхува от войната, която погубваше останалата част на Европа. Какво самохвалство, помисли си Калуст. И наивност. Очарователна наивност...

Арменецът се огледа и се взря в португалските камериери, които се въртяха из фоайето. Бяха ниски. Ниски като мен, каза си той. Това го накара да изпита някаква странна привързаност към тях, сякаш бяха неговите хора. Имаше нещо поразително в начина, по който се усмихваха, в непринудените жестове и откритите им кафяви очи. В Европа подобно нещо не можеше да се види, осъзна той. По лицата им се четеше чистосърдечност. Чистосърдечност и наивност — смесица на спокойствие, присъща на онези, които живееха далеч от трагедиите на света.

Те не бяха лазили под турския ботуш, не познаваха оковите на робството, нито ужаса на преследването и изстреблението. Докато ги гледаше така заети с работата си, доволни и потопени в собствения си малък свят, на Калуст му хрумна, че португалците приличаха на арменците. Чувстваше се така, сякаш те бяха от неговите хора — истински арменци от друго време, преди този народ да бъде белязан с печата на страданието.

— Знаете ли — прошепна Калуст и в очите му отново заблестяха светлините, които озаряваха булевард „Фонтеш Перейра де Мело“, — мисля, че Лисабон ще ми хареса.

На следващата сутрин закуската бе сервирана от Иван — личния готвач на семейство Саркисян, който вече се бе запознал с персонала на ресторанта. Общуването не беше лесно, тъй като руснакът не говореше португалски, а служителите на хотела този ден не бяха много по чуждите езици. Няколко от тях говореха английски и френски, но още бе рано, а според графика работното им време започваше около десет часа.

— Как се разбираш с тези хора, Иван? — попита го Калуст. — С езика на жестовете ли?

Руснакът се усмихна; шефът му обикновено се хранеше сам, но този път бе седнал при другите, за да им прави компания.

— Жестикულიрането помага — призна той, — но открих, че италианският и португалският са близки. Както знаете, две години живях в Тоскана и говоря малко италиански.

Нунуфар също слушаше разговора, докато разбъркваше кафето си.

— В такъв случай може да поръчаме хляб. Как се казва хляб на португалски?

— На френски е *pain*, на италиански е *pane*. Португалският също е романски език, така че думата трябва да е подобна...

Госпожа Саркиян вдигна ръка, за да привлече вниманието на келнера, който минаваше наблизо.

— *Garçon, pane!*

— Моля?

— *Pane! Pane!*

— А, хляб^[2]! — Направи жест с ръка, показвайки на клиентката да почака. — Да, мадам. *Tout de suite!*^[3]

С тази фраза френският на келнера се изчерпваше. Младежът изчезна в кухнята и след малко се върна с панерче хляб. Като видя, че са я разбрали, по лицето на Нунуфар разцъфна огромна усмивка.

— Видяхте ли? — попита тя Калуст и мадам Дюпре, с които закусваха заедно. — Те разбират какво казвам!

— Браво!

Нунуфар си взе едно хлебче и леко го стисна с върха на пръстите си. Коричката беше мека и хрупкава.

— Този португалски хляб изглежда вкусен — отбеляза тя. Огледа масата и се намръщи. — Ах, че досадно! Няма масло! — Вдигна поглед към португалеца, който чакаше до масата. — Няма ли *beurre*?

— Моля?

Очевидно човекът не разбираше френски, освен *Tout de suite*. Нунуфар не се отказа и се обърна към Иван, който се бе превърнал в преводач.

— Как е *beurre*!

— На италиански е *burro*, мадам — отвърна все така любезно руснакът. — Тъй като на френски е *beurre*, предполагам, че ще е нещо подобно на всички латински езици.

Нунуфар самоуверено се взря в португалеца.

— Келнер, *burro*^[4].

— Бихте ли повторили, госпожо?

— *Burro!* Бих искала *burro*.

Келнерът ужасено се взря в нея.

— Магаре ли, госпожо? Искате магаре?

Очите на Нунуфар светнаха; отново я бяха разбрали!

— Точно така! *Burro!* Донесете ми *burro. Tout de suite!*

Португалецът придоби объркано изражение и се поколеба, сякаш отказвайки да се подчини, но жената го гледаше толкова настоятелно, че накрая той просто се обърна и се отдалечи. Нунуфар направо сияеше от факта, че можеше свободно да си поръчва каквото пожелае. Дори езиковата бариера не можеше да попречи на желязната ѝ воля.

— Мисля, че ще се оправям добре тук — заяви тя. — Както виждате, езикът не е проблем. — Огледа се, любувайки се на обстановката и градината, която се виждаше през прозореца. — И хотелът безспорно е много приятен. Не знам защо, но тук се чувствам като у дома си.

— Нормално е — отвърна съпругът ѝ. — Преди десет години е бил семейно имение. Изглежда, е принадлежал на собственика на известен португалски вестник. Човекът се споминал и имението било наследено от дъщеря му, която пък се омъжила за чужденец. Руджериони или Руджерони, не знам точно... и те го превърнали в хотел.

Нунуфар повдигна вежди, разтревожена от името на собствениците.

— *Рукалеоне?* Италианци ли са? Мили боже, значи, този хотел е свързан с Оста! — Уплашено се огледа наоколо. — Чувала съм, че Лисабон гъмжи от шпиони, и вероятно тук отседат германците и италианците, които...

Калуст и мадам Дюпре се усмихнаха.

— Успокой се! Руджерони не са от Италия, а от Гибралтар. С други думи — британци. Разказаха ми, че след началото на войната те дори отказали да настаняват гости от страните от Оста.

Като чу това, Нунуфар се отпусна и въздъхна от облекчение.

— Слава богу! Нагледах се на фашисти и нацисти във Виши.

— Това не означава, че наоколо не се разхождат техни хора — предупреди Калуст. — Крикор ми разказа, че при първото си посещение в Лисабон е видял шефовете на германското и италианското разузнаване да обядват в „Авиш“. Но те обикновено не отседат тук, а в „Авенида Палас“ в квартала Байша^[5] в центъра на града.

При споменаването на тази част от града Нунуфар придоби замечтано изражение.

— Ах, Байша! Днес трябва да се разходим дотам. Все пак искам да видя дали има хубави бутици. — Обърна се към другата жена на масата. — Какво ще кажете, мадам Дюпре?

— Не съм съвсем сигурна — отвърна асистентката. — Струва ми се, че чарът на този град не е в бутиците, а в историята, климата, храната, любезното отношение и спокойствието. Винаги съм мечтала да живея на такова място! Дори мисля да започна да уча португалски!

Нунуфар отново се нацупи.

— Какъв ужас! Но защо ви е да говорите португалски? За какво ви е?

— Ами... щом ще живеем тук...

— Само до края на войната — заяви Нунуфар. — Щом дойде мирът, *allez, allez*, веднага се връщаме в Париж. — Обърна се към съпруга си, сякаш търсеше потвърждение. — Нали така?

— Разбира се — съгласи се Калуст. — Но засега оставаме тук. Макар Европа да е във война, все пак животът продължава. Впрочем днес ще гледам да говоря с посланик Каейро да Мота, за да ми уреди добър адвокат. Откакто англичаните ме обявиха за враг и конфискуваха дяла ми в Турската петролна компания, ми се иска да им дам урок, който никога няма да...

Келнерът приближи до масата и прекъсна разговора им.

— Може ли? — попита той. — *Burro* вече е тук, мадам.

— Ах, наистина ли? — възкликна тя, нетърпелива да намаже хлебчето си с масло. — Значи, ще донесете *burro*!

— Да, мадам, тук е. *Tout de suite!*

— Крайно време беше. — Почука с показалец по масата. — Хайде, младежо, донесете го.

Португалецът се ококори.

— Тук ли, мадам? — Поклати глава. — Не, не може. — Посочи към входа на хотела. — Пред вратата, *burro* е пред вратата.

Не бе трудно да разбере португалската дума за врата, тъй като много приличаше на френската^[6].

— Пред вратата ли? — учуди се арменката. — Не разбирам...

— *Burro* е пред вратата — настоя келнерът, сочейки отново изхода. — *Burro*. Пред вратата. — Наведе се напред и повтори бавно. — Вра-та. *Bur-ro* пред вра-та-та.

— Дайте го насам.

— Не може. То е пред вратата, мадам.

Нунуфар смаяно погледна Калуст и мадам Дюпре, които също бяха объркани от думите на келнера.

— Значи, маслото е навън? — запита тя. — Що за глупости? — Отново се обърна към келнера и посочи масата. — Донесете го тук. *Tout de suite!*

— Не, мадам — повтори той на португалски. — Може да се изака на пода, а това ще е проблем...

— Какво?

Отчаян, че не го разбират, келнерът се престори, че го присвива стомахът.

— Хммм! Хммм! — изпъшка той и посочи пода. — Ако. *Burro* може да се изака в ресторанта.

Нунуфар погледна въпросително Иван, който нищо не разбираше, и сетне се обърна към Калуст.

— Какво прави този глупак? Да няма диария?

— По-добре отиди да видиш — посъветва я съпругът ѝ, като сви рамене. — Може пък в тази страна да си купуваш масло от улицата, знам ли. Има всякакви странни обичаи...

Тя нетърпеливо цъкна с език, ругаейки тихо качеството на обслужването в този уж луксозен хотел, и ядосано последва келнера към изхода на сградата. Португалецът отвори вратата, поклони се тържествено и я подкани с жест да надникне навън.

А там едно животно преживяше слама с глупаво и безразлично изражение.

Магаре, разбира се.

Целият следобед се разхождаха из Лисабон. Посланик Каейро да Мота мина през хотела, за да вземе съпрузите Саркисян и мадам Дюпре, и четиримата обикаляха града с кола и пеша заедно с Иван, който освен готвач, беше шофьор и охранител. Градът бе основна тема на разговорите, като дипломатът възхваляваше неговия чар, а останалите охотно се съгласяваха.

Все пак, докато пътуваха в ролс-ройса, Калуст се сети за служебните си приоритети и попита посланика за добър адвокат.

— Искам да е достатъчно опитен, за да не се оставя да го заблудят с вратичките в закона, но същевременно да е млад, за да е пробивен и амбициозен — обясни той — Но не прекалено вещ, защото ще е твърде стар, и не чак толкова млад, че да му липсва опит, ако ме разбирате.

— Много добре ви разбирам и ви гарантирам, че ще намеря най-добрия — обеща посланикът. — Най-добрия!

Думите му окуражиха Калуст и той реши да се възползва от благосклонността на португалеца, за да разреши и друг въпрос, който го тревожеше.

— Освен това имам проблем с автомобила — каза той, посочвайки шофьора. — Струва ми се, че ролс-ройсът ми излиза недопустимо скъп.

— Скъп ли? Какво искате да кажете?

— Както виждате, кара го Иван, но всъщност той не е шофьор, а готвач и масажист. Шофьорът ми не пожела да дойде, остана във Франция и сега трябва да взема решение. Или наемам нов шофьор и продължавам да ползвам колата, плащайки за поддръжката ѝ и бензина, който в днешно време трудно се намира на пазара и ми струва цяло състояние, или оставям ролс-ройса и наемам такси.

— Надявам се да изберете ролс-ройса. Би било жалко да лишите лисабонските улици от такъв великолепен автомобил...

— Може би, но мразя да хвърлям пари на вятъра... — отвърна арменецът. — Освен това често ми създава проблеми. Аварии, почивният ден на шофьора, дефицитът на бензин... много е досадно! Предпочитам да наема такси, струва ми се по-разумно. Знаете ли някоя доверена фирма?

Посланик Каейро да Мота почеса замислено брадичката си.

— Познавам човек, който може да ви помогне. — Махна с ръка, сякаш вече бе уредено. — Ще се погрижа, не се тревожете.

Минаха по „Авенида де Либердаде“ и когато стигнаха до площад „Росио“, спряха колата и слязоха, за да се разходят из Байро Алто. Пресякоха площада и се качиха по стръмните тесни стълби до замъка. Когато стигнаха горе, Калуст се облегна на наскоро реставрираната стена и замечтано се загледа в пръснатите по хълмовете къщи с техните червени покриви и бели фасади и църковните камбанарии, които се връзваха в хоризонта.

Широката, блестяща река Тежу течеше вляво на града като огромен полиран мраморен под, по който лениво като костенурки се плъзгаха корабчетата касилейрош^[7] на Дружеството на лисабонските параходи, а от отсрещния бряг надничаше Алмада. Слънцето тъкмо залязваше, обагряйки небето в червени и виолетови тонове, които накараха Калуст носталгично да въздъхне.

— Ах! — възкликна унесено той. — Сега разбирам защо Крикор толкова искаше да дойдем тук...

Нунуфар го погледна въпросително.

— Не е ли, за да избягаме от войната?

Без да обръща внимание на въпроса, съпругът ѝ махна с ръка към града и реката.

— Погледни. На какво ти напомня?

Нунуфар не носеше поетична душа. Огледа безразлично пейзажа и сви рамене.

— Откъде да знам.

Калуст посочи с пръст във въздуха, сякаш очертавайки контурите на хълмовете.

— Тук е Пера, а там Сарайбурну. — Посочи към естуара. — Това е Мраморно море. — Вдигна ръка към южния бряг и Алмада. — От другата страна е азиатската част и Скутари. — Посочи отново към реката, която се спускаше от Алверка. — А там е Босфорът.

Съпругата му свъси вежди, поглеждайки с нови очи към града.

— Константинопол?

Едва доловима усмивка пробягна по иначе непроницаемото лице на арменския магнат.

— Константинопол — развълнувано повтори той, — но без турци, които да превръщат живота ни в ад.

Нунуфар съзерцаваше Лисабон, докато спомените я водеха към големия град на нейното детство и младост, и накрая кимна.

— Прав си. Този град прилича на Константинопол.

Това бе неочаквано и прекрасно откритие. Докато се любуваше на Лисабон с отнесено изражение, Калуст сякаш се пренесе в детството си. Вместо корабчетата по Тежу, той виждаше парахода, с който пресичаше Босфора всяка сутрин, за да стигне до „Робърт Колидж“. Байро Алто му приличаше на Сарайбурну, а гара „Росио“ за него беше покривът на „Капалъ чарши“. Миризмите от детството опиваха сетивата му и спомените за тези първи години го изпълваха с носталгия. Имаше някаква магия в това превъплъщение на града, сякаш времето бе завършило големия кръговрат на живота, за да се върне накрая към корените.

— Ние сме си у дома.

[1] Червено консоме с кнедли, медальон от лангуста а ла Марини, кълцано пуешко в було а ла Розмонд, сладолед „Копелия“ (фр.). — Б.пр. ↑

[2] На португалски думата за хляб има един и същи латински корен с останалите романски езици — *рао*. — Б.пр. ↑

[3] Веднага (фр.). — Б.пр. ↑

[4] На португалски *burro* означава магаре. — Б.пр. ↑

[5] Район в централната част на Лисабон, известен е сред туристите с живописните си сгради от XVIII в., красивите площади, множеството магазини, ресторанти и кафенета. Намира се близо до най-стария лисабонски квартал Алфама. — Б.пр. ↑

[6] Врата на португалски е *porta*, а на френски — *porte*. — Б.пр. ↑

[7] Корабче, което пътува по реката между Лисабон и Касиляш, градче, принадлежащо към община Алмада. — Б.пр. ↑

II.

Бракът на съпрузите Саркисян изобщо не бе за пример, След като толкова години Калуст и Нунуфар бяха живели разделени; той — в апартамента си на някой от хотелите „Риц“, а тя — в голямата къща в Лондон или в резиденцията в Париж. Затова двамата бяха отвикнали от брачния живот и в края на седмицата съжителството им в хотел „Авиш“ започна да им създава проблеми.

След няколко незначителни инцидента, когато Калуст избухна заради непочистена четка за коса, която не бе на мястото си, Нунуфар се ядоса на дребнавата му забележка; после той възропта срещу непрестанното ѝ мърморене, а тя на свой ред нарече навиците на съпруга си „най-досадното нещо, което Господ някога е създавал“. Бяха се превърнали в двама стари мърморковци, които водеха постоянна война помежду си. Единият се заяждаше, а другият се връзваше.

— Очевидно е! — разкрещя се Нунуфар след поредния сутрешен скандал, този път по въпроса дали завесите в апартамента да са вдигнати, или спуснати. — С теб не може да се живее, бога ми! — Гледаше го с едва сдържана ярост. — Слушай, няма да остана и ден повече в този хотел! Нито минута дори!

— Алилуя! — възкликна съпругът ѝ и вдигна ръце нагоре в театрален жест на благодарност. — Най-сетне ще изчезнеш от погледа ми! Благодаря на Бог за тишината, която ме очаква! — Хвърли поглед към Нунуфар, която бе отворила куфара на леглото и бясно прибираше нещата си. — Ти си страшно досадна, същинска врана, която не спира да грачи, да грачи, да грачи...

По време на обяда обсъдиха с посланик Каейро да Мота кой е най-добрият хотел за Нунуфар, под претекст че тя не се чувства добре в „Авиш“. Разтревожен, дипломатът веднага попита дали не може да помогне или да им осигури повече удобства, но съпрузите не пожелаха да навлизат в подробности и домакинът, усетил, че си имат семейни проблеми, не настоя. Помисли малко и докато обядваха, предложи „Авенида Палас“, като изтъкна, че хотелът се намира в Байша, където

бяха всички бутици, които жените, и особено Нунуфар, толкова харесваха.

— О, не — категорично отказа тя още щом чу името на хотела.
— Там отсядат германците, нали?

— Да, там са повечето германски разузнавателни агенти, дори се говори, че таен коридор на четвъртия етаж свързва сградата с гара „Росио“, за да влизат незабелязано, но...

— Абсурд! — прекъсна го Нунуфар и отхвърли предложението.
— Крикор ми каза, че при последното си посещение в града отседнал в чудесен хотел до някакво казино. Знаете ли го?

— Навярно „Палас“ в Ещорил — отвърна посланикът. — Откриха го преди десетина години близо до казиното. Хотелът наистина е добър.

— Има ли германци?

Каейро да Мота се разсмя, развеселен от манията на арменката да стои възможно най-далеч от нацистите.

— Не се тревожете, мадам — успокои я той. — Клиентите са цивилизовани.

Плажът „Тамариш“ беше окъпан в мека прозрачна светлина, която придаваше на морето наситеносини тонове и караше пясъка да блести в златисто. Хора по бански лежаха под чадърите на бели и червени ивици или се плискаха на брега, но вниманието на съпрузите Саркисян бе привлечено преди всичко от изискания космополитен облик на Ещорил.

— *Oh la la!* — възкликна Нунуфар, очарована от безгрижната атмосфера. — Не съм си представяла, че в подобна провинциална страна може да се види подобно нещо!

— Прилича на Биариц — съгласи се Калуст — или на всеки плаж по Лазурния бряг.

Жената разгледа грижливо поддържаните площи около плажа. Видя казиното в края на градината и хотелите сред дърветата, както и няколко бентлита и мерцедеси, които минаха покрай тях. Хората по тротоарите изглеждаха изтънчени и елегантни; някои носеха вратовръзки, а други — цветя в джобовете на саката си. Тук не се

мяркаха магарета или каруци, каквито често се срещаха по улиците на Лисабон, нито мръсни и боси хора.

— Дали наоколо има френски бутици?

Въпросът на Нунуфар предизвика смях сред мъжете в ролс-ройса.

Посланик Каейро да Мота, който се взеше до шофьора, се обърна към нея със сияещо лице:

— Да оставим това за по-късно. Искате ли да видите хотел „Палас“?

— Разбира се. Наистина ли е най-добрият?

Дипломатът се обърна към прозореца и посочи навън.

— Това е хотел „Атлантико“, а ей там, до „Палас“, е парк хотелът, но и в двата отседат германски шпиони, затова предполагам, че не ви интересуват.

Колата започна да се изкачва по алеята на казиното и Каейро да Мота посочи голяма сграда вдясно.

— Ето го и вашия хотел.

Саркисян обърна погледи към високата фасада с елегантна архитектура на централната сграда и голям паркинг отпред. Отстрани имаше малка градина във френски стил с лехи, оформени в различни геометрични фигури, и грижливо подрязан плет. На покрива на централната сграда имаше огромна табела с изписани една под друга две думи.

Хотел „Палас“

— Ах, Крикор има право!

Още отвън петзвездният хотел не оставяше никакво съмнение. Затова огледът вътре беше просто формалност, която всички старателно изпълниха. Гостите разгледаха луксозните, облицовани в мрамор салони с кристални полилеи и красиви килими и влязоха в залата за бридж с дървена ламперия, която водеше към терасата. Излязоха и се разходиха на балкона с гледка към казиното, преди да се върнат вътре и да изчакат Нунуфар да реши.

— Ще се регистрирам.

Докато съпругата му и мадам Дюпре уреждаха подробностите на рецепцията, Калуст седна на бара в кафенето и си поръча кафе.

Вниманието му бе привлечено от двама англичани, които разговаряха тихо в ъгъла и разлистваха „Таймс“ и „Дейли Телеграф“. След малко се появи посланик Каейро да Мота. Дипломатът бе придружен от около четирийсетгодишен висок, едър мъж с лилава вратовръзка и строго изражение; в тази страна на ниските мъже непознатият изглеждаше необичайно висок.

— Господин Саркисян, искам да ви представя един от най-големите професионалисти в Португалия — обяви посланикът и посочи към мъжа до себе си. — Това е доктор Азеведо Пасарао, за когото вярвам, че ще ви бъде много полезен.

Калуст само кимна, без да се здрависа с непознатия.

— Приятно ми е — каза той. — С коя част от човешкото тяло се занимава вашата специалност?

Посланик Каейро да Мота и мъжът го погледнаха объркано.

— Моля?

— Нали господин Пасарао е доктор? — отбеляза арменецът. — Нуждая се от лекар и се интересувам какво специализирате, за да знам дали можете да ми помогнете.

Изненаданото изражение на португалците отстъпи място на смутен смях.

— Доктор Пасарао не е лекар^[1] — обясни дипломатът. — Той е адвокат.

Калуст се намръщи.

— Значи, е адвокат и доктор? Само лекарите са доктори!

— Така е в Европа — съгласи се Азеведо Пасарао, проговаряйки за първи път. — Но в Португалия всички, които завършат университет, се наричат доктори. Национална особеност, не се тревожете.

Посланикът потупа адвоката по гърба.

— Доктор Пасарао е един от най-добрите юристи в страната — похвали го той. — През ръцете му са минали всички големи дела от последните десет години и репутацията му в съдебната зала е безупречна. — Заговори по-тихо. — Лошото е, че взима скъпо.

Магнатът не изглеждаше особено впечатлен.

— *Noblesse oblige*^[2] — отвърна сериозно той, а непроницаемите му очи блестяха като две черни перли. — Нямам против доброто заплащане, стига качеството на работата да оправдае разходите, разбира се. Няма нищо по-глупаво от това да хвърляш пари на вятъра.

Посланикът се отдалечи, за да провери дали всичко е наред с регистрацията на Нунуфар и мадам Дюпре, но всъщност искаше да остави адвоката насаме с новия му клиент.

Азеведо Пасарао се настани до Калуст, поръча си кафе и подхвана любезен разговор, като се поинтересува как се чувства събеседникът му в Португалия. Сетне сниши тон и отбеляза, че двамата англичани, които четяха вестници на бара, са агенти Дарлинг и Флеминг от британското разузнаване. Калуст ги загледа с интерес, но не каза нищо и разговорът се насочи към времето и прекрасното слънце над Ещорил. Адвокатът, разбира се, възнамеряваше да остави на клиента да поеме инициативата в избора от него момент.

Не се наложи да чака дълго.

— В момента съм в конфликт с правителството на Негово Величество — сподели магнатът, като най-последно повдигна въпроса. — Тъй като живея във Виши, Великобритания ме обяви за враг и конфискува акциите ми в петролната компания, която създадох, за да експлоатирам природните богатства на Месопотамия. Сега се установих в неутрална към войната страна — Португалия, и искам да заведа дело, за да си върна акциите. Още щом пристигнах тук, изпратих телеграма до Лондон и наредих на британските си адвокати да задействат необходимите съдебни процедури. Делото вече е дадено на друг и вие няма да се занимавате с него. И все пак аз, семейството ми и хората ми се нуждаем от юридически услуги, за да уредим статута си на чуждестранни жители на страната ви. Тревожа се поспециално за данъците и се нуждая от професионален съвет как да разреша въпроса съгласно португалските закони. Освен това ще ми трябва помощ за всички договори, които смятам да сключа в тази страна. С две думи, докато съм тук, ще се нуждая от юридическо лице по много въпроси и помощта ви ще ми бъде изключително ценна. — Замълча и погледна въпросително събеседника си. — Ясно ли ви е какво имам предвид?

— Пределно ясно.

— Естествено, бих искал да знам колко ще ми струва, затова ще ви помоля да ме осветлите по въпроса.

Адвокатът свъси вежди, сякаш пресмяташе нещо наум.

— Десет хиляди реала месечно.

Дойде ред на Калуст да си направи сметката. Знаеше обменния курс на британската лира и португалското ескудо и пресметна стойността на десет хиляди ескудо в британски пари. Сумата не го удовлетворяваше напълно, но реши да не се пазари; знаеше, че в живота понякога се плащаше скъпо за неща, които накрая излизаха евтини.

— За тази цена — реши той — искам да идвате веднъж седмично до хотела ми, за да работим.

— Но, господин Саркисян, с цялото ми уважение, в тази страна адвокатите не ходят при клиентите си. — Пасарао посочи събеседника си. — Клиентите отиват при адвокатите, за да се срещнат с тях.

При тази забележка Калуст го изгледа пренебрежително и реши, че адвокатът още не е разбрал с кого си има работа. Присви очи и се взря в португалеца.

— Знаете ли, драги Пасарао — попита той, — не се съмнявам, че кантората ви е чудесна, но не разчитайте да идвам при вас. Освен това ще трябва да ми дадете документ, който изисквам от всички, които работят за мен.

— Какъв документ?

Калуст набързо допи кафето си. След това скочи от стола и преди да отиде при жена си и мадам Дюпре, каза:

— Молба за напускане.

[1] В Португалия и някои други страни титлата доктор е обръщение във всички професионални сфери, изискващи академично образование. — Б.пр. ↑

[2] Благородството задължава (фр.). — Б.пр. ↑

III.

— ... Тъй като тези клинични теории винаги са ме очаровали. Още от времето на Гален медицината се е занимавала преди всичко с...

Събеседникът му не спираше да говори и нямаше начин да бъде прекъснат, затова Калуст вдигна ръка и привлече вниманието на Алберто Рапети — управителя на ресторанта в „Авиш“.

— Рапети, донесете ми двете ягоди и ябълката, ако обичате.

— Веднага, синьор.

— ... с друг тип въпроси, много по-интересни от тези, които се обсъждат днес. Дори онзи ден казах на господин министър-председателя, че...

Арменецът се взря в мъжа на масата си.

— Доктор Куельо...

— ... трябва да поканим тук, в Лисабон, автора на онази великолепна статия, публикувана в...

— Доктор Куельо!

Като разбра, че говорят на него, гостът най-сетне млъкна.

— Да, мосю Саркисян.

— Какво мислите за ежедневната консумация на две ягоди и една ябълка след обяда?

Доктор Куельо се поколеба, изненадан от странния въпрос.

— Ягоди ли? Ябълка? Не виждам причина да го правите. Освен това ягодите си имат свой сезон, както знаете, а хранителните режими обикновено не са съобразени с това.

— Затова поръчвам щайги с ягоди от Южна Африка и хладилници с ябълки от овощна градина в Англия, които ми доставят със самолет. Моят лекар в Париж, доктор Кемхаджян, ми препоръча да ям по две ягоди и една ябълка на ден като рецепта за дълголетие.

Събеседникът му завъртя очи.

— Ах, що за глупости! Нужни са ви витамини на хапчета, казвам ви. Дори онзи ден четох една статия на прочутия доктор Расин. Чували ли сте за него? Има много добър кабинет зад „Шанз-Елизе“. И там пише...

— А, доктор Куельо! — възкликна Калуст и се изправи делово.
— Страхувам се, че трябва да прекъсна срещата ни, тъй като изникна нещо спешно. Съжалявам.

— Но... но...

Магнатът се поклони.

— Радвам се, че се запознахме. Приятен ден.

Смутен, без да разбира добре внезапната промяна в настроението на арменеца, доктор Куельо също стана, кимна объркано и унило тръгна към изхода.

Салонът за вечеря в хотел „Авиш“ беше изключително просторен; с високия си таван, поддържан от големи колони, приличаше на същинска катедрала. Беше осветен и изискано украсен с керамични вази и внушително стълбище с балюстрада от кована стомана с инкрустирани орли.

Седнал на една маса до стълбището, което водеше към салона, Азеведо Пасарао видя лекаря да се отдалечава от масата в ъгъла и стана. Отправи се към другия край на салона с бърза крачка и се приближи до масата на клиента си.

— Е? — поинтересува се той. — Хареса ли ви?

Калуст разгърна салфетката си; не обичаше да разговаря, докато се храни, но понякога се налагаше.

— Дърдорко — отвърна само той. — Изобщо не слуша пациента. Искане само да изтъкне колко знае и не спира да говори. Непоносимо.

— Но доктор Едуардо Куельо е личният лекар на самия министър-председател! — каза адвокатът, сякаш с това се изчерпваше всичко. — Един от най-добрите лекари в страната!

— Така да бъде. Но говори твърде много. Не понасям дърдорковци. Намерете ми друг, моля.

Пасарао безпомощно разпери ръце.

— Но кой друг? — попита той, а високото му тяло сякаш се извиваше в огромна въпросителна. — Заведох ви при най-прочутия португалски лекар — забележителния доктор Пилидо Валенте, но вие не го харесавате.

— Този се мисли за голяма работа и се държа студено, което не ми допадна. Не става.

— Сега ви представих лекаря на господин министър-председателя — изключителен професионалист, който...

— Е истински дърдорко.

— Може би, но на света няма съвършени хора, господин Саркисян. Понякога трябва да се нагодим към несъвършенството.

— Сигурно не говорите за мен. Аз се задоволявам само с най-доброто.

Юристът тъкмо щеше да отговори, но бе прекъснат от Рапети, който се появи с поднос, върху който имаше чиния с две лъскави ягоди и една ябълка.

— Ето, синьор Саркисян. Плодовете.

Пълничкият усмихнат управител остави подноса на масата.

— Дайте ми списъка.

Рапети му показва списъка и след като разгледа ябълката, Калуст задраска една цифра. Управителят си прибра листа и се поклони.

— Благодаря, синьор.

Калуст недоволно загледа ягодите.

— Вижте, нали никой не краде от ягодите ми?

Италианецът нервно се засмя.

— Разбира се, че не, господин Саркисян. Всичко е както трябва.

Магнатът посочи към вратата към кухнята от другата страна на салона.

— Донесете ми дръжките.

— Да, синьор.

— И кажете на шеф Рибейро, че ако съдя по текстурата на омлета, който ми сервира днес, яйцата са разбити осем пъти. В бъдеще да ги разбива най-малко десет пъти, разбрахте ли?

— Да, синьор.

Рапети бързо се отдалечи, сякаш бе получил заповеди, с които ще сложи край на войната, подминавайки слисания от разговора Пасарао.

Адвокатът видя как Калуст спокойно наблюдава салона от мястото си; от масата чудесно се виждаха всички, които слизаха по голямото стълбище, за да хапнат в ресторанта.

— Простете за въпроса, но какво става тук? Какво задраскахте в онзи списък?

— Става дума за ябълките. Щом пристигнат от Англия, мадам Дюпре прави списък на плодовете, групирайки ги по цвят, окраска и

форма. Всяка ябълка си има номер и когато ми донесат една, аз проверявам номера и го задрасквам от списъка, за да знам, че съм я изял.

— Ами... дръжките, които поискахте?

— Имах предвид дръжките на ягодите очевидно. Искам да проверя дали са тук.

— Но... защо си давате целия този труд?

Арменецът седеше абсолютно неподвижно, като изваян от камък; само пръстите му барабанияха по масата до чинията с ягодите и ябълката.

— За да не ми откраднат плодовете, как защо?

Повреда на ролс-ройса направи належащо разрешението на проблема с автомобила. Главният механик в сервиза в Рещело бе казал, че трябва да се поръча някаква част от Англия и че ще отнеме месеци, тъй като войната затрудняваше вноса и износа на стоки. При тази ситуация посланик Каейро да Мота пристигна в хотел „Авиш“ с един *DeSoto*, който показва на арменеца.

— Този автомобил е на таксиметрова компания, която понякога работи с дирекция „Държавен протокол“ — обясни той. — Мисля, че отговаря на нуждите ви.

Магнатът огледа колата. Беше голяма, като повечето американски автомобили, но не прекалено.

— Струва ми се напълно подходяща! — каза одобрително той. — Ролс-ройсът ми струва много разходи и грижи, ще го оставим в гаража. — Надзърна през прозореца, за да види таблото. — Колко дължа?

За да отговори на въпроса, дипломатът представи шофьора на *DeSoto* — младеж с тънки мустачки на име Ещевао. Беше зет на собственика на таксиметровата компания и говореше малко френски, заради което го бяха наели, и затова той самият съобщи цената.

— Четиристотин ескудо за първите сто километра на ден — обясни той. — Ако преминем това разстояние, ще трябва да платите по десет ескудо за всеки допълнителен километър.

Калуст недоверчиво свъси вежди.

— И откъде да знам, че не ме мамите със сметките?

Ещевао го изглежда оскърбено.

— Аз не мамя никого, мосю! — възкликна обидено той. — Ние сме сериозна фирма. Държавата, както и много заможни семейства от страната са наши клиенти. Както виждате, имаме репутация, която трябва да пазим.

— Да, може би — отвърна не особено убедено клиентът. — Но както навярно ще се съгласите, страх лозе пази. Бих искал да мога да контролирам изминатите километри за деня.

Решиха проблема с един тефтер. Ещевао обеща всеки ден да записва показанията на километража преди и след пътуването. Разбраха се да държат тефтера в джоба на задната седалка на автомобила, за да може пътникът да го преглежда, когато реши, и така да бъде сигурен, че километрите се отчитат правилно.

Някой почука на стъклото. Калуст повдигна светлосивите перденца на автомобила и видя високата фигура на Азеведо Пасарао, надвесена над прозореца.

— Мосю Саркисян! — гласът на адвоката бе заглушен от стъклото. — Нека ви представя новия ви лекар.

След като вече се бе мръкнало и небето беше безоблачно, арменецът бе планирал да се разходи до Монсанто с мадам Дюпре, за да наблюдава звездите с телескопа си; нещо, което обичаше още от времето на факултета, когато бе учил физика заедно с лорд Келвин, а и асистентката му също се интересуваше от астрономия. Но този въпрос беше по-важен. Въздъхна примирено и излезе от колата.

— Вижте, драги Пасарао — започна той твърдо и вдигна пръст, за да подчертае думите си. — Надявам се да не е като другите пауни, грубияни и дърдорковци, с които ме запознахте! — Събра кураж и гласът му стана още по-груб. — Що за лекари имате тук? Къде, по дяволите, човек може да...

— Успокойте се, мосю Саркисян — прекъсна го кротко мъжът, който стоеше зад адвоката. — Не знаете ли, че колкото повече адреналин се отделя в кръвта, се губи толкова повече калций? Ако се вълнувате така, ще загубите зъбите си и костите ви ще отслабнат. Освен това ядът товари сърцето.

Изплашен, Калуст отвори широко очи.

— Наистина ли?

— Научно доказано е. Трябва да се стараете да запазвате спокойствие независимо от ситуацията.

Думите на непознатия успяха незабавно да го укротят. Пасарао използва момента, за да представи лекаря.

— Мосю Саркисян, имам честта да ви запозная с доктор Фернандо Фонсека — собственик на най-голямата частна клиника в Португалия. Завеждащ е на катедра „Медицинска пропедевтика“ в Медицинския факултет. Той е перфектният лекар за вас.

Магнатът огледа мъжа с пригладена назад коса и редки мустаци, който освен че притежаваше харизма, му напомняше на Кантинфлас — нашумелия напоследък мексикански актьор. По османски маниер Калуст свали цилиндъра и се поклони.

— Приятно ми е.

Лекарят протегна ръка, но веднага я дръпна, щом разбра, че събеседникът му има по-различни маниери.

— Имате ли нещо против да ми разкажете за болезките си? — попита доктор Фонсека. — Винаги е добре да познаваме историята на...

— Не съм болен — прекъсна го арменецът. — Искam само да разбера мнението ви за ежедневната консумация на две ягоди и една ябълка след обяда.

Събеседникът му бързо овладя учудването си; на пръв поглед въпросът изглеждаше непринуден, но той бързо разбра значението му. Това беше тест.

— Нямам нищо против и съм напълно за. Не знам дали ви е известно, но плодовете са най-добрите приятели на човешкото здраве. При ябълките дори се радваме на различни сортове през цялата година — „Гала“ между февруари и май, „Фуджи“ между септември и декември и „Грени Смит“ също през декември. Плодовете са като физическите упражнения, драги господине, правят чудеса с тялото.

Доволен от отговора, Калуст потри ръце.

— Радвам се да го чуя, защото и аз съм на същото мнение! — възкликна той. — Харесвате ми. Знаете ли, дядо ми доживя до сто и пет години и аз се опитвам да го надмина, ако е рекъл Бог. Всеки ден правя шведска гимнастика, взимам леден душ и спазвам строга диета, която включва консумация на точно изчислени количества. Може и да съм на седемдесет и три, но съм в цветущо здраве и смятам да живея

още дълги години. — Направи гримаса. — Все пак бих искал да ме преглеждате всеки ден, защото имам леки оплаквания, които се нуждаят от постоянно наблюдение.

— Много добре. В такъв случай ще трябва да идвате в кабинета ми на „Авенида де Либердаде“.

— Сигурен съм, че кабинетът ви е отличен, драги докторе, но искам да ви предупредя отсега, че не смятам да ви посещавам. Прегледите ще протичат в хотелската ми стая по обяд. Имате ли въпроси?

— Искате да идвам всеки ден в „Авиш“? — учуди се докторът. — Не смятате ли, че е малко прекалено?

— Естествено, ще бъдете подобаващо възнаграден за усилиято — обясни Калуст. — Седемдесет ескудо на визитация ми се струва достатъчно щедра сума и освен това ще ви помоля да ми предадете предварително молбата си за напускане.

— Моля?

— Само за всеки случай. Надявам се, че нямате нищо против. Такъв е начинът ми на работа. Очаквам да подберете различни специалисти, които също да се грижат за мен. Нека и те да си подготвят предварително подписана молба за напускане. Имам нужда от зъболекар, уролог, гастроентеролог, кардиолог... с две думи — екип от най-добрите лекари в страната.

Доктор Фонсека повдигна вежди.

— По дяволите, за човек в цветущо здраве се нуждаете от много лекари!

— Дори цветята вехнат, драги докторе. — Калуст се поклони. — Радвам се, че се запознахме. Ще се видим утре в един на обяд в хотелската ми стая. Приятна вечер.

Ръкува се с Азеведо Пасарао, сложи отново цилиндъра, завъртя се и влезе в колата, където го чакаше мадам Дюпре. Щом затвори вратата, шофьорът го погледна в огледалото за обратно виждане.

— Къде отиваме, мосю?

Доктор Фонсека му бе симпатичен, но тревогите за здравето истински измъчваха Калуст и сега, когато мислеше за това, се почувства потиснат. Взря се в огледалото в очите на чакащия отговор Ещевао и внезапно изля върху него насъбралата се ярост.

— Видях, че обичате да ме гледате в огледалото! — изстреля той.
— Да не би да ме шпионирате?

Шофьорът отвори широко очи, учуден от въпроса.

— Моля?

Магнатът не му обърна внимание и махна за последен път на адвоката и лекаря. Сетне дръпна пердетата на колата, които бе поръчал, за да си осигури уединението, което толкова много ценеше, и след като погали телескопа в краката си, се взря в тила на шофьора.

— Отиваме да гледаме звездите, момче!

Подтикнат от Нунуфар, която оставаше все така умела в социалните контакти, Калуст започна да посещава светските събирания в Лисабон и Ещорил. Съпрузите Саркисян често биваха забелязвани на дипломатическите коктейли и станаха добри приятели с посланиците на Съединените щати и Египет, които редовно посещаваха.

И все пак, освен с близките си, арменецът поддържаше връзка предимно с португалци. Сред най-важните му хора бяха адвокатът, с когото се срещаше всяка седмица, за да преглеждат разни юридически документи, и разбира се, лекарят.

Друг човек, с когото се срещаше всеки ден, беше шофьорът. С автомобила *DeSoto* и Ещевао, които винаги бяха на разположение, Калуст включи към ежедневните си занимания и опознавателна разходка на Лисабон и околностите.

— Карай към гората, момче — нареждаше арменецът на шофьора си през първите дни, когато още не познаваше града. — Карай към морето и всичко останало, което природата е създала по тези земи.

Не бе трудно да му се угоди. За разлика от Иван, който не познаваше района, Ещевао представляваше същинска карта на Португалия. С обърнато огледало за обратно виждане, за да не буди подозрения, шофьорът разведе новия си клиент из чудни зелени кътчета и страната сякаш се разлистваше пред очите на арменеца, сякаш пътищата бяха цветя, които разцъфваха с неприкрит свян, за да му разкрият невиджани допреди тайни.

Девствените дивни пейзажи на Португалия сякаш пробуждаха любовта на Калуст към природата. Сравненията с онова, към което бе привикнал в Англия и Франция, бяха неизбежни, но то не отстъпваше на новата страна, в която бе избрал да живее. Сцената от разказите за феите от Синтра можеше да се мери и с най-живописните кътчета на Кент, а великолепният плаж Гиншо превръщаше Довил в обикновена плажна ивица; Ещорил му създаваше впечатлението, че може да стигне в Биариц само за двацет минути, а девствената гора на Монсанто не оставаше по-назад от Булонския лес, с предимството, че бе по-спокойно и имаше едно тайно място, което Ещерао нарече с вълшебното име Монтеш Кларуш^[1].

Монтеш Кларуш се превърна в любимо място на Калуст. Шофьорът често го караше до една полянка, от която магнатът, седнал под една акация, с часове наблюдаваше необятния от птичи поглед естуар на река Тежу и сивите хълмове на отсрещния бряг, които се врязваха в синия хоризонт. Шофьорът не разбираше какво толкова специално имаше в тази гледка и при третото им посещение мадам Дюпре му разкри тайната.

— Мястото е точно копие на Константинопол.

Загадката бе разбулена. Калуст ходеше на Монтеш Кларуш, за да си спомня детството.

Щом приключи с прегледа, доктор Фонсека седна зад голямото бюро, което арменецът бе поръчал да му изпратят от Франция, и се зачете в записките си.

— Така, кръвното е около 200, а преди три дни беше 190. Отново ви напомням да избягвате вълнението. Ако искате да пазите сърцето си, не се ядосвайте. Ще пиете *Ronicol* в продължение на двацет дни, като през вторите десет дни ще комбинирате с витамин F.

Лекарят взе писалката и започна да пише рецептата, без да обръща внимание на пациента, който се обличаше до прозореца.

— Знаете ли какво най-много ме впечатлява в Португалия — попита Калуст, докато закопчаваше ризата си и гледаше към един дъб в градината на хотела — и какво прави тази страна наистина неустоима?

Въпросът изненада доктор Фонсека, който вдигна глава и погледна пациента си, чудейки се дали думите му имат нещо общо с

медицинския преглед.

— Моля?

Арменецът все още се любуваше на дървото.

— Докато живеех Париж, винаги когато исках да се порадвам на морето или на природата, трябваше да пътувам с часове — каза той. — Брегът на Ламанша се намира на стотици километри. А до Лазурния бряг пътувах цял ден.

— О, разбира се. Франция е огромна.

Вече закопчал ризата си, магнатът най-сетне откъсна поглед от прозореца и се обърна към лекаря.

— А тук всичко е наблизно — отбеляза той. — Качвам се в колата и след някакви си десетина минути съм извън града, в планината или на брега на морето. Освен това тук светлината е различна. Всичко е по-червено, по-синьо или по-зелено. — Въздъхна тъжно и поклати глава, сякаш Лисабон вече му липсваше. — Париж никога няма да бъде такъв.

Сутринта се бе събудил в толкова добра форма, че след закуската и масажа на Иван Калуст реши да излезе да се разходи. Мина през рецепцията, за да направи резервация на името на сър Филип Блейк, взе куфарчето си и направи знак на руснака да го последва. Излязоха на улицата. Вместо да се качи в колата, която го чакаше пред хотела, арменецът само махна на Ещевао и зави надясно, оставяйки автомобила зад себе си.

— Днес ще вървя пеша.

Шофьорът знаеше какво означава това. Скочи на мястото си, запали и бавно последва клиента си, като спазваше темпото на ходене на Калуст и на Иван, който вървеше след него. Улицата бе почти пуста. Всъщност в Лисабон нямаше голям трафик и не беше необичайно да зърнеш автомобил, който се влачи със скоростта на каруца.

След петнайсет минути стигнаха до Ротондата и арменецът, все така следван от колата, започна да се изкачва към парка „Едуардо VII“, докато стигна върха на стръмната градина. Ещевао спря автомобила на тревата, както правеше винаги, когато ходеха там. Извади от багажника съгъваемо столче и го намести под огромната корона на един чинар, около който по тревата бяха нападали жълти и оранжеви есенни листа,

образувайки шарен килим. Подухваше свеж ветрец, който събаряше сухите листа от дърветата и носеше веселия смях на тичащите по тревата деца недалеч оттук.

Арменецът се настани на стола, отвори куфарчето и започна да преглежда пощата си от Лондон, докато около него Иван размахваше кърпа, за да гони мухите. Сега, когато живееше в неутрална страна, трябваше спешно да възстанови връзките си и да разреши куп задачи. Първо трябваше да се заеме със сър Филип Блейк — неговия приятел и адвокат, който все още работеше в Британското външно министерство и бе станал съветник на крал Джордж VI. Напоследък двамата често си пишеха. В последното си писмо, тъй като арменецът отказваше да отиде до Лондон, англичанинът се бе съгласил да пътува до Лисабон, за да обсъдят някои важни въпроси от взаимен интерес. Трябваше да продължат съвместната си работа.

Звънък смях наблизко накара Калуст да вдигне глава. Децата, които си играеха в парка, вдигаха врява едва на десетина метра от дървото; правеха къмба в тревата и търчаха наоколо в игра на гоненица. Арменецът обичаше да работи в парк „Едуардо VII“, също толкова живописен и спокоен като Хайд Парк, но шумът го смущаваше. Даде си сметка, че за да си свърши работата, трябваше някак си да накара децата да замълчат.

— Шшшт! Шшшт!

Детето, което играеше най-близо — момченце на около десетина години, забеляза стареца и се учуди дали говори на него.

— Аз ли, господине?

Калуст кимна и му махна с ръка да се приближи.

— *Viens ici.*^[2]

Момченцето не разбираше странния език на стареца, но разбра жеста му и запристъпва предпазливо.

— Какво има?

Арменецът бръкна в джоба си и извади монета от пет ескудо. Посочи към останалите деца, допирайки пръст до устните си с едно „шшшт“. После вдигна монетата, сякаш му я обещаваеше. Имаше нещо универсално в езика на жестовете, защото момченцето веднага разбра, че ако не вдигат шум, ще получат монета от пет ескудо. А то знаеше, че с пет ескудо могат да се купят много лакомства.

С грейнало от ентусиазъм лице момченцето отиде при приятелите си и им каза за предложението. С възбуден шепот децата се приближиха до чинара, седнаха на тревата и запазиха абсолютна тишина. Покоят в парк „Едуардо VII“ се бе завърнал.

След като обходи с поглед зеленината наоколо, докато Иван продължаваше да пропъжда мухите, Калуст се върна към книжата и проблемите си. Трябваше да разреши въпроса с конфискуваните акции на Турската петролна компания, тъй като вече не се намираше в ръцете на германците във Виши и възнамеряваше възможно най-скоро да си върне собствеността. Нещата вървяха добре, но адвокатите му в Лондон се бяха сблъскали с проблем, който не успяваха да разрешат. Ставаше дума за компенсациите.

Чу смеха на едно от децата, последван от групово „шшшт“. Вдигна поглед и забеляза, че момченцата, които го наблюдаваха мълчаливо, се бяха заели със задачата да накарат момиченце, което се бе приближило с хвърчилото си, да млъкне. Неговата детска стража очевидно се справяше добре.

Отново се върна към документите и въпроса с компенсациите. Тъй като бе лишен от ползването на петпроцентовия си дял, а през това време Турската петролна компания бе продължила да добива и продава петрол, магнатът държеше да получи печалбата си със задна дата; смяташе, че има право на това. Проблемът бе, че ставаше дума за много пари и предвид разходите за войната, опразнената хазна на Негово Величество забавяше процеса. Бе очевидно, че британските власти не бързаха да разрешат този въпрос, затова арменецът трябваше да импровизира.

При това положение непременно трябваше да се срещне със своя адвокат и съветник. Под сянката на чинара Калуст написа телеграма до сър Филип, за да го уведоми, че съгласно уговорката им, тази сутрин му е направил резервация в „Авиш“ за следващия четвъртък. Приятелят му трябваше да си купи билет от офисите на „Бритиш Овърсийс Еървейс Корпорейшън“ за уречения ден и да пристигне в Лисабон.

След това прегледа останалите писма. Две от тях му носеха лоши новини. Сър Кенет Барк му бе писал, че е напуснал Националната галерия. Това бе голямо разочарование за Калуст, тъй като бе възнамерявал да изложи съкровищата си в големия музей на

„Трафалгар Скуеър“. Нищо, щеше да измисли нещо друго. Картините му липсваха и той се натъжаваше при мисълта за съдбата им, когато вече нямаше да може да ги пази. Второто писмо идваше от Истанбул и му съобщаваше за смъртта на Салим бей. Помоли се за стария си приятел и покровител на семейството и написа телеграма до близките му, за да изкаже най-искрени съболезнования. Но му се стори, че това не бе достатъчно, за да изрази огромната си благодарност към стария турчин, и реши да потърси един от синовете му и да го наеме за свой „търсач“ на произведения на изкуството в Турция; достоен начин да изпълни огромния си дълг към Салим бей.

Бе приключил със сутрешните си задачи. Подреди книжата в куфарчето и направи знак на Ещевао да прибере сгъваемия стол и на Иван да му пази сянка с чадъра. Тихите деца също станаха в очакване на наградата. Арменецът извади монетата от пет ескудо и протегна ръка към момченцето, на което я бе обещал. То се приближи и я взе със сериозно изражение. На мига в парка се вдигна страшна врява; децата се разбягаха, заподскачаха по тревата и затанцуваха около дърветата.

Тънките устни на Калуст разцъфнаха в усмивка и той ги наблюдава за момент, сякаш им завиждаше за безгрижния живот. Чак когато изчезнаха в храстите, арменецът въздъхна дълбоко и влезе в колата.

— Към „Авиш“.

[1] Montes Claros (порт.) — Светли хълмове. — Б.пр. ↑

[2] Ела тук (фр.). — Б.пр. ↑

IV.

Short sunderland на BOAC се приводни в Тежу до Морското летище на Кабо Руиво и сър Филип Блейк се появи на кея със светъл шлифер и чадър в ръка. Слънцето грееше силно, небето искреше в необятно синьо и денят беше по-топъл и задушен от обикновено, поради което облеклото на англичанина, подходящо по-скоро за лондонския климат, изглеждаше неуместно.

— Как е, Саркисян! — поздрави той с присъщата си флегматичност, когато приближи приятеля си на кея. — Не сте мръднали, *old boy*!

Калуст се засмя.

— Ах, сър Филип, а пък вие ми се виждате поостарял. Отправиха се към автомобила, а зад тях вървеше Ещевао с куфарите. Подкараха бавно през града, за да може Калуст да покаже на англичанина основните забележителности.

— Смея да твърдя, че делото върви добре — отбеляза сър Филип. — Ще спечелите много пари.

— Колко мислите, че ще получа за трийсет и две години? Английският адвокат се опита да пресметне наум, но скоро се отказа.

— Стотици милиони лири по мои сметки. Но защо трийсет и две?

— Дядо ми живя до сто и пет — отвърна арменецът. — Аз съм в по-добра форма от него, когато е бил на моята възраст, затова се надявам да доживея до 1975 година.

Щом пристигнаха в хотела, се натъкнаха на необичайно оживление във фоайето. Пиколото обясни на учудения Калуст, че е пристигнала делегация на испанското правителство и нейните членове ще отседнат в малкото останали свободни стаи.

— Проклетият Франко си умира да влезе във войната на страната на Хитлер — отбеляза кисело сър Филип. — Пратил е ратаите си да се допитат до португалците.

— Какво ги интересува мнението на португалците? Испанците не могат ли да мислят сами?

— Посланикът ни в Мадрид твърди, че Салазар има силно влияние върху Франко. Слава богу! — обясни англичанинът. — Очевидно го съветва да не се намесва с аргумента, че войната ще приключи без победител. Надявам се да го убеди.

— Откъде знаете всичко това?

По лицето на новодошлия заигра загадъчна усмивка.

— Саркисян, стари приятелю — прошепна той. — Нима за толкова години още не ме познавате? Работата ми във Външно министерство и Бъкингамския дворец ми позволява да съм в течение на някои неща...

Докато сър Филип Блейк се регистрираше, Калуст отиде до бара и поръча уиски с лед — любимото питие на стария му приятел. Настани се на един стол и зачака англичанинът да остави багажа си, за да се срещнат след това в бара. След половин час обаче сметна, че сър Филип Блейк се бави прекалено дълго, и нетърпеливо излезе във фоайето, за да провери дали приятелят му не се е загубил някъде из коридорите на „Авиш“. За негова изненада го завари още на рецепцията, а куфарът му лежеше на пода до него.

— Още ли сте тук? Какво става?

Като видя Калуст да изниква зад него, служителят на Британското външно министерство въздъхна от облекчение.

— Добре че дойдохте, приятел — възкликна той. — Казаха ми, че резервацията ми е анулирана.

— Какво?

— Точно каквото ви казвам. — Той отново въздъхна. — Каква досада!

Арменецът се приближи до рецепцията и учудено се взря в служителя.

— Извинете, сигурно има някаква грешка — каза той. — Направих резервация на името на сър Филип още миналата седмица.

Рецепционистът беше възпитан португалец с посивяваща по слепоочията коса, който говореше отличен френски.

— Така е, мосю Саркисян — потвърди той. — Само че ми наредиха да анулирам тази резервация и да...

— Да я анулирате? Шегувате ли се?

— Не, господин Саркисян. Уверявам ви, че говоря напълно сериозно. Моля да ме извините за това недоразумение, но си

помислих, че първо са разговаряли с вас. Опасявам се, че резервацията на мосю Блейк е отменена.

— Първо, той не е никакъв мосю, а сър. Сър Филип е провъзгласен за рицар от Негово Величество!

— Простете.

— Второ, защо резервацията е отменена? Кой даде това нареждане?

— Управителят.

Калуст удари с ръка по плота.

— Тогава го повикайте тук, ако обичате! — Нов трясък. — Веднага!

Разтревожен, рецепционистът бързо се отдалечи и остави двамата гости сами. Магнатът помоли приятеля си да не се безпокои и че той ще оправи нещата, но сър Филип не изглеждаше притеснен; напротив — случилото се сякаш го забавляваше. Англичанинът насочи разговора към други теми, разказвайки последните клюки от Уайтхол, и отбеляза, че ще се възползва от посещението си в Португалия, за да се срещне с двама приятели в Ещорил и да се погрижи за някои лични въпроси. Тъй като Калуст го познаваше добре, бързо се досети, че въпросните приятели са агенти, и се въздържа от коментар. Знаеше, че има неща, в които не трябва да се меси.

Рецепционистът се върна след няколко минути, придружен от мъж, в когото арменецът разпозна собственика на хотела — предвзет гибралтарец, с когото от време на време се поздравяваха в ресторанта.

— Моля да ни извините, мистър Саркисян — каза новодошлият на английски. — Забравили сме да ви уведомим, но резервацията на сър Филип Блейк бе отменена по нареждане от по-висока инстанция.

— По-висока инстанция ли, господин Руджерони? Доколкото ми е известно, вие притежавате тази съборетина! Нима тук има някой по-висшестоящ от вас?

Собственикът на „Авиш“ посочи нагоре.

— Например Господ — каза той. — Както и Салазар. Споменаването на диктатора, който управляваше Португалия, учуди Калуст.

— Салазар ли? Какво искате да кажете?

Руджерони махна с ръка към фойето. Арменецът и англичанинът се обърнаха и видяха група мъже, които разговаряха

тихо. Някои бяха с военна униформа, други — цивилни; съскащото произношение им подсказа, че говореха на испански.

— Днес в хотела пристигна делегацията на граф Хордана^[1] — испанския министър на външните работи — обясни собственикът. — Групата е голяма и заместник-шефът на Държавния протокол поиска стая близо до апартамента на господин министъра, за да настани секретарката си... И тъй като единствената...

— С други думи — прекъсна го яростно Калуст, — говорим за любовницата на господин министъра!

Собственикът на „Авиш“ се поколеба, смутен от предположението.

— Въпросната госпожа ми беше представена като секретарка на господин министъра — поясни той дискретно, както подобаваше на положението му. — Хотелът е пълен и единствената свободна стая до апартамента на господин министъра е същата, която бе резервирана за сър Филип. Заместник-шефът на протокола настоя да удовлетвори молбата на господин министъра, което бе и изрично наредено от Тайната полиция, затова нямах друг избор и дадох стаята на госпожата.

— Ами сър Филип? Нима ще остане на улицата?

Със спокойно оттренирано движение Руджерони разлисти книгата пред себе си и потърси някакъв адрес.

— Позволих си да запазя стая в един апартамент наблизо, на „Дуке де Луле“ — каза той. — Условието са отлични и ще се уверите, че сър Филип ще се чувства много удоб...

— В никакъв случай! — кресна магнатът, като отново прекъсна събеседника си. — Направили сме резервация и вие трябва да се съобразите! Ако обичате, върнете стаята на сър Филип! Това тук петзвезден хотел ли е, или някаква дупка? Къде се е чуло и видяло подобно нещо?

Собственикът го погледна смаяно, със смесица от изненада и смущение.

— Но, мистър Саркисян, аз не...

Разгневеният Калуст отново удари с ръка по плота на рецепцията.

— Няма но! — извика той с почервено от гняв лице. — Бъдете така добър да изпълните резервацията!

— Мистър Саркисян, опитайте се да разберете... — примоли се Руджерони. — Трябва да се подчиня на разпорежданията на Държавния протокол и на Тайната полиция! Те могат да ми вземат лиценза, ако...

— Не ме интересува! Върнете стаята!

— Опасявам се, че при така създадените обстоятелства това няма да е възможно. Сам виждате, че стаята вече е заета. Не мога просто да кажа на госпожата да си събере багажа и да си тръгне, нали? Говорим за секретарката на министъра!

Протестите на Калуст ставаха все по-шумни, докато накрая стана ясно, че собственикът няма да отстъпи пред исканията на клиента. Сър Филип Блейк дори се опита да успокои страстите, като заяви, че няма нищо против да отседне в стаята, която му предлага хотелът, но арменският му приятел не искаше и да чуе. За Калуст нещата бяха прости: хотелът бе приел резервацията, което означаваше, че е поел ангажимент, който трябва да изпълни. Всичко останало за него бяха глупави извинения. Но Руджерони продължаваше да настоява, че е невъзможно да не се подчини на получените нареждания.

— Обадете се на полицията! — извика по едно време Калуст, вече извън себе си. — Полиция! Веднага! Това е грабеж и трябва да повикате полиция!

Предвид настояването на госта, който крещеше, размахваше ръце и изискваше намесата на властите, собственикът разпореди да се обалят на Тайната полиция. Полицаяте пристигнаха няколко минути по-късно и завариха побеснелия Калуст да вика из фойето, пръскайки слюнка и обиди по управителя; група испанци наблюдаваха сцената с весел интерес, а възрастен англичанин стоеше смутено отстрани.

— Какво става тук? — попита агентът, който бе приел обаждането, пробивайки си път през хората, за да стигне до рецепцията. — Каква е тази врява?

Собственикът на „Авиш“ започна да обяснява на португалски каква е ситуацията, но бе прекъснат от Калуст, който заговори на френски. Магнатът искаше да изкаже своята гледна точка по случая и думата „скандал“ присъстваше във всяко изречение. Бъркотията бе толкова голяма, че накрая полицейският капитан вдигна ръка, за да накара всички да млъкнат.

— Спрете! Така няма да се разберам! — извика той. Обърна се към собственика на хотела. — Да започнем от вас. Обяснете ми, моля, какво става.

— Ами добре... — започна Руджерони. — Както ви разправях, имахме една...

— *M'sieur, C'est un scandale!* — настоя Калуст, повишавайки тон, без да позволи на собственика да се изкаже. — *Un veritable scandale! Imaginez-vous que mon ami est arrive ce matin-la et*^[2]...

Агентът от Тайната полиция, който бе научил малко френски във военното училище, се обърна към арменеца.

— Добре, мосю, успокойте се и...

— Няма какво да се успокоявам! — кресна гневно арменецът. — Вие сте този, който трябва да сложи ред тук! Направих резервация и този хотел ме ограбва!

— Но, мосю, така никой нищо няма да разбере и...

— Какво има за разбиране? Хотелът ми отне стаята и я даде на някакъв испанец или на любовницата му, все едно... Къде правят така? А вие, вместо да си свършите работата, стоите тук и говорите!

Полицаят се изчерви и допря пръст до устните си.

— *Taisez-vous!*^[3]

Това бе първият път от много години насам, още от юношеството му, когато някой нареждаше на Калуст да мълчи.

— Моля?! — възмути се арменецът, не вярвайки на ушите си. — Вие ми заповядвате да мълча? На мен?

— Да — потвърди агентът. — *Taisez-vous!*

— Никой не може да ми нарежда, ясно ли ви е? — избухна отново Калуст, като този път гневът му се изля върху полицая. — Знаете ли кой съм аз? Имате ли и най-малка представа с кого си имате работа? Знаете ли кой съм? Знаете ли?

Мъжът от Тайната полиция се взря студено в арменеца, сякаш го преценяваше. Търпението му бе започнало да се изчерпва и това преля чашата.

— Много добре знам кой си! — заговори напрегнато той. — Един тип, който отива в затвора. И то веднага! — Вдигна ръка и си проправи път сред зяпачите, като направи знак на Калуст да го последва. — Придружете ме, ако обичате.

Във фоайето на хотела се възцари тежка тишина. Агентът говореше на френски, но присъстващите разбраха думите му. Полицията арестуваше Калуст Саркисян. Настъпи всеобщо изумление. След като се съвзе от изненадата, управителят се опита да се намеси.

— Вижте, господин капитан — заговори Руджерони с най-мекия тон, на който бе способен. — Всичко това е едно глупаво недоразумение, което лесно можем да разрешим, ако...

— Тихо!

— Но, чуйте, сигурен съм, че...

Агентът се приближи до рецепцията и заплашително се наведе над собственика на хотела.

— Млък! Ако кажеш само още една дума, отиваш на топло, ясно? Няма да търпя неуважение към властите! Доколкото ми е известно, в тази страна все още цари закон и ред! Едни командват, други се подчиняват!

Руджерони смутено замълча, но Калуст вече се бе съвзел. Отдавна никой не го бе предизвиквал, както този португалски полицай, и след като бе осъзнал заповедта за задържане, прецени, че ще е по-добре да запази спокойствие.

— Предполагам, че съм арестуван.

— Правилно предполагате. Последвайте ме, моля.

— В такъв случай ще повикам шофьора си, за да ме закара, където е необходимо.

Арменецът се завъртя на пети и потърси Иван или мадам Дюпре сред тълпата във фоайето на „Авиш“, но не ги забеляза никъде. Капитанът посочи към паркираната пред хотела затворническа кола.

— Ще пътувате с нашия автомобил, ако не възразявате — заяви той. — Не е кадилак, но няма от какво да се срамувате. Сигурен съм, че ще го преживеете.

Офицерът отведе Калуст до автомобила и го накара да седне на задната седалка, чиито прозорци бяха с решетки. Настани се до шофьора и потеглиха пред смаяните погледи на сър Филип и собственика на хотела и развеселените лица на гостите. Наистина не бе за вярване, но те току-що бяха станали свидетели на нещо немислимо; нещо, което бе абсолютно невъзможно да се случи в която и да е друга страна.

Португалската полиция бе арестувала най-богатия човек в света.

Килията, с решетки от пода до тавана, представляваше мрачна дупка, скрита някъде из задните помещения на участка на улица „Антонио Мария Кардозо“. Приличаше на клетката за птици в голямата къща на булевард „Йена“, но бе много по-голяма. Дежурният отключи вратата.

— Сирво пуре — изграчи той подигравателно, иронизирайки френското *s'il vous plait*. — Палатът ни очаква, ваша светлост.

Магнатът влезе в килията и се вцепени, шокиран от условията вътре. Двама мъже седяха един до друг на нара. Единият беше навъсен, а другият... другият беше черен. Негър! Калуст не вярваше на очите си. Бяха го напъхали в килия с най-долната утайка на обществото! Нима бе възможно? На пода до тях имаше гнусно гърне, от което се носеше воня на лайна и урина.

— Мили боже! — прошепна той, потискайки гаденето си. — Какво е това?

Искаше му се да се оципе, за да се увери, че всичко това бе просто кошмар и скоро щеше да се събуди в луксозния си апартамент в „Авиш“, но нямаше как да избяга от реалността. Беше арестуван и затворен в килия на Тайната полиция. Трябваше да приеме нещата такива, каквито са; нямаше смисъл да се самозаблуждава. Можеше само да чака. Бе сигурен, че сър Филип Блейк вече бе предупредил мадам Дюпре и тя се бе заела със случая. Вероятно в този момент португалският му адвокат въртеше телефони и задействаше връзките си. Беше въпрос на време.

Двамата му съкилийници се сместиха малко и го поканиха да седне на нара. Калуст се поколеба, защото подозираше истинските намерения зад това щедро предложение, но знаеше, че ако откаже, те можеха да се обидят, затова се настани на отреденото му място като послушно момче. Черният затворник започна да му задава въпроси, но арменецът му отвърна на френски, за да му покаже, че не говори неговия език. Мъжът не се отказа и с жестове даде да се разбере, че иска да узнае защо е попаднал в затвора.

— Бла-бла-бла — обясни Калуст. Съкилийникът му се разсмя; бе схванал смисъла. Тогава негърът посочи себе си и симулира с жестове писане на хартия.

— А, писал си позиви...

Черният посочи към другия затворник, мълчалив португалец. Допря пръст до главата на Калуст като пистолет и каза „Бум!“.

Убиец.

Ужасен, магнатът си даде сметка, че истинският проблем не беше, че споделя килия с негър революционер, а че с тях има и убиец. Седеше до някакъв главорез! Не се осмеляваше да се обърне, затова, примрял от страх, го погледна крадешком с крайчеца на окото и с изненада забеляза, че човекът изглеждаше истински отчаян. Може и да бе убиец, но не му се виждаше опасен.

Чакането се проточи. Над Лисабон се спусна нощ и килията потъна в мрак и тишина. Черният заспа, облегнат на стената, а убиецът мълчеше, навярно потънал в спомени за онова, което го бе довело тук. Калуст въздъхна за стотен път, откакто го бяха хвърлили в ареста. Кога ли щяха да го избавят от този ад? Защо, по дяволите, се бавеха толкова. Нима трябваше да прекара нощта в мръсната килия? Присвиваше го стомахът и той с ужас осъзна, че няма друг избор, освен да ползва гнусното гърне.

Рано сутринта арменецът усети движение в коридора. В този момент дремеше, но отвори сънените си очи и забеляза, че някой се приближава до килията. Чу металическото тракане на ключалката и вече напълно буден и изпълнен с надежда, видя как вратата се отвори.

— Мосю — каза дежурният, — елате с мен.

Тръгнаха по коридора и полицаят посочи врата вдясно, под която се процеждаше ивица светлина. Вътре завари Азеведо Пасарао и мадам Дюпре, седнали до стената на помещение, което приличаше на чакалня. Двамата тутакси се изправиха, а по лицата им се четеше смесица от радост, укор и облекчение. Прегърнаха го.

— Как сте? — попита французойката. — Добре ли се отнасяха с вас?

— Имате ли нужда от нещо? — заговори адвокатът заедно с нея. — Може би трябва да подадем жалба. Подобно поведение от страна на полицията е недопустимо!

Все още не напълно дошъл на себе си, затворникът поклати глава.

— Добре съм.

Дежурният държеше вратата отворена и нетърпеливо махна с ръка.

— Последвайте ме, ако обичате — нареди той. — Господин директорът иска да разговаря с вас.

Излязоха в коридора и тръгнаха към фоайето, докато арменецът си представяше хилядите извинения, които щеше да чуе. По пътя към кабинета на директора видяха пазач и неугледен мъж с набола брада, който със сигурност също бе задържан. Надзирателят направи знак на мадам Дюпре и Пасарао да изчакаят отвън, сетне се обърна към Калуст и кимна към полуотворената врата.

— Влезте.

Задържаният прекрачи прага и съзря късо подстриган офицер с посивели мустаци. Мъжът остана седнал зад бюрото си, докато усърдно попълваше някакви документи, без изобщо да го удостои с вниманието си. Цяла минута по-късно вдигна глава и се взря в новодошлия като недоволен учител, готов всеки момент да го смъмри.

— Добре ли спяхте, Ваше Превъзходителство?

Въпросът, зададен на френски, изненада Калуст.

— Бил съм и на по-добри места.

Розовите устни на директора на Тайната полиция се свиха в гримаса.

— Не се и съмнявам — каза равно той. — Знаете ли, вие бяхте топло и радушно посрещнат в тази страна, но ми се струва, че не отвърнахте подобаващо на нашето гостоприемство. Държахте се грубо и невъзпитано с моите хора и се правихте на примадона. Надявам се прекараната нощ при нас да ви помогне да разберете, че макар да сте много богат, не всичко се купува с пари. — Посочи към вратата. — Свободен сте. Може да си вървите.

Навън духаше влажен и студен вятър и утрото бе мрачно, но свежият въздух изпълваше Калуст с умиротворение. Съвсем различен бе от вонята, която се носеше в килията! Автомобилът бе паркиран на края на улица „Антонио Мария Кардозо“, а шофьорът разсеяно пушеше цигара, подпрян на каросерията. Щом видя арменец, адвоката и мадам Дюпре, Ещерао хвърли фаса на земята и се втурна да отвори вратите. Тримата се настаниха вътре и се спогледаха, без да знаят какво да си кажат.

Калуст пръв наруши неловката тишина.

— Тези португалци са напълно побъркани — отбеляза той. — Но не мога да отрека, че са корави копелета — каза той и избухна в смях.

[1] Испанска благородническа титла. — Б.пр. ↑

[2] Господине, това е скандал! Истински скандал! Представете си, моят приятел пристигна тази сутрин и... (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Млъкнете! (фр.). — Б.пр. ↑

V.

Масата на подиума в дъното на ресторанта на „Авиш“ бе обичайното място за обяд на Калуст. Всъщност не бе точно обедно време, когато той се настаняваше там, защото бе наложил на готвача и сервитьорите стария си навик да се храни точно в три следобед. Най-чаровният служител на хотела — Алберто Рапети, който шпионираше всички и продаваше тайни всекиму, се приближи до масата с поднос в ръка.

— Искате ли да видите рибата, мосю Саркисян?

Калуст взе таблата и подуши ястието — пресен костур, който още миришеше на море. Прокара ръка по люспите и с бързо движение, което убягна на италианеца, притисна опашката на рибата. Кимна одобрително и върна подноса.

— Добра е — каза той. — Да я опека.

Рапети се отдалечи, а магнатът се облегна на стола си и огледа ресторанта. Бяха минали вече три години, откакто Калуст живееше в хотел „Авиш“, и си бе създал някои навици; например потребността му да контролира пространството наоколо. В ранния следобед, както всеки ден в този час, той се възползваше от високото място на масата, за да наблюдава останалите клиенти на ресторанта.

Пълничкото лице и малкото останала коса придаваха на главата му овална форма и правеха тялото му да изглежда закръглено, но той в никакъв случай не изглеждаше дебел; приличаше на Буда, способен да остане напълно неподвижен и да не мига в продължение на няколко минути, с изключение на дебелиите дълги пръсти, които не спираха да барабанят по масата.

Вече бе забелязал графа на Барселона, Хуан, със съпругата и децата му. Най-големият им син Хуан Карлос обичаше да язди и да плува, но преди всичко му се носеше слава на голям пакостник; говореше се, че обича да върти номера на всеки срещнат, въпреки че Калуст не бе ставал свидетел на подобна случка. Там бяха и старите крале Умберто от Италия и Карол II от Румъния, също отседнали в хотела, с които от време на време разменяше по някоя дума. Никой от

тях не му се струваше особено интересен, но пък му бе приятно да бъде сред такива знатни люде.

Вниманието му бе привлечено от съпругата на крал Карол — плебейката мадам Лупеско, която бракът бе превърнал в принцеса Хелена и чиято външност възбуждаше либидото му. Бе подарил цветя и на португалската звезда Беатриш Коца, която възнамеряваше да ухажда. Но никоя жена не го интересуваше толкова, колкото американската актриса Ава Гарднър, пристигнала с боинга и отседнала в „Авиш“ на път за Англия. Докато я наблюдаваше, потъваше във фантазии дали тя ще се съгласи да стане неговата *belle du jour*. Ако приемеше, със сигурност щеше да поиска прилична сума в замяна на услугите си. Но, по дяволите, заслужава си! Дали бе шумна в леглото?

Макар и с вид на заможни хора, Калуст проявяваше любопитство към непознатите лица, които посещаваха ресторанта. Знаеше, че онези, които си струваха, не бяха известни на широката общественост, и чувстваше необходимост да ги опознае. Може би някой ден щяха да са му от полза. Имаше политици и експулсирани монарси, но важното бе кой връзваше ръцете на онези, които държаха юздите на властта. С други думи, мъжете с пари командваха парада. А точно те, знаеше той, се отбиваха в „Авиш“.

Този следобед се виждаха само двама руси мъже, седнали до прозореца, които разговаряха тихо със заговорнически изражения. Изглеждаха разтревожени, дори малко изплашени. Калуст вдигна ръка и повика управителя.

— Да, синьор Саркисян? — каза учтиво мъжът. — Искате ли да ви донеса костура?

— Разбира се. — Посочи към двамата руси мъже, чиито силуети се очертаваха в светлината от прозореца. — Кажете ми, кои са онези двамата? Не съм ги виждал преди.

— О, това са господата Крамер и Фон Вусов.

— Германци?

Рапети сниши глас.

— Агенти от старата Абвер^[1], която сега е част от СС. — Повдигна вежди. — Истински акули.

— Не изглеждат особено доволни...

— Но как ще са доволни, мосю? Та нали Съюзниците нахлуха в Германия и по улиците на Берлин се водят битки...

Рапети се отдалечи, за да донесе обяда. Докато чакаше, Калуст седеше на мястото си абсолютно неподвижно, като монах, който медитира. Движеха се единствено очите му, вперени в шептящите устни на германците. Помисли си, че обсъждат неизбежната капитулация и кроят планове за бягство. Къде ли щяха да отидат? В Бразилия или в Аржентина? Калуст бе чул за избягали нацисти в Южна Америка и това не бе го изненадало. Въпреки преживяванията си в португалския участък три години по-рано, Калуст бе разбрал, че няма по-могъщо нещо от парите. Със заграбените еврейски богатства нищо не им пречеше да се измъкнат от правосъдието на държавите победителки. Още от времето на Османската империя арменецът знаеше, че животът е несправедлив. Както винаги, виновниците щяха да избягат, а гражданите щяха да плащат дълговете им.

Рапети се появи отново с димящ поднос.

— *Voila*, синьор Саркисян! — възкликна доволно той и остави подноса на масата. — Ето го и вашия морски костур!

Магнатът сякаш неволно се взря в опашката и смаяно се ококори.

— Това не е моята риба!

Забележката изненада италианеца.

— Уверявам ви, че това е костур, синьор Саркисян.

— Може и да е костур, но не е моят!

— Сигурен съм, че е той!

— Не е!

Категоричното твърдение на клиента обърка Рапети. Разгледа внимателно размерите и формата на рибата и след като не забележа нищо нередно, вдигна поглед към магната.

— Но... но как може да сте сигурен, синьор Саркисян?

Калуст посочи опашката на костура и гневно се взря в Рапети.

— Оставих следа тук, на опашката, а на тази риба няма никаква следа! — извика ядосано той. — Опитвате се да ме заблудите! Показвате ми прясна риба, а после ми носите друга! Това е скандално! Това е...

Рапети преглътна сухо, очевидно засрамен.

— Сигурно... сигурно има някаква грешка — заекна смутено той. — Ще говоря с шеф Рибейро и ще видя какво става.

— ... измама! Долна лъжа!

Рапети не даде възможност на клиента да сипе повече обиди, тъй като изблиците на арменеца бяха добре познати в „Авиш“ и всички гледаха да ги предотвратят. Грабна подноса и хукна към кухнята. Калуст трепереше от ярост. Бягството на управителя му попречи да каже всичко, което мисли за номера, който се бяха опитали да му погодят. Но той нямаше да остави нещата така. Рапети щеше да го чуе, както и готвачът Рибейро, и собственикът на хотела Руджерони. Щеше да ги навиква поне половин час! Не, подобно нещо нямаше да остане безнаказано. Виж ти! За какъв го взимаха? Нима не знаеха с кого си имат работа? Е, в такъв случай скоро щяха да разберат. Никой не можеше да го мами! Точно него, който бе научил всички номера още на пазара в Константинопол! Как бе възможно шеф Рибейро, чийто стаж в хотел „Риц“ в Париж бе платил от джоба си, да се осмели да го излъже така? Нима можеха просто да...

— Синьор Саркисян! Синьор Саркисян!

Обезумял и възбуден, управителят се втурна в салона на ресторанта и застана пред Калуст с широко отворени очи и развълнувано изражение.

— Какво има, Рапети? — попита арменецът. — Какво те е прихванало? — Цялата тази врява можеше само да означава, че се е случило нещо лошо. — Не ми казвай, че костурът ми е изчезнал!

Човекът не беше на себе си и френетично сочеше към кухнята, сякаш там се случваше нещо изключително важно.

— Радиото! Чухте ли радиото?

— Не, Рапети. — Той посочи към масата си. — Както виждаш, седя тук и си чакам костура. Какво е станало? Да не би радиото да е паднало върху рибата ми?

— В Лондон празнуват! Голям празник! Казват, че утре Чърчил, Рузвелт и Сталин ще говорят по радиото по едно и също време!

— По едно и също време ли? По какъв въпрос?

Очите на Рапети блестяха от въодушевление. Той толкова се вълнуваше, че привлече погледите на двамата германци, заинтригувани от цялото това оживление, но управителят не им обърна внимание. Мъжът неспокойно подскачаше пред масата на Калуст като момченце, на което току-що са обещали сладолед.

— Войната... войната — заекна накрая той, — казват, че войната е свършила!

По улиците на Лисабон цареше истинско оживление; навън се стичаха тълпи на път за посолството на Великобритания, за да отпразнуват победата на Съюзниците. Не можеше да се каже, че краят на войната бе изненадващ, тъй като след битката при Сталинград бе ясно, че нещата поеха обрат. Тази тенденция се потвърди след десанта в Нормандия и италианския бряг^[2], но това не попречи на огромната радост, обзела всички, когато краят на войната в Европа бе официално обявен.

Въпреки дълбокото си разочарование от британците поради факта че го бяха обявили за държавен враг, докато живееше във Виши, Калуст все пак отпразнува победата с чаша порто в компанията на мадам Дюпре, Иван и служителите на хотела. Атмосферата бе празнична, белязана от нескрито чувство на облекчение. Никой не знаеше дали нещата ще бъдат отново постарому отпреди войната, хората дори се съмняваха, но едно бе сигурно — от сега нататък всичко тръгваше към по-добро.

По традиция около четири следобед в „Авиш“ се появи Нунуфар, за да пие кафе със съпруга си. Този път тя слезе от автомобила със сияеща усмивка, очевидно вече научила новината.

— Това е невероятно! — възкликна тя още щом се настани на масата. — Всички в Ещорил празнуват, трябваше да го видите!

— Тук също никой не скърби — отбеляза Калуст. Посочи към масата до прозореца, която двамата агенти от бившата Абвер набързо бяха напуснали. — Освен германците, разбира се. Сигурно сега мислят какво да правят с живота си и къде да се скрият.

Рапети се появи с три чашки кафе върху подноса, които тържествено сервира на двамата съпрузи и мадам Дюпре.

— Мисля, че е време да тръгваме за Париж — заяви Нунуфар. — Писна ми от тази селяния! Не разбирам какво ми казват, в бутиците се продават дрехи от миналия век и тукашните остарели схващания ме объркват. — Тя шумно въздъхна, сякаш се освобождаваше от огромно, натрупвано с години напрежение. — Беше крайно време тази проклета война да приключи. Вече си мислех, че този ден никога няма да дойде!

— Наистина — съгласи се арменецът. — Няма нищо по-хубаво от цивилизацията!

Откакто бе пристигнал в Португалия, Калуст също често мечтаеше да се върне в Париж. Адвокатите му вече бяха успели да отнемат конфискуваните в началото на военния конфликт акции в Турската петролна компания от Британската корона и се опитваха да уговорят компенсации за продадения петрол по време на войната. Трябваше само да събере скъпите си съкровища — картините, които бе разпределил в различни английски галерии, за да ги опази от грабеж, и да се върне във Франция и в красивата си къща на булевард „Йена“. Дали птиците на терасата бяха усетили липсата му?

— Освен това — добави жена му — трябва да отидем до Лондон да видим Крикор.

При споменаването на британската столица Калуст подскочи на стола си и почервения от гняв.

— В Лондон ли? — попита възмутено той. — И дума да не става! След всичко, което ми сториха онези безсрамници?

Нунуфар наведе глава към съпруга си и постави ръка върху неговата, за да го успокои.

— Бяхме във война, *mon cher*. Сега всичко ще дойде на мястото си, слава богу.

Но Калуст не се отказва.

— Няма да стъпя в Англия! — отсече той, а вените по шията му туптяха от гняв. — Нареккоха ме техен враг, конфискуваха бизнеса ми, а сега да се преструвам, че нищо не е станало?!

— Беше заради войната. Не се ядосвай. Всичко ще бъде както преди, не се тревожи.

Гласът на жена му го успокояваше, затова той бързо овладя надигания се гняв. Съпрузите не се разбираха в ежедневието и съвместното съжителство, но Нунуфар познаваше мъжа си по-добре, отколкото той самият, и знаеше точните думи и тон, за да го укротява, когато бе необходимо. Съответно арменецът веднага започна да планира пътуването за Париж и да говори какво ще направи, когато след няколко седмици пристигнат във френската столица. Мислено се отнесе към първата си вечеря в ресторанта на хотел „Риц“ на площад „Вандом“, представи си разходка до Довил и ваканция в Монте Карло. Говореше разпалено и постоянно му хрумваше нова идея, нова фантазия или друг каприз.

По някое време забеляза, че мадам Дюпре седи мълчаливо и не се включва в разговора; в очите ѝ прозираше тъга. Унилото ѝ изражение заинтригува магната.

— Какво има? — попита той. — Изглеждате разтревожена. Случило ли се е нещо?

Асистентката въздъхна.

— Не знам дали да се радвам...

Калуст я погледна слисано, без да разбира думите ѝ.

— За кое?

— Че ще се върна във Франция — отвърна неочаквано рязко тя. — Да живея в Париж, означава да бъда винаги в крак с модата, непрекъснато да се тревожа за тоалета си, да търпя студа, дъжда, мрачните зими, невъзпитаните парижани...

— Но... какво искате да кажете? — учуди се арменецът. — Нали трябва да се върнете във Франция?

Тя го погледна загадъчно.

— Трябва ли?

— Да, тоест... предполагам. Какъв избор имате?

Секретарката махна с ръка наоколо, обхващайки ресторанта на „Авиш“ и гледката от прозореца.

— Всичко това.

Забележката предизвика недоумение сред присъстващите на масата. Съпрузите Саркисян се възряха в мадам Дюпре, все едно за пръв път я виждаха, смаяни от думите ѝ, сякаш бе споделила нещо немислимо, налудничава идея, която не би могла да хрумне на нормален човек.

Нунуфар реагира първа.

— Не говорите сериозно! — възкликна тя, опитвайки се да се усмихне. — Искате да останете при селяците?

Секретарката издържа на ироничния поглед.

— Защо не?

— Защото... тук е провинция. Да видим... та тук нищо не е както трябва, това е една изостанала страна. Не разбирам езика на тези откачалки. Поръчвам си масло, а те ми карат магаре! Ами социалният живот? Въпреки присъствието на всички знатни семейства, които са потърсили убежище в Лисабон, Португалия е прекалено малка и ограничена страна. Животът тук, *ma chérie*, е истински ад!

— Нима наричате ад място, където цари мир и ред? — побърза да отговори мадам Дюпре с неприкрит сарказъм в гласа. — Непоносими ли ви се струват добрата храна, приятният климат, приветливите хора и тяхното гостоприемство? Наистина, такъв живот не се търпи!

Острият тон на асистентката накара Нунуфар да замълчи и тя сърдито се обърна към мъжа си. Не бе свикнала някой да ѝ се подиграва, още повече някаква си служителка на съпруга ѝ, и очакваше Калуст да я постави на място. Но вгълбеното му изражение я изненада; думите на мадам Дюпре явно го бяха накарали да се замисли.

— Сериозно ли говорите? — обърна се накрая той към асистентката си. — Наистина ли искате да останете?

Французойката кимна.

— Португалия е много приятна страна — отвърна тя. — Тук се чувствам добре и дори вече научих езика. Освен това се питам какво ще заварим във Франция, когато се върнем. Помислете, страната ни бе унижена, съюзи се с врага и накрая бе опустошена. Казвали са ми, че в Париж постоянно спират водата и тока. Липсват неща от първа необходимост и ми се струва, че ще е нужно много време, за да се съвземем. Какво ще правя във Франция?

— Ще работите за мен, както винаги.

Асистентката настойчиво се взря в шефа си; въпреки професионалните им отношения, те все пак бяха стари приятели.

— А какво ще правите вие?

— Ще... ами аз ще...

— Ще заварите всичко в руини и цяла тълпа опортюнисти, които ще хлопат на вратата ви, за да ви искат пари за щяло и не щяло, ще молят за финансова помощ, ще ви предлагат какви ли не сделки, ще ви досаждат по всякакъв начин! — Тя се наведе напред, без да откъсва поглед от него. — Наистина ли го искате? — Махна с ръка наоколо. — Тукашното спокойствие, мекият климат, тези мили хора... Нима желаете да се простите с всичко това?

Калуст бе изненадан от категоричността, с която мадам Дюпре бе изразила мислите и чувствата си. Никога не му бе хрумвало да се установи в Португалия. За него, също като за прокудените монарси, отседнали в „Авиш“, Лисабон бе просто временно убежище, в което да се приюти, докато бурята опустошава Европа. Но първите слънчеви

лъчи вече огряваха континента и той винаги бе живял с мисълта, че когато моментът настъпи, ще се върне към стария си живот в Париж. Асистентката му обаче мислеше другояче и това го обърка. Подобна възможност го стъписваше. Да остане в Лисабон? Но защо? А защо пък не?

— Наистина ли искате да останете?

— Абсолютно.

Обърна се към жена си.

— Какво мислиш?

— Аз ли? — възкликна жена му, едва ли не възмутена от въпроса. — Аз отивам в Париж, разбира се! И колкото по-скоро, толкова по-добре! — Внезапно недоверчиво присви очи. — Ами ти? Няма ли да дойдеш?

Калуст се поколеба. Разбира се, че също щеше да замине, винаги бе възнамерявал да го направи, но мадам Дюпре някак си бе успяла да му внуши тази странна идея и тя му пречеше да отговори категорично. Трябваше да помисли, да разгледа възможностите, да прецени ситуацията и да отсее предимствата и недостатъците. С две думи имаше нужда от време.

— Ще дойда — реши той. — Разбира се, че ще дойда, дори не подлежи на обсъждане.

— О, добре тогава.

Жена му изглеждаше облекчена и до известна степен Калуст не искаше да я разочарова. Но като забеляза тъгата, която внезапно се изписа по лицето на мадам Дюпре, осъзна, че не иска да се разделя и със старата си приятелка. Освен това тя имаше право; със своя мек климат, вкусна храна и любезни жители, морето и гората, до които се стигаше за десетина минути, а и приликата с Константинопол от детството му, не можеше да отрече, че Лисабон има своя чар. Как можеше да пренебрегне това?

— Ще се върна в Париж — повтори той, натъртвайки на всяка дума, — но не сега.

Мълчанието между двамата съпрузи, когато бяха насаме, не бе необичайно, но нацупеното изражение на Нунуфар бе ясен знак, че нещо не бе наред. Бе го помолила да я закара до хотел „Палас“ в Ещорил, но не обели и думичка до момента, в който не навлязоха в околностите на Пасо де Аркуш.

— Безумно е да не искаш да дойдеш в Париж — заговори накрая тя с леден тон. — Не го намирам за нормално.

— Разбира се, че ще дойда в Париж.

— Няма да дойдеш.

— Казах ти, че ще дойда. Но мисля, че е по-добре да остана още известно време, защото ситуацията във Франция няма да се стабилизира скоро. Когато нещата се оправят, ще се върна.

Тя не каза нищо. Наруши тишината чак когато стигнаха Оейраш.

— Всичко е заради нея, нали?

— Кого?

Нунуфар го погледна със светещи от ярост очи, сякаш в тях проблясваха светкавици.

— Не се прави, че не знаеш! — извика тя. — Говоря за онази жена!

— Мадам Дюпре ли? Какво за нея?

— Преди малко ѝ позволи да ми се подиграва, а сега... сега оставаш с нея в Лисабон! Напомням ти, че си женен за мен, не за нея!

— Да не би да ревнуваш от мадам Дюпре? Не ставай смешна. Нямам връзка с нея.

Жена му се вгледа настойчиво в него, сякаш за да го предупреди, че ако излъже, тя веднага ще разбере.

— И никога не си имал?

Въпросът смути Калуст. Поколеба се, чудейки се какво да отговори.

— Ами... много отдавна, преди да те срещна — призна накрая той. — Но това е минало.

Нунуфар яростно избухна. Нададе такъв писък, че шофьорът подскочи от уплаха. Арменката започна да налага Калуст с чадъра за слънце.

— Проклет да си! — извика през сълзи тя. — Проклет да си за това, че ме унижаваш така!

Съпругът ѝ вдигна ръце, за да се защити.

— Нунуфар! Какво ти става?

Жена му продължаваше да го удря с чадърчето. Не влагаше никаква сила; нейната жестокост извираше със сълзите, гнева и думите ѝ, а не с ударите, с които обсипваше Калуст.

— Заминавам за Париж, а ти си стой тук, в Лисабон, с онази безсрамница! Проклет да си, задето ме съсипваш и унижаваш така!

— Успокой се, Нунуфар! Успокой се!

Тя захвърли вече разпердушиненото чадърче, покри лицето си с длани и горчиво се разрида.

— Тази измамница иска само парите ти, нима не разбираш? — промълви през сълзи тя. — Искан да те държи тук, защото знае, че в Париж ще те загуби! Искан да те държи в тази пустош, защото знае, че семейството никога няма да я приеме и че когато един ден си отидеш, тя ще остане без нищо! Само това се върти в главата на тази безсрамница!

Нунуфар плачеше неутешимо, но след няколко минути риданията ѝ отстъпиха място на тихо хлипане, което скоро също престана.

— Чуй ме, Нунуфар — каза арменецът, когато видя, че се е поуспокоила. Знаеше, че това е подходящият момент да ѝ обясни. — Ти ме познаваш от години и знаеш, че не съм лъжец. Между мен и мадам Дюпре няма нищо повече от дългогодишно приятелство. Но дори да предположим, че това не е така, искам да знам дали си видяла някой да ме манипулира. Видяла ли си?

Нунуфар подсмръкна и поклати глава.

— Не.

Калуст се облегна назад и зарея поглед във вълните, които се разбиваха с трясък в скалите край крайбрежната улица. Морският въздух проникваше през откrehнатия прозорец и изпълваше автомобила с аромат на сол и йод.

— Признавам, че мадам Дюпре ми повлия — заяви тържествено той, сякаш се изповядваше. — Но решението да остана е само мое. Взех го, защото, вярваш или не, тук ми харесва.

Изпратиха Нунуфар две седмици по-късно на гара „Росио“, откъдето тя се качи на влак за Мадрид; оттам щеше да пътува до френската граница и после до Париж. Жената помахаше от прозореца, когато влакът вече потегляше, а Калуст и мадам Дюпре ѝ казаха довиждане и останаха да наблюдават отдалечаващата се композиция. Когато вагоните се промъкнаха в завоя и се скриха от погледите им, двамата се обърнаха и напуснаха перона.

— След няколко месеца вероятно и аз ще замина — отбеляза Калуст. — Париж си е Париж.

Знаейки, че действията са по-красноречиви от думите, французойката не отговори. В крайна сметка той бе останал в Лисабон. За нея това бе най-важното. Всъщност Калуст се чувстваше добре в ежедневието си ритъм, който си бе създал, откакто бе пристигнал в Португалия.

Събуждаше се в осем сутринта, Иван му правеше масаж, после арменецът правеше двайсетминутна шведска гимнастика. След това си взимаше вана и закушваше в салона. Той обичаше навиците, затова първото му ястие за деня бе неизменно едно и също — кисело мляко, варени зеленчуци и компот — всичко в стриктен грамаж в съответствие с ежедневните му хранителни нужди, нито повече, нито по-малко. Сетне до десет и половина преглеждаше вестниците и пощата си. Почиваше си до дванайсет, когато се обличаше и излизаше на разходка с Ещевао до парк „Едуардо VII“ или Монтеш Кларуш; понякога беше сам, друг път мадам Дюпре го придружаваше, но винаги с Иван, за да гони мухите. Сред природата, надлежно подкупил децата, за да пазят тишина, той сядаше под някое дърво и си записваше разни идеи или пишеше писма, свързани с петролния бизнес или търговията с произведения на изкуството.

Всъщност по-голямата част от времето си през тези месеци посвещаваше на изкуството. Бе наел истински легион от „търсачи“, пръснати из цяла Европа, които да се оглеждат за възможности за закупуване на експонати за различните му колекции. Всеки ден получаваше писма от всички европейски столици с предложения, преглеждаше ги и отговаряше или както се случваше по-често, препращаше въпроса към съответния специалист в Лондон или Париж, за да се увери в автентичността и стойността на всеки експонат.

— Трябва да се провери — обичаше да казва арменецът и тези думи вече се бяха превърнали в негов девиз. — Трябва да сме сигурни, че няма да ни измамят.

Разстоянието на Лондон и Париж от Лисабон му харесваше. Намираше се достатъчно далеч, за да не му досаждат прекалено, но и удобно близо, за да се разпорежда с бизнеса си чрез писма, които пристигаха по въздушната поща само за два дни. Така португалската столица се превърна в меко гнездо по средата между Америка и

големите европейски центрове — удобно убежище, към което се привързваше все повече.

Зимният сезон бе белязан от меланхолия; навън постоянно валеше, сякаш облаците лееха тъжни сълзи. Бе зареял поглед през прозореца към мрачното небе, което покриваше Лисабон, потапяйки града в мъглява сребърна светлина. Ненавиждаше облачното време, което скриваше цветовете на деня.

Вече бе минала повече от година от края на войната и тъй като утрото бе мъгливо, Калуст се бе отказал от разходката и бе пратил Ещевао на улица „Прата“, където се намиреше кантората на Азеведо Пасарао, за да му каже да се отбие по-късно в хотела. Когато адвокатът се появи в уречения час, двамата се затвориха в стаята на първия етаж, която бе превърнал в кабинет, и седнаха да обсъдят въпроса, който занимаваше арменеца — юридическите механизми, предвидени в португалския закон, за избягване на данъците. Но изглежда, този проблем вълнуваше само адвоката. Загледан навън, с отнесени нанякъде мисли, Калуст неволно сподели идея, която от известно време се въртеше в главата му.

— Ами ако построя или си купя къща тук, в Португалия? — подхвърли той с тона на човек, който опипва почвата. — Дали ще имам някаква финансова изгода?

Адвокатът спря да пише и вдигна поглед, съмнявайки се, че е чул правилно.

— Моля?

— Какви ще бъдат данъчните облекчения, ако закупя къща в Португалия?

Пасарао примигна, смаян от смисъла на въпроса. Осъзна, че тези думи напълно променят начина, по който до момента е възприемал клиента си. За пръв път го чуваше да говори за пребиваването си в страната като за нещо повече от обикновено посещение. Невероятно.

— Къща ли? — попита адвокатът предпазливо. — Мислите за бизнес с недвижими имоти?

— Не. Имам предвид жилище. — Махна с ръка наоколо. — Не мога цял живот да живея в хотел, нали?

Адвокатът разкопча яката на ризата и разхлаби вратовръзката си, сякаш му бе трудно да диша. Не вярвайки на ушите си, той си повтори наум думите на Калуст. Нямаше съмнение, клиентът му сериозно обмисляше възможността да се установи в Португалия за постоянно.

— Каква къща имате предвид?

Магнатът махна неопределено с ръка.

— Знам ли, нещо голямо — каза той. — Знаете ли, Синтра ми се струва великолепен град. Онзи ден попаднах на един имот в планината над градчето, наречен „Кинта да Амизаде“^[3]. Там има порутена къща, която може да се преустрои в стила на старите арменски църкви. Ще бъде прекрасно, нали?

— Но за какво ви е такава голяма къща? Защо не купите нещо по-малко?

Обзет от меланхолия, което може би се дължеше на мрачното време навън, Калуст въздъхна.

— Защото ми липсват картините ми — отвърна той. — Разбирате ли, аз притежавам една от най-добрите колекции от произведения на изкуството в света, а вече от няколко години не съм я виждал! Това не е нормално, не мислите ли? Човек трябва да се любува на изкуството, а не да го оставя да потъва в забрава.

Адвокатът се облегна на стола и прибра писалката в джоба на самото си, готов внимателно да проучи тази възможност. Клиентът му бе повдигнал въпрос, който отваряше нови хоризонти пред него, и той трябваше да помисли добре.

— Наистина не виждам смисъл колекцията ви да е толкова далеч от вас — отбеляза той. — Защо не я транспортирате тук?

— Точно затова искам да построя къща. — Калуст се вторачи в събеседника си. — Какви данъчни облекчения би ми донесло това?

Пасарао скептично сви устни.

— Всъщност никакви — каза той. — Ще трябва да плащате данък за собственост и не виждам начин да го избегнем. Недвижимата собственост си е недвижима собственост, нали така?

— Значи, няма никакъв начин?

Адвокатът си пое дълбоко дъх и се замисли над въпроса. Как придобиването на недвижима собственост би могло да донесе данъчни облекчения? Доколкото му бе известно, португалското законодателство не предвиждаше подобно нещо. Освен ако не убеди държавата да

отпусне данъчни облекчения на клиента му в замяна на... на какво? Петрол? Бе очевидно, че Калуст няма да премести бизнеса си в Португалия. Каква разменна монета тогава би могъл да предложи клиентът му? Притежаваше колекция от произведения на изкуството. И ако я премести в Португалия? Каква изгода би имала държавата от нея? В същия миг идеята изникна в главата му толкова внезапно, че чак го зашемети. Защо не, по дяволите?

Взря се в клиента си.

— Може би има начин.

Арменецът свъси вежди; не бе сигурен дали да се надява на добра развръзка, или да запази съмненията си.

— Какъв?

— Ако докарате тук колекцията си, мисля, че бих могъл да убедя държавата да ви отпусне специални данъчни облекчения.

При тези думи Калуст се вцепени. В ума му тутакси се зароди невероятна мисъл. Той седеше неподвижно и движеше неспокойно пръсти, докато в ума му се въртяха идеи и нови, неочаквани възможности.

— Ами ако...

Като го видя толкова развълнуван, Пасарао се стресна.

— Мосю Саркисян? Добре ли сте?

Но магнатът бе така потънал в мислите си, че дори не го чу. Идеята му се струваше прекалено необикновена, за да я изрече на глас. Нали липсата на скъпите му картини толкова го измъчваше? Нима не мислеше често какво би сполетяло красивите му „рожби“, когато един ден вече нямаше да може да се грижи за тях? Та нали постоянно се питаше на коя институция да ги повери? Щом Рокфелер и Форд бяха успели, защо да не опита и той?

С блеснали очи Калуст се поколеба за момент, притеснен, че умът му неусетно е започнал да изневерява и това би провалило всичко. Не, каза си той, след като отново набързо прецени опорните точки. Схемата пасваше. Разбира се, имаше безброй подробности за уреждане, трябваше да изясни и да договори сума ти детайли, но основната идея бе ясна.

— Знаете ли как ще решим проблема? — попита той. — С помощта на една институция.

Адвокатът го погледна въпросително.

— Какво имате предвид? Музей?

В сериозните очи на магната проблесна весела искра. Колкото повече мислеше, толкова по-гениална му се струваше идеята. Как, по дяволите, не му бе хрумнала по-рано?

— Фондация.

[1] Abwehr или Auslandnachrichten und Abwehramt, е агенцията за военно разузнаване и контраразузнаване на Германия в периода 1919–1944 г. — Б.пр. ↑

[2] Съвместна операция на британските, американските и канадските сили, известна под кодовото име „Нептун“, или „Денят Д“, проведена през лятото на 1944-а на Западния фронт. Целта ѝ е прехвърлянето на войници и военна техника по море и въздух на френския бряг за откриване на втори фронт срещу Германия в Европа. На френския бряг са прехвърлени общо два милиона войници и 450 000 военни машини, което дава началото на битката за Нормандия и разгръщането на съюзните военни сили на територията на Франция. Операцията приключва на 25 август 1944 г. с освобождаването на Париж. На 15 август е извършен подобен десант в Средиземно море край бреговете на Марсилия и Ница. — Б.пр. ↑

[3] Имение на приятелството (порт.) — лятна вила с интересна архитектура, построена през 1894 г. за прочутия по онова време португалски хотелиер Виктор Карлуш Сасети (1851–1915). — Б.пр. ↑

VI.

Вечерта бе приключила късно в ресторанта на „Авиш“, което бе нормално за една *reveillon*^[1], но на следващата сутрин нямаше следа от конфетите, нито от десетките изпразнени бутилки шампанско, а само един голям афиш до рецепцията, който пожелаваше на гостите „Честита 1947 година!“. Разминавайки се с камериерите, които разчистваха след новогодишното тържество, Азеведо Пасарао мина през фоайето и отиде да се срещне с клиента си, който закусваше сам на обичайната си маса на подиума в ъгъла на големия ресторант.

— Честита Нова година! — поздрави адвокатът, като се приближи до масата. — Как мина тържеството?

— Нормално — отвърна Калуст без особен ентусиазъм. — Използвам случая да ви пожелая големи успехи през новата година.

Новодошлият дръпна един стол и се настани до магната. Сетне се огледа за келнера и махна с ръка, за да го повика.

— Извинете! — извика той. — Може ли едно...

— Обичам да се храня сам — прекъсна го Калуст. — Ако възнамерявате да ядете или да говорите, ще ви помоля да се преместите на друга маса.

Адвокатът зяпна, смаян от странното желание на клиента си.

— Моля?

— Не се обиждайте. Според научно изследване отпреди няколко години храненето сред други хора вреди на храносмилането. Оттогава винаги се храня сам и нарушавам това правило само при извънредни обстоятелства. — Повдигна вежди. — Както знаете, старая се да подобря един стар рекорд в семейството ми и да живея до сто и шест години...

Азеведо Пасарао го гледаше невярващо.

— Но... как така останалите на масата вредят на храносмилането? Каква е връзката между двете неща? Не разбирам...

— Защото те ни карат да говорим.

— И?

Арменецът сипа лъжица мюсли в киселото мляко, което Иван му бе приготвил тази сутрин. Бяха точно три грама — количеството, предписано от доктор Фонсека, съобразено с хранителните му нужди и което доктор Кемхаджян бе потвърдил в писмо от Париж. След това трябваше да изпие триста и петдесет милилитра портокалов сок, също строго предписани от лекаря му за първото хранене за деня.

— Човек поглъща много въздух.

След закуска Калуст се появи в лоби бара на „Авиш“. Адвокатът разговаряше с мадам Дюпре и проникателният му поглед веднага забеляза костюма, който носеше клиентът му. Беше тъмносив, на толкова светли ивици, че приличаха на нарисувани с тебешир; не притежаваше дискретността на „Севил Роу“, а подчертаната елегантност на френската мода.

— Виждам, че сте облечен подобаващо. — Погледна часовника си. — Готов ли сте да тръгваме?

Калуст сложи цилиндъра си.

— Да вървим! — отвърна ентусиазирано той. Погледна към асистентката си. — Е, до скоро!

Мадам Дюпре ги изпрати до вратата, изчака да се качат в колата и им помахаша за довиждане.

Минаха през ротондата и завиха към Ларго ду Рато, за да стигнат до Националната асамблея. Неспособен да прикрие вълнението си, арменецът огледа костюма си и изтупа въображаеми пращинки от раменете. Държеше да изглежда безупречно.

— Той говори ли английски?

Адвокатът повдигна вежди.

— Кой? Салазар? — Поклати глава. — Френски.

— Отлично ли?

— Така изглежда. — Сложи ръка на рамото му и се усмихна. — Успокойте се, всичко ще мине добре.

Калуст се загледа през прозореца и погледът му попадна върху огромното стълбище, което водеше към Националната асамблея. Колата стигна до кръстовището и зави надясно, изкачвайки се по страничната уличка, която водеше до парламента.

— Интересно — отбеляза магнатът. — Виждал съм царя, кайзера и султана. Срещал съм се с няколко английски крале, включително и сегашния, Джордж VI, и с различни президенти на Франция. Приятел съм с предишния шах на Иран, на когото помогнах да се качи на трона, и съм разговарял с най-богатите мъже в света, в това число Нобел и Ротшилд. — Засмя се на себе си. — И все пак съм нервен преди тази среща.

— Защо? — учуди се Пасарао. — Не ми казвайте, че Салазар ви притеснява.

Автомобилът спря пред главния портал и пазачът се приближи до прозореца откъм шофьорското място. Ещевало му съобщи, че пътниците му идват да поздравят министър-председателя за новата година. Пазачът ги попита за имената и провери списъка на посетителите, който бе получил същата сутрин. Калуст Саркисян и Азеведо Пасарао присъстваха сред записаните имена. Погледна двамата пътници на задната седалка и даде знак на хората си, които отвориха портите.

— Знаете ли — прошепна Калуст, когато минаха през портата и подкараха по алеята към двореца Сао Бенто, — този път не знам що за човек ще срещна.

Вратата се отвори и за изненада на посетителите човекът, който ги очакваше, не беше портиерът, а слаб мъж със сурово лице, който носеше светъл костюм и старомодна вратовръзка. Бе се наклонил в привидно приветлива поза, а малките му, тъмни очи се усмихваха приятелски. Това бе самият министър-председател.

— *Bonjour, m'sieur Sarkisian!* — поздрави Салазар със сносно произношение, протягайки ръка. — Благодаря ви за любезното посещение и използвам случая, за да ви честитя новата година!

Съвзел се от моментната изненада, причинена не толкова от неочакваната поява на вратата на диктатора, а от необичайно пискливия му глас, Калуст стисна ръката му и със събрани пети се поклони леко по османски маниер.

— Удоволствието е мое, Ваше Превъзходителство — каза тържествено той. — Честита Нова година! Тук съм, за да ви изкажа искрените си поздравления, и се чувствам поласкан от такова топло посрещане.

Домакинът покани двамата посетители да влязат и ги поведе към залата вдясно от коридора. Прозорците гледаха към градината, но бяха затворени. Беше студено и небето бе покрито с гъсти облаци, които предвещаваха дъжд. Салазар покани гостите да се настанят на дивана до угасналата камина. В залата бе студено и неуютно. Свит на дивана, Калуст не се сдържа и хвърли любопитен поглед към заспалата камина.

— Не ви ли е студено, господин министър-председател?

— Не можем да хабим дървата — заяви домакинът. — Трябва да пестим. — Погледна към събеседника си и забеляза, че трепери. — За бога, вие замръзвате! Сега ще оправим това. — Отиде до вратата и надникна навън. — Дона Идалина! Дона Идалина?! Донеси грейки за крака и няколко одеяла за господата, ако обичаш.

— Моля, не се безпокойте — побърза да уточни Калуст. — Добре съм.

— Изобщо не ме притеснявате — отвърна категорично диктаторът, сякаш въпросът не подлежеше на обсъждане. — Желаете ли нещо за пиене?

Двамата гости се спогледаха, чудеха се кое е по-редно — да откажат или да приемат.

— Кафе — отговори накрая двамата, за да не обидят домакина.

Поръчката бе предадена на прислужницата, която междувременно се бе появила с грейките и одеялата. Грейките бяха поставени на пода, за да могат гостите да си сложат краката върху тях, а одеялата — постлани в скута им. Арменецът се чувстваше нелепо, сякаш бе провинциалист в забравено от бога село някъде из арменските платата. Дори му се струваше, че се е върнал назад във времето на детските си години и седи край тонира в дома си в Трабзон.

— Знаете ли, винаги съм искал да се запознаем — призна Салазар, кръстосал крака, докато се взираше в магната. — Не всеки ден най-богатият човек в света се мести в Португалия, нали?

Калуст се усмихна, но тъкмо когато щеше да отговори, се поколеба. Погледът му случайно бе попаднал върху кръстосаните крака на диктатора; взря се в ботуша му, който сякаш го бе привлякъл като магнит, и арменецът просто не можеше да откъсне очи от него. Подметката му бе пробита.

— Ами... да... разбирам — заекна той. Разтърси глава и се опита да се съсредоточи. — Но доколкото се осведомих от историческите книги, в продължение на цели два века в Лисабон са живели едни от най-заможните хора в света. Така че това не е новост по тези земи...

Забележката предизвика лека усмивка върху тънките, дори жестоки устни на Салазар.

— Ах, други времена са били тогава! — възкликна той с престорена носталгия. — Днес сме бедна нация. — Вдигна пръст, сякаш искаше да направи уточнение. — Бедна, но доблестна. Преди няколко години републиканците предизвикаха хаос в страната, говореха за свобода, но разграбиха всичко, харчеха безразсъдно, държавният дълг скочи до небето и хората излязоха по улиците... Алчни свине! За щастие успях да сложа ред. Не беше никак лесно, казвам ви. Трябваше да затворя устите на разни господа, които искаха да върнат стария режим, но вече всичко е наред. Истината е, че със здрава ръка и желязна воля тази страна има всички шансове да се вдигне на крака. Имаме империя, която се простира в Европа, Африка, Азия и дори Океания, което не е за подценяване. — Гласът му стана по-унил. — Ще ви призная, че най-големият проблем пред нас бяха ужасните войни — Испанската и тази, която опустоши Европа. — Стисна устни и посочи нагоре. — Благодарение на Божественото провидение успях да задържа страната встрани от хаоса.

— О, да! — съгласи се въодушевено Калуст. Взимаше темата присърце. — Поздравявам ви за това, Ваше Превъзходителство! Превърнахте Португалия в убежище, докато светът бе разтърсван от бури! Всички ще ви го признаят!

— И не е само това! Спряхме тумора на комунизма, с който Испания заплашваше да ни зарази, а най-важното е, че успях да убедя Франко да не се съюзява с Хитлер. — Събра длани като за молитва. — Бог ми е свидетел колко беше трудно! Ах! Онзи е страшно импулсивен, смяташе Хитлер за непобедим и искаше на всяка цена да се присъедини към него, но след германското поражение при Сталинград призна, че съм прав. Слава богу! — Салазар се усмихна. — Знаете ли какво ще ви кажа? Той трябва да ми издигне статуя! Така си е! Ако не бях аз, Франко щеше да се вкара в големи неприятности! — Отпусна се на стола си. — Но това е минало! Сега трябва да мислим за бъдещето, прав ли съм? Ако работим усилено и вярваме в Бог, ще

успеем да вдигнем страната си на крака и да затвърдим ролята на Португалия пред света!

— Не се съмнявам.

Забелязал, че събеседникът му любопитно се визира в подметката на ботуша му, диктаторът свали крака си на земята. Бе настъпил моментът да засегне въпроса, който всъщност го интересуваше.

— Не крия, че присъствието ви в нашата страна много ми допада — каза той, като посочи събеседника си. Завъртя пръст във въздуха около ухото си. — До мен достигнаха слухове, че възнамерявате да докарате тук своите колекции.

— Обмислям го.

— Освен това съм чувал, че имате невероятни неща! Рембранд, Рубенс, Веласкес, Ван Дайк, Реноар, Моне... Толкова много изкуство!

Калуст се насили да се усмихне.

— Така е, Ваше Превъзходителство. Наистина притежавам няколко много ценни платна, с които се гордея и към които, признавам, изпитвам известна... как казвате тук, в Португалия? *Saudade*^[2], нали така? — Той театрално въздъхна. — Тъгувам за „рожбите“ си...

— Защо не наредите да ги изпратят тук?

— О, много съм мислил за това! — отвърна тъжно гостът. — Знаете ли, Ваше Превъзходителство, изпратих по-голямата част от колекцията си в няколко музея и галерии в Англия и Съединените щати. Не исках моите „рожби“ да попаднат в ръцете на германците в Париж, както навярно разбирате. Тези нацисти са истински животни! Трябваше да ги подкупя, за да не разграбят дома ми, представяте ли си! Сега трябва да реша какво да правя с колекцията си. Дали да върна „рожбите“ си в резиденцията ми на булевард „Йена“? Или да ги изпратя в Америка? Или може би да ги докарам тук? — Поклати глава и простена. — Ах, не мога да реша!

Погледът на Салазар попадна върху адвоката, който седеше мълчаливо до клиента си.

— Сигурен съм, че адвокатът ви може да ви помогне. Наели сте един от най-забележителните юристи.

— Така е, Ваше Превъзходителство.

Диктаторът се намръщи.

— Жалко, че господин Пасарао си пада малко комунист...

При тези думи юристът се изчерви и лицето му неволно потвърди подозренията на диктатора.

— Не знам какво искате да кажете, господин министър-председател — побърза да отвърне адвокатът. — Привърженик съм на западните демокрации, това е всичко.

— Точно това имах предвид — обясни Салазар, развеселен от смущението, което бе предизвикала забележката му. — Бъдете спокоен, това изобщо не ме притеснява. Времената се променят и както знаете, скоро ще имаме избори. Просто исках да ви покажа, че съм наясно с вашата репутация, нищо повече.

Калуст реши, че е редно да се намеси.

— Уверявам ви, Ваше Превъзходителство, че господин Пасарао не е показвал ни най-малка симпатия към комунистите.

Салазар махна с ръка, за да покаже, че темата е приключена.

— Сигурен съм — каза той. — Все пак разбирате, че трябваше да се поинтересувам от вашия адвокат, тъй като той е пуснал запитване до моето правителство за евентуално одобрение от страна на португалската държава за основаването на специална институция, която да съхранява вашите колекции...

Арменецът кимна леко.

— Фондация — уточни той, като се възползва от смяната на темата, за да избегне разговорите за политика. — Знаете ли, Ваше Превъзходителство, тази идея ми допада, въпреки че е само една възможност. Рокфелер също основа своя фондация в Америка и се говори, че има голям успех. Същото важи и за фондацията „Форд“. И си помислих, защо да не направя същото? Чудесен начин да обезсмъртя делото на живота си, не мислите ли? Нали Хипократ е казал, че животът е кратък, а изкуството — вечно? Какво би станало с моето изкуство, когато си отида?

Диктаторът потърка брадичката си, докато обмисляше идеята и възможностите, които му предоставяше.

— Фондация, значи...

— В този момент правя постъпки, за да закупя имот в Синтра — добави магнатът. — За момент се намръщи. — Но знаете, че това само по себе си е свързано с куп досадни задължения. Бюрокрация, персонал, издръжка... Ще се оттеглям в къщата в Синтра от време на време... Струва ми се по-удобно да остана в „Авиш“. По-практично е

и няма да се налага да се тревожа за глупости. — Пое си дълбоко дъх. — От друга страна, ми липсват моите „рожби“ и бих искал да са близо до мен. Тъй като все още не съм решил дали ще остана, или ще се върна във Франция, не знам как да постъпя.

Като видя накъде отива разговорът, Азеведо Пасарао се прокашля, за да извести намесата си.

— Сам виждате, господин министър-председател — заговори делово той, — че тук възниква и въпросът за данъците.

— Какво искате да кажете?

— Господин Саркисян има интерес да се установи в страната ни, където се чувства добре, и дори е склонен да основе културна фондация, която да съхранява колекциите му от творби на изкуството. Обаче половината свят е по петите му, както навярно се досещате. — Хвърли бърз поглед към клиента си, сякаш търсеше потвърждение. — Бих казал, че въпросът с данъците е решаващ. Предвид огромното си богатство, господин Саркисян с право е притеснен от ненаситната данъчна машина в различните страни, особено в такъв труден период. Войната съсипа европейските икономики и сега всички искат да докопат възможно най-голямо парче от богатството, за което господин Саркисян е работил цял живот.

Арменецът завъртя очи и въздъхна.

— Ах, много неприятно!

— Възниква и проблемът с наследствения данък. В деня, когато господин Саркисян... искам да кажа, в деня, когато Господ го прибере при себе си, данъчните ще приберат значителна част от наследството. Един жест на разбиране, с други думи някои привилегии и данъчни облекчения могат да бъдат решаващи за избора на господин Саркисян. — Отново погледна към клиента си. — Така ли е, господин Саркисян?

Магнатът кимна, доволен, че адвокатът му бе спестил неприятната част от разговора.

— Точно както казвате — потвърди той. — Впрочем американците вече се съгласиха да ми отпуснат данъчни облекчения, ако основа фондацията си там, както обикновено се прави с такива филантропски организации, затова бих искал да разбера позицията на Португалия по въпроса. Подобен жест от ваша страна би затвърдил приятелското отношение на португалската държава към мен; нещо, което, както предполагате, няма да игнорирам, когато настъпи

моментът да взема окончателно решение за съдбата на имуществото си. Ясно е, че съпругата ми ще ръководи фондацията, но все още не се знае къде ще я основем.

Салазар отново кръстоса крака, излагайки пред Калуст пробитата подметка на ботуша си.

— Разбирам — каза той и се замисли със свити устни. — Нашето Министерство на финансите няма да откаже парче от пая, който представляват спестяванията, все пак времената са трудни и държавата се нуждае от пари, но...

Диктаторът проточи последната дума и замълча, за да засили напрежението. Азеведо Пасарао затаи дъх в очакване, но португалецът не довърши изречението си. Салазар, изглежда, се забавляваше с мистерията, която сам бе създал.

— Но... господин министър-председател...

Тънките устни на домакина се извиха в лека усмивка.

— Но признавам, че има и по-важни неща.

Калуст и Пасарао бяха чакали с нетърпение диктаторът да довърши мисълта си, макар че не това искаха да чуят. Липсваше смислено заключение. Какво означаваше това? Щеше ли да улесни нещата, или не? Не бе достатъчно да го намеква, трябваше да говори конкретно. Решението на магната не можеше да се основава на недомлъвки или неясни обещания.

— И?

Леката усмивка на Салазар разцъфна и озари цялото му лице.

— Съгласен съм — заяви накрая той, очевидно взел решение. — Може да разчитате на данъчни облекчения!

Срещата със Салазар бе минала толкова добре, че когато автомобилът напускаше двореца, за да ги закара до хотел „Авиш“, Калуст се наведе над Пасарао и го дари с широка усмивка, като на дете пред сладкарска витрина.

— Симпатичен човек, а?

— Салазар ли? Да, и аз така мисля.

— Забелязахте ли, че той самият ни посрещна и ни изпрати на вратата? — отбеляза арменецът. — Не много диктатори правят подобно нещо, уверявам ви.

— Защо не, щом гостът им е най-богатият човек в света?

Магнатът махна с ръка, пренебрегвайки думите му.

— О, пак ли започвате? — смъмри го той. — Може би Салазар има право. Вие сте червен!

— Може би.

Калуст се огледа в огледалото за обратно виждане, за да се увери, че вече оскъдната му коса е добре сресана, а вратовръзката — изрядна.

— Забелязахте ли пробитата подметка на ботуша му?

Адвокатът го изглежда невярващо.

— Шегувате се!

Арменецът се разсмя.

— Ни най-малко! Не знаех, че е такъв скъперник. — Облегна се на седалката и се загледа във фасадите на сградите, край които минаваха. — Точно онова, от което тази страна има нужда.

— Хм... — промълви Пасарао. — Струва ми се, че в това се корени желанието ви да останете тук.

Клиентът му, чийто поглед бе вперен навън, реши да не отговаря на забележката; не искаше да се издава. Толкова пъти му се бе искало да се върне в Париж и винаги си казваше, че ще го стори през следващата седмица, но го спираха мадам Дюпре и известната привързаност, която изпитваше към Португалия. Сякаш страната го теглеше с невидими ръце.

— Знаете ли, двамата с него имаме нещо общо — каза Калуст. — Управляваме бизнеса с желязна ръка, но изпитваме отвращение към зле похарчените пари.

Адвокатът го погледна крадешком с развеселено изражение.

— Нима имате навика да посрещате лично гостите си?

— Ами... не.

— Значи, не си приличате много, прав ли съм?

Магнатът не отговори. Така си е, помисли си. Но все пак смяташе, че със Салазар си приличат. Така се чувстваше по-спокоен и мотивиран да остане в страната.

Неспокойно се размърда на седалката.

— Трябва да го отбележим!

— Кое? Срещата със Салазар?

— Не само срещата, а факта, че разговорът мина добре. Искане ми се да го отпразнувам...

— Щом настоявате — отвърна адвокатът, развеселен от ентусиазма на клиента си. — Щом стигнем в хотела, ще поръчам

бутилка шампанско от бара.

— Нямах предвид точно това...

— Така ли? Тогава какво?

Вече заобикаляха „Маркеш де Помбал“ и арменецът се загледа в голямата статуя в средата на ротондата. Около великия държавник, който бе построил наново Лисабон, кръжаха гълъби, чиито тъжни крясъци засилваха мрачната атмосфера на този студен и сив януарски ден.

— Моя си работа.

[1] Посрещане на Нова година. — Б.пр. ↑

[2] Копнеж по нещо изгубено или далечно; носталгия (порт.). — Б.пр. ↑

VII.

Автомобилът спря на ъгъла до сградата на „Авенида де Либердаде“ и без да губи време, Ещевао излезе, за да отвори задната врата на пътниците. Първа слезе мадам Дюпре, след нея Калуст. Магнатът вдигна поглед към фасадата в стил ар деко, чиято врата се намираше точно на ъгъла ѝ, и разгледа неоновия надпис между тавана на входа и малката кръгла тераса, който съобщаваше името на сградата. „Одеон“.

— Кой филм дават днес?

Служителката посочи към афиш с *femme fatale*^[1], облечена в черен сатен и с падащи върху лицето коси, които закриваха едното ѝ око. Отдолу се виждаше заглавието на филма.

— „Гилда“ — отвърна тя. — С Рита Хейуърт^[2].

— Започнал ли е?

— Преди петнайсет минути.

Арменецът кимна, доволен, че е пристигнал по-късно. Не обичаше да се смесва с хората, а закъснението му гарантиреше, че никой нямаше да го забележи. Влязоха вътре и мадам Дюпре, която бе посетила залата по-рано днес, за да избере най-хубавите места и да купи билети, бръкна в чантата си и ги подаде на мъжа на входа. Тутакси се появи друг служител в безупречна униформа, който с помощта на фенерчето си ги отведе до местата им на втория етаж — първия ред на страничния балкон. Филмът вече бе започнал и мадам Дюпре впери поглед в екрана; вече владееше добре португалски, но тъй като прожекцията не бе дублирана, не се наложи да се напъва, за да чува добре. Калуст хвърли един поглед на филма и видя как Рита Хейуърт, облечена в блестящ черен сатен, който ѝ придаваше вид на дива котка, пееше, вперила сладострастен поглед в Глен Форд, но бързо се отегчи и започна да разглежда залата. Фронтонът на сцената също бе в стил ар деко, а от дървения таван се спускаха неонов светлини.

Но той не бе тук, за да разглежда сградата, още по-малко да гледа филма. Атракцията беше самата публика в салона. Само че бе

прекалено тъмно, а светлината от екрана едва очертаваше лицата на присъстващите. Затова бе принуден да изчака антракта.

Когато най-сетне запалиха лампите, той вдигна бинокъла и огледа публиката, като спря вниманието си тук и там. Когато накрая посочи онова, което искаше, мадам Дюпре бе подготвена.

— Онази с косата до раменете, онази къдравата и... онази със захарния памук.

Когато светлините отново угаснаха, той вече бе свършил работата си, затова се сбогува с асистентката, чиято задача започваше чак след края на филма, който освен това тя искаше да гледа, и напусна залата. Калуст излезе на улицата и се отправи към вече отворената врата на автомобила. След няколко минути беше обратно в „Авиш“.

— Сега се върни до киното — каза той на шофьора, щом слезе от колата. — След края на филма ще докараш мадам Дюпре.

Ясно бе, че Лисабон не може да се сравнява с Париж по отношение на качеството и избора на бутици. С помощта на шивачи, на които занесе модели на „Мари Клер“, купени през 1942 г. от Франция, мадам Дюпре успя да облече подходящо португалската девойка, която бе избрала в кино „Одеон“ и не без известни затруднения бе успяла да убеди за работата.

— Ах, тукашните момичета са ревностни католички! — оплака се асистентката, когато Калуст я попита за резултата от задачата ѝ. — Първите две отказаха категорично дори когато им казах за трите хиляди ескудо.

— А третата?

Асистентката се усмихна.

— Е, тя сграбчи възможността!

Тази възможност, освен роклите и парфюмите, включваше уроци по френски и етикет. Мадам Дюпре нае апартамент в квартал Салдания, удобно близо до „Авиш“, и в продължение на няколко седмици подготвяше своята възпитаничка, преподавайки ѝ материала, на който бе научила красавиците от Париж и Лондон, с допълнително обучение по език, който шефът ѝ да разбира.

Бяха готови два месеца по-късно, когато пролетта вече се усмихваше на Лисабон. В края на обяда, след като бе прекарала цяла сутрин в апартамента в Салдания, асистентката седна на масата до Калуст и му съобщи новината.

— Мисията е изпълнена — обяви тя, както го бе правила толкова пъти преди. — Смятам, че момичето е готово да се включи в терапията ви.

Шефът ѝ измърка от удоволствие.

— Отлично! Отлично! — възкликна той и потри ръце. — Наистина ли мислите, че е готова?

— Разбира се. — Тя замълча за момент, сетне заговори по-тихо. — Въпреки че относно френския ѝ има още какво да се желае. Да не забравяме, че допреди два месеца не е знаела и думичка!

Нищо, което да обезкуражи арменеца. Преливащ от ентузиазъм и неспособен да скрие вълнението си, нареди да му резервират маса за тази вечер в „Тавареш“ — най-добрия ресторант в града. После двамата с мадам Дюпре отидоха до бижутерия на улица „Оуро“, откъдето, след като се осведоми за вкусовете на момичето, Калуст избра рубинена огърлица, опакована в най-люксовата хартия.

— Ах, моята португалка направо ще се разтопи...

Магнатът пристигна в ресторанта двайсет минути по-рано, за да се увери, че всичко е както трябва. Огледа масата си и нареди да изгасят електрическото осветление и да запалят свещи; в крайна сметка бе важно да създаде романтична атмосфера, подходяща за случая. Обикновено се хранеше сам, но днес, в чест на своята португалка, щеше да направи изключение. Поръча бутилка френско вино *Chateaux Margaux*, реколта 1940 година, и се настани на мястото си. Разгледа отражението си в огледалата по стените и се увери, че изглежда добре. Сетне разлисти „Льо Монд“, който бе получил тази сутрин, и се зачете.

Точно в осем забеляза мургава девойка с кафяви очи и паднали клепачи, която носеше лилава рокля на пластове и нервно кършеше пръсти. Бе едно от момичетата, които бе видял в киносалона. Тогава бе облечена бедно, което издаваше скромния ѝ произход. Поздрави се за избора си; така нагласена, тя изглеждаше очарователно, истинска кокетка.

Остави вестника и се изправи. Кавалерски издърпа стола и махна на новодошлата.

— *Asseyez-vous, s'il vous plait* — покани я той. — *Je suis enchanté!*^[3]

Момичето се подчини и се настани на масата.

— *Merci*.

Свенливото ѝ гласче разкриваше сносно произношение за човек, започнал да учи френски само преди два месеца. Най-големият проблем, помисли си Калуст, бе позата ѝ; тялото бе напрегнато, а погледът — сведен надолу; очевидно се смущаваше. Знаеше, че през последните седмици с мадам Дюпре бяха репетирали срещата с „покровителя“, но упражнението бе едно, а реалната ситуация — съвсем друго. Трябваше да прояви търпение и да води танца като вещ кавалер.

— Мадам Дюпре ми разказа, че името ви е Одете и сте на шестнайсет години — заговори Калуст. — Но не ми разкри нищо повече за вас, защото знае, че обичам да разопаковам подаръците си един по един. — Разгъна салфетка в скута си. — Ходите ли на училище?

Девојката поклати глава.

— *Non*. Не.

— Но можете да четете...

— *Oui*. Да.

— Защо изоставихте училището?

— Майка ми е починала при моето раждане — прошепна тя на несигурен френски, въпреки че бе упражнявала отговора с мадам Дюпре. — Баща ми е моряк и плава често, затова аз трябваше да се грижа за баба ми. Ходих на училище до четвърти клас, след което станах шивачка. Това работя и сега.

— Харесва ли ви? Одете сви рамене.

— Горе-долу... — Замълча за момент и след като помисли малко, добави: — Не се оплаквам.

Магнатът дискретно махна на келнера да сервира вечерята. Донесоха димящ глинен съд с печено говеждо с картофи и лук, който поставиха в средата на масата, и разсипаха ястието в чиниите на двамата гости.

По време на вечерята разговаряха от време на време, между хапките, докато Калуст задаваше най-различни въпроси. Момичето отговаряше с по една дума и не бе лесно да се разбере дали бе заради смущението, или защото не владееше добре френски. Но когато той спомена киното, където я бе видял, и я попита какво харесва, тя

изведнъж стана по-словоохотлива и ентусиазирано заговори за Кларк Гейбъл, на когото очевидно бе голяма почитателка.

В края на вечерята Калуст ѝ поднесе подаръка с лек поклон. Португалката изглеждаше изненадана от жеста и реагира сдържано, когато разопакова подаръка и видя рубиненото колие. Арменецът настоя да го сложи и да се огледа в огледалните стени на „Тавареш“.

— Ах, колко сте красива! — направи ѝ комплимент той. — Същинска принцеса!

Колието, изглежда, имаше магическо въздействие над Одете, която тутакси преодоля свенливостта си, разсмя се весело и му благодари с целувка по бузата.

— *Merci!*

Автомобилът, който ги чакаше пред ресторанта, се спусна по опустелите лисабонски улици и ги закара до „Авиш“. Калуст въведе своята нова *belle du jour* в хотела през служебния вход и ѝ показва апартамента си на първия етаж. Девојката, която бе онемяла по време на пътуването, изглеждаше нервна.

— Спокойно — прошепна той, докато обсипваше шията ѝ с целувки. — Всичко ще бъде наред.

Всъщност мадам Дюпре я бе подготвила добре за случая и в един момент, докато Калуст я събличаше, сякаш бе истинският подарък, който трябваше да разопакова, Одете си припомни наученото. Потисна отвращението си от докосването на непознатия шейсет години по-стар мъж, който на всичко отгоре бе далеч от външния вид на Кларк Гейбъл, и все пак използва ръцете, устните, гърдите и цялото си тяло, за да гали, масажира и възбужда Калуст.

Проблемът бе, че не се получава.

Момичето започна да се притеснява и сякаш за нея това бе въпрос на чест, с нови усилия се опита да събуди мъжките му инстинкти. Щом видя, че не успява, смени тактиката; опита нови начини, приложи всичко, на което я бе научила мадам Дюпре, и когато и това не помогна, се довери на инстинктите и въображението си. Опитва, докато накрая Калуст разочаровано въздъхна и я отблъсна от себе си.

— Не става — каза отчаяно той. — Аз съм на седемдесет и осем и просто не става.

— Да опитаме пак! — помоли го тя. — Още веднъж!

Арменецът поклати глава и дръпна чаршафа. Зави се презглава и се сви на кълбо, сякаш за да се предпази от жестоката действителност.

— С мен е свършено.

[1] Фатална жена (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Рита Хейуърт (1918–1987) — популярна американска актриса, танцьорка и секс символ, включена в официалния списък на Американския филмов институт за най-големите звезди на всички времена. — Б.пр. ↑

[3] Седнете, моля. Приятно ми е! (фр.). — Б.пр. ↑

VIII.

Сервитърът се промъкна между гостите с таблата на Върха на пръстите си, а златистата газирана течност се поклащаше във високите тънки чаши. Когато мъжът мина наблизко, Калуст се пресегна и грабна една чаша шампанско — щеше да му дойде добре през следващия час.

Нямаше особено желание да ходи на приема в американското посолство, всъщност той обикновено странеше от публичните събития, но знаеше, че е добре да поддържа контактите си. Освен това посланик Барух бе негов приятел и го бе поканил лично. Как би могъл да му откаже?

Усети как някой го хваща за лакътя, обърна се и съзря американския дипломат.

— Мистър Саркисян, трябва да ви кажа нещо — прошепна Барух. — Важно е.

Сериозното изражение на американеца подсказа на Калуст, че нямаше да си говорят празни приказки, типични за подобни събития, а навярно по бизнес.

— Какво има? — попита арменецът. — Случило ли се е нещо?

Посланикът постави ръце върху раменете на госта си и го избута в уединен ъгъл на залата.

— Предполагам, че сте научили за срещата между нашия скъп покоен президент и краля на Саудитска Арабия Ибн еди-кой си...

— Говорите за Абдул Азиз бин Абдул Рахман ибн Файсал ал Сауд? — попита развеселено Калуст, изстрелвайки името на арабския крал, без да се запъне. — Разбира се. Рузвелт и Ибн Сауд се срещнаха преди три години на борда на американски кораб. Мисля, че беше някъде в Голямото горчиво езеро в Суецкия канал на връщане от Ялта. Знам всичко.

— Значи, сте наясно с плановете ни по отношение на територията, контролирана от Ибн... ъ... Ибн еди-кой си.

— О, да — отвърна той с неочаквано сериозен тон. Това бе чувствителна тема за него и пряко засягаше бизнеса му. — Вашите „Тексако“ и „Сокал“ ходят да си пъхат носа там. Но, доколкото

разбрах, разговорът между Рузвелт и Ибн Сауд е засегнал политически въпроси, като например еврейската емиграция към Палестина.

Посланик Барух се огледа на всички страни, за да се увери, че никой не ги слуша.

— Разговаряли са и за нещо поверително — каза той много тихо, почти шепнешком. — Подписано е тайно споразумение, според което в замяна на военна помощ и защита от страна на Съединените щати крал Ибн... с други думи, кралят ни предоставя пряк достъп до петролните полета на територията на страната му. Изглежда, нашите сондьори подозират, че под пясъците на арабската пустиня се крият големи петролни залежи. „Стандарт Ойл Ню Джърси“ и „Сокони“ също се присъединиха и...

— Не може да правите това! — прекъсна го Калуст, внезапно разгневен. — Според Споразумението за червената линия всяко открито находище в рамките на бившата Османска империя принадлежи на Турската петролна компания. Самият аз въведох тази клауза в регламента на фирмата и начертах въпросната червена линия на конференцията в Остенде. Никакво тайно споразумение, драги ми Барух, не може да отмени това и съм сигурен, че съдът ще го припомни на вашите петролни компании.

Американският дипломат замълча и се взря в приятеля си с виновно изражение, сякаш знаеше нещо, което не може да сподели. Сетне си пое дълбоко дъх и отстъпи назад, за да се върне при останалите гости.

— Президентът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ пристига в Лисабон следващата седмица — заяви загадъчно той. — Има пълни пълномощия от моето правителство и ви моля само за едно, мистър Саркисян. Срещнете се с него и поговорете.

— Да говоря с него? За какво?

Посланик Барух потупа приятелски арменеца по рамото, окуражавайки го да приеме предложението.

— Как за какво? За вашите лични интереси.

Срещата се състоя в ресторанта на „Авиш“ — хотела, в който, навярно неслучайно, американецът също бе отседнал. Беше три следобед, когато салонът бе почти пуст и двамата можеха да разговарят

спокойно. Уолтър Тийгъл слезе по голямото стълбище и съзря Калуст на обичайната му маса в ъгъла. Подиумът болезнено изскърца, когато американецът, със своите повече от сто килограма, се качи на него.

— *Howdy*, мистър Саркисян! — поздрави огромният Тийгъл и протегна тлъстата си ръка към нисичкия арменец. — Не сме се виждали от конференцията в Остенде!

Както обикновено, Калуст не се здрависа, а стана и се поклони.

— През 1928-а — припомни той с непроницаемо изражение — и ако не ме лъже паметта, тогава подписахме Споразумението за червената линия.

Президентът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ отдръпна ръката си, която събеседникът му така и не стисна, и тихо изстена, щом положи грамадното си туловище на стола. Въпреки властното си поведение, изглеждаше нервен. Запали пура, за да се успокои.

— Ах, колко време мина! — въздъхна той, след като издуха първия ароматен облак хавански тютюн. — Всъщност дойдох в Лисабон, за да говоря с вас точно по повод на това споразумение.

Арменецът примигна, изненадан от факта, че новодошлият бе минал на въпроса така бързо. Знаеше, че американците са директни, но това му се струваше малко прекалено. Опитът му на бизнесмен бе белязан от изкуството на тънките преговори, практикувано на „Капалъ чарши“ в Константинопол, затова характерните за Уол стрийт груби маниери на покупка и продажба го отвращаваха. Ах, каква липса на финес!

— Предполагам, че сте тук, за да ми съобщите, че сондажите, провеждани от „Тексако“ и „Сокал“ в Арабия, са на разположение на Турската петролна компания — заяви загадъчно той. Щом щяха да играят с открити карти, щеше да покаже на американеца, че и той умее тази игра. — Както знаете, Турската петролна компания държи изключителните права на откритите нефтени находища на територията на бившата Османска империя — клауза, която затвърдихме със споразумението от Остенде. А доколкото ми е известно, Арабия беше част от тази империя. Следователно и съгласно условията в Споразумението за червената линия и клаузата, която подписахте, петролът, открит по тези територии от член на Турската петролна компания, трябва задължително да бъде споделен с останалите акционери.

Хванат неподготвен за подобна контраатака, Тийгъл нервно се разсмя.

— Да, мистър Саркисян, но проблемът е, че... Споразумението за червената линия вече е невалидно.

Калуст присви очи.

— Нима... И откога?

— Откакто вие и Френската петролна компания бяхте обявени за врагове на Съюзниците и акциите ви бяха конфискувани от британския попечител.

— Съжалявам, че ще ви разочаровам, но сведенията ви са остарели — побърза да уточни арменецът. — Правителството на Негово Величество възстанови правата ми в Турската петролна компания, след като се установих в Лисабон, и дори ми изплати компенсация, съответстващи на продажбите за времето, през което акциите ми бяха отнети.

— Така е, потвърждавам, но според нашите юридически консултанти и главния прокурор на Съединените щати конфискуването на вашите и френските акции, дори временно, автоматично разтрогва Споразумението за червената линия. Освен това то противоречи на антитръстовите закони^[1] на САЩ. — Тийгъл се прокашля. — Вече не съществуват изключителни права и не сме задължени да споделяме откритията си в Арабия с останалите партньори в Турската петролна компания.

Арменецът се раздвижи на стола си, приготвяйки се за битка.

— Само това остава!

Като долови гнева в гласа на събеседника си, Тийгъл вдигна ръце, за да го успокои.

— Мистър Саркисян, моля ви да не усложнявате нещата — каза кротко той. — Америка спечели войната. Нормално е да поиска своето, не мислите ли?

— Стига глупости! — ядоса се Калуст. — Щом Америка иска трофеи, да си ги вземе от германците! Аз нямам нищо общо с това! Доколкото ми е известно, не съм воювал със страната ви! Тогава защо чукате на вратата ми?

— Не чукаме само на вашата врата. Спомнете си, че Турската петролна компания има и други акционери, а вие притежавате само пет процента от акциите на компанията.

— Да разбирам ли, че вече сте говорили с останалите акционери?

Американският исполин пхна пурата си в уста и издиша нов облак дим, който се разстла над главите им в синкава мъгла.

— „Англо-Персиян“ и „Роял Дъч Шел“ ни увериха, че няма да предявяват претенции към бизнеса ни в Арабия.

— Без нищо в замяна?

— Ами... всъщност им изплатихме малки компенсации...

— О!

— Готови сме да го направим и за вас.

Калуст поклати глава.

— Не, благодаря — отвърна сухо той. — Единствената компенсация, която ме интересува, е зачитането на Споразумението за червената линия. Свободни сте да сондирате в Арабия... стига да ми платите пет процента от печалбата от петрола, който намерите там, разбира се.

— Няма да стане.

— Тогава ви предлагам да основате ново дружество с арабите, в което Турската петролна компания да е акционер. Това би разрешило проблема.

— Вече сме предприели нужните постъпки. Името на компанията ще е „Арамко“, но крал Ибн Сауд не иска британско участие. — Изпусна нова струя дим и се загледа в пространството, сякаш формулираше думите си. — Дори и да искаше, ние нямаше да го позволим. „Арамко“ е американски проект от стратегически интерес за Съединените щати. Не го даваме.

— Това означава, че се превръщате в монополисти на арабския петрол — отбеляза арменецът. — Нима подобно нещо не нарушава антитръстовото законодателство на САЩ, за което бяхте толкова притеснен преди малко? Или прилагате закона само когато ви е изгодно и го забравяте в първия удобен момент?

Хванат в чисто противоречие, президентът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ се изчерви.

— Искаме само свобода на действията и лоялна конкуренция.

— Защо държите на конкуренцията само в Ирак? Защо не и в Арабия? — Въпросите бяха реторични и останаха да висят във въздуха, докато самият Калуст не отговори. — Защото не е във ваш

интерес, разбира се. Приказките ви за конкуренцията са просто претекст, за да увеличите добива в Арабия и нарочно да намалите този в Ирак. Няма да го позволя!

— Спомнете си, че Америка спечели войната, мистър Саркисян.

Разговорът започваше да се повтаря и отиваше към задънена улица. Калуст предусещаше, че аргументите на по-силния надделяват, но не се отказа.

— Забелязах, че не казахте нищо за Френската петролна компания — отбеляза остро той. — Означава ли това, че не сте постигнали съгласие с французите?

При споменаването на френската компания Уолтър Тийгъл изсумтя гневно, сякаш туловището му се издуваше от яд.

— Да, те се опъват — изхленчи той. — Тези нещастници отстъпиха пред германците, а се противопоставят на съюзниците си и забравят кой им се притече на помощ. *Fuck them!* Майната им!

Образът на сенатор Жан-Марк Ерто, който тропа с крак на американците, развесели Калуст.

— Виждате ли?

Уолтър Тийгъл изведнъж се успокои и шумно се разсмя. Безгрижно захапа пурата си и издуха още един ароматен облак.

— Не се заблуждавайте, драги — възкликна доволно той, сякаш не обсъждаше нищо важно. — Президентът Труман вече притиска генерал Дьо Гол, припомняйки му някои истини за живота. — Отново се разсмя. — Бъдете спокоен, френският отпор ще се срине по-бързо и от линията „Мажино“^[2]!

— Щом е така, защо ме потърсихте?

Президентът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ извади пурата от устата си и я смачка в пепелника. Сетне присви очи и прониза с поглед събеседника си.

— Защото вие, мистър Саркисян, сте друго нещо.

Визитата на Уолтър Тийгъл отприщи трескава кореспонденция между Лисабон, Лондон и Париж и дълги срещи в „Авиш“ с адвокати, които светкавично пристигнаха от Англия, за да се погрижат за безбройните подробности.

Калуст използваше разходките в парк „Едуардо VII“, Монтеш Кларуш или Гиншо, за да пише дълги писма до сър Филип Блейк и сенатор Ерто, като обсъждаше с тях юридическите страни на повдигнатия от американците въпрос до най-дребния детайл.

Писмата заминаваха и пристигаха. Арменецът ги четеше веднага след посещението на пощальона, обикновено на закуска. Прекарваше цялата сутрин, обмисляйки съдържанието им и съответния отговор, който по-късно, по време на разходката, написваше в писмо.

Развоят на събитията се ускори три месеца по-късно, когато една сутрин по време на закуска пристигна ново писмо от президента на Френската петролна компания. Както обикновено, Калуст изостави киселото мляко, извини се на мадам Дюпре, която седеше до него, разкъса бързо плика и прочете напечатаната бележка.

— По дяволите! — кресна той още по средата на съобщението. — Французите са капитулирали!

— Какво се е случило? — попита асистентката, която си бе помислила, че германците отново са окупирали страната ѝ. — Франция е капитулирала? Какво става?

Арменецът бясно размахва писмото.

— Дьо Гол е виновен! — извика той. — Въпреки самохвалството си нещастникът е клекнал пред американците! — Поклати глава. — Тийгъл беше прав! Как е възможно?!

Като разбра за какво всъщност става дума, мадам Дюпре сякаш се успокои. Франция бе в безопасност, а германците още живееха под ботуша на Съюзниците.

— О, нещо за петрола...

— Разбира се, че е за петрола! — повтори Калуст, ядосан от лошите новини и реакцията на асистентката си. — Американците са притиснали Дьо Гол и са му хвърлили прах в очите — по-голям пазарен дял в Турската петролна компания! И малоумникът се е съгласил! Какъв глупак! Заменя целия петрол в арабската пустиня за някакви си акции!

Французойката свъси вежди, най-сетне проумяла истинското измерение на новините в писмото.

— Значи... останахте сам.

— Разбира се, че съм сам! — извика Калуст, неспособен да овладее нервите си. — Сам срещу Америка!

На масата настъпи мрачна и същевременно странно тържествена тишина.

Между най-голямата световна суперсила и едно почти неизчерпаемо море от петрол, помисли си мадам Дюпре, стоеше само магнатът. Как би могъл да се изправи срещу толкова могъщ противник? Как ще застане на пътя на такива важни интереси? Какво би попречило на американския слон да прегази арменската мравка?

— Ами сега? — прошепна тя, разтревожена от несъответствието на силите. — Какво ще правите?

Калуст неочаквано стовари юмрука си върху масата с такава сила, че чиниите подскочиха, чашите се прекатуриха, а приборите издрънчаха, което стресна мадам Дюпре и гостите, които закусваха в ресторанта със съзнанието, че „Авиш“ е най-тихият хотел в Лисабон.

— Отивам на война!

[1] Antitrust law (англ.) — антитръстовото законодателство е пакет от федерални закони в Съединените щати, които регулират ръководството и организирането на бизнеса, за да гарантират честна конкуренция и лоялност към потребителите. Европейският аналог на това законодателство са законът за защита на конкуренцията и законът за защита на потребителя. — Б.пр. ↑

[2] Френски защитен вал, дълъг 400 км, разположен на границата с Германия. През 1940 г. германците провеждат лъжлива инвазия във Франция по линията „Мажино“, докато по същото време други германски военни части нахлуват в страната през Холандия и Белгия. — Б.пр. ↑

IX.

Не бе нужно много време за пукването на първата пушка. Делото бе заведено в Лондон от екип адвокати на „Блейк & Хоторн“ под прякото ръководство на сър Филип Блейк срещу петролните компании от „Арамко“ с обвинение в нарушаване на правата за концесия и специалната клауза на Турската петролна компания.

Калуст бе получил копие от обвинението, което прочете внимателно няколко пъти, преди да даде зелена светлина. Документът припомняше, че съгласно концесионния договор между османците и Калуст Саркисян, подписан преди Първата световна война и потвърден през 1928 година от подписаното в Остенде Споразумение за червената линия, всички открити нефтени находища на територията на бившата Османска империя са законна собственост на Турската петролна компания. В текста изрично се казваше, че специалната клауза задължава членовете на компанията да споделят откритите от тях находища на посочените територии с партньорите си от Турската петролна компания — регламент, който „Арамко“ бе нарушила.

— Искам да видя какво ще правят янките сега — изръмжа предизвикателно арменецът, щом прати телеграмата с нареждане да внесат делото в съда. — Може би ще пратят пехотинците да превземат Лисабон!

Делото бе внесено в Лондонския съд и както се очакваше, предизвика истинска буря. В „Авиш“ непрекъснато пристигаха телеграми, адресирани до Калуст, в които се казваше, че американското правителство обвинява Турската петролна компания в картелно поведение и оправдава анулирането на Споразумението за червената линия с антитръстовите закони в Съединените щати.

— Тези американци стават смешни — отбеляза Калуст, не особено впечатлен от аргументите им. — Основаха „Арамко“ като картел, а наричат картел Турската петролна компания. — Смачка телеграмата на топка. — Salauds!^[1]

Онова, което Калуст не очакваше, се случи през следващите дни, когато разлисти вестниците, изпратени от многобройните му агенти в

Европа и Съединените щати, които му донесоха в стаята. Първите страници бяха изпълнени с новини около процеса в Лондон. „Льо Монд“, „Таймс“, „Фигаро“, „Ню Йорк Таймс“, „Дейли Телеграф“... всички те отразяваха великия сблъсък между най-богатия човек в света и най-могъщата страна. Главният прокурор на САЩ, някой си Том Кларк, джафкаше по негов адрес, наричайки го „злата скрита сила на световната финансова сфера“, а държавният секретар Джордж Маршал го укоряваше, че застрашава жизнените интереси на Америка. Дори Хендрик ван Тигелен, който, изглежда, не бе забравил старата вражда, се бе възползвал от случая, за да се заяжда от името на „Роял Дъч Шел“.

— Постигането на споразумение ще е най-добре за всички — посъветва го посланик Барух по време на вечеря в американското посолство. — Нямате представа как ме притискат от Вашингтон да ви разубеда. Истински ужас! Искат да разреши въпроса на всяка цена! Аз, Салазар, крал Джордж VI, генерал Дьо Гол или папата...

— Но какъв ви е проблемът — попита Калуст, подразнен от целия този цирк. — Въпросът е отнесен към съда, нали така? Вие мислите, че имате право, аз също смятам така за себе си. Тогава да видим какво ще реши съдията.

Дипломатът въздъхна и погледна приятеля си в очите, докато се колебаеше какво трябва и не трябва да казва по въпроса. Знаеше, че всяка грешна стъпка в тази деликатна ситуация би му струвала мястото, но в салона бяха само съпругата му и мадам Дюпре, на които имаше доверие, затова не се сдържа.

— Знаете ли какъв е проблемът, драги ми Саркисян?

— Осветлете ме, ако обичате.

Посланикът се наведе напред със заговорническо изражение и за да не го чуят, сниши глас, сякаш се страхуваше дори от собствената си сянка.

— От Вашингтон знаят, че ще загубят делото.

Малката чаша на търпението на Калуст преля седмица по-късно, когато слизаше от стаята си за обичайната сутрешна разходка. На стълбите се натъкна на управителя на ресторанта Рапети, който препречи пътя му.

— А, господин Саркисян! — възкликна той с надигаща се тревога в очите. — По-добре не излизайте днес.

Това бе толкова неочаквано за Калуст, че спря насред стъпалата и изгледа смаяно италианеца.

— Я стига! Какво има?

— Журналистите, господине. Искаха да влязат, но ги изгонихме. — Завъртя очи и въздъхна. — Уф! Навън е истински ад, казвам ви. Никога не съм виждал подобно нещо пред хотела!

Всичко звучеше толкова невероятно, че на арменеца му трябваше минута, за да го осмисли.

— Какви журналисти?

Управителят го хвана за лакътя и го избута обратно на първия етаж. Минаха бързо по коридора и спряха пред малко прозорче, което гледаше към улицата.

— Погледнете!

Калуст надникна навън и забеляза малка тълпа около автомобила си, който го чакаше за обичайната му разходка до Монсанто. Хората се бяха струпали на отсрещния тротоар на булевард „Фонтеш Перейра де Мело“ и в началото арменецът не разбра добре какво става. Вгледа се в групичката и забеляза фотоапаратите с големи обективи в ръцете на непознатите. Разгледа ги внимателно и разбра, че не са португалци, а американци или англичани, тъй като всички носеха шлифери и шапки като на Хъмфри Богарт и бяха вперили погледи във вратата на хотела или в колата на Ещевао.

Глутница ловджийски кучета.

— Мили боже! — възкликна магнатът, когато най-сетне осъзна случващото се. — Световната преса е тук!

Следващите няколко дни Калуст остана заключен в апартамента си, като се страхуваше дори да слезе в ресторанта; говореше се, че чуждестранните репортери са плъзнали из фойето, големия салон и ресторанта. Ако имаше нещо, което ненавиждаше, то беше публичността и винаги казваше, че най-доброто, за което човек може да похарчи парите си, е да стане невидим. Но очевидно границата бе премината и заплахата за анонимността му бе реална.

Когато ситуацията стана вече нетърпима, в Лисабон се появи Крикор с писмо от сър Филип Блейк. Старият му приятел и негов адвокат уведомяваше арменеца, че американските петролни компании се опитват да разрешат конфликта преди началото на процеса в Лондон. Накрая англичанинът бе поискал нареждания.

— Разберете, че сам не можете да спрете американците — каза Крикор. — Този въпрос трябва да се реши веднъж завинаги!

— Решението е просто — отвърна старият магнат. — Нека да изпълняват споразуменията, които са подписали.

— Очевидно е, че няма да го направят, татко. Това не е реалистично. Не може да очаквате, че щом са стигнали дотук, извили са ръцете на гиганти като „Роял Дъч Шел“, „Англо-Персиян“ и Дьо Гол, ще отстъпят пред един инатлив арменец. Говорим за Съединените американски щати! Разберете! Няма да позволят някакъв старец да ги унижи! Имат нужда от решение, което да запази имиджа им пред света!

— И какво предлагаш?

— Договорете се с тях. — Повдигна вежди. — Трябва да сложим край на това.

Не че не му бе хрумвало. Мултимиллионерът от „Авиш“ си даваше сметка за огромната власт на противника си и съзнаваше, че не може да спечели на всички фронтове, особено при такъв залог. Но щом не можеше да постигне пълна победа, защо поне да не е частична? Помисли за напредналата си възраст и морето от проблеми, които го очакваха, ако продължи борбата; спомни си за журналистите пред хотела и заплахата за анонимността, на която толкова държеше, но преди всичко се вслуша в интуицията си на търговец от пазара и майстор на сделките.

Обмисля въпроса цели два дни, през които „Авиш“ продължаваше да бъде обсаден от световната преса; накрая повика сина си в стаята и му съобщи решението си.

— Утре се връщаш в Лондон с инструкции за сър Филип — заяви сериозно той. — Да се постараете да ни издейства добро споразумение, ясно ли е?

Крикор въздъхна с облекчение.

— Уф! Най-последно!

Но Калуст още не бе свършил. Взря се в очите на Крикор, за да се убеди, че е разбрал посланието, и добави:

— И американците да платят. И то добре!

„Блейк & Хоторн“ уведомиха американските петролни компании за склонността на клиента си да преговаря за края на Споразумението за червената линия. Разговорите, които започнаха седмица по-късно, продължиха няколко месеца. Водеха се с приятелски тон и когато понякога се срещаха на вечеря, вечно мнителният Калуст разпореждаше неговите представители да не пият повече вино от опонентите му. За по-сигурно включи в процеса и Крикор, отреждайки му ролята на пощенски гълъб между Лондон и Лисабон; носеше в „Авиш“ предложенията на американците и пътуваше до Лондон с указания от баща си, които трябваше да се проучат и обсъдят внимателно. Изискванията на арменеца, с които американските компании се бяха съгласили, трябваше да бъдат оформени в юридически документи, а тези, които не бяха, се връщаха в Лисабон, за да бъдат преработени.

Този начин на работа бе наистина бавен и преговорите мъчително се проточваха. Проблемът бе, че съдебният процес, започнат от британските адвокати на Калуст, не бе спрял и течеше нормално, съгласно английското правосъдие. Тази подробност бе пренебрегвана известно време, но когато накрая британският съд определи дата за изслушване, в двата лагера прозвучаха предупредителни звънчета.

— Искат веднага да спрете делото! — заяви Крикор при поредното си посещение в „Авиш“. — Твърдят, че не е логично да ги съдите, докато същевременно преговарят с вас, и че зад това се крие зла умисъл.

Калуст не се впечатли особено. Магнатът пиеше чай на терасата на апартамента си и не си даде труда да помисли над гледната точка на американците.

— Тези хора ме взимат за вчерашен — отвърна презрително той. — Безсмислено би било да спра процеса, докато не постигнем съгласие.

— Това би било жест на добра воля от ваша страна...

— Каква добра воля, какви глупости? Те просто не искат съдиите да се ровят в сметките им!

Като видя, че няма да е лесно да разубеди такъв отличен предприемач като баща си, и се съмняваше, че това е редно, Крикор седна до него и взе чайника, за да си сипе чай.

— Естествено, че това им е проблемът — призна той. — Първото заседание е насрочено за следващия месец и те изпаднаха в паника, щом научиха. Ако процесът започне, петролните компании ще трябва покажат сделките си пред съда и всичко ще бъде отразено в пресата. — Той се засмя тихо. — Разбирате ли? Ако хората узнаят за баснословните им печалби и за ниските данъци, които плащат, това ще прерасне в огромен скандал. Особено сега, когато Европа е опустошена и хората живеят в мизерия. Именно това ги притеснява. Подобен скандал може да принуди правителствата да изискат високи данъци от индустриалния сектор. А те на всяка цена искат да го избегнат.

Калуст ненавиждаше данъците, но проблемът, изглежда, не го тревожеше. Знаеше, че в случая натискът да спре началото на делото бе в негова полза. Затова запази непроницаемо изражение и безгрижно отпи от чая си.

— Всичко е в ръцете на петролните компании — заяви той. — Имат един месец, за да се споразумеят с мен. Американците знаят, че нещата могат да се решат много лесно.

— Как?

— Достатъчно е да платят.

Притиснати от приближаването на заседанието и непреклонността на Калуст, американските петролни компании, основали „Арамко“, се предадоха. Адвокатите им съобщиха на сър Филип Блейк, че приемат все още непотвърдените условия, и помолиха за насрочване на събрание в най-скоро време, за да подпишат договорите, наречени *Stroke 54*^[2]. Настояваха непременно всичко да бъде уредено преди първото съдебно заседание.

На запитване с телеграма кога да го очакват в Лондон за подписване на споразумението Калуст отговори, че никога няма да стъпи в този град и вече е запазил конферентната зала в хотел „Авиш“,

където да приключат преговорите. Това предизвика объркване в Ню Йорк, тъй като с изключение на Уолтър Тийгъл, никой не бе чувал за хотел с подобно име. Един от изпълнителните директори на „Тексако“ дори се свърза с кантората на сър Филип с въпроса дали се има предвид някоя изискана къща в Париж, Довил или Лазурния бряг — все места, с които често се свързваше името на загадъчния арменски милионер.

Информацията, че „Авиш“ се намира в Лисабон, Португалия, породила недоумение. Американците се учудиха на избраното място, въпреки че всъщност нямаха причина да възразят; щяха да опознаят един нов град и като го намериха на картата, веднага си дадоха сметка, че времето там трябва да е много по-приятно от климата в Лондон или Париж. Най-голямата пречка създаде президентът на „Роял Дъч Шел“, вече остарелият Хендрик ван Тигелен, който сметна за недопустимо да го принуждават да прекосява цяла Европа „само защото господин Саркисян се прави на примадона и не иска да довлече подлия си задник до Лондон“.

Както обикновено, онзи, който се нае да съобщи лошата новина на баща си, беше Крикор.

— Ван Тигелен каза, че не го устройва да идва в Лисабон — обяви той при поредното си посещение в „Авиш“. Според него мястото на срещата не бе толкова важно и разбира се, не се стесняваше да сподели мнението си. — Вижте, татко, след като те направиха толкова компромиси, мисля, че поне по този въпрос трябва да отстъпите вие. Нищо не ви струва и дори...

— Споразумението ще се подпише в „Авиш“ или изобщо няма да се подпише — заяви Калуст с тона на човек, който е взел решение, независимо какво му коства то. — Или приемат моите условия, или се отказват.

— Но, татко, нима не виждате, че те вече направиха достатъчно компромиси?

Смаян, старецът свъси вежди, сякаш не бе чувал нищо по-оскърбително.

— Достатъчно ли?! — възкликна възмутено той. — Тези хора искат да унищожат един шедьовър в предприемачеството — Споразумението за червената линия, в което вложих толкова работа и изобретателност! Освен това ще получат изключителни права над

петролните полета в цяла Арабия! Наистина ли смяташ, че те са направили компромис? — Поклати глава. — Подписването ще стане тук, в Лисабон, или изобщо няма да се случи. Те решават.

Крикор добре познаваше този категоричен тон, затова реши да не настоява. И защо да го прави? Баща му надуваше свирката; ако останалите искаха съдействието му, трябваше да играят по нея. Слезе до рецепцията и изпрати телеграма до сър Филип в Лондон, за да го уведоми, че подписването на споразумението *Stroke 54* трябва да се състои в „Авиш“. Помисли си да добави, че старият Саркисян се чувства твърде слаб, за да пътува, но накрая се отказа.

Не, никакви извинения. Всичко ще се случи, както е решил баща му.

Оживлението из коридорите на „Авиш“ през последните двайсет и четири часа утихна чак когато членовете на различните делегации се настаняха около голямата маса в конферентната зала на хотела. Уолтър Тийгъл представляваше американските петролни компании, участващи едновременно в Турската петролна компания и „Арамко“, сенатор Ерто бе начело на французите, а Уилям Дарси ръководеше делегацията на „Англо-Персиян“. Всеки един от тях бе заобиколен от своите сътрудници или адвокати, които също бяха част от съответната делегация.

Седнал в ъгъла на масата между двама адвокати от „Блейк & Хоторн“, Крикор разгледаше сбръчканите лица на ръководителите на делегациите. Спомняше си, че всички те бяха в Остенде двайсет години по-рано, когато бе подписано Споразумението за червената линия. Възрастта вече им тежеше, сенатор Ерто дори ходеше с бастун. Все пак те още заемаха постове си; бяха акулите на петролната индустрия и трябваше да им се признае, че след толкова време бизнесът се ръководеше от същите мъже. Мирисът на пари бе опияняващ. Единствената новост бе присъствието на един изпълнителен директор на „Роял Дъч Шел“, пристигнал на мястото на Хендрик ван Тигелен, който така и не стъпи в Лисабон. В залата се чуваше шепот, покашляне и тих смях. Всички знаеха, че споразумението трябва да бъде сключено същата вечер, тъй като на следващия ден започваше първото заседание на заведеното от Калуст

дело. Затова Тийгъл, верен на каубойския си стил, захапал запалена пура, се наведе към Крикор.

— Ами баща ви? Кога ще слезе?

— Няма да слезе — уточни той. — Срещата ще се проведе без него.

Американецът изпусна гъст облак дим, извади пурата от устата си и повдигна вежди.

— Нима! Да не е болен?

— Не.

— Ами тогава? Какво става?

Крикор сви рамене, въпросът нямаше никакво значение.

— Няма нерви да се занимава със срещата — кратко отвърна той.
— Когато съставим текста, ще му го занеса да го прегледа.

Президентът на „Стандарт Ойл Ню Джърси“ го изгледа смаяно; нямаше съмнение, че арменският му опонент беше опак човек. Все пак бързо се съвзе от шока и с усилие надяна най-широката си усмивка. За пръв път някой не идваше на среща с него, защото „няма нерви“ — оправдание, което му се струваше дори обидно, но той предпочете да не се ядосва и да се престори, че случилото се не го притеснява. Преглътна сухо, огледа мъжете на масата и почука с чашата си по дървената маса, за да привлече вниманието. В залата на мига настъпи тишина.

— Драги господа, мисля, че е време да започваме — заговори той. — Трябва да съставим споразумение, съгласно документите *Stroke 54*, и предлагам да минем направо към двете неизяснени точки. Ако не греша, първата засяга изплащането на *royalties*^[3] на господин Саркисян.

Основната част от споразумението всъщност вече бе ясна след няколкомесечни преговори, които значително се забързаха след насрочването на заседанието. На срещата в „Авиш“ трябваше само да се уточнят последните подробности и официално да сключат съглашението. Смятаха, че финалната част няма да отнеме повече от няколко часа, и Тийгъл вече бе запазил салона за вечеря и бе поръчал дванайсет бутилки *Moet et Chandon*, за да отбележат случая. Крикор все пак изказа опасения, че може и да се забавят, но американецът дори не искаше да чуе за подобна възможност.

— Сключването на това споразумение е фасулска работа — отвърна Тийгъл с уверена усмивка и неизменната пура в уста.

Американецът имаше право. След по-малко от два часа, още преди времето за чай, договорът беше готов. Мъжете можеха спокойно да се приберат по стаите си или да се разхождат из Лисабон, преди да се срещнат за вечеря и шампанско. След като се бяха разбрали и предвкусваха по-високите печалби, всички имаха добро настроение.

Докато останалите делегации се разпръскваха, Крикор взе напечатаните документи и както бе уговорено, се качи на първия етаж, за да ги занесе на баща си. Последна проверка преди официалното подписване. Тъй като слънцето все още не бе залязло, Калуст седна на терасата с чаша чай и внимателно прочете всяка дума, всяка фраза, обмисли всяка идея, която се съдържаше в текста в ръцете му. На сина му вече му бе писнало от всичко това, особено след срещата с петролните компании, за да обсъжда отново досадните технически подробности, и предпочете да се отпусне, разлиствайки брой на списание *Flama*; не разбираше португалски, но фотографиите го разсейваха.

Прегледът на договора продължи половин час, след което Калуст подреди листовите и ги подаде на Крикор.

— Няма да подпиша.

Тези думи изненадаха Крикор и в първия момент той дори си помисли, че не е чул добре.

— Моля?

— Няма да подпиша споразумението, съставено по този начин.

Крикор стреснато осъзна, че всъщност бе чул правилно и първия път. Остана един дълъг миг с отворена уста, без да знае какво да каже, докато се взираше в баща си, неспособен да продума. Значи, нямаше да подпише? Нямаше да подпише!

— Но... но вие вече се бяхте съгласили с всичко, което пише тук! — извика накрая той и размаха документите като доказателство на думите, които току-що бе изрекъл. — Този договор запазва правата ни, предвидени от Споразумението за червената линия, и дори установява по-висок дял за добива в Ирак, което значи, че ще печелим повече пари. Освен това ни гарантира компенсации в размер на цяло състояние и ни предоставя допълнително стотици хиляди тонове

петрол, отделно от дяла ни в Турската петролна компания. Всички тези условия бяха поискани от вас! Как може сега да заявите, че...

— Искам гаранция, че моята част от петрола ще бъде продадена в следващите петнайсет години — каза Калуст. — И то срещу долари, ясно?

— Но... защо го казвате чак сега?

Калуст махна с ръка към документите в ръцете на сина си.

— Начинът, по който е написан този текст, им позволява да ми подложат крак и да стоварят пред вратата ми барелите, които ми се полагат — обясни той. — Няма да се хвана на този номер. Освен това кой ми гарантира, че няма да ми платят във франкове например? — Поклати глава като човек, който е взел окончателно решение. — Не. Искам гаранция за продажба до петнайсет години и всичко, изплатено в долари.

— Ами ако не приемат?

Тази възможност накара Калуст леко да се усмихне. Стана и с изражението на човек, за когото темата е приключена, обърна гръб на сина си и се отправи към апартамента.

— Няма да подпиша.

Старият сенатор Ерто, прекалено слаб, за да се разхожда из града, бе единственият останал в хотела ръководител на делегация. Уилям Дарси, Уолтър Тийгъл и заместникът на Ван Тигелен от „Роял Дъч Шел“ бяха излезли, затова Крикор трябваше да изчака до вечерята, за да им съобщи новината.

— Господа, баща ми няма да подпише.

Насядали около масата в салона, петролните магнати го изгледаха слисано. След като се съвзеха от първоначалната изненада, на масата се надигна врява; едни протестираха, а други искаха обяснение. Мъжете се надвикваха едни други и Крикор изчака да се успокоят, за да им съобщи изискванията на баща си, аргументирайки се с пропуските в текста, които можеха да нарушат духа на споразумението. Представителите отново шумно възразиха, но скоро се примириха с новата ситуация.

— Проблемът е, че първото заседание по делото започва утре — отбеляза Уолтър Тийгъл. — Ако сметките ни стигнат до съдията, това ще е истинска катастрофа. Цялата преса ще е там и... дори не ми се мисли!

— Какво да правим тогава?

Мъжете от петролния бизнес се спогледаха и разбраха, че нямат друг избор.

— Щом трябва да променим проклетия текст, ще го направим! — примири се американецът. — Добавете новите условия! Трябва да приключим с това възможно най-скоро!

Президентите на „Англо-Персиян“ и на Френската петролна компания се съгласиха, но представителят на „Роял Дъч Шел“ поклати глава.

— Страхувам се, че не съм упълномощен за подобно нещо — обясни той. — Трябва да говоря с президента на компанията.

Всички около масата посърнаха. Вероятността споразумението да се провали ги тормозеше, тъй като делото започваше утре, но точно това се случваше.

Уолтър Тийгъл изглеждаше наистина отчаян и Крикор го успокои, като предложи на представителя на „Шел“ веднага да се свърже с Ван Тигелен, за да получи зелена светлина. Без да губи време, мъжът написа дълга телеграма, в която обясни проблема, и я занесе на рецепцията, за да бъде незабавно изпратена в Лондон.

Атмосферата по време на вечерята бе толкова мрачна и потискаща, че отвориха една-единствена бутилка *Moet et Chandon* и се чуваше само потракването на приборите; никой не продума, мислите на всички се бяха отнесли далеч от салона. Представителят на „Роял Дъч Шел“ единствен наруши мълчанието, за да съобщи, че е помолил за възможно най-бърз отговор от Лондон — гаранция, която всъщност не бе необходима, тъй като всички знаеха, че Хендрик ван Тигелен е разумен човек и напълно осъзнава катастрофата, която би предизвикал процесът, щом репортерите се докопат до сметките на петролните компании.

След вечеря мъжете останаха в салона на чаша порто или уиски в приятна атмосфера. Разговаряха тихо и често свеждаха поглед към часовниците на китките си, сетне поглеждаха към този на стената, сякаш самото следене на стрелките можеше да забърза пристигането на решението от Лондон. Мина полунощ и още нямаше новини. Мъжете бяха обзети от отчаяние и вече виждаха провала си с жестока яснота.

Вече минаваше един сутринта, когато в салона се появи рецепционистът със сребърен поднос в ръка.

— Телеграма за господин Томпсън.

Всички погледи се насочиха към малкия плик върху подноса. Томпсън бе името на представителя на „Роял Дъч Шел“. Салонът сякаш се събуди и се изпълни с напрегнат шепот. Томпсън нетърпеливо взе плика от подноса. Скъса го от едната страна, извади телеграмата и припряно я прочете. Сетне огледа присъстващите и победоносно размаха юмрук във въздуха.

— Ван Тигелен е съгласен!

Двете секретарки, които помагаша за преговорите, веднага седнаха да наберат на машина договора с новите клаузи. Натискаха клавишите с десет пръста, сякаш свиреха на пиано, и непрекъснатото тракане изпълваше салона с шум, подобен на продължително хъркане. Набирането на текста отне един час.

След като работата бе свършена, Крикор хукна към първия етаж, за да предаде документа на баща си. На Калуст му бяха нужни дваайсет минути, за да прочете текста отново и да обърне специално внимание на новите клаузи. Синът му остана прав до него и този път, вместо да се разсейва със списанието, се взираше в непроницаемото лице на баща си в опит да долови и най-малкия знак какво мисли. Но старият магнат не разкри мнението си до момента, в който не приключи четенето и върна листовете на сина си.

— Одобрявам.

Калуст слезе в салона и след като поздрави присъстващите, седна на масата заедно със сина си и мадам Дюпре и най-сетне подписа договора *Stroke 54*. Беше три сутринта. След това представителите на петролните компании също сложиха подписите си и накрая някой извика „ура“, последвано от дълги аплодисменти.

— Успяхме да сътворим абсолютно неразбираем текст! — възкликна Тийгъл и нервно се засмя. — Никакво дело не може да бъде заведено срещу нас, основавайки се на тези документи, защото едва ли има човек, който разбира какво пише в тях!

Облекчен от края на този марафон, Крикор реши, че трябва да го отпразнуват, и отиде да потърси сервитьорите, за да им поръча нещо за хапване и останалите единайсет бутилки шампанско.

— По това време ли, мосю? — учуди се съненият служител на рецепцията. — Но тук вече няма никого! Всички си отидоха вкъщи, никой не работи в ресторанта, нито в бара.

Приключиха вечерта в една денонощна бирария на площад „Рещаурадореш“. Не предлагаха хайвер, нито лангуста, а само сандвичи с шунка, сирене, пушено свинско и наденица, които мъжете излапаха с такава наслада, сякаш бяха най-изисканото ястие в престижното парижко кафе „Льо Прокоп“. Накрая Уолтър Тийгъл стана прав, подкани останалите да последват примера му и вдигна халба към Калуст.

— Нашите най-искрени поздравления, мистър Саркисян! — обяви тържествено той, като малко заваляше думите заради погълнатия алкохол. — С това споразумение вие надминахте дори самия Рокфелер като най-богатия човек на века.

[1] Мръсници! (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Stroke (англ.) — удар. — Б.пр. ↑

[3] Авторски или лицензионни възнаграждения (англ.). — Б.пр. ↑

Х.

Спуснатите щори пречеха на утринните слънчеви лъчи да се промъкнат в стаята. Откакто бе преминал осемдесетте, Калуст не успяваше да спи до по-късно, въпреки мекия дюшек и чаршафите от нежна коприна, които го подканяха да си подремне още малко. Колко мъже на неговата възраст можеха да се похвалят със спокоен сън?

На вратата леко се почука.

— Кой е? — попита сънено той.

Усети, че вратата се отваря леко, надигна глава от възглавницата и видя доктор Фернандо Фонсека да наднича в спалнята.

— Може ли да вляза?

Калуст изненадано погледна към часовника на нощното шкафче. Беше осем сутринта.

— Какво правите тук по това време, докторе? — учуди се арменецът. — Нали имаме уговорка за един следобед?

Лекарят, който всеки ден го посещаваше в „Авиш“, за да го прегледа, пристъпи на пръсти към леглото.

— Идвам да премеря кръвното ви.

Магнатът го погледна неразбиращо.

— Сега ли?

— Да, сега. Моля, протегнете ръката си.

Калуст се подчини, все още объркан от причините за промяна на обичайната визита.

— Но защо сега? Не можахте ли да дойдете в единайсет?

Доктор Фонсека не отговори. Премери кръвното, след това си сложи стетоскопа и преслуша сърцето. Когато свърши, стана прав и си пое дълбоко дъх.

— Изглежда, сте здрав. Може да научите новините.

Сърцето на Калуст подскочи.

— Какво? Какво става?

Вместо да отговори, лекарят се обърна към полуотворената врата, през която проникваше лъч светлина.

— Готово.

В стаята влезе някакъв силует и на магната му бяха нужни няколко секунди, за да го разпознае в полумрака. Беше синът му.

— Крикор! — възкликна той. — Какво се е случило?

Лекарят отстъпи две крачки и синът на арменеца седна на края на леглото със сериозно изражение и мрачен поглед, в който проблясваше дълбока тъга.

— Тази сутрин получих обаждане от Париж и се страхувам, че новините не са добри — прошепна той с дрезгав от мъка глас и трепереща брадичка. — Мама... мама е починала.

Медицинският преглед, на който се бе подложил преди минути, когато лекарят премери кръвното му и го преслуша, и последвалата поява на сина му бяха послужили като предупреждение. Калуст бе предчувствал, че нещо ужасно се е случило, но не си бе представял или не би искал дори да си помисли, че то бе свързано с Нунуфар.

— Но... но как? — заекна объркано той. — Какво се е случило?

— Снощи е организирила прием и се е почувствала неразположена. Повикали са лекар, но... тази сутрин мама ни е напуснала.

В началото новината го вцепени. Сякаш някой го бе цапардосал по главата и го бе зашеметил, бе притъпил сетивата и приспал емоциите, замаян от шока. Но докато се съвземаше, сърцето му сякаш отново започна да бие. Спомни си за първия път, когато бе видял Нунуфар, толкова мъничка и невинна, в дома на родителите ѝ в Лондон, и за деня на сватбата им в Константинопол — тя бе великолепна булка в красивата си рокля. Отново преживя бягството им от османската столица с увитото в килим бебе; пак видя жената, която озаряваше приемите, организирани в Лондон и Париж, благодарение на които бе създал толкова контакти във финансовите среди. Припомни си нейните съвети и майчинската грижа, с която го даряваше в най-трудните моменти. Срамуваше се. Срамуваше се, че не ѝ бе останал верен и че не е бил съпругът, от когото тя се нуждаеше и заслужаваше; срамуваше се, задето не е бил по-търпелив и нежен към нея.

Тя му липсваше. Липсваше му така, както могат да липсват само хората, които ни напускат и загубата им ни кара да се нуждаем от тях непоносимо силно. Спомни си последния път, когато я бе видял преди три години, когато му бе помахала за довиждане от вратата на къщата им на булевард „Йена“. През лятото на 1949-а, когато Калуст

навършваше осемдесет, се бе върнал в Париж за първи път след края на войната. Прекара там няколко месеца, но през есента Португалия вече му липсваше и той се върна в Лисабон и любимия си хотел „Авиш“.

Покрусен от новината за смъртта на жена си, Калуст усети как буца засяда в гърлото му и без да си даде сметка, сълзите замъглиха погледа и опариха лицето му. Дълъг, дълбок стон изригна някъде в гърдите му и се разля по цялото тяло в сляпото умопомрачение на човек, който съзнава, че е изгубен.

Никога не си бе представял, че смъртта на Нунуфар би му причинила такава болка.

Меланхоличната зеленина на Синтра притежаваше способността да го утеши. Тъй като имаше нужда да се съвземе, една седмица след като бе останал вдовец, Калуст покани мадам Дюпре на разходка из градчето, сгушено в подножието на планината. Синът му бе заминал за Париж, за да се погрижи за подробностите около погребението на Нунуфар, а магнатът искаше да помисли за живота си от сега нататък и как да почете жена си по начина, по който тя заслужаваше.

Когато двамата излязоха от хотела, вече по пладне, се натъкнаха на някаква врява на отсрещния тротоар. Погледнаха учудено натам и видяха тълпа хора, които махаха с ръце. Изглеждаше, сякаш поздравяваха именно тях, но това, разбира се, нямаше как да е истина. Без да знае какво става, Калуст бързо влезе в колата и се почувства в безопасност, когато асистентката му се настани до него и Ещевао затвори вратата.

— Кои са тези хора?

— Нямам представа — отвърна мадам Дюпре, присвивайки устни. — Не съм ги виждала наоколо.

Отговори му шофьорът, който бе заобиколил колата и бе заел мястото си пред волана, но без да поглежда в огледалото за задно виждане, за да не го обвинят, че шпионира клиента си.

— Туристи.

Това учуди магната.

— И какво правят тук? Дошли са да видят „Авиш“?

Ещевао се усмихна.

— Дошли са заради вас, мосю Саркисян.

Калуст ококори очи невярващо.

— Заради мен ли?

— Вие станяхте атракция в Лисабон, не знаехте ли? — каза шофьорът. — Спомняте ли си процеса срещу американците? Чуждата преса не спря да пише за това, както знаете. Оттогава много туристи идват до „Авиш“ с надеждата да ви зърнат. Нима не сте забелязали?

Това бе новост за Калуст и мадам Дюпре и не можеше да се каже, че останаха доволни да я научат. Той, който обичаше анонимността си и ѝ се наслаждаваше именно в Лисабон, се бе превърнал в атракция на града?

— Вие знаехте ли за това? — обърна се възмутено той към асистентката си. — Туристи да идват да ме дебнат пред хотела ми? Да не би всички да са откачили?

Автомобилът потегли, пресече портала и мина покрай радостната тълпа, която не спираше да маха.

— А вие какво очаквахте? — опита да му обясни мадам Дюпре. — Та вие сте най-богатият човек в света! Подобно нещо е неизбежно, не мислите ли? Особено покрай целия шум около делото... Не помните ли, че „Лайф“ ви нарече „най-загадъчния мъж на нашето време“? Такива думи привличат вниманието...

Арменецът поклати глава.

— Не! Няма да търпя това!

— Но какво можем да направим? Да повикаме полицията, за да изгони туристите?

— Не, разбира се, но и така не може да продължава. При това положение по-добре да се върна в Париж. И то възможно най-скоро!

— О, не говорете глупости!

— Сериозен съм! Отнасят се с мен, все едно съм някаква циркова атракция, не разбирате ли? Остава само да ми подхвърлят банани и фъстъци! — Отново разтърси глава. — Не, не може така! Връщаме се в Париж, и то още следващата седмица!

Случката бе изнервила арменеца, но мадам Дюпре го познаваше добре и с няколко мили думи и твърдост, и дори със заплахата, че ще го напусне, ако той замине за Франция, успя да го успокои. Подобно нещо бе немислимо за арменеца; вече бе загубил жена си и не можеше да се лиши и от секретарката си.

Всъщност само след десетина минути, докато караха по крайбрежната улица към Ещорил, където щяха да завият за планината, Калуст вече бе забравил за инцидента с туристите. Мадам Дюпре го разсейваше с гледката към морето, кулата „Бужио“ на фона на синия хоризонт и златистия пясък на плажа Каркавелош. Когато след малко навлязоха в гората и стигнаха до Синтра, мислите на стария арменец отново се бяха върнали към въпроса, който го занимаваше напоследък. Погребението на Нунуфар.

Магнатът бе решил да издигне грандиозен монумент в памет на жена си. Не знаеше как, но щеше да го направи. Щеше да избере най-добрия архитект, ако трябва, ще наеме дори Пикасо, за да направи скулптура, ще поръча реквием на самия Сибелиус; щеше да създаде незабравима творба на изкуството в името на Нунуфар. Трябваше да измисли начин да се справи с ужасното чувство на вина, което измъчваше съвестта му.

— Винаги съм й бил верен — прошепна той с чаша вино колареш в ръка. — Винаги, винаги...

Любуваха се на гората, ширнала се отвъд кралския дворец в Синтра, и вдъхновен навярно от природата, която му навяваше носталгични мисли, Калуст реши да сподели какво му тежи на сърцето.

— Какво казахте?

— Вие най-добре знаете, че момичетата, с които съм бил, просто бяха част от терапията ми, нали? — Сложи ръка на гърдите си. — Важна е верността на сърцето и в това отношение аз никога не съм имал съмнения.

Като разбра, че шефът й говори за съпругата си, асистентката се поколеба, изгаряйки от желание да му възрази. Все пак благоразумието надделя.

— Знам — промълви тя. — Знам.

Калуст бе устремил взор към гората от борове и дъбове по склона срещу двореца. Устните му бяха влажни от омайващото вино, а замечтаното изражение придаваше умиротворение на лицето му.

— Знаете ли какво ще направя? — попита отнесено той. — Ще я балсамирам.

— Моля?

— Ще балсамирам тялото на Нунуфар, за да не се разложи — отвърна той, внезапно развълнуван. — И ще построя за нея най-големия мавзолей с мрамор от Ферара, ще го обсия със злато и статуи, изработени от най-добрите артисти. Ще бъде нещо грандиозно — гробница, в която и самият аз да бъда положен, когато му дойде времето. Това ще е последният ни дом, където ще останем заедно за вечни времена.

— Къде възнамерявате да го построите?

Магнатът отклони поглед от гората, отпи глътка колареш и се вторачи в мадам Дюпре.

— Може би тук, в Синтра — каза той. — Градът е красив, нали?

— Посочи към простиращата се пред тях гора. — Забелязали ли сте тези многобройни нюанси на зеленото? Никъде в света няма подобно нещо! Какво по-добро място за нашия мавзолей?

Асистентката погледна шарената зеленина, по която синкавата мъгла на Синтра разливаше тъмни тонове. Надвисналите над града гъсти облаци в този миг бяха пробити от сноп светлина, който огря гората и озари листата на дърветата. Гледката можеше да развълнува всяка душа, очарована от красивата меланхолия, която слънцето изведнъж бе прегърнало, дарявайки я с весел блясък.

— Мястото наистина е необикновено — съгласи се тя. — Обаче ми се струва, че съпругата ви не би избрала Синтра за последния си дом.

Калуст кимна леко.

— Права сте — съгласи се той. — Но нямам нищо против да вдигна мавзолея например в Париж. Може да го направим в „Пер Лашез“, някъде близо до гробницата на Оскар Уайлд, Балзак или Шопен. Или в Армения.

Разколебан, старият арменец погледна гората за последен път, допи виното си на екс и сви рамене.

— Не знам, трябва да помисля.

Синът му се отпусна на стола до прозореца с тежка въздишка, а слънцето, което къпеше терасата, огряваше лицето му. Току-що се бе върнал в Лисабон след едноседмично отсъствие и беше изненадващо мълчалив.

Резервираното му поведение не разтревожи Калуст, тъй като го отдаде на скръбта по майка му. Крикор мълчеше и баща му реши пръв да наруши тишината. Разказа му за планове си и спомена, че вече бе започнал да подбира архитектите, които да наеме за проекта. Най-голямата въпросителна бе мястото, където да построят мавзолея, и той поиска мнението на сина си.

— Синтра, Париж или Армения?

Крикор упорито отказваше да засяга темата. Вероятно изпитваше огромно нежелание да обсъжда смъртта и погребението на майка си, но баща му настоя и той не можа го избегне.

— Ница.

Този лаконичен и същевременно категоричен отговор, който създаваше впечатление, че не иска да обсъжда въпроса, но все пак имаше решение, смая Калуст.

— Ница ли? — учуди се той. — Защо пък Ница?

— Такава бе волята на мама.

— Откъде знаеш? Да не би да си говорил с нея?

Синът му не отговори. Тъй като умееше да разгадава лицата на хората, магнатът бързо разбра, че е засегнал деликатна тема. На всяка цена трябваше да узнае какво става.

— По какъв повод намесваш Ница в разговора? — настоя Калуст. Синът му продължаваше да мълчи. — Откъде знаеш, че майка ти е искала да бъде погребана точно там? Говори, момче!

Годината бе 1952-ра и Крикор отдавна не беше момче, а петдесет и шест годишен мъж, който се ядосваше, когато баща му се отнасяше с него като с някое хлапе.

Почувства се обиден от това обръщение и сякаш подтикнат от неустойчив импулс, той не се сдържа:

— Знам, защото тя го бе написала в писмо!

Калуст изненадано вдигна вежди.

— Писмо ли? Оставила е писмо?

— Да — отвърна синът му, който вече се разкайваше за думите си. — Написала е, че иска да бъде погребана в Ница, в гроба на брат си. Поисква също да построим училище за арменските сирачета.

Старият Саркисян бе поразен от новината.

— Къде е това писмо?

— При мен.

— Покажи ми го. Искам да го прочета.

Крикор поклати глава.

— Не мога. Тя изрично помоли да не стига до вас.

Калуст сви устни, погледът му стана твърд, а разширените му зеници сякаш пръскаха искри.

— Покажи ми писмото!

— Вече ви казах, че не мога. В него мама е написала лоши неща по ваш адрес. Освен това бе пределно ясна в молбата си да не ви позволя да го прочетете.

Магнатът рязко се изправи, с вдървено тяло и треперещи от ярост ръце, а лицето му бе почервенияло от болка, която бързо се превръщаше в изпепеляващ гняв. Това бе жестока обида за него, а подобно нещо той не можеше да приеме.

— Покажи ми го!

Крикор отстъпи крачка назад, смутен от емоцията, която се надигаше в баща му.

— Не разбирате ли, че не мога? — попита отчаяно той. — Би било предателство да престъпя последната воля на мама. — Наведе глава. — И аз няма да го направя.

— Ще го направиш, защото ти заповядвам!

— Никога. На никаква цена.

В хотелската стая настъпи тежка тишина, пропита с гняв и напрежение; баща и син се взираха един в друг — два железни щита се надигаха един срещу друг в дуел на мъжка воля, гордостта срещаше дълга, а любовта помежду им бе разбита от честта.

— Дори и ако те лиша от наследство?

Въпросът бе произнесен тихо, почти шепнешком, и ярко контрастираше на виковете, които само преди минути се носеха из апартамента. Зад мекия тон се криеше предупреждение, маскирано като намек, но всъщност си беше чиста заплаха. Със скръбен поглед, разочарован, че се бе стигнало дотук, но неспособен да отстъпи пред дълга си и твърдо решен да държи на своето до самия горчив край, Крикор решително кимна.

— Да.

Калуст се отдръпна с дълга въздишка и с бавното движение на човек, който вече е взел своето, макар и трудно решение. Съзнаваше,

че изборът му ще опустоши и него самия, вторачи се в сина си с леден поглед и посочи към вратата.

— Върви си — нареди той. — Върви си и никога не се връщай.

Смъртта сякаш дебнеше наоколо, за да покрие Калуст с дебелия си черен плащ; арменецът не я виждаше, но усещаше миризмата ѝ на гнило и знаеше, че го наблюдава като надушил мърша лешояд. Даваше признаци, че неизбежно се приближава, което се потвърди няколко седмици след разрива с Крикор.

— Пристигна телеграма от Лондон — съобщи мадам Дюпре, когато към три и половина следобед слезе в салона, за да му прави компания за кафето. — От кантората на „Блейк & Хоторн“.

Тъй като ставаше дума за британските му адвокати, Калуст си помисли, че му изпращат новини около някое дело за придобиване на художествен експонат, но се оказа друго. Телеграмата съобщаваше, че сър Филип Блейк е починал предишната вечер и че за семейството и кантората би било огромна чест, ако един от най-забележителните клиенти и приятели на покойника присъства на погребалната церемония, която щеше да се състои в Уестминстърското абатство.

Магнатът реши да остане в Лисабон, но докато течеше церемонията в Лондон, той отиде до манастира „Жеронимуш“, за да запали свещичка в памет на стария си приятел. Въпреки че храмът бе католически, Калуст коленичи пред олтара и се помоли на арменски.

Когато същия следобед се върна в хотела, завари знамената, спуснати наполовина, и голямо вълнение във фойето. Съзря управителя на хотела, който носеше черна лента на ръкава си, да дава нареждания на служителите и го попита какво става.

— Не чухте ли по радиото? — попита учудено господин Руджерони. — Негово Величество е мъртъв.

— Кой? Салазар ли?

Собственикът на „Авиш“ примигна, изненадан от предположението на госта.

— За бога, не! — възкликна той. — Крал Джордж VI.

Следващия месец от Париж пристигна друга лоша новина, този път за кончината на сенатор Жан-Марк Ерто. За последен път Калуст го бе видял няколко години по-рано в „Авиш“ при подписването на споразумението *Stroke 54* и си спомняше, че още тогава старият французин не изглеждаше добре — с приведено над бастуна крехко тяло и бледо лице, което издаваше необратимия ход на времето.

Какво, по дяволите, ставаше? Бе достигнал възрастта, в която, накъдето и да погледнеш, виждаше смъртта. Докога? Само за няколко месеца бе загубил Нунуфар, сър Филип и сенатор Ерто. Освен това се бе скарал със сина си, а подобно скъсване на отношенията им за него бе един вид смърт. Бе понесъл прекалено много удари за толкова кратко време. Започнаха да го преследват съмнения и в душата му се надигаше страх. Кой щеше да е следващият?

Жизнеността, която го поддържаше активен, сякаш бързо се изпаряваше като отминало увлечение и здравето му постепенно се влошаваше. Тялото му губеше сили и масажите на Иван вече нямаха особен ефект. Непрекъснато се чувстваше изморен и гърбът започна да го боли, принуждавайки го да върви леко приведен. Доктор Фонсека му бе изписал лекарства, за да облекчи страданията му, но нямаше лек против старостта.

Шведската гимнастика, която цял живот бе практикувал, се бе превърнала в колебливи движения, които правеше повече от инат, отколкото от убеждение, че помагат, а разходките до парка „Едуардо VII“ и Монсанто бяха заменени от петминутно ходене с несигурни крачки, неизменно следвани от колата. Не го вълнуваха дори групичките туристи, които, застанали на известно разстояние, всеки ден му махаха.

Магнатът чезнеше.

XI.

Над гората се стелеше гъста млечна мъгла, която придаваше на мястото една сюрреалистична, почти мистична атмосфера, и падаше толкова ниско, сякаш от хълма на Синтра се вдигаше ледена пара. От короните на дърветата се спускаха облаци, които се увиваха около кулата на къщата, сякаш самата гора заявяваше, че постройката ѝ принадлежи.

Калуст довольно въздъхна и се обърна към асистентката си:

— Красива е, нали?

Мадам Дюпре кимна, без да отделя поглед от къщата.

— Различна е от всичко, което съм виждала преди. Чух, че е строена през XIII век.

Магнатът отново насочи вниманието си към каменната сграда в мавритански стил. Беше на три етажа, с мраморни колони, които минаваха през прозорците, защитени от средновековни железни решетки.

— Била е стара ловна хижа на португалския кралски двор и през миналия век един от кралете я разширил. Възползвах се от архитектурата на къщата и я преустроих в стила на арменските църкви от IV век. Виждате ли покрива? Византийски стил.

— Какво ще правите с нея? Нима ще се преместите тук?

— Аз ли? Не, в никакъв случай. В хотела се чувствам отлично, слава Богу. Освен това вече се убедих, че „Авиш“ е най-добрият хотел в света, дори по-добър от „Риц“...

Французойката го изгледа с любопитство.

— Тогава защо купихте имота и разпоредихте строителните работи?

Калуст бръкна в джоба си и извади сребрист предмет. Хвана нежно ръката ѝ и го постави на дланта ѝ; беше метален и студен. Ключ.

— Ваша е.

Мадам Дюпре погледна невярващо ключа.

— Моля?

— „Кинта да Амизаде“ е подарък от мен за вас. Купих я и я реставрирах, за да ви я подаря. Ваша е.

Отне ѝ няколко секунди да осъзнае думите му, сетне лицето на французойката грейна и тя спонтанно прегърна и целуна Калуст.

— *Merci! Merci!* — благодари му тя, а в ъгълчетата на очите ѝ проблясваха сълзи. — Никога не съм си представяла...

Магнатът също я целуна нежно и се отпусна в прегръдките ѝ, зарови лице в косите ѝ и вдъхна парфюма на „Шанел“. Стояха така притиснати, сякаш телата им не се бяха разделяли от дните, когато се бяха срещнали в Марсилия; а днес и двамата бяха стари и слаби.

— Ти си моята подкрепа, моят пристан... — прошепна ѝ той, докато я притискаше силно. — Никой друг не ме е разбирал и подкрепял като теб, не е усещал и лекувал празнотата в душата ми.

Останаха прегърнати няколко минути и се разделиха чак когато любопитството надделя и решиха да разгледат реставрираната къща отвътре. Прекрачиха прага, хванати за ръце, и спряха в стаята на третия етаж, където отново се отдадоха на ласки и нежни думи, подобаващи на възрастта им. Калуст вече бе изгубил мъжката си сила, а мадам Дюпре не се интересуваше от физическия аспект на любовта; само чувствата имаха значение.

Когато най-сетне се наситиха един на друг, отидоха до прозореца и мълчаливо се любуваха на двореца на Синтра в краката им, там долу, където големите бели комини се издигаха, сякаш искаха да докоснат небето, осветени от слънчевия лъч, който междувременно бе пробил облачната покривка.

Четенето на пощата се бе превърнало в много важен момент в ежедневието на Калуст в „Авиш“. Както обикновено, след закуска служител занесе писмата до апартамента „Дона Филипа Ланкастър“ и гостът се настани на терасата, за да ги прегледа. Първо хвърли поглед на кореспонденцията от деня и вниманието му веднага бе привлечено от плик с *Arms of dominion*^[1] — герб с коронован лъв от едната страна и еднорог от другата, под които прочете *Dieu et mon droit*.

— По дяволите!

Това бе гербът на Британското кралство. Писмото бе изпратено от Бъкингамския дворец, а на мястото за подател бе отбелязано *Her*

Majesty's Office, с други думи идваше директно от кабинета на кралицата. Това заинтригува Калуст. Какво ли искаше от него новата кралица? Баща ѝ, крал Джордж VI, бе починал в началото на годината и преди няколко месеца тя се бе възкачила на трона. Защо ли Елизабет II се интересуваше от него?

Изпълнен със съмнения, Калуст дъхна няколко пъти върху плика, за да го навлажни, стараяйки се да го отвори, без да го скъса. Навън бе хладно, но слънцето приятно сгряваше кожата му, а във въздуха се носеше сладникав аромат на цветя. Пликът най-сетне се разлепи и се разтвори като разцъфващ цветен лист, разкривайки съдържанието си. Калуст разгърна писмото и след като прегледа напечатания текст, хвърли поглед на подписа.

Elizabeth R.

Името бе подчертано, а *R* означаваше *Regina*^[2]. Наистина бе писмо от кралицата, или поне бе подписано от нея.

Текстът започваше с „Уважаеми мистър Саркисян“, следвайки обичайния етикет. Изказваше съболезнования за загубата на госпожа Саркисян и продължаваше с надеждата, че писмото намира получателя си в добро здраве. Следваха общи приказки, след което кралицата изразяваше желанието си да удостои Калуст с орден *K. B. E.*, аббревиатурата на *Knight Commander Order of the Empire* — един от най-престижните почетни ордени на Британската империя. Изглежда, това бе причината за писмото, но в следващия абзац кралицата изразяваше надежда, че в подходящия момент той няма да забрави за британските галерии, със сигурност най-подходящото място за съхранение на ценните творби, които е колекционирал през годините.

— Безсрамница! — кресна Калуст, неспособен да сдържи надигащия се гняв. — Какво нахалство! Как се осмелява да...

— Какво има? — попита мадам Дюпре, която изникна на вратата. Въпреки че притежаваше „Кинта да Амизаде“, тя продължаваше да живее в „Авиш“, в съседна стая на „Дона Филипа Ланкастър“. — Случило ли се е нещо?

Магнатът смачка писмото на топка и яростно го запрати на пода.

— Онази хлапачка, новата кралица, е решила да ми напише глупаво подвеждащо писмо!

Слисаният поглед на асистентката проследи хартиеното топче, което се бе изтърколило на терасата и се бе спряло до една саксия.

Смаяна, тя отвори уста, за да каже нещо, и я затвори, като риба на сухо, докато накрая успя да проговори.

— Онова там е писмо от кралицата? — попита тя, чудейки се дали е чула правилно. — Английската кралица?

— Да, от кралицата е! И какво? Какво толкова? Доколкото ми е известно, тя също ходи в тоалетната като всички нас!

— Но какво иска от вас?

Французойката изглежда шефа си с любопитство, дори с укор. Очевидно той не се впечатляваше от кралската титла.

— Предлага ми почетен орден.

Този път мадам Дюпре не просто го изглежда смаяно, а направо зяпна. Удивлението ѝ бе безгранично.

— И вие... вие се гневите, защото кралицата иска да ви наглади?

— Не разбирате ли, че се опитва да ме купи? — попита презрително той, разочарован, че асистентката му не проумява очевидното, заслепена от факта, че писмото е от кралицата. — Предлага ми почетен орден, някаква си рицарска титла, която не е нищо повече от обикновена милостиня, но намеква, че в замяна иска колекцията ми! С други думи, тази нещастница чака да пукна, за да ме ограби! Това е единствената причина, поради която тази глупачка ми предлага *К. В. Е!* Не ѝ пука за здравето ми, за смъртта на Нунуфар, нито за всичко, което съм сторил за Англия! Онова, което я интересува, нея и бандата съветници, е моята колекция, не разбирате ли? Искате моите „рожби“!

Погледът на мадам Дюпре се местеше от смачканото писмо към шефа ѝ, сякаш се разкъсваше между тях. Накрая излезе на терасата и взе хартиеното топче, което се търкаляше до саксията. Клекна, за да го вземе, и като всяка добра асистентка, го разгърна. Такова писмо не може да отиде на боклука, то трябва да бъде запазено.

— Да не сте полудели? — попита го тя. — Каквото и да пише тук, това е писмо от английската кралица, с което ви предлага почетен орден!

— Нима англичаните наистина искат да ме почетат? Мен, когото обявиха за враг на страната си и ме унижиха, въпреки всичко, което съм направил за тях?

— Добре, но този орден ви гарантира рицарска титла...

— Сър Калуст? Звучи нелепо.

— Не звучи никак зле.

Магнатът се надигна от стола си и погледна към листа, който тя пригласяше в отчаян опит да спаси и възстанови писмото.

— Знаете ли какво ще отговоря на английската кралица? — попита той. — Вървете на майната си, мадам!

Калуст внимателно завъртя дръжката на стария руски самовар от ковано сребро — едно от съкровищата в „Кинта да Амизаде“, и наля гореща вода в чашата. Пусна вътре пакетче липов чай и се завлече до хола със ситни крачки, тъй като отново го болеше гърбът. Спря се за малко пред венецианското огледало и огледа ноздрите си; сутринта носът му бе кървял обилно, както често се случваше, но изглежда, сега кръвотечението бе спряло. Трябваше пак да говори с доктор Фонсека. Лекарят му бе дал отлични съвети за облекчаване на проблема и Калуст вече му имаше такова доверие, че бе престанал да се допитва до стария доктор Камхеджян.

Мадам Дюпре бе излязла на разходка в Синтра, затова той се настани до прозореца на хола, за да изпие чая си, докато я чака. Гледката бе великолепна и арменецът зарея поглед из гъстата растителност. В ниските части на склона растяха палми, лимонови и портокалови дръвчета, а над тях се извисяваха кедри. Сред зеленината се открояваха цветовете на огромни магнолии и красиви камелии, а горицката бе огласяна от птичи мелодии и клокоченето на многобройните поточета, които извираха от Сера да Луа, през която се простираше дванайсетдекаровият имот.

Мястото му приличаше на същински рай! Бе дошъл за почивните дни с мадам Дюпре, привлечен от безбройните нюанси на зеленото в Синтра, за които смяташе, че не съществуват никъде другаде по света. Дългите назъбени стени на мавърския дворец надничаха над къщата, а долу се виждаха живописните покриви на...

Вниманието му бе привлечено от метално скърцане при входа откъм парка „Мерендаш“, на върха на хълма. Видя бледия силует да прекрочва прага през малката желязна врата и въздъхна с копнеж; тя се връщаше. Меланхоличната усмивка по устните му бързо се стопи, когато забеляза и втори силует, висок и сив, застанал до външната врата.

Примигна и учудено разпозна мъжа.

— Пасарао?

Видя как двамата се сбогуваха и мадам Дюпре се качи по стръмното стълбище с букет от жълти и яркочервени цветя. Арменецът зяпна от удивление. Какво беше това, по дяволите? Адвокатът му се моташе с неговата асистентка и любима и ѝ подаряваше цветя? Какво ставаше тук?

Неспокойно се отдръпна от прозореца, за да не го забележат, и се отпусна в един стол до гранитната камина в стаята на приземния етаж. Престори се, че разглежда португалските колони от XVIII век от двете страни на камината и плочките азулежо, които разказваха историята на имението, докато любимата му влезе в къщата и го завари така.

— Добър ден, съкровище! — поздрави го нежно тя. — Направихте ли вече сутрешната си разходка?

Калуст се опита да се усмихне.

— Разбира се. Отидох до най-високата точка на имението близо до мавърската крепост и се порадвах на гледката. Морето се вижда като на длан заедно с двореца *Пена*.

— Ах, да! — съгласи се тя и сложи цветята във ваза. — Гледката наистина е великолепна!

— Къде намери тези цветя?

— Набрах ги по пътя. Красиви са, нали?

Лъжкиня, помисли си арменецът. Доктор Фонсека многократно го бе съветвал да избягва вълнението, за да не натоварва сърцето си, и Калуст знаеше, че е прав и че трябва да владее емоциите си. Но трябваше да изясни въпроса, тъй като мадам Дюпре бе човекът, от когото най-силно се нуждаеше и комуто имаше най-голямо доверие на този свят. Нима бе възможно да му изневерява? Трябваше да разсее съмненията си. За какво ѝ бе да играе двойна игра? В крайна сметка тя също бе възрастна като него и връзката им, струваше му се, се основаваше на нежни чувства, плод на дългогодишното им приятелство, а не на страст и плътска наслада. И двамата отдавна бяха далеч от тези неща. Или... бе с него заради парите? Дали Нунуфар нямаше да се окаже права? Тази мисъл го смути. Той по-добре от всекиго знаеше, че парите управляват света и имат способността да променят хората, да рушат семейства и приятелства, затова прие тази възможност много присърце. Животът се върти около парите и секса,

помисли си той. Щом сексът не можеше да мотивира любимата му на тази възраст, тогава оставаха парите.

Трябваше да се увери.

— Мислех си за завещанието ми — заговори той, пускайки въдицата, за да види дали рибата ще клъвне. — Чудя се дали да оставя състоянието си на Крикор...

— Разбира се, че трябва да му завещаете нещо — отвърна тя, — но не забравяйте, че той не ви се подчини и не изпълни докрай синовния си дълг. Няма да го наградите за това, нали?

— Естествено, че не.

Французойката се приближи до него и нежно го погали по лицето.

— Вашият истински завет ще бъде фондацията, мили.

— Права сте. Французите ми обещаха галерия в „Лувъра“, където да изложат „рожбите“ ми, а и американците също настояват и ми отправят наистина фантастични предложения! — Пое си дълбоко дъх. — Колебая се кое място да избира.

— А защо не... тук, в Португалия?

— Богатите португалци не дават нищо на никого, *ma cherie*. Доколкото ми е известно, хората тук не раздават богатството си от филантропски подбуди. Та те дори нямат законова рамка, която да предвижда данъчни облекчения, на които обикновено се радват фондациите.

— О, но вашият адвокат ми каза, че Салазар вече е уредил това.

Калуст остави чашата с чай и се взря в лицето на мадам Дюпре. Трябваше да следва препоръките на доктор Фонсека и да подходи спокойно към въпроса, но вече бе време да свалят маските.

— Виждам, че с Пасарао сте станали много близки.

Французойката се изчерви и трябваше да положи огромно усилие, за да не отвърне поглед.

— Какво... какво искате да кажете?

Магнатът посочи към вазата с цветя и заговори със сурово изражение.

— Казвам, че не сте набрали букета по пътя, за което ме излъгахте, а ви е бил подарен от онзи хищник! — процеди грубо той, размахвайки обвинително пръст. — Казвам, че с него водите някакви

разговори, за които аз не съм в течение! Казвам, че се случва нещо зад гърба ми!

Клепачите на мадам Дюпре трепнаха и големите ѝ зелени очи заблестяха. Всеки момент щеше да се разплаче.

— Аз... не съм направила нищо.

— Какво иска Пасарао от вас? — притисна я Калуст, като се възползва от емоционалната ѝ слабост. — Защо ви подарява цветя? Какво се случва между вас?

Французойката сведе очи, за да скрие сълзите, които се стекоха по лицето ѝ.

— Страх ме е.

Арменецът я изглежда слисано.

— Страх ли? Но от какво?

— От онова, което ще ме сполети, когато вие... когато вече няма да сте тук.

За момент Калуст изгуби дар слово. В други времена би избухнал с думите да не се тревожи, защото той ще доживее до сто и шест, но не и сега. Не и след удара от смъртта на Нунуфар, на сър Филип и на сенатор Ерто. Не и когато болезните му постоянно се обаждаха и тялото му се измъчваше от усещането за непрестанна умора, болките в гърба, изтръпването на лявата ръка и обилното кръвотечение от носа. Откакто загуби жена си, усещането му за безсмъртие се бе изпарило, отстъпвайки място на горчивия вкус на неизбежната смърт. Колкото и да не искаше да мисли за това, знаеше, че краят е близо и денят, от който се страхуваше най-много, скоро щеше да настъпи.

— Разбира се, че ще ви оставя нещо — каза той, трогнат от сълзите ѝ. — Нали ви подарих тази къща? Не се тревожете, след смъртта ми нищо няма да ви липсва. — Вдигна ръка към прозореца и посочи малката желязна портичка до парка „Мерендаш“. — Но искам да ми обясните какво става между вас и Пасарао.

Французойката избърса сълзите с кърпичка, която извади от чантичката си.

— Той ми подарява цветя и ми шепне мили думи. Казва, че съм красива, нарича ме ангелът на Португалия и... все в този дух.

— Но какво всъщност иска той? Със сигурност не и да се ожени за вас. Пасарао е много по-млад, а освен това държи на жена си.

— Тревожи се за фондацията — заекна мадам Дюпре. — Настоява, че е важно да бъде основана в Португалия, помоли ме да ви убедя и... ми даде да разбере, че ако това се случи, тук ще има място за мен.

Думите ѝ не изненадаха Калуст. От известно време усещаше машинациите, които се случваха около него и огромното му богатство. Постоянно получаваше предложения и намеци, знаеше, че интригите, в чиято основа беше Салазар, включваха и Пасарао, и цяла мрежа от нечие влияние и връзки. Очевидно бяха стигнали и до собствената му асистентка и любима — човека, на когото най-много се доверяваше. За момент се почувства смачкан от цялото това напрежение, сякаш същата тази паяжина го омотаваше и го задушаваше, но сви рамене и прогони усещането.

Щеше да реши по съвест.

Доктор Фонсека вкара катетъра, отстъпи назад, приклепна и впери поглед в маркуча и торбичката, които току-що бе поставил. Остана така само за момент, тъй като веднага видя капчиците, които започнаха да се свличат в маркуча и да се събират в легенчето, поставено между краката на пациента.

— Уф!

Легнал в леглото с очи, вперени в тавана на хотелския апартамент, Калуст се изненада от облекчената въздишка от страна на Фонсека.

— Проблем ли има, докторе?

— Вие изхвърляте само урина...

Калуст надигна глава и хвърли любопитен поглед към лекаря си, защото не разбираше учудването му.

— Разбира се, че е урина. Вие какво очаквахте?

— Петрол.

Двамата се разсмяха.

— Само вие можете да ме развеселите в подобна ситуация — каза пациентът. — Отново се взря в тавана и усмивката му се стопи. — Знаете ли, докторе... Мисля, че ще проваля мисията на живота си.

Лекарят продължаваше да наблюдава течността в маркуча.

— И каква е тя, ако мога да знам?

— Да живея вечно.

Доктор Фонсека отмести поглед към пациента си.

— О, бъдете сигурен в това. Тази ваша цел действително е обречена на неуспех.

— Ужасно е, докторе — оплака се Калуст. — Прекарах целия си живот с мисълта, че безсмъртието е възможно. Преспивах с млади девойки, за да извлека тяхната жизненост, за да удължа собствената си младост; всяка сутрин правех шведска гимнастика и дълги разходки, взимах си ледена вана, дори храната, която ядях, бе стриктно подбрана, с точно премерено количество. На всяко хранене консумирах определен грамаж кисело мляко, плодове, риба и всичко друго, което можеше да ми помогне да живея по-дълго. Искях да превърна собствения си живот в уникално... знам ли... произведение на изкуството. — Поклати глава. — И за какво? — Махна леко с ръка към слабото си, костеливо тяло. — За да лежа тук и да гледам как извеждате урината ми с катетър, защото вече дори не мога да контролирам проклетия си пикочен мехур...

За момент в стаята се възцари тишина. След като се увери, че катетърът е поставен правилно, доктор Фонсека се надигна и седна на ръба на леглото.

— Нека ви кажа нещо, господин Саркисян — заговори той, защото добре съзнаваше, че един лекар трябва да се грижи не само за тялото на пациента, а да лекува и болестите на душата. — Трябва да разберете, че щастливият край не съществува. Ако животът бе лице, то щеше да изразява тъга. — Вдигна ръка и описа дъга във въздуха. — Тръгваме от ниското, изкачваме се в живота, стигаме до върха, когато сме в разцвета на силите и възможностите си и започваме да се спускаме; първо бавно, а после все по-бързо, докато отново стигнем долу, в ниското, като извити тъжни устни на човешко лице. Ето това е животът.

— Тогава защо сме тук, докторе? За какво живеем?

Фонсека сви рамене.

— Нямам отговор на въпроса ви — призна той. — Може би важното е какво правим, докато сме тук, и какво оставяме на онези след нас. Не живеем, за да умрем един ден. Живеем, за да сътворим нещо, което ще остане. Може би истинският смисъл на съществуването ни се крие в нашия завет.

Все така отпуснат върху възглавницата, Калуст поклати глава.

— Ех, нашият завет... — въздъхна той. — Ще ви призная нещо. Имах идея да оставя всичко, което имам, на една фондация, която да подаря на моята Нунуфар. Може и да не съм бил примерен съпруг, но я обичах по свой начин. Обаче тя си отиде преди мен и сега не знам какво да правя с фондацията. Чувствам се изгубен.

— Не ми казвайте, че ще се откажете...

Арменецът си пое дълбоко дъх.

— Разбира се, че не — отвърна той. — Но сега, когато жена ми я няма, трябва да променя планове си. Бих могъл да я завещая на сина си, но се отчуждих от него.

— Нямате ли някой друг предвид?

— Не. Има още един проблем.

— Какъв?

— Трябва да избира най-доброто място за основаването ѝ — каза Калуст. — Англия отпада заради всичко, което ми причиниха по време на войната. Онази глупава кралица може и да ми се подмазва с почетни ордени и какво ли още не, но от мен англичаните няма да получат нищо. При това положение остават Съединените щати, Франция и Португалия. Все пак признавам, че повече клоня към Америка или Франция.

— Защо?

— Те са подредени страни, управлявани от закона и с традиции в подкрепата на филантропията. Обичам Португалия, но не знам дали страната ви ще е достойна за фондация като моята. Вярно е, че изложих няколко картини в Националния музей за антично изкуство и останах доволен от начина, по който се съхраняват и ценят. Но в крайна сметка това е една малка страна на края на Европа...

— Като вашата Армения.

— Да, точно така.

Лекарят отново приклепна, за да провери урината. Всичко изглеждаше наред, затова той отново седна на ръба на леглото.

— Решението си е ваше и не искам да ви влияя — каза той. — Важен е заветът ви. Физическото съществуване има своя край, но оставеното от вас може да живее вечно.

— Какво бихте сторили, ако бяхте на мое място?

— Аз съм португалец и бих оставил завета си на Португалия. Тази страна може да ви изглежда малка и забутана, но крие неподозирано величие.

— Абстрахирайте се от вашата националност. Какво бихте направили на мое място?

Доктор Фонсека кръстоса ръце на гърдите си и се замисли, повдигайки вежда.

— Ако бях на ваше място, щях да се запитам следното: къде моят завет ще бъде оценен по-високо? В страни, където вече съществуват огромни образцови музеи и невероятно богати фондации... или в страна, в която няма нищо? Искам ли да бъда един от многото, или да бъда единствен? Коя от тези три страни ще ме направи безсмъртен?

Това бяха отлични въпроси. Калуст затвори очи и се замисли над думите на лекаря. Прецени различните аргументи за и против всяка възможност, съзнавайки, че трябва бързо да вземе решение. Смъртта на близките му и проблемите със здравето го бяха направили болезнено чувствителен към собствения му край. Та нали вече бе прехвърлил осемдесетте? Краят приближаваше и той чувстваше, че разсъдъкът му се изплъзва, което щеше да го превърне в жертва на различни интриги. Колко време му оставаше? Пет, десет години? Трябваше да реши възможно най-скоро. Окончателното решение се криеше в последния въпрос на доктор Фонсека.

— Вярно е, че скоро ще си отида — призна той, вече направил избора си. — Но ще остана безсмъртен в Португалия.

[1] Оръжия на властта, или Герб на властта (англ.) — гербът на Обединеното кралство. Надписът на френски в основата на изображението означава „Бог и моето право“. — Б.пр. ↑

[2] Кралица (лат.). — Б.пр. ↑

XII.

Слънцето вече напичаше остъклената тераса, свързана с апартамент „Дона Филипа Ланкастър“, когато адвокатът седна до Калуст и отвори куфарчето си. Магнатът гледаше градината на „Авиш“ с поглед, зареян някъде отвъд зелените корони на дърветата; изглеждаше, сякаш разглежда фасадата на гинекологичната болница „Матернидаде Алфредо да Коща“ на отсрещната страна, но всъщност бе потънал в мислите си. След минута се размърда и се обърна към новодошлия, сякаш едва в този миг забелязваше присъствието му.

— Смъртта на съпругата ми и последвалите събития ме накараха да осъзная, че не мога да отлагам повече — заяви арменецът. — Затова мисля, че е време да съставим завещанието ми.

При тези думи Азеведо Пасарао се изопна напрегнато на стола си.

— И... мога ли да знам какво е окончателното ви решение?

Калуст допря кърпичката до носа си, сетне я разгледа; по нея се виждаха капчици кръв. Усети как лявата му ръка отново изтръпва и внезапно се почувства отпаднал.

— Ще бъде в Португалия, разбира се.

Адвокатът доволно подсвирна.

— Струва ми се много добро решение! — Осъзнал, че е реагирал прекалено ентусиазирано, той примигна и веднага се поправи. — Искам да кажа, че вие сте в отлично здраве и навярно ще живеете още дълго. Имате здравословни навици, правите гимнастика всеки ден. Това несъмнено ви гарантира дълъг живот. — Придоби смирено изражение. — Но, както обичаме да казваме — страх лозе пази, нали така? Затова мисля, че е разумно да официализираме нещата, за да избегнем евентуални ненужни и неприятни недоразумения или конфликти.

Клиентът му се закашля, сякаш за да докаже, че здравето му вече не е така стабилно.

— Точно така — съгласи се той. — На първо място, не искам да завещавам много пари пряко на сина ми.

Адвокатът повдигна вежди.

— Сигурен ли сте?

— Мисля, че след преживяното по време на арменския геноцид е станал прекалено лабилен, за да управлява толкова пари. Освен това не ме почита като баща.

— Тогава какво имате предвид относно него?

— Предпочитам да създам тръстов фонд, не знам дали в Португалия познавате това понятие. Искam цялото ми наследство и бизнесът ми да бъдат прехвърлени в такъв фонд. Тръстът ще получава всички мои договори, които са предимно от петролни сделки, и ще носи отговорността за управлението на парите ми. Колкото до момчето ми, ще му оставя един милион лири, не повече. След това тръстът ще се ангажира да му отпуска месечна издръжка, нещо като заплата.

— О, много добре.

— Основната част от богатството ми все пак ще отиде при организацията, за която говорихме — каза той. — Фондацията.

Очите на Азеведо Пасарао блеснаха.

— Която, разбира се, ще носи вашето име. Фондация „Саркисян“.

— Трябва ни документ от португалските власти, който потвърждава данъчните облекчения за фондацията — подчерта магнатът. — Без тази гаранция няма да правим нищо, ясно ли е?

— Вече имаме устното обещание на господин министър-председателя. Сега ще подадем молба да се уреди официално.

— Когато го получим, искам да запишете в завещанието ми основаването на фондацията в Лисабон. Това ще бъде международна организация със седалище в Португалия. Ще се управлява от тръстовия фонд и ще се занимава с популяризиране на изкуството — любовта на живота ми. Парите от петрол ще се инвестират отново в петролния бизнес, за да се печелят повече пари. А приходите от финансовите инвестиции ще отиват във фондацията за спонсориране на проекти, свързани с изкуство, образование и здраве.

— А кой ще управлява фонда и фондацията?

Калуст се загледа в хоризонта. От терасата на хотела се виждаха короните на дърветата по „Авенида де Либердаде“, покривите на Байша, а зад тях — реката в красива комбинация от зелени, червени и сини нюанси.

— Преди си мислех за жена ми, сър Филип Блейк или сенатор Ерто — каза горчиво той. — Обаче и тримата се споминаха и ме оставиха сирак по отношение на това решение. А синът ми е извън плановите поради причините, които вече ви обясних.

Настъпи тишина. Адвокатът почака клиентът му да довърши мисълта си, но Калуст мълчеше и се любуваше на градския пейзаж пред себе си.

— Кажете, кой би могъл да поеме управлението на фондацията?

Магнатът отмести поглед от града и най-послед погледна адвоката, сякаш отговорът бе очевиден.

— Сър Кенет Барк, разбира се.

Подписването на завещанието се състоя два месеца по-късно в апартамента на Калуст в хотел „Авиш“. Предишната седмица Азеведо Пасарао му бе връчил чернова на френски и португалски, за да я прочете внимателно — задача, на която Калуст прилежно отдели цели два дни. Три клаузи породиха съмнения у него, които изясни с помощта на адвоката; едната остана непроменена, а останалите две бяха пренаписани, съгласно желанията на арменеца. Добавиха и още един член — двайсети, според който синът му губеше всички права и привилегии, отбелязани в завещанието, ако го оспори, дори и съдът да реши в негова полза.

Въпреки че церемонията по подписването протичаше в тесен кръг, в апартамента цареше тържествена атмосфера, както подобава на подобно важно събитие. Калуст бе облякъл най-хубавия си костюм от „Севил Роу“ и придружен от мадам Дюпре и Иван, посрещна нотариуса, адвоката и двама задължителни свидетели, избрани от Пасарао. Предложи на всички по чаша порто за добре дошли и размени по някоя и друга духовита шега на френски.

— Ако не възразявате — каза Пасарао, когато най-сетне изпразниха чашите си, — би било добре да преминем към подписването.

Безгрижната атмосфера незабавно изчезна и всеки се зае със задълженията си. Цареше абсолютна тишина, когато Калуст отиде да донесе завещанието, което бе прочел за последен път предишната вечер, и го остави на бюрото във всекидневната. После седна и взе

писалката. Погледна към присъстващите, за да се увери, че всички внимават, и започна да подписва всяка страница от документа. Чуваше се само лекото скърцане от писалката по листа и съдържаното дишане на присъстващите. Когато стигна до последната страница, арменецът вдигна поглед, сякаш искаше да си поеме дъх, и повдигна гъстите си вежди. Запита се дали сър Кенет Барк би искал да оглави фондацията, след като ще работи съгласно португалското законодателство, но преодоля колебанието си.

— Моментът настъпи.

Отново се наведе над текста и надраска името си. Присъстващите изръкопляскаха. Тогава нотариусът взе завещанието и паспорта на клиента и премина към съответната проверка на самоличността. Когато приключи, в стаята се чуха нови аплодисменти и Калуст стана прав.

— Иван — каза той, — време е за шампанското.

След миг пред присъстващите изникна поднос с високи чаши, пълни с бълбукащата златиста течност. След като бяха мълчали толкова дълго по време на подписването, сега всички безгрижно заговориха. По някое време Азеведо Пасарао почука със столчето на чашата по дървеното бюро, за да привлече вниманието.

Уважаеми дами и господа, бих искал да направя важно изявление — каза тържествено той. Внимателно се вгледа в лицата на присъстващите, докато накрая погледът му спря върху очаквателното изражение на клиента му. — Негово Превъзходителство, господин министър-председателят Антонио де Оливейра Салазар, ме упълномощи да съобщя на Ваше Превъзходителство, господин Калуст Саркисян, че гордата и всепризната португалска нация реши да ви удостои с най-почетния орден на тази страна. — Замълча, за да подчертае значението на думите си. — Великия кръст на Военния орден на Христос!

Последваха нови ръкопляскания, на които Калуст отвърна със съдържана усмивка. Адвокатът каза още няколко официални думи, които включваха дори цитат на португалски от *Os Lusíadas*^[1], след което церемонията бе закрыта и всички слязоха за обяд в ресторанта на „Авиш“.

След кафето магнатът изпрати гостите си до изхода и верен на стария си навик, се сбогува с тях с поклон. Задържа Пасарао, който

също се канеше да тръгва. Искаше да поговори с него насаме.

— Каква е тази история с почетния орден — попита арменецът веднага щом се качиха в апартамента. — Чия е идеята?

Адвокатът не очакваше леко ядосания тон, който усети във въпросите.

— На господин министър-председателя, разбира се — отвърна той. — Той е в течение на завещанието, защото трябваше да уреди документите за данъчните облекчения, и искаше да ви засвидетелства признанието на Португалия за това, че сте избрали страната за седалище на чудесната ви фондация. — Присви очи, опитвайки се да отгатне мислите на събеседника си. — Защо? Да не би да предпочитате друг орден? Например Ордена на дон Енрике?

Калуст нетърпеливо поклати глава.

— Разбира се, че не, що за глупости! Всъщност не искам никакви ордени! Единственото, което желая, е да ме оставят на мира. Много добре знаете, че ненавиждам публичните изяви!

Забележката изненада Пасарао. Очакваше, че клиентът му ще се зарадва и ще се почувства поласкан, но очевидно бе сгрешил. В ума му внезапно се прокрадна подозрение, което го разтревожи.

— Не ми казвайте, че ще откажете ордена...

Магнатът безразлично сви рамене.

— Какъв е проблемът? Вече отхвърлих почестите, предложени ми от французите, и дори рицарското звание от английската кралица.

— Но господин министър-председателят не е английската кралица!

— Още по-добре за него. И какво?

— Разбирате ли, че отказът ви ще се възприеме като обида?

Тези думи смаяха магната. Отстъпи назад, сякаш покосен от жесток удар, и се взря в адвоката си.

— Така ли мислите?

— Сигурен съм. Господин министър-председателят ви прави жест на уважение, а вие го пращате на майната му! Какво смятате, че ще си помислят хората?

Калуст се разколеба от думите на адвоката.

— Какво трябва да направя?

Сериозното и разтревожено изражение на Азеведо Пасарао отстъпи място на весел смях.

— Жертвайте се и приемоте почестите!

Бе горещо и в градината на двореца Сао Бенто се носеше миризмата на тор и трева. Калуст оправи вратовръзката си, закопча сакото и се приготви да тръгва. В негова чест церемонията се провеждаше в градината, тъй като португалците познаваха любовта му към природата. Арменецът се запита дали е разумно. В крайна сметка официалните костюми не бяха подходящи за жегата навън.

— Мосю Калуст Саркисян — повика го Салазар с пискливия си глас. — Приближете се, моля.

Арменецът отиде при домакина. Диктаторът тъкмо бе произнесъл традиционната си реч, пълна с дълги цитати от *Os Lusíadas*, възхвалявайки историческите подвизи на лузофоните, кръстосвали моретата, и извади от една кутия червена лента с меден кръст, символ на Великите географски открития.

Моментът настъпи и Калуст сведе глава.

— Ваше Превъзходителство — промълви той, — за мен е чест.

Диктаторът държеше лентата с толкова тържествено изражение, че приличаше повече на свещеник, който се кани да поднесе просфора към грешната уста на някой вярващ.

— За изключителни заслуги към нашата португалска родина — високопарно заяви Салазар — награждавам господин Калуст Саркисян с Великия кръст на Ордена на Христос!

Сред аплодисментите на присъстващите в градината домакинът праметна лентата през главата на арменеца и я нагласи на раменете, така че кръстът да заблести върху гърдите. Тогава Калуст на свой ред се изправи и благодари на Салазар с лек поклон. Преди да се върне на мястото си, се обърна и се поклони на свидетелите.

Усети лека болка в челото си, като кратко пронизване. Чувстваше се изморен и си помисли как скоро ще се прибере в апартамента си в „Авиш“. Ненавиждаше подобни събития сред много хора, но не можеше да го пренебрегне. Важното бе, че церемонията вървеше към края си.

— Сега ще говори директорът на Националния секретариат на пропагандата доктор Жозе Мануел да Коща.

— О, не...

Калуст простена отчаяно, като чу, че ще има още един оратор, този път директора по културната дейност. Тези португалци обожаваха речите. Колкото по-досадни, толкова по-добре... Хвърли презрителен поглед към мъжа, който мина покрай Салазар, и с безпокойство се взря в листовите в ръцете му. Видът им направо го отчая. Бяха поне двайсет! Ако четеше по страница и половина на минута, трябваше да виси тук още половин час!

Нямаше изгледи да приключат по-рано.

— Ще бъда кратък — заяви директорът на Националния секретариат на пропагандата, очевидно готвейки се да наруши обещанието, което току-що бе дал. — Мъдрият поет е казал, че вестоносците от бъдещи времена...

Арменецът завъртя очи и се приготви да издържи прав още трийсет минути като страж на пост, храбро посрещаш връхлитащата го буря. Беше наистина непоносимо. Тези церемонии му се струваха безкрайни, белязани от безконечни тържествени слова. Само ако можеше да...

— Ах!

Болката в главата отново го прониза, но този път толкова силно, че пред очите му избухнаха ярки светлилки като звезди, които заслепяваха погледа и замъгляваха съзнанието му. Усети как земята под краката му се разклаща и гъстата тъмнина го погълна.

[1] „Лузиада“ — най-известната португалска епична поема, чийто автор е считаният за национален поет на Португалия Луиш Ваш де Камойш (1524–1580). — Б.пр. ↑

ЕПИЛОГ

Топъл, сух вятър се спусна върху голия хълм и вдигна облак пясък, който подобно на летящ призрак пресече шосето и се разпръсна от другата страна. Отпих глътка вода от бутилката, докато продължавах да наблюдавам кръстопътя. Освен пясъка и пълзящите треви, поклащащи се на вятъра, единствените движения в това забравено от Бога място идваха от издуващия се брезент на бедуинската шатра на ъгъла и двете камили, които се мотаеха по склона на дюната.

— Тя ще дойде скоро.

Погледнах към мъжа, седнал зад волана на джипа. Мехмед бей беше на моята възраст, пълничък и с блестяща от пот мургава кожа. Запознахме се преди два дни в „Пера Палас“ в Истанбул, където се срещнахме след смъртта на баща ми. Той бе най-малкият син на Салим бей — добрия приятел и покровител на семейство Саркисян в Константинопол, бившия османски държавник, който ме спаси, когато избягах от адските пътища на Анадола и чиято истинска история научих чак след като прочетох Мъжът от Константинопол и Милионерът в Лисабон — автобиография в два тома, написана тайно от баща ми и разказана в трето лице.

След смъртта на Салим бей в знак на благодарност за приятелството и неоценимата помощ на стария турчин баща ми бе наел сина му Мехмед да търси персийски килими за колекцията му. По време на експедиция в Сирия Мехмед случайно попаднал на следите на жената, която бях загубил.

На хоризонта се вдигна малък облак прах, подобно на димящ вулкан в края на шосето. Новият ми турски приятел насочи острия си поглед на търсач натам и изпъна шия в опит да различи нещо в далечината.

— Първата кола по шосето от повече от час насам — отбеляза Мехмед. — Сигурно е тя.

В това кътче на сирийската пустиня цареше потискаща тишина, нарушавана само от редките пориви на вятъра, който ту духаше бурно, ту утихваше и напълно замираще. Взрях се в далечната точка, следвана от пясъчни облаци, и осъзнах, че дългото ми търсене бе приключило. Турците ме бяха принудили да извървя пътищата на Анадола, за да умра в някоя канавка по пътя за сирийските пустини. Днес се намирах точно в една от тези пустини, трийсет и девет години след като бях избягал от марша на смъртта. Най-сетне бях пристигнал тук, но по други пътища.

Каква ли е тя днес? Задавах си този въпрос, откакто се бях срещнал с Мехмед в Истанбул и двамата отново пресякохме Анадола, но този път с влак до Дамаск. Наехме джип и сега седяхме на този изгубен насред пустинята кръстопът, вирайки се в далечината на шосето. Да, каква ли е тя? Как бе оцеляла, какво се бе случило с майка ѝ и... какво ли щеше да си помисли за мен? Много въпроси, примесени с дълбока тъга и толкова страдание!

Далечната точица, криволичеща сред стелещия се над земята нагорещен прах, ставаше все по-голяма, докато накрая се превърна в микробус. Слязох от джипа и тръгнах по шосето към кръстопътя, където бе уговорена срещата. Усетих гърлото си сухо и ми се прииска да пия вода, но се сетих, че съм оставил бутилката в колата.

Стигнах до средата на кръстопътя и спрях, вперил поглед в пристигащия автомобил. Продължителното ръмжене на двигателя по черния път се усили и се превърна в оглушителен рев. Тогава забелязах, че микробусът е червен, но боята му бе скрита под пластове кал, ръжда и жълт прах. Автомобилът намали и спря до бедуинската шатра. Мъжът зад волана изключи двигателя и пустинята отново утихна. Над хълма отново се възцари спокойствие, докато горещият дъх на пустинята разбъркваше пясъците ѝ. Вятърът плющеше по дрехите ми, издуваше брезента на бедуинската шатра и отнасяше надалеч облака прах, донесен от току-що пристигналия автомобил. Нищо друго не помръдваше.

Чух скърцането на отваряща се врата и видях черната фигура, която слизаше от микробуса. Опитах се да различа чертите ѝ, но виждах само подобно на призрак безформено петно. Трябваше ми известно време, за да разбера, че силуетът беше на жена. Носеше черен чадор с мрежа на очите. След кратко колебание фигурата

пристъпи отначало с несигурна, тромава крачка, но скоро събра смелост и решително се отправи към мен.

Спря на три метра от мен. Тъй като не виждах очите ѝ зад мрежата на чадора, предполагам, че в този момент ме изучаваше.

— Здравей, Крикор.

Гласът ѝ бе като плесница на времето, която ме зашлеви там, където най-малко очаквах, и ме запрати назад в едно минало, което бях жадувал да забравя; друг живот, който в момента изплуваше на повърхността; безмилостен и неустоим, той ме опиваше с аромата на дъбовите дървета по брега на Рейн и с мекия дъх на върбите, който се спускаше надвечер над къщата в Кайсери, и същевременно ме отблъскваше с натрапчивата воня на изпражненията по пътищата на Анадола през онова прокълнато лято, в което изгубих себе си, след като бях изгубил нея.

— Мариян...

Изпитах огромна наслада отново да усещам по устните си това възшебно и омайно име!

Чувството, че я виждам пред себе си, говоря с нея и чувам гласа ѝ, бе наистина необикновено. За момент се усъмних, помислих си, че може би сънувам, дори ми хрумна, че всичко това е просто една лъжа, мръсен номер, погоден от Мехмед, представящ се за син на Салим бей, когото аз никога не бях срещал. Истината е, че чувах гласа на жената пред себе си, а доколкото знам, той никога не се променя. Дори когато е приглушен от грубия плат на чадора.

— Все пак си успял да избягаш, Крикор — промълви нежно тя на арменски. — Знаеш ли, не е минал и ден, без да мисля за теб...

Думите ѝ бяха натежали от болка, а гласът ѝ трепереше от тъгата на тази среща, чакана четирийсет злочести години. Четирийсет години! Мили боже, сега тя вече гонеше шейсетте! Какви ли изпитания и страдания бяха изписани по застарялото ѝ лице зад чадора? И дали това изобщо имаше значение?

Разперих ръце.

— Защо не ме прегърнеш?

Тя се поколеба. Извърна глава и погледна към паркирания до бедуинската шатра микробус. Вътре изглеждаше спокойно, необичайно тихо, сякаш зад тази тишина се спотайваше прикрита

жестокост. От колата се носеше невидима враждебност. Сетне Мариян отново се взря в мен със скрити зад черната мрежа очи.

— Не мога — прошепна тъжно тя. — Искам, но не мога.

— Защо?

— Защото животът ми се промени, Крикор. Защото Мариян, която ти познаваше, умря на онзи адски път и се прероди на друго място, в друго време и с друга култура. Мъжът и жената не могат да променят стореното от Господ.

Почувствах горчивата отрова и болката в думите ѝ и разбрах, че ако искам да си я върна, ако изобщо има някакъв шанс за това, трябваше да разбера какво се бе случило. Какво имаше предвид тя, когато казваше, че се е преродила? Как? Чадорът ми подсказваше, че сега тя носи ислямската култура, но нима бе изоставила арменските и християнските си корени? Дали се бе отрекла от същността и от миналото си? И нима това въобще бе възможно?

— Разкажи ми — помолих я аз. — Разкажи ми какво се случи на онзи път, след като избягах.

Тя наклони глава, сякаш бе свела поглед.

— Какво искаш да ти разкажа?

— Всичко! — отвърнах аз. — Кажи ми къде ви отведоха, какво се случи с майка ти, как успя да избягаш... Разкажи ми всичко!

Мариян стоеше с наведена глава, очевидно се колебаеше. Чувстваше се съсипана; страхуваше се да събуди старите демони, но съзнаваше, че ако трябваше да го направи, то сега бе моментът. Навярно това прозрение ѝ вдъхна кураж, защото след миг колебание и борба със себе си тя вдигна глава и си пое дълбоко дъх.

— След като те хвърлиха в реката, ние продължихме да вървим, докато стигнахме до Алепо — започна да разказва тя толкова тихо, че едва чувах гласа ѝ, сякаш се страхуваше от собствените си думи и призраците, които се криеха в тях. — Помислихме, че сме спасени, но турците ни качиха на влак за пустинята и ни оставиха на пусто, горещо място, където имаше само пясък и никаква растителност. Там видяхме море от разноцветни палатки, накацали по склона на далечен хълм.

— Как се казваше това място?

Въпросът бе посрещнат с мълчание, сякаш Мариян все още не смееше да произнесе прокълнатото име.

— Рас ал Айн — прошепна тя с ужас в гласа. — Лагерът на смъртта.

Жената отново замълча. Не виждах лицето ѝ, но знаех, че има нужда от време, за да се съвземе и да продължи разказа си. Тишината обаче се проточи и разбрах, че без моята помощ едва ли ще проговори отново.

— Там ли убиваха хората?

Мълча още няколко секунди в търсене на подходящите думи, за да опише онова, което бе видяла.

— Там умираха.

— Не е ли едно и също?

Мариян поклати глава.

— Болестите и гладът бяха навсякъде. Холера, дизентерия, дифтерит, тиф... погубиха мнозина. Останахме там няколко месеца, но една сутрин дойдоха войниците и ни изведоха в колона по пътищата. Вървахме със седмици и всеки ден умираха още и още хора. По някое време осъзнах, че ни карат да обикаляме в кръг около Рас ал Айн с единствената цел да ни уморят от глад и жажда. Един ден обаче маршрутът се промени. По пътя виждахме отрязани крака и ръце и купища трупове, покрити от цели рояци мухи. Знаехме, че сме близо...

— Мястото на екзекуциите...

Мариян кимна леко. Тогава гласът ѝ стана монотонен, почти безчувствен. Съзнавах, че това бе защитна реакция, която бе изградила в себе си, за да не полудее. Бе заключила чувствата си някъде дълбоко отвъд сърцето и разказът ѝ се превърна в поток от отнесени, механично произнесени думи — единственият начин да разкаже всичко докрай.

— Заведоха ни на върха на един хълм. И там долу видяхме... — Гласът ѝ секна. — Не мога...

Разбрах, че тогава са видели мястото на убийствата и ако имаше момент, в който тя се нуждаеше от помощ, за да довърши разказа си, то той беше настъпил.

— Какво видя?

Силуетът в черен чадор пред мен наведе глава и не отговори веднага. Бореше се със себе си, за да може да се изправи отново срещу онези събития.

— Нямам думи да го опиша — прошепна тя с натежал от болка глас. — Прекалено ужасно е.

— Видя как убиват хора?

Мариян отново кимна.

— Най-лошото бяха виковете на децата — зариди тя. — Възрастните бяха като вцепени. Не знам дали бяха упоени, или просто примирени със съдбата си, но децата пицяха отчаяно, молейки родителите си за помощ, докато ги отвеждаха към...

Гласът ѝ отново замря. Не можех да видя лицето ѝ, но знаех, че плаче. Искях да я прегърна и пристъпих към нея, но тя се отдръпна и погледна назад. Разбрах посланието. Който и да седеше в микробуса до бедуинската шатра, той ни наблюдаваше и имаше власт над нея. Трябваше да съм по-предпазлив.

— Заведоха ли ви там долу?

Поклати глава.

— Накараха ни да седнем, докато... докато си вършеха работата долу. Знаехме какво ни очаква и бяхме вцепенени от ужас. Тогава забелязах групичка бедуини, които стояха наблизко и си избираха жени. Един от тях дойде при мен, даде ми кисело мляко и поиска да ме отведе със себе си. Отказах, рекох му, че предпочитам да умра, но майка ми настоя, защото това бе единственото спасение. И имаше право. Тогава му поставих условие да вземе и майка ми. Бедуинът се съгласи, разбра се с пазачите, отведе ни и после изчезна. Тогава чух шум от копита, усетих, че някой ме дърпа, и осъзнах, че ме качват на кон. Повиках мама и разбрах, че пазачите са я отвели. Бяха ни излъгали. Видях как я влачат обратно към мястото на...

Мариян неутешимо се разрида; жални стонове, прекъсвани от тихо хълцане, пронизваха пустинята; тя се задушаваше от сълзи, а тялото ѝ бе разтърсено от горчив плач. Разбрах, че бе направила всичко по силите си и би било жестоко от моя страна да я моля да продължи. Не беше и нужно. След разказа ѝ не бе трудно да си представя какво се бе случило после. Оставих я да се успокои и в продължение на две минути мълчахме.

— Предполагам — заговорих накрая аз, — че си се омъжила за този бедуин...

Тя кимна и си пое дълбоко дъх, преди да продължи разказа си.

— Заведе ме при кервана си, принуди ме да приема исляма и се ожени за мен. Живея с него от 1917 година и той се отнася добре с мен.

Кимнах към микробуса, паркиран на ъгъла на кръстопътя.

— Той вътре ли е?

— Да — отвърна лаконично Мариян. — Ами ти? Как оцеля?

— Извадих късмет. Турците не успяха да ме удавят. Излязох жив от реката, след това ми помогнаха австрийци и германци, които намериха начин да ме закарат до Константинопол. — Не мога да го обясня, но в този момент се почувствах виновен и засрамен, че се бях спасил толкова лесно. — Търсих те в продължение на години и... нищо. Беше изчезнала безследно.

— Ами Кенариг? Къде е тя?

— Сестра ти ли? Търсих и нея, повярвай ми, но не успях да открия мястото, където я бяхме оставили. Сякаш онзи път никога не бе съществувал.

Двамата замълчахме. Имахме да си кажем толкова неща, копнеехме да споделим дълго таените си чувства, но сякаш паркираният наблизко микробус, чадорът, който я покриваше, и четирийсетте години, които ни разделяха, бяха издигнали невидима и непреодолима стена помежду ни.

— Мариян изпусна дълга, дълбока въздишка, изпълнена с мъка и примирение.

— Радвам се, че те видях.

Каза го така, сякаш се сбогуваше. Сърцето ми се сви. Не исках да я загубя. Не и сега, когато тъкмо я бях открил. В никакъв случай.

— Ела с мен.

Тя не отговори веднага.

— Не мога.

— Защо? Какво те спира? — Погледнах към микробуса зад нея.
— Страх те е от онзи тип?

Вместо „онзи тип“ трябваше да кажа „твоя съпруг“, но просто не бях способен да произнеса тези думи. Знаех, че го обиждам, и същевременно се преструвах, че в живота на Мариян имаше място за промяна, като по този начин поддържах реална възможността тя да дойде с мен.

Силуетът пред мен замълча. Сетне отново поклати глава.

— Не мога.

— Не се страхувай, аз ще те пазя. — Посочих към джипа зад себе си. — Моят приятел е въоръжен. Ела с мен, не се страхувай. Онзи не може да ти стори нищо.

— Вече ти казах, че не мога.

Тонът ѝ бе толкова категоричен, че почти изпаднах в паника. Знаех, че мога да я отведа и никакъв бедуин не можеше да ме спре, но Мариян също трябваше да го иска. Твърдият ѝ тон ме накара да се съмнявам в желанието ѝ.

— Защо? Какво те спира?

Мариян отново погледна крадешком към микробуса, може би за да се увери, че още я чака. Сетне отново се обърна към мен.

— Шест деца и двама внуци — каза сухо тя, гласът ѝ бе лишен от емоция, просто съобщаваше реалността такава, каквата е. — Ако тръгна с теб, ще трябва да изоставя шест деца и двама внуци. И дума не може да става.

В този миг разбрах, че съм я изгубил. Ако децата бяха едно или две, вероятно можехме да го обсъдим. И осем да бяха, деца или възрастни, може би имаше възможност да изведа всички. Но тя имаше своите причини и начинът, по който бе изрекла последните си думи, сякаш вече е взела окончателно решение, означаваше, че подобно нещо бе просто една нездрава фантазия. Може би мислеше, че децата не искат да напуснат баща си или не желаят да променят живота си, или каквото и да е друго. Не знам. Истината бе, че Мариян нямаше да дойде с мен, и колкото по-скоро го приемех, толкова по-добре бе и за двама ни.

— Не знам какво да кажа — заекнах аз.

— Може би сбогом.

Сбогуването бе непосилно за мен. Търсих я цели четирийсет години и сега, когато най-сетне я бях намерил, не можех да се примиря с десетминутен разговор на забутан кръстопът на сред пустинята. Нима бе възможно една толкова дълга история да приключи така бързо? Искях да я взема със себе си, но тя не можеше да дойде. Такава бе действителността и ние трябваше да се разделим. Не исках да си тръгна, без да я прегърна, да я целуна, да я докосна; нежна ласка за сбогом, просто един жест, присъщ на човешките същества, каквито бяхме, няколко думи, разкриващи обичта помежду ни, обич, която никой и нищо не можеше да разруши.

— Трудно ми е да се сбогувам с теб.

Опитах се да потърся скръбта в очите ѝ, но единственото, което виждах, бе онази ужасна мрежа на чадора, студена и далечна; стена от плат, която ме разделяше от нея.

Мариян вдигна ръка и бавно ми помахаше.

— Сбогом, Крикор — каза тя. — Бог да те закриля.

Обърна се и тръгна към микробуса. Облак прах се завихри над шосето и пресече пътя ѝ, сякаш някой току-що бе преместил невидима пионка; навярно съдбата се присмиваше на глупавото ми безсилие. Гледах как се отдалечава и не можех да спра да се удивлявам на смелостта на жените, защото те бяха много по-силни от мъжете.

— Мариян! — повиках я аз. — Мариян!

Тя спря и се обърна.

— Да, Крикор.

Фигурата ѝ, черно петно на фона на синьото небе и кафеникавата пустиня, приличаше на мираж. Сякаш тази жена не бе Мариян, а непознато, далечно, въображаемо същество. Бях разговарял с нея, а дори не бях зърнал лицето ѝ, нито кичур от косата ѝ или блясъка на шоколадовите ѝ очи. Нищо. Знаех, че ако не надникна в душата ѝ, Мариян завинаги щеше да си остане призрак.

— Мога ли да видя лицето ти?

Докато изричах тези думи, цял треперех, хем исках да се съгласи, хем се страхувах да го направи, но всъщност не бих си простил, ако не бях опитал. Не можех да си тръгна от това място, без да видя Мариян, да я почувствам, да се изгубя в очите ѝ, където най-накрая да открия себе си. Онзи призрак, макар говорещ с нейния глас, разказващ нейните спомени и споделящ нейните чувства, просто не ми стигаше. Трябваше да я видя, за да знам, че наистина е тя.

Тя, изглежда, разбра, защото след като отново погледна към микробуса, който я чакаше, докосна чадора и с бавно движение махна никаба, който покриваше лицето ѝ.

Тогава я видях.

Тя се усмихна; мила усмивка, която сякаш се топеше от непосилна мъка. Сетне, все така бавно и спокойно, отново покри главата си, обърна се и тръгна към съдбата, която животът ѝ бе отредил. А аз не можех да помръдна, отчаян, със затаен дъх и с

жестоко туптящо сърце, с очи, пълни с горчиви сълзи, със съкрушена душа от загубата, за която знаех, че този път ще е завинаги.

Обърнах се и тръгнах към джипа чак когато микробусът изчезна зад гъст облак прах, издигнал се от черния път под гумите на колата. Съзнанието ми бе запечатало лицето на Мариян, но не на онази, която помнех отпреди четирийсет години, а на тази нова Мариян — остаряла, похабена от годините, съсипана от страданията в Рас ал Айн и негодите из сирийските пустини.

И точно в този миг, докато вървах към джипа и отново виждах новото лице на Мариян, прозрях вечния въпрос на баща ми; въпроса, който си бе задавал, докато бе пътувал всяка сутрин с парахода в Константинопол и докато бе седял на ученическия чин. Въпроса, който го бе преследвал цял живот из музеите, галериите, антикварните магазини и природата, докато накрая го бе застигнал до смъртния му одър.

Какво е красотата?

Имаше безброй отговори на този въпрос, който е много по-важен, отколкото се осмеляваме да си представим. Няма да сгрешим, ако кажем, че красотата е хармонията на нещата такива, каквито ги усещаме. Или че красотата е субективно качество, което всяко човешко същество е способно да види. Или че красотата е всичко онова, което ни носи наслада.

Състареното лице на Мариян все пак ми подсказа друг отговор, много по-дълбок от всички тези банални формулировки. Не бих могъл да твърдя, че Мариян би се сторила красива на някого, който никога преди не я е виждал. В никакъв случай. Тя бе близо шейсетгодишна жена, чиято младост бе погубена из безкрайните пътища на Анадола, в тъмната палатка, където бе многократно изнасилвана от войниците, в лагера на смъртта в Рас ал Айн, в горещите пясъци на тази неприветлива пустиня; всички тези места и събития я бяха променили и превърнали в съсипаната жена, която е днес.

И все пак за мен Мариян си оставаше красива. Никакви бръчки, нито бели коси или празни очи не биха могли да угасят пламъка, който още гори в мен. Обичам я и ще продължа да я обичам до смъртта си. Това не престава да ме изненадва. Нима подобно нещо е възможно, щом момичето, което познавах, се бе превърнало в немошна, грозна

старица? Как да си обясня факта, че виждам красота в похабено от живота и времето тяло?

Истината, най-дълбоката истина е, че отвъд уморените очи, набръчканото лице, белите коси и подпухналото тяло аз видях истинската Мариян — веселото и красиво момиче, което преди четирийсет години ме омагьоса на зеления бряг на Рейн; същото момиче, което пътят отдавна ми бе откраднал и ми бе върнал днес само за да ми го отнеме отново. Обичам я, защото обичам истината, която тя носи, и точно тя ми показва красотата.

Тогава какво е красотата?

Татко, ти цял живот търси отговор на този вечен въпрос, който те затрупа с картини и скулптури, с килими, къщи и природни красоти; търси отговора в четките на Рембранд, в горите на Синтра, в килимите от Исфахан и в резиденцията на булевард „Йена“, но не ти, а аз го открих. Открих го на този пращен кръстопът, изгубен сред безлюдните хълмове на сирийската пустиня, затрупан от пясъка, който вятърът безмилостно пращаше срещу мен. Отговорът, представи си, бе скрит зад един никаб.

Красотата е цветът на истината.

ФИНАЛНИ БЕЛЕЖКИ

Макар че не са биографични, романите „Мъжът от Константинопол“ и „Милионерът в Лисабон“ са вдъхновени от живота и работата на арменския мултимилионер Калуст Саркис Гулбенкян — велик петролен предприемач и бележит колекционер на произведения на изкуството, за да се превърнат в художествени творби, основаващи се на истински събития и факти.

Колкото до ползваната библиография, трябва да спомена трудовете *Calouste Gulbenkian — Uma Reconstituicao* от Франсишко Кореа Гедеш; *Calouste Gulbenkian Coleccionador* от Жозе де Азередо Пердигао; *Calouste Sarkis Gulbenkian — O Homem e a sua Obra* от Астриг Чамкертен; *O Senhor Cinco por Cento* от Ралф Хеуинс; *The Prize* от Даниел Йърджин и *Portrait in Oil — The Autobiography of Nubar Gulbenkian* от Нубар Гулбенкян. Други източници, които искам да отбележа, са *Orient Express — The Life and Times of the Worlds Most Famous Train* от Е. Х. Кукридж и *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College* от Джордж Уошбърн. Важно е да спомена също *La Transcaucasie et la peninsule d'Archeron — Souvenirs de voyage*, чийто автор е самият Калуст Гулбенкян, както и резюмето за професионалния му живот, което е изготвил във връзка с един от съдебните процеси, в които е участвал.

Консултирах се още със следните трудове — *Mystery Billionaire*, статия на Робърт Куглан, публикувана в *Life* през януари 1951 г.; *Saint-John Perse et Calouste Gulbenkian* от Роберто Гулбенкян; *Aviz — Uma Historia de Lisboa* от Джил Джолиф; *O Livro de Mestre Joao Ribeiro* от Жозе Лабередаш и Жозе Китерио и *Fernando Fonseca — Memoria de Um Medico Ilustre*, колективен труд, съставен от Силвейра Ботельо и Шавиер де Брито.

За да разкажа за арменския геноцид, се консултирах с книгите *Armenian Golgotha — A Memoir of the Armenian Genocide, 1915–1918* от Григорис Балакян; *The Road from Home* от Дейвид Кърдиан; *Vergreen — A Survivor of the Armenian Genocide* от Мае Дердарян; *The Knock at the*

Door — A Journey Through the Darkness of the Armenian Genocide от Маргарет Аджемян Ахмерт; *Survivors — An Oral History of the Armenian Genocide* от Доналд Милър и Лорна Турян Милър и *A Shameful Act — The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility* от турския историк Танер Акчам.

Бих искал да благодаря на Майкъл Гулбенкян за сведенията, които ми даде за своя прачичо Калуст; на Жозе Педро Данташ Пердигао, който ми предостави материали и ми разказа за баща си Жозе де Азереда Пердигао^[1] и за Калуст Гулбенкян и неговия живот в Лисабон; на Шавиер де Брито — асистент на доктор Фернандо Фонсека по времето, когато Гулбенкян е бил пациент на португалския лекар; на Жуао Паула да Силва — син на майордома на хотел „Авиш“ Анибал ду Ешпириту Санто Силва; на Паула Коласо — от общината на град Синтра, за разказа ѝ за имението „Кинта да Амизаде“; на Али Акча и Мехмед Джелян Демирел от Асоциацията за приятелство Португалия — Турция, които ме водиха по стъпките на Калуст Гулбенкян в Истанбул; на Арам Атесян — патриарх на Арменската църква в Турция; на Гилерме Валенте и целия екип на „Градива“ и разбира се, на Флорбела — моята първа читателка.

Благодаря и на теб, приятелю.

*Щастлив съм, че живея тук,
мястото е спокойно и очарователно.
И бих добавил, че след толкова години
именно по тези земи срещнах най-трогателните
погледи
и искрено обикнах тази страна.*

Калуст Гулбенкян

Лисабон, 1950

[1] Юридически съветник на Калуст Гулбенкян в Лисабон и управител на фондация „Гулбенкян“, прототип на адвокат Азеведо Пасарао в романа. — Б.пр. ↑

Издание:

Автор: Жозе Родригеш душ Сантуш

Заглавие: Милионерът в Лисабон

Преводач: Дарина Миланова

Година на превод: 2017

Език, от който е преведено: португалски

Издание: първо

Издател: Издателска къща „Хермес“

Град на издателя: Пловдив

Година на издаване: 2017

Тип: роман

Националност: португалска

Печатница: „Алианс Принт“ ЕООД

Излязла от печат: 26.10.2017

Отговорен редактор: Даниела Атанасова

Коректор: Жанет Желязкова; Атанаска Парпулева

ISBN: 954-26-1747-X

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/6402>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.